

ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫ

ЕЛМЕН СЫРЛАСУ

X T O M

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БАЙЛАНЫС ЖӘНЕ АҚПАРАТ МИНИСТРЛІГІ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТТІК МӘДЕНИЕТ ОРТАЛЫҒЫ

НҰРСҰЛТАН НАЗАРБАЕВ

ЕЛМЕН СЫРЛАСУ

СӨЗДЕР, СҰХБАТТАР

X ТОМ

KUL TECIN

АСТАНА
2011

УДК 342
ББК 67.400.6
Н 17

*Қазақстан Республикасының Байланыс және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитеті «Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін
басып шығару» бағдарламасы бойынша шығарылды*

Жобаның авторы: М. ЖОЛДАСБЕКОВ,
филология ғылымдарының докторы, профессор

Ғылыми кеңесші: М. ҚАСЫМБЕКОВ,
саясат ғылымдарының докторы

Нұрсұлтан Назарбаев:

Н 86 **ЕЛМЕН СЫРЛАСУ.** Т. 10. – 272 б. – Астана: «Күлтегін» баспасы, 2011.

ISBN 978-601-7318-04-8

«Елмен сырласу» – Қазақстан мемлекеттігінің негізін қалаушы, оның тұңғыш Президенті Н.Назарбаевтың халық алдындағы тарихи парызын терең сезіне білетін азаматтық жауапкершілігін, қазақ топырағындағы жасампаздық құбылыстардың тікелей бастаушысы екендігін, тұрақтылық пен ұлтаралық татулық идеясын Қазақстан аясында ғана жүзеге асырып қоймай, ғаламдық биікке көтергендігін, әлемдік деңгейдегі қайраткерлігін ашып көрсететін көптомдық шығарма.

Басылымға Н. Назарбаевтың 1995 жылдың екінші жартысындағы қоғам дамуының өзекті мәселелері бойынша баяндамалары, мәлімдемелері, ақпарат құралдарына берген сұхбаттары, оқыған дерістері енгізілген.

Кітап тарихшыларға, саясаттанушыларға, саясатшыларға, жоғарғы оқу орындарының оқытушылары мен студенттеріне, сондай-ақ өз елінің тарихын танып білуге зейін қойған жалпы оқырмандарға арналған.

УДК 342
ББК 67.400.6

ISBN 978-601-7318-04-8

© «Күлтегін» баспасы, 2011

**ПРИВЕТСТВИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
Н. А. НАЗАРБАЕВА УЧАСТНИКАМ, ГОСТЯМ И ЧЛЕНАМ ЖЮРИ
VI МЕЖДУНАРОДНОГО КОНКУРСА ПОПУЛЯРНОЙ
МУЗЫКИ И ПЕСНИ «АЗИЯ ДАУЫСЫ»***

Алматы, 27 июля 1995 года

Сердечно приветствую участников, гостей и членов жюри VI Международного конкурса «Азия дауысы».

Уже шестой раз собираются в Алматы молодые талантливые представители многих стран, чтобы не только померяться силами в конкурсной борьбе, не только пообщаться с коллегами и поучиться у них, но и через наш конкурс показать миру красоту музыки ваших народов.

Мы в Казахстане рады, что даже в нелегкие для нас годы смогли сохранить и сделать еще более ярким этот удивительный праздник музыки. «Азия дауысы» помогает всем открыть и понять культуру разных стран. И в то же время весь мир узнает о культуре, традициях и обычаях, об истории нашего народа.

Самый главный неписанный закон нашей земли – закон гостеприимства. Здесь нашли свою родину десятки разных народов, и мы стремимся к тому, чтобы мир и понимание между разными людьми помогли молодому независимому государству окрепнуть и подняться до новых вершин.

Своя вершина есть у любого человека, есть она и у каждого из вас. Вы стремитесь к этой высоте осознанно, прекрасно понимая, что в этом нелегком пути вместе с вами поднимается и культура в целом. А ваш язык – язык искусства – делает ваши достижения понятными всему миру.

Нам приятно, что родившийся на земле Казахстана конкурс «Азия дауысы» стал не просто вашим помощником в нелегком деле служения музыке. Вы давно уже считаете конкурс своим другом.

Это дает всем казахстанцам право назвать и вас этим прекрасным именем – Друг!

Удачи вам и успеха!

Творческих открытий и побед!

Желаю «Азия дауысы» и всем вам успешного проведения конкурса!

*Газета «Казахстанская правда», 27 июля 1995 года.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАН КОНСТИТУЦИЯСЫНЫҢ
ЖАҢА ЖОБАСЫНЫҢ ПЫСЫҚТАЛҒАН НҰСҚАСЫНЫҢ
БАСПАСӨЗДЕ ЖАРИЯЛАНУЫНА БАЙЛАНЫСТЫ ЖЕРГІЛІКТІ
ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК ЖУРНАЛИСТЕРГЕ АРНАП ӨТКІЗГЕН
БАСПАСӨЗ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ ***

Алматы, 1 тамыз 1995 жыл

ЕЛ ТАҒДЫРЫН АЙҚЫНДАЙТЫН ҚҰЖАТ

Маусымның 30-ынан шілденің 30-ына дейін Президенттің қаулысына сәйкес Қазақстанда барлық жерде еліміздің жаңа Конституциясының жобасын талқылау өткізілгені белгілі. Қазір бұл талқылау аяқталды.

Республиканың сан ұлтты халқы Негізгі заңның жобасына зор ықылас білдіріп, оны бірден терең әрі жан-жақты зерттеп, талқылауға ден қойды. Бұл түсінікті – өйткені бұл құжат елдің болашағы өзін толғандырып отырған миллиондаған адамдардың тағдырына қатысты, демек бұл бәрімізді де толғандырады деген сөз.

Өткен ай ішінде, республикада Конституцияның жобасын 33 мыңға таяу ұжымдық талқылау болып өтті. Оған 3 миллионнан астам адам қатысты. Бұларға азаматтар, ұжымдар, тұрған жеріне қарай жиындар, мәслихаттар, қоғамдық бірлестіктер 30 мыңға таяу ұсыныстар мен ескертпелер кіргізді. Қазақстандықтардың басым көпшілігі жалпы алғанда Негізгі Заңның жобасына енгізілген идеялар мен принциптерді қолдады. Бұл орайда жобаны пысықтау үшін жақсы негізге айналған бірталай сындарлы идеялар айтылды. Барлық ұсыныстар мен ескертпелер айдалаға тасталмас-тан тиянақты зерттелді, жаңа Конституцияның жобасына ықтимал ескертпелер енгізу үшін сараптық-консультативтік кеңеске берілді. Әрине, бәрін жобаға енгізу мүмкін болған жоқ, десе де еліміздің азаматтарының басым көпшілігінің пікірін білдіретін және Қазақстан халқының түбегейлі мүдделеріне сай келетін ұсыныстар, әлбетте, ескерілді.

Бұл жұмыс, орасан зор үрдіске ие болды. Жобаның идеологиясы мен негізгі мазмұны сақталғанымен оның барлық тараулары белгілі бір дәрежеде өзгертілді. Ал анығын айтқанда, жартысынан астамы өзгертілді. Оның ішінде 55 бапқа 1100 түзету мен қосымша енгізілді.

* «Егемен Қазақстан» газеті, 2 тамыз 1995 жыл.

Н. Назарбаев олардың ең бастыларына тоқталып өтті. Қазақстандықтардың сан мыңдаған тілектерін ескере келгенде, мемлекетіміздің Қазақстан Республикасы аты сақталып қалды. Бұл орайда біздің еліміз бүкіл дүниежүзілік қоғамдастықтың толық құқықты мүшесі болғаны, халықаралық шарттарға қол қойылғаны, осы атымен заңдардың бүкіл жүйесінің қалыптастырылғаны ескерілді. Бұл мәселенің техникалық-экономикалық жағы да бар. Мемлекеттің атын қайта атау елеулі қаржы шығындарын қажет етеді. Оның үстіне мемлекетке өзінің қатыстылығын айқындайтын азаматтарға жаңа паспорттар беріліп жатқанын да ескерген жөн.

Конституцияның кіріспе бөліміне елеулі нақтылаулар енгізілді. «Ежелгі қазақ жерінде» деген сөздердің орнына «байырғы қазақ жерінде» деген ұғым кіргізілді. Мұның өзі тарихи дерекке сай. Өйткені осы жер қазақ ұлтын өркендеткен және Қазақстанда тұратын басқа да халықтардың өкілдерін болашақта дамыту үшін негіз болып табылатын дерекке сай.

Талқылаудың өзі қазақстандықтардың көпшілігі елімізге белгілі бір жағдайда жерге жекеменшік енгізуді жақтағанымен, жер қойнауына, суға, өсімдік және жануарлар дүниесіне, басқа бір табиғи ресурстарға деген жекеменшіктің болуына қарсы екенін көрсетіп отыр. Сондықтан талқылауға берілген нұсқадан өзгеше мұнда жерге ғана жекеменшік институты көзделген. Мемлекеттік құрылыс мәселелерін реттейтін бөлімдер барынша көп өзгертілген. Сондықтан Конституциялық кеңеске арналған жаңа бөлімнің жобасын енгізудің өзі осыған байланысты, бұл бөлім қазіргі Конституциялық соттың орнына тағайындалмақшы. Бұл шешім оңайға түскен жоқ. Бірақ оның объективті негіздері бар осы органның 3 жылғы тәжірибесіне сүйене отырып, оның қызметіндегі бірқатар кемшіліктерді ескере және дүниежүзілік тәжірибені басшылыққа ала отырып, Конституциялық соттың, Жоғары соттың судьялары, ғалым-заңгерлер Конституциялық кеңесті көздейтін Конституциялық сот жүргізу жүйесін қайта құруды ұсынды. Бұл кеңесті құруға Президент те, сондай-ақ парламенттің қос палаталарының төрағалары да тең қатысуды қамтамасыз ететін тәртіп енгізіледі. Мұның өзі Конституциялық кеңес қызметіне риясыз және объективтілік танытуға мүмкіндік береді және бұл орайдағы ең бастысы Конституциялық кеңес саясаттан тыс болмақшы.

Ұзаққа созылған талқылаулардан кейін парламент мәжілісінің адам санын 67 депутатқа дейін көбейту жөніндегі шешімі қабылданды. Депутаттық корпусының адам санын шектен тыс азайтудың қажеті жоқ, өйткені мұның өзі Үкіметтің өкілетті органының табиғатына қарсы. Ал парламент осындай орган болып табылады.

Бүкілхалықтық талқылаудың барысында ұсынылған жобаға және Парламентті босату жөніндегі ұсыныстарға байланысты көптеген сын

айтылды, осы ұсыныстарды ескере келіп, түпкілікті нұсқада парламенттің өкілеттілігін мерзімінен бұрын тоқтату жөнінде тәртіпті тағайындайды. Осы тәртіп мемлекеттің мүдделерін барынша қорғауға және сонымен бір мезгілде сайлау науқандарының берекесіздікпен қайта-қайта өткізілуінің нәтижесінде елдегі заң шығарушы органның беделін түсіруге мүмкіндік бермеуге тиіс. Қазір енді парламент шын мәнінде кәсіптік болып табылады. Мұның өзі болашақ депутаттардың біліміне, жасына да байланысты болмақ. Конституция өкімет тармақтарының өзара мәмілеге келіп, келісім жасай алуына бағытталады. Мұның өзі болашақта ұзақ мерзімге парламентті таратудың ешбір жағдайына жол бермеудің басты кепілі.

Парламенттің денсаулық сақтау және азаматтардың әлеуметтік қамтамасыз етілу саласындағы заң шығарушы құзырлығын кеңейту туралы шешім қабылданды. Мұның өзі осы мәселелерді шешу жөніндегі қалыптасқан практикаға сәйкес адамдардың құқықтары мен бостандықтарын заң жүзінде қамтамасыз ету жөніндегі тұжырымдардан туындап отыр.

Өзін құқықтық және демократиялық мемлекет қатарына қосатын әрбір елде ешқандай адам, әсіресе атқарушы үкімет сыннан және жауапкершіліктен тысқары болмауға тиіс. Мұның өзі жобадан үкімет мүшелеріне қол сұғылмауы, ешкім тиіспейтіндігі туралы нормасын алып тастауға әкеліп соқты.

Азаматтар, ең алдымен қоғамдық бірлестіктер талқылаудың барысында азаматтардың құқықтарының жарияланған теңдігі мен мемлекеттік қызметшілердің кәсіподақтарға кіруі үшін ұсынылып отырған тыйым салыну арасындағы қарама-қайшылықтарға ерекше назар аударды. Енді қазір мемлекеттік қызметшілер барлық басқа азаматтар тәрізді кәсіптік белгісі бойынша бірлестіктер құруға қақысы бар. Бұл, Қазақстан мемлекеттілігінің дамуының демократиялық үрдісіне әбден сай келеді.

Сайып келгенде, еліміздің жаңа Конституциясы сот-құқықтық реформаларды өткізу үшін жол ашады, жоба біртұтас сот жүйесін құруды көздейді. Іс жүзінде әділқазылық көрсету кезінде соттардың тәуелсіздігін қамтамасыз етеді. Соттық-құқықтық реформа – бұл кешенді шара. Мұның өзі елдегі бүкіл құқық қорғау жүйесін жетілдіруді талап етеді. Сондықтан бүкіл құқық қорғау органдарын іс жүзінде қайта құру көзделіп отыр. Бірақ ең алдымен прокуратураның мәртебесі жөніндегі дауларға түпкілікті нүкте қойылуға тиіс.

Қазақстан халқы, Президент ретінде, маған біздің мемлекетіміздің басты даму бағыттарын айқындауды сеніп тапсырды. Осыған сәйкес мен Конституцияның жаңа жобасы жөнінде тамыздың 30-ында референдум өткізу жөнінде Жарлық шығардым. Сөйтіп, мен Қазақстанның барлық

азаматтарына өздерінің игі тілектерін білдіріп, еліміздің ең басты құжатының жобасын қолдауға шақырамын. Менің тілегім бүкіл қазақстандықтардың мүддесіне сай келеді деп сенемін, ал жаңа Конституция сол үшін жасалғанын сіздерге айтпақпын. Ең бастысы бүкіл қазақстандықтардан, журналистерден, демек сіздер арқылы оқырмандарға, көрермендерге және тыңдармандарға жаңа Конституция халықаралық татулық және азаматтық келісім жағдайында, саяси және экономикалық реформаларды дәйекті түрде жүзеге асыру жағдайында елімізді тұрақты және дәйекті түрде дамыту үшін мүмкіндік ашатынын жеткізсеңіздер екен деп сұраймын. Халықаралық нормаларға сәйкес Негізгі Заң азаматтарға ұлтына, жынысына, дініне, саяси сеніміне қарамастан, бостандықтар мен құқықтарды беріп отыр. Конституция жобасы соңғы жылдары қатты толғандырып келген аса маңызды қоғамдық мәселелерді айқын шешуге де: мемлекеттілік, тіл, меншік, азаматтық мәселелерін шешуге мүмкіндік беріп отыр.

Барлық бұқаралық ақпарат құралдарын референдум өткізуге белсенді дайындалуға шақырамын. Олар бүкілхалықтық талқылауға ұсынылған жобаны талқылау кезінде нысаналы жұмыс істеді. Баспасөз Қазақстанның көпұлтты халқын қоғамымыздың Ата Заңының негізінде бүкіл тірлік-тұрмысын бірлескен күш-жігердің арқасында біріктіре алатынына нық сенім білдіремін.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ПРЕСС-КОНФЕРЕНЦИИ ДЛЯ МЕСТНЫХ И ЗАРУБЕЖНЫХ
ЖУРНАЛИСТОВ В СВЯЗИ С ОПУБЛИКОВАНИЕМ В ПЕЧАТИ
ДОРАБОТАННОГО С УЧЕТОМ ВСЕНАРОДНОГО ОБСУЖДЕНИЯ
ПРОЕКТА НОВОЙ КОНСТИТУЦИИ КАЗАХСТАНА ***

Алматы, 1 августа 1995 года

ДОКУМЕНТ, ОПРЕДЕЛЯЮЩИЙ СУДЬБУ СТРАНЫ

Как известно, с 30 июня по 30 июля в соответствии с президентским постановлением в Казахстане повсеместно было проведено обсуждение проекта новой Конституции страны. Теперь оно завершено, и можно подвести некоторые итоги.

Многонациональный народ республики проявил неподдельный интерес к проекту Основного закона, сразу начал его глубокое и всестороннее изучение и обсуждение.

За минувший месяц в республике состоялось около 33 тысяч коллективных обсуждений проекта Конституции, в которых приняли участие более трех миллионов человек. На них гражданами, коллективами, сходами по месту жительства, маслихатами, общественными объединениями было внесено в общей сложности почти 30 тысяч предложений и замечаний.

Оценивая их, что абсолютное большинство казахстанцев в целом поддержали идеи и принципы, заложенные в проекте Основного закона. При этом было высказано немало конструктивных идей, которые послужили хорошей основой для доработки проекта. Все без исключения предложения и замечания тщательно изучались экспертно-консультативным советом для возможного внесения поправок в проект новой Конституции. Конечно, далеко не все удалось внести в проект. Однако предложения, отражающие мнение большинства граждан страны и соответствующие коренным интересам народа Казахстана, непременно учитывались.

Работа была проделана огромная. И несмотря на то что в целом сохранилась идеология и основное содержание проекта, в той или иной мере претерпели изменения практически все его разделы. Более чем

* Газета «Акмолинская правда», 5 августа 1995 года.

вполовину, а именно в 55-й статье были внесены 1100 поправок и дополнений.

Принимая во внимание многочисленные пожелания казахстанцев, сохранено нынешнее название государства – Республика Казахстан. При этом учитывалось, что наша страна стала полноправным членом мирового сообщества, заключила международные договоры, сформировала целую систему законодательства именно под этим именем. Есть и технико-экономическая сторона вопроса. Переименование государства потребует значительных финансовых расходов. Кроме того, уже идет выдача нашим гражданам новых паспортов, в которых определена их принадлежность к государству, именуемому Республикой Казахстан.

Существенное уточнение внесено в преамбулу Конституции. Вместо слов «на древней казахской земле» предложено понятие «на исконной казахской земле», что в полной мере отвечает историческому факту, согласно которому именно эта земля является корневой основой, взрастившей казахскую нацию и служащей ареалом ее будущего развития вместе с представителями других национальностей, проживающими в Казахстане.

Обсуждение показало, что большинство казахстанцев, понимая необходимость при определенных условиях введения в стране частной собственности на землю, все же выступает против частной собственности на недра, воды, растительный и животный мир, другие природные ресурсы. Поэтому в отличие от варианта, опубликованного для обсуждения, предусмотрен институт частной собственности только на землю.

Наибольшим изменениям подверглись разделы, регламентирующие вопросы государственного устройства. Именно с ними связано введение в проект нового раздела, посвященного Конституционному совету, который предлагается учредить вместо нынешнего Конституционного суда. Это решение далось непросто, но оно имеет под собой объективные основания. Судьи Конституционного суда, Верховного суда, ученые-юристы, опираясь на трехлетний опыт функционирования этого органа, учитывая ряд недостатков в его деятельности и существующий мировой опыт, предложили реформировать систему конституционного судопроизводства, предусматривающую создание Конституционного совета. Причем вводится порядок, обеспечивающий равное участие в его формировании как Президента, так и обеих палат Парламента в лице их председателей. Это позволит придать деятельности Конституционного совета беспристрастность и объективность. И что особенно важно – при этих условиях Конституционный совет становится вне политики.

После длительных обсуждений было принято и решение об увеличении численности мажилиса Парламента до 7 депутатов. Полагаю, отметил Президент, что это совершенно правильное решение. Не следует чрезмерно увлекаться сокращением численности депутатского корпуса, что не отвечает природе представительного органа власти, каковым является Парламент.

В ходе всенародного обсуждения много критики было высказано в связи с предложенными проектом оснований и процедуры роспуска Парламента, сказал Глава государства.

Было также принято решение о расширении законодательной компетенции Парламента в сферах здравоохранения и социального обеспечения граждан. Это вытекает из концепции законодательного обеспечения прав и свобод личности, соответствует сложившейся практике решения данных вопросов.

Во всяком государстве, которое причисляет себя к правовым и демократическим, никто не может находиться вне зоны критики и ответственности, в особенности исполнительная власть.

Граждане, и прежде всего общественные объединения, в ходе обсуждения настоятельно просили обратить внимание на противоречие между декларируемым равенством прав граждан и предлагаемым запретом для государственных служащих состоять в профсоюзах. В связи с этим поступила масса предложений об исключении из проекта данного запрета, что и было сделано в ходе доработки.

Наконец, новая Конституция страны откроет «шлюзы» для проведения судебно-правовой реформы. Проект предусматривает создание единой судебной системы, на деле обеспечивает независимость судей при отправлении правосудия. Судебно-правовая реформа – это комплексное мероприятие, которое требует совершенствования всей правоохранительной системы страны. Поэтому предполагается реформирование практически всех правоохранительных органов, но прежде всего будет поставлена окончательная точка в дискуссиях о статусе прокуратуры.

Народ Казахстана доверил мне как Президенту определить магистральные направления развития нашего государства. В соответствии с этим волеизъявлением, где уже издан Указ о проведении 30 августа референдума по проекту новой Конституции. Тем самым я обращаюсь ко всем гражданам Казахстана вынести свой вердикт и поддержать проект самого главного документа страны. Надеюсь, что мои пожелания соответствуют интересам всех казахстанцев. Собственно, ради этого и разрабатывалась новая Конституция.

Главное, что мне хотелось бы донести сегодня до всех казахстанцев, вас, журналистов, а следовательно до ваших читателей, зрителей и слушателей, так это тот факт, что новая Конституция в состоянии открыть возможность для стабильного и последовательного развития страны в обстановке межнационального согласия и гражданского мира, последовательного осуществления политических и экономических реформ. В соответствии с международными нормами Основной закон предоставляет гарантии прав и свобод гражданам независимо от национальности, пола, вероисповедания, политических убеждений. Проект Конституции также дает четкое разрешение важнейших общественных вопросов, которые в последние годы волновали народ Казахстана: это вопросы государственности, языка, собственности, гражданства.

Призываю все средства массовой информации столь же активно готовиться к проведению референдума, сколь целеустремленно они работали в период обсуждения вынесенного на всенародное обсуждение проекта. Я уверен, что совместными усилиями можно объединить наш многонациональный народ Казахстана на основе Основного закона жизни общества.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ АБАЙДЫҢ 150 ЖЫЛДЫҚ
МЕРЕЙТОЙЫНА АРНАЛҒАН САЛТАНАТТЫ ЖИЫНДА
ЖАСАҒАН БАЯНДАМАСЫ ***

Алматы, 9 тамыз 1995 жыл

АБАЙ ТУРАЛЫ СӨЗ

Ардақты отандастар!

Қадірлі меймандар!

Бүгін – ұлы мереке. Халқымыз ең аяулы перзенті мен ең дана ұстазына мәңгі өшпес махаббатын білдіруге жиналып отыр. Оның дүниеге келгеніне әр он жыл толған сайын осылай бас қосып, өткеніміз бен кеткенімізді, жеткеніміз бен жетпегімізді бір сарапқа салып алу әлдеқашан әдетімізге айналған. Соның әрқайсысында Абайдың аты жаңаша асқақтап, халқымыздың мәртебе-мерейі жаңа биікке көтерілумен келеді. Бір кезде абзал ақынымыздың асыл мұрасының таптық идеология табанында тапталып қалмай, жаңа ұрпақтармен бірге жасайтын мәңгілік құбылысқа айналғанына қуандық. Кейін оның қадір-қасиетінің өз аумағымызбен шектеліп қалмай, іргелес халықтар мен елдерге де кеңінен танымал бола бастағанына масаттанып, марқайдық. Ал бұл жолғы сүйінішіміздің жөні тіпті бөлек. Ол үшін бір-бірімізді қуана құттықтап, бір-бірімізден шүйліге сүйінші сұрасақ та, ешқандай ерсілігі болмас еді.

Абайдың әуелден-ақ әкенің баласы болмай, адамның баласы болуды армандағаны белгілі. Бұл жолғы тойдың төріне сол көксеген мұратына жетіп, барша әлемге аты қадірлі, сөзі өтімді, пікірі қымбат Адамзат Ардағы, Адамзат Ақыны, Адамзат Ақылманы болып көтеріліп отыр. Бұл жолғы салтанаттың Алматы мен Семейден, Қарауыл мен Жидебайдан басталмай, Батыс пен Шығыстың іргелі елдерінен, Еуропа мен Азияның ең беделді мемлекеттерінен, Мәскеу мен Стамбұл, Париж бен Пекин сынды әлеуметтік астаналардан басталғаны да – соның айғағы. Бұл – бүкіл планетамыздың мәдени-рухани тынысын жүйелеп отырған аса

* «Егемен Қазақстан» газеті, 10 тамыз 1995 жыл.

беделді халықаралық ұйым – ЮНЕСКО-ның біздің жеке өтінішімізді ыстық ықыласпен қабылдап, мұндай шаруаның қалыптасқан жылтізбелік үрдісін алғаш рет бұзып, оны дүниежүзілік деңгейде өткізуді өзінің биік құзырына алуға шешім қабылдағанының арқасы. Біз бұны енді ғана тәуелсіздік алып, адамзат қауымдастығының тең құқылы мүшесі ретінде енді ғана санатқа кіре бастаған ежелгі халқымыз бен жас мемлекетімізге көрсетіліп отырған үлкен ықылас, биік саяси-рухани қолдау деп бағалаймыз. Күллі қазақстандықтардың атынан ЮНЕСКО ұйымына, оның бас директоры, бүгін ортамызда отырған аса сыйлы мейманымыз, көрнекті қоғам қайраткері, әлемге мәшһүр ақын, аса қадірменді Федерико Майор мырзаға шын жүректен шексіз ризашылығымызды білдіруді айырықша парыз санаймын. Сондай-ақ, Абай мерекесін атап өткен, мұрасын насихаттауға белсене үлес қосып жатқан, бүгінгі салтанатқа өздерінің беделді өкілдерін жіберіп отырған барлық мемлекеттер мен халықаралық ұйымдарға шын жүректен алғыс айтамыз. Бұл демократия мен гуманизм мұраттарының әлемдік кеңістікте түбегейлі жеңістерге жетуінің нәтижесінде қалыптаса бастаған жаңа рухани ахуалдың айқын айғағы деп білеміз. Ағайын бір өліде, бір тіріде деген осы. Қуанышы мен қайғысы ортақ рухани бауырмалдықтың әлемдік деңгейде орныға бастауы біздің ертеңге деген сенімімізді нығайта түсері хақ.

«Елдестіркем елшіден, жауластырмақ жаушыдан»,– дейді қазақ. Ақ пейіліміз бен адал ниетіміздің асыл көрінісіндей Абайымыздың әлемдік татулық пен ынтымаққа өз үлесін қосатын рухани мәмілегерлігіне кіріскеніне ерекше тәнті боп отырғанымызды да жасыра алмаймыз, ері елінің атын шығарады, елі ерінің атын шығарады деген де осы. Біз бүгінгідей тарихи кезеңде, адамзаттық қауымдастыққа енді танылып, сенімді ықпалдас, сертке берік серіктес ретінде алғаш рет бой көрсете бастаған кезімізде беделімізді асырып, рухани бедерімізді айқындай түсетін Абайдай беліміз барлығына шүкірлік етеміз. Сондай беліміздің атын аспандата ұлықтай алатын еліміз барына да шүкірлік етеміз. Құдайдың бізді бұндай күнге жеткізгеніне де тәуба дейміз. Сондай кезеңде өмір сүріп, сондай ел мен сондай қоғамға жан-тәнімізбен қызмет ету маңдайымызға жазылғанына да мың қайтара тәуба дейміз. Оны сезіну біздің үмітімізді нығайтып, жігерімізге жігер қоса түсетіні анық. Өйткені, Абайды Абай қылған қилы тарихтың қырық қатпар шындығы қазіргі біз бастан кешіп жатқан заманалық құбылыстармен тікелей жалғасып жатыр. Оның тағдыры мен рухани ізденістерінің қиыры мен шиырын, тұңғығы мен тұтқиылын жіті пайымдап, дұрыс қорытынды шығара білсек, басымыздағы дәуренмен талай сабақтастықты танып, бүгінгі ахуалымызды да салихаландыра түсетін талай мән мен нәр таба алар едік. Абайдың сол заманда осылай толғанып, осылай жазбауы қандай мүмкін

болмаса, біздің бұл заманда осылай қиналып, осылай әрекет етпеуіміз сондай мүмкін еместігін түсінер едік.

Қадірменді қауым!

Ерекше жағдай ерекше ізденістер мен ерекше әрекеттерге бастайтыны белгілі. Ерен талант пен ерен жігер де сондайда керек. Әрдайым алға ұмтылып, биікке ұмсынған адамзат нәсілі ешқашан толас таппаған және таппайтын рухани күресіне адастырмас нысана, алжастырмас бағдар сілтеп бере алатын көреген көсем тұлғаларды әрдайым сусай аңсаған, әрдайым төбесіне көтере құрметтеген.

Өйткені, ақыл табылмай тұрып, ештеңе табылмайды. Ол жетілмей тұрып, ар-намыс шындалмайды. Ар-намыссыз азамат өзгелердің көсегесі түгілі өзінің көсегесін көгерте алмайды. Онсыз ұлттық сана мен ұлттық намыс та тұл. Онсыз қоғам дамудың, даңғыл жолына түсе алмай, үйреншікті үрдістің солғын соқпағынан шыға алмай, заманалар шырғалаңында басы айналып, дағдарыс хал кешеді. Ондай дағдарыстан шығар жолды тарих пен табиғаттың айырықша пейілі түскен періште ниет, пайғамбар тектес перзенттері ғана сілтеп бере алады.

Абай да дәл сондай балағат заманда ғаламат тәуекелге бара алған ерекше парасат пен ерекше рух иесі. Соның арқасында ол бүгін күллі адамзаттың абыройы аласармас рухани сардарларының біріне айналып отыр. Оны туғызған дәуірді кеңінен қарастырмайынша, одан қалған мұраның тереңіне бойлай алмаймыз.

Ол – қазақ тарихының айырықша ауыр кезеңі еді. Жер шарының неғұрлым көп бөлігін иемденуге тырысқан империя Орталық Азияны көктей өтіп, шығыс пен күнгейге тереңдей енуді көздеген-ді. Сондай стратегиялық мақсаттың дәл өтінде тұрған ел Қазақстан болды. Басқадан айырылса да, одан айырылмау саясаты алғаш рет сол кезде бой көрсетті. Ел билеудің тарихи қалыптасқан ұлттық жүйесі біржола мансұқталды. Метрополияның өзіндегі билік түрлері күштеп енгізіле бастады. Әуелі қазақтың әр ұлысынан бірнеше ергежейлі хандықтар құрылып, этнотерриториялық тұтастық бұзылды. Сосын әр хандықтың халқы мен жері ата-атаға, ру-руға бөлінетін жігімен ауыл-ауылға, болыс-болысқа бөлінді. Сөйтіп, сойылған тоқтыдай ұшаланып-мүшеленген хандықтар дербестіктен айырылып, көрші губерниялардың құрамына күштеп кіргізіліп, кірме күн кешті. Одан хандықтар дуандарға бөлініп, бекзаттардың орнына патша үкіметі тағайындаған «сенімді қазақтарға» басқартылды. Солай дәстүрлі ішкі жымдастық әбден жойылған кезде ел, ауыл, болыс, уезд, облыстарға бөлінетін түзіліммен қайта құрылды. Ең төменгі ауыл мен болысты жергілікті атқамінерлер, уезд бен облысты патшаның әскери шонжарлары биледі. Осылай қазақтар өз жерінде өзі кірме боп қалды. Ұлттық түгілі рулық-тайпалық тұтастықтан

ажырап, ауызбірліктен атымен жұрдай болды. Солай қожыраған халық пен қоныс жоғарының нұсқауымен алты облысқа бөлініп, көршілес Сібір, Орынбор, Астрахан, Түркістан губерниясына, ал Маңғыстау әуелі Кавказ сырты, артынан Каспий маңы облыстарына бағындырылды. Сөйтіп, қазақтар бет-бетіне таратылып, бір халық, бір ұлт, бір ел екенін атымен ұмытатындай күйге жеткізілді. Жер бетінде отаршылдық көрмеген халық кем де кем болғанмен, бір ғасырда осыншама көп реформаға ілініп, тоз-тоз болатындай тәлкекке ұшыраған халық ешқайда да жоқ шығар.

Бұның бәрі отарлық кеңістіктің тұрғындары тарихи қалыптасқан мемлекеттілігін қайтадан қалпына келтіре алмайтындай қылып, оларды жер мен судың байырғы иелік құқынан біржолата ажыратуды көздеп, алдын-ала ойластырылған зұлым саясат еді. Қазір бізге өршелене өшігіп жүрген алтын моншақты саяси қырғилар мен әншейін айтаққа ерген әулекілердің жаңа бағдарламалары қай кездегі «саяси қоңсық» екендігін осыдан-ақ айыра беруге болады. Ондайлар көршілерінің жерін тоз-тоз қып бөліп әкетіп, өзін салпақтатып малға салып, ата қонысынан табылып жатқан байлықтан соқыр тиын да татырмай, талтандап қалған дәуренді әлі де көксейді. Сондай кейбір көкімелердің өзі ұлы мәдениет жасаған ұлы елдің атын малданып, өзгелерге өнеге көрсеттім деп, өз абыройын өзі түсіріп жататынын қайтерсің?! Ондай ұрдажықтар ол кезде де аз емес еді. Ел мен жерді ойрандағандарын былай қойып, сананы да уландыра бастады. Тілін, дінін, тұрмыс-салтын менсінбеуге, ата кәсібі мен тарихын ұмытуға, өзінен өзі қорланып, өзгенің зорлығына бауыр басуға ынталандыратын әзәзіл саясат ерекше мүттәйімдікпен жүзеге асырыла бастады.

Бұратаналану деп аталатын жексұрын құбылыс солай өрбіді. Қармаққа ілінген жемге жүгірген шабақтай шошандаған бұратана сана өзін-өзі отқа түсіретін көзсіз көбелек дәурен орнатты. Тұтастық пен ынтымақ ұмытылды. Санап алып оқытып, санап алып қызметке іліктіру бір жағынан орыстандыруды, екінші жағынан бақастық пен ішкі араздықты күшейтуді көздеді. Басқаны былай қойғанда, ағартушылықтың өзіне арамза сипат берілді. Бір ғасыр бойына жантәсілім жау жағаласпен келген ереуілшіл халыққа енді әлгіндей қамқорсыған айла-шарғының қақпаны құрылды. Кітаптан гөрі зеңбіректі, мектептен гөрі әскери бекіністерді көбейтіп жатқан өкіметтен сөскенгендер аяқ жетпес шөлдерге шегінді. Сөскенбегендер саяси итаршылыққа жүгініп, есіктегі жалшылыққа пейіл болды. Шұрайлы жерлер, шырайлы кәсіп пен қызмет орталықтан әдейі көшіріліп әкелінгендерге ғана бұйырды. Шет аймақтардың дамуына бөлінетін қаржы тұп-тұтасымен сырттан қоныстанушыларға жұмсалды. Ал бұратаналарды да оқуға тартпақ болғандар, патша сарайы ұлықтарының біреуінің дала губернаторына ашық жазғанындай, «шектен шыққан адам сүйгіштік» деп келеке етілді. Егер осы

ғасыр басында қазақтардан да санаулы оқығандар шығып, орысша сауат ашқандар бір процентке жетсе, оған мансапқор дала дәулеттілері мен оқу-білім аңсаған түздіктердің өз қаражаты жұмсалды.

Жан иесі жарыққа талпынбай тұра алмайды. Өз-өзінен жойылып кетуге пейіл еш мақұлық жоқ. Халық та солай. Қанша зорлық көрсе де, зомбылық көрсе де үмітін үзбейді. Өзіндей жұрттардың қолы жетіп жатқанға өз қолын да жеткізбек боп тырысады. Тап сондай дәме бұдан сегіз ғасыр бұрын біздің бір жерлесімізді ғылым іздетіп, күнгей Азияға сабылтқан еді. Өткен ғасырда да тап сондай талап тұлпарларын ерттеп мінгендер шыға бастады. Бір кездегі әл-Фарабидің жанқиярлық талабын араб халифатының әкелік қамқорлығы деп қалай айта алмасақ, өткен ғасыр соңындағы дала азаматтарының білім жолындағы нартәуекелін де патшалық самодержавиенің әкелік қамқорлығына жатқыза алмаймыз. Шет аймақтардағылардың да сауатын ашып, білімге тартудың жүйелі саясаты болды. Бірақ, ол біздің даламызға осы ғасырдың екінші он жылдығынан бастап ене бастады. Демек, оған дейінгі оқу-білімге ұмтылу ұлттық болмысымыздың етене зәруліктерінен туындаған рухани жанқиярлық. Бір экономикалық-қоғамдық үрдістің дәурені әбден таусылып, екінші бір экономикалық-қоғамдық үрдістің әбден орныға бастағанын байқаған ұлттық сананың тарихи дамуды өзінше пайымдаған етене көрегендігі. Ондай құбылысты айдалаға апарып телу әбестік болар еді. Ұлттық рухани өміршеңдігіміздің тереңіне бойлай пайымдаудан әдейі жалтару болар еді. Ондай көзқараспен қарасақ, Абай сынды алып тұлғалардың кемеңгерлік болмысына атымен маңайлай алмас едік.

Абайдың адам көрмеген жанқиярлығы мен ерен құбылыс саналардай ерекшелігі – отаршыл кемсітушілік бар жерде болмай қоймайтын тайсалудың орнына тайталасты, жиренудің орнына үйренуді, жарамсақтықтың орнына жарастықты, мансап қуған баққұмарлықтың орнына білім қуған бәсекені сіңістіріп, ұлтымыздың рухани қайсарлығын атымен жаңа қасиеттерімен байытқандығы.

Өйткені, халқына жаны шындап ашитын қайраткер орға жығатын емес, өрге бастайтын жол сілтейді.

Абай да ақыл айтпас бұрын қилы заманның бар қитұрқысын өз басынан өткеріп көрді. Оның сол кездегі еуропалық саяхатшылардың аузынан «дала Цицероны» деген атақ алған, шонжар әкесі ескі мен жаңаға бірдей жорға болды. Ел жақсылары мен патша әкімшілігіне сөзін бірдей өткізе білді. Сондай аса ақылды, көреген әке баулыған ұғымтал жас медреседе мұсылманша, мектепте орысша қатар оқып жүрген жерінен ауылға қайтарылып, билікке араласады. Ру мен ру, ескі үрдіс пен жаңа үрдіс, рулық-тайпалық психология мен самодержавиелік отаршылдық бетпе-бет шарпысқан тартыс пен таластың ортасында жүріп, есесі кетіп жатқан елінің

жоғын жоқтауға күш салды. Бірақ, еңбегі зая кетті. Қандастары қызғанышпен, отаршыл ұлықтар сенімсіздікпен қарады. Қапа болған жігерлі азамат билікті тастап, ақындықтың соңына біржола түсті. Қалған жиырма жыл ғұмырын тек қана оқып білуге, тек қана шығармашылыққа жұмсады. Ол еңбегі, енді, міне, адамзат ақыл-ойының асқаралы тұлғасына айналдырып отыр. Ақын Абай қазақтың суырып салма поэзиясын шын мәніндегі реалистік жазба поэзияға айналдырды. Бұрын-соңды көтерілмеген тақырыптарды көтерді. Бұрын-соңды үрдіске енбеген жанрларды үрдіске енгізді. Сырт сипаттау, сырт дәріптеуді қойып, адамның ішкі жанына үңілетін, болмыстың тұңғыық қалтарыстарын ашатын аса мәнді философиялық-элеуметтік лирика туғызды. Шығыс поэзиясына тән нәзіктік, әуезділік, ойнақылық батыс әдебиетіне тән жіті зерттеуші зердемен байыды.

Егер Абай болмаса, осы ғасырдың басында-ақ азаматтық кемелділікке, суреткерлік салиқалылыққа, стильдік әр алуандыққа, заманмен бірге аттап, замандаспен мұңдас бола алатындай элеуметтік пайымға ие болған жазба әдебиет мектебі, шын мәніндегі Абай мектебі қалыптаспас еді. Мағжан Жұмабаев, Бернияз Күлеев, Шәңгерей Бөкеев, Шәкәрім Құдайбердіұлы лирикасында, Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Ғұмар Қарашев, Халел Досмұханбетов, Мұхамеджан Сералиндердің саяси-ғылыми көсем сөздерінде, Сұлтанмахмұт Торайғыров, Спандияр Көбеев, Міржақып Дулатов, Жүсіпбек Аймауытов шығармаларында бар бітімімен көрінген бұл мектеп Абай жүйелеген жаңа ұлттық эстетикалық әлемнің қаншалықты сындарлы екендігін айқын танытты.

Түп бастауы осы кәусар бұлақтан басталған көп салалы, көп жанрлы көркем әдебиетіміз ХХ ғасыр зобалаңдары тұсында өз халқына зор рухани медет болды. Тек өз жұртын ғана емес, бұрынғы кеңестік кеңістіктегі, тіпті әлемдік деңгейде талғампаз қауымның сусынын қандыра алатын рухани нәр тауып бере алды. Біз бұның бәрі үшін де бір жарым ғасыр бұрын эстетикалық ойдың тың жазирасына батыл аттаған Абайдың қайсар талантына қарыздармыз.

Абай Құнанбайұлының әлемдік санадан өз орнын алатындай елеулі құбылыс болуы тек оның әдеби ізденістерімен шектелмейді. Әдебиет – Абайдың күллі дүниелік болмысқа, адами, ұлттық, кісілік, тарихи, заманалық болмыстарға бойлайтын кәусар дариясы, ежелгі дүниеден мәңгілікке дейін көл-көсір көсіліп жатқан рухани әлемге, рухани ғарышқа, универсиум деп аталатын ғалами дүниенің ғажайып қиырларына шегер бір жағынан азапты, бір жағынан ләззатты сапарының бастау қақпасы, әрі тереңге бойлап, кемелге ұмтылар талпыныстарының алтын баспалдағы болды. Абайдың ойшылдық қарымы мен зерттеушілік тегеурінін де өз заманының шым-шытырық қайшылыққа толы шындығы белгілеп

берді. Сол шытырманнан шығар жол іздеп жүріп, ол өз халқынын ұлттық бітімін жан-жақты пайымдады. Оның басындағы тақсиретті егжей-тегжейлі талдады. Сөйтіп, кеселіне дауа, келешегіне бағыт қарастырды. Халқына қамқор, ұлтына жанашыр болам деп жүріп күллі адамзатқа мейірбан гуманистік өреге көтерілді. Кісі мен кісінің де, халық пен халықтың да арасында бола беретін кикілжіңдердің бәрінен жоғары тұра білді. Ұлықтарды ұнатпағанымен, көрші орыс халқына, басқа да халықтарға зор ілтипатпен қарады. Патшалық билікті мансұқтағанмен, ұлы орыс мәдениетінен тәлім алды. Аз халықты да, көп халықты да бауырластыратын рухани ықпалдастық деп түсінді. Адамға адамның баласының бәрін дос санады. Оны батысқа, шығысқа, алысқа, жақынға бөлмей, біртұтас құбылыс ретінде қарастырды. Дала өмірін түзету үшін толассыз жетіліп, толассыз шыңдалып жатқан адамзаттық қауымдастықтың тыныс-тірлігіне үңілу қажет болды. Сөйтіп, ол өз дәуіріндегі өз жұртының әлеуметтік болмысымен шектелмей, оны қалай сауықтыру мен салауаттандырудың амалын іздеді. Өз пайымын ортаға салды. Ол қазақ зиялыларының осы ғасыр басындағы әлеуметтік прогреске талпынысына айта қаларлықтай ықпал етті. Онымен қоймай, қазақтың жиырмасыншы ғасырдағы қоғамдық санасына тікелей әсерін тигізе алды. Абайдың әлеуметтік ойшылдығына тереңірек үңілетін тұс – қазіргі кезең. Қоғамымызда түбегейлі өзгерістер болып жатқан бүгінгі күндер.

Осы тұрғыдан келсек, дала философы халқына жаны ашу деген онымен қосыла жылау емес, оған өзін-өзі шыңдаудың сара жолын айқындап беру деп түсінгені ешқандай күмән туғызбайтын басы ашық мәселе.

Абайды мұндай нартәуекелге бел буғызған, оның осыншалық намысын қайраған қазақ даласындағы кемсітушілік саясат пен оның шашбауын көтерген әлеуметтік көлгірлік еді. Оларды жағадан алып, жағаласа кеткеннен мән шықпайтынын түсінді. Кенесары көтерілісі аяқталар кезде дүниеге келген сәби бесіктен бөлі шықпай жатып, дербес ел болудан біржола күдер үзіп, бөтеннің көсеуін көсеп, дәреже іздегендердің қырқылжың қырқысын көріп өсті. Тәуелділік мызғымастай боп орнығып, болары болып қойғаннан кейін аңғал халықты босқа арандату парасаттылыққа жатпайтынына көзі жетті. Есе қайтарудың жолы бар ма? Бар.

Абайға айтқызсаңыз: Әуелі мал тап, – дейді. Әйтпесе, «қарыны аш кісінің көңілінде ақыл, бойында ар, ғылымға құмарлық қайдан тұрсын?...» Мал тапса, қарын тояды. Онан соң білім, өнер керек екен...» Өнер-білімді қайдан іздеген жөн? Абайға айтқызсаңыз: «Орысша оқу керек, хикмет те, мал да, өнер де, ғылым да – бәрі орыста зор... Орыстың ғылымы, өнері дүниенің кілті. Оны білгенге дүние арзанырақ түседі».

Естір құлақ тосырқай тыңдар тосын жауап. Тым пайда қуған, бақ қуған утилитарлық көзқарас емес пе? Мұндай ақылдың патша ұлықтары таратып

жүрген пікірден несі өзге? Ұлық жалба тымақты түз адамын кемсіте беруді көздейді. Абай тезірек теңетуге асығады. Оның ұғымында сол астам ортаның «Залалынан қашық, пайдасына ортақ болу үшін де оқуын, ғылымын білмек керек... Сен оның тілін білсең, көкірек көзің ашылады. Әрбіреудің тілін, өнерін білген кісі онымен бірдейлік дағуасына кіреді де, аса арсыздана жалынбайды». Сонда бұдан шығатын қорытынды: кемсінгеннен мәдениетін меңгеріп, қомсынғаннан білімінді асырып қана есе қайтара аласың. Әйтпесе, аз бен көптің, күшті мен әлсіздің арасында басқаша теңдік болуы еш мүмкін емес екен.

Әншейін қиқарлықтай көрінетін бұл қағидасын Абай өз өмірімен дәлелдеп шыға алды. Айдаладағы киіз туырлықты ауылда жатып, орыс классикасын түгелге жуық оқып қана қоймай, шетінен қазақшаға аударып, ел арасына насихаттаумен шұғылданды, ол аз болғандай, орыс тілі арқылы Байрон, Гете, Шиллер, Лесаж, Дюма, Мицкевичтерді зерделеп, қазақша сөйлетуге тырысты. Тіпті көне грек, ежелгі Рим дәуірлеріне тереңдеп, Аристотель мен Сократтан бастап, Спиноза мен Спенсерге дейінгі аса көрнекті ойшылдарды шұқшия зерттеді. Дарвинді ақтарып жаратылыстану жетістіктерімен танысса, Нью-Йорк университетінің профессоры Джон Уильям Дрепердің еңбектеріне ден қойып, Еуропаның ақыл-ой дамуының тарихына, католицизм мен ғылымның арасындағы қарым-қатынас тарихына қанықты. «Менің қағбам енді батысқа ауысты», – деуі де сондықтан еді.

Сезімтал ақын, сергек ойшыл ғұлама дала тіршілігін өзге дүние тіршілігімен салыстыра зерттеп барып түсінгісі келді. Бала кезінен таныс араб, парсы тіліндегі кітаптарды қайта ақтарып, Шығыс поэзиясына, тарихына, философиясына соны көзқараспен қарап, жаңаша баға берді. Әсіресе Табари, Рабғузи, Рашид-әд-Дин, Бабыр, Абылғазы еңбектеріне ерекше зейін қойды. Шығыстық логика мен мұсылман құқығын үңіле зерделеді. Өз тұсындағы Кіндік Азия мен Күнгей Азияның мәдени-рухани өмірінен мейлінше хабардар отырды.

Абай зердесі тек сыртқы дүниеге ғана назар аударып қоймай, ұлттық болмысты пайымдайтын төл мұраларға да көңіл бөлді. Қорқыт, Асан Қайғы, Аталық, Сыпыра жыраулар, Қодантайшы, Қазтуған, Доспамбет, Шалкиіз, Марғасқа, Жиёмбет ақындар жырларындағы уайым мен жігер, Бұқар, Төле, Қазыбек, Әйтеке өсиеттеріндегі өміршілдік Абай дүниетанымының ең терең және етене қабаттары еді.

Оған тұрандық ғұламалар Қожа Ахмет Иассауи, Әл-Фараби, Жүсіп Баласағұн, Махмұд Қашқари, Мұхамед Хайдар Дулати, Қадырғали Жалаири, Мұхамед ибн Қайс, Хусан Аддин Баршынлегінің еңбектерін қоссаңыз – қазақ ақынының көп қабатты, көп атырапты дүниетанымына еріксіз қайран қалар едініз.

Екі алып құрлықты алтын кіседей айқара құшақтатып жатқан ежелгі сахарада қалыптасатын ғұламалық ой-сананың қаншалықты терең, қаншалықты кең қарымды, белгілі бір мәдениет, мектеп, ағым ауқымына тұтқындалмайтындай қаншалықты бостан әрі азат болатынына көзіңіз жете түсер еді.

Абайдың көзшоласы қандай ұлан-ғайыр кең болса, таңданған, қызыққан, жиренген, құмартқан, алған әсерлері сондай ұлан-асыр, байқаған-түйген парасат-пайымы соншама терең еді.

Бірақ оның мұншалық күрделі рухани әлеміне ерекше бір сындарлылық бітіріп тұрған әсер мен ой, сезім мен зерде, әуен мен бейне ара-жігін ажыратпай құшақ қауышып жататын шынайы адамилық, шынайы азаматтық кемелділік, Неге де болса, даму тұрғысынан қараған, диалектикалық серпін. Тоқмейіл тоғышарлыққа бой бергісі келмейтін шыншылдық пен уайым...

Азияның шетқақпай түкпірінде туып-өскен түз ақынына мұндай рухани рационализм, адамгершіл максимализм қайдан бітіп жүр?.. Оның шығармаларына ол кезде Еуропаның өзі түгел мойындай қоймаған, адамды – басты тұлға, адамгершілікті – басты қасиет санайтын қайта өрлеу мұраттары, шын мәніндегі қайта құрушылық көзқарастар қайдан дарып жүр?

Оқыған кітаптан ба, заманнан ба, ортадан ба, күнде-күнде көз алдында көлбеңдеп тұрған көңілсіз болмыстан ба?

Дұрысы – соңғысы. Қара басының өзі ел бағам деп, алыс-жұлыстан мезі болған, мыңмен жалғыз алысып, әбден қажыған сананы сарғайтқан, дүние түгел өзгеріп жатса да, өзгермей қойған дала тірлігі, қыр тұрмысы еді. Далиған даланың қай қиырынан да көзге ұрып тұрған – мөлмиген мешеулік еді. Соны әлі ұғып болмаған аңғал жұрт еді.

Күні кеше өзінен өзгенің бәріне күлетін ауылдастарын тыңдай жүріп, «бізден басқаның бәрі антұрған, ең тәуір халық біз екенбіз» деп ойлап қалған аңғал ұғыммен айналасына көз тастай барласа, кешегі келеке қылып жүргендердің бәрі озып кеткен... Біреулердің «екпеген егіні жоқ, шығармаған жемісі жоқ», саудагеріне дейін «жүрмеген жері жоқ, қылмаған кәсібі жоқ». Біреулері «солдаттыққа да шыдайды, қазаға да шыдайды, молда, медресе сақтап, дін күтуге де шыдайды». Біреулерінің «біз құлы, күні құрлы да жоқпыз», «біріміз жалшы, біріміз қош алушымыз», «бағанағы мақтан күлген, қуанған қайда?» Абайдың ақыл-санасын түгел жаулап алған осы сауал. Бұның бәрін «елемеген кісінің не дүниеде, не ахиретте басы бір ауырмай қалмаса керек». Кереңнің басы ахиретте ауыра ма, жоқ па? Ал кемелдің басы бұл дүниеде жүріп-ақ дал болары сөзсіз. Бірақ ондай «үнемі уайым-қайғымен жүре аламыз ба? Үнемі қайғыға жан шыдай ма?»

Абайдың уайымы бір басының емес, халқының қамы. «Осы мен өзім – қазақпын. Қазақты жақсы көрем бе, жек көрем бе? Егер жақсы көрсем қылықтарын қостасам керек еді... жек көрсем... сырлас, кеңестес болмасам керек еді, тобына бармай, ештеңе демей жатуым керек еді, не ортасынан көшіп кетуім керек еді?»

Тап осындай бетің ауған жаққа безіп кетердей дағдарысты бір кезде ұлы ұстаздары Йассауи, Қорқыт, Асан Қайғы да көріп еді. Біреуі уайымға беріле-беріле, жауап таппай, тірідей көрге кіріп кетіп еді, ал біреуі бұндай тығырықтан шығудың жолы күллі халқыңмен жаудың бетіндегі, желдің өтіндегі қырсық шалған қонысты тастап, жер ауыл кетуге үндеп еді.

Демек, біздің түп дәстүріміз – рухани самарқаулық емес, рухани максимализм.

Демек, Абай да сол дәстүрден ауытқыған жоқ. Бірақ, жанға жай таптыратын амалды – безіп кетер жөн іздеуден емес, осы жерде, осы мекенде өз дегеніне қалай жетудің жолын іздеу деп санады. Желмая мініп, түз кезіп кетпей, қолына қалам алып, ой кезіп кетті. Кезді де, «қайтпек керек?» деген қырсық сауалдың жан жұбатар жауабын тапты: **Өзгелер не істеп жатса соны істеу керек, «басқалармен қатар тұру керек!»**

Батыс пен Шығыс ғұламаларын ақтара-ақтара келіп, тапқан түйіні: Құдайдың өзі де рас, сөзі де рас; ол ешкімге арам бол, қанішер бол, масыл бол деген емес; ендеше құдайға құлақ аспай, құлық түзелмейді, құлқын түзелмей тұрып, құлқын арам ішкенін қоймайды, адалға жүрмей, адам түзелмейді; адам түзелмей, қоғам түзелмейді; халық түзелу үшін әркім жеке-жеке өзін-өзі түзеуі керек. Ол үшін «қуанбасқа қуанып, ұялмасқа ұялатынын» қоюы керек. Одан арылтатын жалғыз дауа: еңбек. Абайдың ұғымында: «Еңбек танымды арттырады. Еңбек естіген нәрсені бекіте түседі. Адам алған білімін ретке келтіреді, керектіні керексізден сұрыптап, ақылды болады». Сондықтан да ол еңбекті барша игіліктің негізі, оған деген сүйіспеншілікті адамдық өмірдің басты мәні мен мақсаты деп санайды. Ал жалқаулықты барша қырсықтың, одан туындайтын жарамсақтықты барша қиянаттың, мақтаншақтықты түзелуден үмітін үзген бейшаралықтың түп атасы деп түсіндіреді. Халықты «түзелмейтін қайыршыға» айналдырмайтын амал: «Егін, сауда, кәсіп, ғылым», – деп біледі. Ол тек ыждаһат пен ынта бар жерде ғана жүзеге асады. Абайдың: «Құдай саған еңбек етуге жеткілікті күш берді. Бірақ сен еңбек етпейсің. Құдай саған ғылым берді. Бірақ сен оқымайсың. Құдай саған сана берді, сен оны жоғалттың. Сен ерінбей еңбек етсең, шыдамдылықпен іздеп, пайдалы жұмыс жасасаң – бай болар едің», – деп жазғыратыны да сондықтан.

«Бай болар едің». Бұл сөз қазақтың құлағына ол кезде түгілі бұл кезде әлі түрпідей тиеді. Аспаннан түскен бес кітаптың бесеуінде де бай болып,

дәулет жиюды нысапсыздықтың бірден-бір белгісі ретінде қарастырады. Арғы-бергінің не бір сұңғыла гуманистері де мұндай ақыл беруге дәттері бармаған. Тек Қайта өрлеу дәуірінен кейінгі батысеуропалық протестантизм ойшылдары ғана дәулет жиып, мал табуды адамға бостандық әперетін ізгілікті іс деп дәріптей бастаған. Күллі шығыста осыған жуық қағиданы тек конфуцийшілдер ғана тілге тиек ете алған. Ендеше, «ағайында болса, ауызға тиеді», – деген қауымдық мінез-құлықпен отырған қазақ даласында өткен ғасырдың өзінде дәулетті адал еңбекпен келетін игілік санап, бай болуды адамгершілік мұрат санатына дейін әспеттеу Абай үшін нағыз жүрек жұтқан батырлық еді. Бірақ, Абай бас-басына мал тауып, дәулет жиюды кісінің қолына қараған кіріптарлықтан, біреуге көзін сатқан қызғаныш пен масылдықтан, содан өрбитін өштестік пен жауыздықтан, елеуметтік көлгірлік пен енжарлықтан құтқаратын жол деп қарады. Оны бағаласа, үстемдікке жетудің емес, үстемдіктен бас арашалаудың амалы ретінде бағалады. Оған: «тегінде адам баласы адам баласынан ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселермен озады. Одан басқа нәрсемен оздым ғой демектің бәрі де – ақымақшылық», – деген пікірі айқын дәлел бола алады.

Ол тек еңбек етудің арқасында ғана адам моральдық жағынан кемелденіп, отбасына, жас ұрпақ тәрбиесіне, аталық, аналық, достық, жолдастық, туысқандық парызға деген көзқарасты өзгерте алады деп санайды. Әйтпесе, атадан қалған малға масаттанған масыл, ел үстінен күн көрген жымысқы, өзгедегіге көз сүзген өлермен бақастық пен ұрлықты, жалқаулық пен жарамсақтықты, қатыгездік пен найсаптықты өршітпесе, үй құлқын да, түз құлқын да түзей алмайды.

Абай барша ұғымның шын мәнін ашып беретін бірден бір өлшем – еңбекке көзқарас деп санайды. «Алтыншы сөзінен» мына бір үзіндіні келтірейікші: «Қазақ айтады: «Бірлік болмай тірлік болмайды», – деп. Сондағы айтып отырғаны қай бірлік?.. Қазақ ойлайды: ат ортақ, ас ортақ, киім ортақ, дәулет ортақ болса екен, – дейді. Олай болғанда байлықтан не пайда; кедейліктен не зиян? Ағайын құрымай мал іздеп не керек? Осы ма бірлік? Жоқ, бірлік – ақылға бірлік, малға бірлік емес... Бірлік малға сатылса – антұрғандық... Ағайын алмай бірлік қылсын... сонда әркім несібесін құдайдан тілейді, не шаруа іздейді... Әйтпесе, әуелі біріне-бірі пәле іздейді... мұның қай жерінен бірлік шықты?

«Ырыс алды – тірлік» дейміз. Қай тірлік?.. Жаны кеудеден шықпағандық па? Ондай тірлік итте де бар... Ол айтылған тірлік бұл емес. Көкірегі, көңілі тірі болса, соны айтады. Өзің тірі болсаң да, көкірегің өлі болса, ақыл табуға сөз ұға алмайсың. Адал еңбекпен ерінбей жүріп мал табуға жігер қыла алмайсың».

Айтудай-ақ айтқан емес пе? Жалпы, біз қазір қолға алып жатқан көп бастаманың дәйектемесін басқа жақтан іздеудің қажеті жоқ. Бәрін де Абайдан табасың.

Бүгінгі халықаралық жағдайларға байланысты ұстанып отырған мемлекеттік ішкі-сыртқы саясатымызға да жауапты Абайдан табуға болады. «Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп» деген жолдардан халықтар достығы ақын үшін қатар өмір сүрудің жалаң дипломатиясы ғана емес, тіршіліктің негізгі мағынасын айқындайтын ұлы мұрат екені көрінеді. Ақын көзқарасын қазіргі тілге салсақ, өзге елдермен достық қарым-қатынаста, ынтымақтастықта болу саясаты біздің ел болып қатарға қосылуымыздың алғышарттарының бірі. «Өзге өскен ел не істесе соны істе, ғылымын, мәдениетін меңгер» дейді Абай. Ол үшін өзгелермен мәдени, экономикалық, саяси араластық керек, оның аты, бүгінгіше айтсақ – интеграция.

Ал «Бірінді, қазақ, бірің дос, көрмесең істің бәрі бос» – деген сөздерді шын мәнінде ұлт болып ұғуымыздың негізгі шарты. Өз халқымыздың мүддесі үшін күресте достық, татулық, бірлік керек пе? Керек. Ендеше, Абай сөзін тереңірек ұғынып, онымен өзгелерді ұялтуға емес, өзімізді-өзіміз ұялтуға тырысайық.

Өзгеше тарихи жағдайда өмір сүрген қазақ халқына бұдан әрі бұрынғыша тіршілік етуге болмайтынын, заман талабына сай еңбек етіп, кәсіпті, сауданы меңгеру керектігін де бірінші айтқан Абай. Яғни қазақ қауымына әлеуметтік реформаны да, экономикалық реформаны да бірінші ұсынған – Абай.

Жерінен, суынан, тәуелсіздігінен, билігінен айрылған қазақты құтқарудың жалғыз амалы – оның рухани әлемін, елдік, адами ізгі қасиеттерін сақтап қалу екенін, сонда ғана оның ұлттық сипатын аман алып қалуға болатынын ақын жақсы түсінді. Сол үшін жан аямай күресті.

Абайды мұқият оқыған адам оның көзқарастары күні бүгінгі нарық экономикасымен де тікелей үндес екенін айқын аңғарар еді. Абай әлемі бізді жеті түнде адастырмас Темірқазық іспетті. Соған қарап тірлігіміздің дұрыс-бұрысын сараптай аламыз. Өйткені жанды жегідей жеп жүрген көп сауалдың жауабын Абай әлдеқашан айтып кеткен. Абайды оқып отырып-ақ, көштің басын баяғыда-ақ жөнге салып алуға болатын еді. Сорлатқанда, біреудің уақыты жетпейді, біреудің ұғымы жетпейді, біреудің атымен зауқы жоқ.

Әйтпесе, көп дүние әуелі сол әркімнің өзін-өзі түзей алмағандығынан өрге баспай жатыр емес пе?!

Өз халқын «жұрт болсын, өссін, өнсін» дейтін әрбір азамат әуелі Абайды оқысын, Абайға құлақ ассын. «Егер де есті кісілердің қатарында болғың келсе, күнінде бір мәрте, болмаса жұмасында бір, ең болмаса айында бір, өзіңнен өзің есеп ал! Сол алдыңғы есеп алғаннан бергі өмірді қалай өткіздің

екен, не білімге, не ахиретке, не дүниеге жарамды, күнінде өзің өкінбестей қылықпен өткізгісің? Жоқ, болмаса, не қылып өткізгенінді өзің де білмей қалыппысың?», – деген ақын сөзін еске алайықшы.

Егер әркім баяғыны қойып, өзгеріске ұшыраған он жыл, тәуелсіздік алғаннан бергі төрт жыл ішіндегі тіршілігін оймен шолып көрсе, қанша мүмкіндікті қапы жібергенін, қаншама нәрседен ғапыл қалғанын айқын аңғарар еді. Әуелде ағайынға, кейін өкіметке қол жайып қалған, өз қамын өзі жемей, өзгеден жәрдем күтетін әлеуметтік енжарлық көп азаматымызды әліге дейін шұғыл өзгеріп жатқан уақыт талабына икемделгізбей келеді.

Соның салдарынан, бейқамдық пен бейқарекеттіктің қырсығынан сыртта өндіріс пен шаруа, үйде тұрмыс күйзелуде. Біреуден нұсқау күтіп, әркімге қол жайып, айтпасаң білмеу, ақырмасаң түсінбеу кесірінен амалдың орнына – айла, істің орнына – сөз, ұсыныстың орнына – қолқа, дәлелдің орнына – сылтау, ақыл-кеңестің орнына – өкпе-бопса айту бел алып барады.

Тарихтың берген мүмкіндігі мен табиғаттың берген байлығы, әлі де болса орнын таппай, босқа зая болып жатқаны жанға батады. Ол үшін сыртқа өкпелейтін ештеңе жоқ. Тәуелсіздігімізді уақытылы мойындады. Қолқабыс-көмектерін ұсынды. Экономикамызды, әлеуметтік-мәдени дамуымызды көтеру жолында бірлесе әрекеттенуге әзір екендіктерін білдірді. Жан-жағымызбен тату-тәтті қарым-қатынастамыз. Алыспен де, жақынмен де алысып-берісіп жатырмыз. Нағыз іскер ахуал орнатуға не керектің бәрі бар. Жетпейтіні: Абай айтқан ынта мен ыждаһат. Білуге ыждаһат, үйренуге ыждаһат, еңбектенуге ыждаһат күшеюдің орнына әлсіреп бара жатқандай. Оның орнына Абай айтқан қырсыздық пен қияңқылық, «өтірік пен өсекті жүндей сабаған» дәуекестік пен даңғойлық, «өз елін өзі аңдыған» ұрлық пен «жүз қараға екі жүз аларман бар» көрсеқызарлық, «қозғау салып қоздырғыш» жікшілдік пен «сөз қыдыртқан, жұрт құтыртқан партияшылдық» азаяр емес. Экономикалық белсенділікті, Абайша айтсақ, «өз жерімен, өз елімен ойрандасып, ойсыздарға қойнын ашып, мал шашумен», «халыққа қайыры бар іс бітірмей», «қардың суы сықылды тез суалар, еңбек қылмай табылар мал-дәулет» қуумен, саяси белсенділікті дау жоқ жерден дау іздеумен, жау жоқ жерден жау іздеумен, әлеуметтік белсенділікті, ұрынарға қара таппай жүретін ұрда-жықтықпен, әр нәрсеге бір тұмсық тығатын тіміскілікпен шатыстырып алу етек жайып барады. Бұған ренжімегенде, неге ренжисіз? Өзімізге өзіміз өкпелеуге мәжбүрміз. Соның бәрі «шала мейір шала байқайды» демекші, тәуелсіздігіміз бен бостандығымыздың қадірін шала ұғып, шала бағалаудан шығып жатқан кеселдер. Осы тұста ұлы ақынның: «Бәйгеге ат қоссақ, атыңды тартыспайтын ағайын, атың келсе, бәйгесіне өкпелейтіні қалай?.. Тыныштық іздеп, таба алмай жүрген жұрт тыныштық

көрсө, сәтке тұрмай, тыныштықтан жалыға қалатұғыны қалай?.. Кеселді кісі ер келетұғыны несі? Кедей кісінің кер келетұғыны несі?.. Қазақтың шын сөзге нанбай, құлақта қоймай, тыңдауға қолы да тимей, пәлелі сөзге, өтірікке серттей ұйып, бар шаруасы судай ақса да, соны әбден естіп ұқпай кетпейтұғыны қалай?», – деген сөздері ойға келеді. Осы бір жан айқайының бүгінгі біздің қоғамға да қатысы бар екенін естен шығармасақ болғаны.

Өздеріңіз жақсы білесіздер, бас қосқан ұлы жиындардың бәрінде де мен халқымыздың бірлігі мен татулығы туралы айтпай қалған емеспін. Өйткені, әлімсақтан белгілі, ел болудың амалы – ішкі бірлік.

Тарихтың барлық кезеңінде даудан да, жаудан да қазақ ұтылса, тек бірлік пен татулықтың аздығынан ұтылды. Абайдың да өзегін өртеген қайғы осы болатын. Егер елде бірлік болса, Абай:

«Бас-басына би болған өңкей қиқым,

Мінеки бұзған жоқ па елдің сиқын?

...Бірлік жоқ, береке жоқ, шын пейіл жоқ,

Сапырылды байлығың, баққан жылқың.

Баста ми, қолда малға талас қылған,

Күш сынасқан күндестік бұзды-ау шырқын», – деп өкінер ме еді?

Бірақ, Абай тағы да былай дейді: «...бұрынғы ата-бабаларымыздың бұл замандағылардан артық екі мінезі бар екен. Ол екі мінез қайсы десек, әуелі, ол заманда ел басы, топ басы деген кісілер болады екен. Көші-қонды болса, дау-жанжалды болса, билік соларда болады екен. «Екі тізгін, бір шылбырды бердік саған, берген соң, қайтып бұзылмақ түгіл, жетпегенінді жетілтемін», – деп жамандығын жасырып, жақсылығын асырамын деп тырысады екен. Оны зор тұтып, әулие тұтып, онан соң жақсылары да көп азбайды екен. Бәрі де өз бауыры, бәрі өз малы болған соң, шыныменен жетесінде жоқ болмаса, солардың қамын жемей қайтеді?

Екіншісі – намысқор келеді екен. Ат аталып, аруақ шақырылған жерде ағайынға өкпе, араздыққа қарамайды екен, жанын салысады екен: ... «Ағайынның азары болса да, безері болмайды», – деп, «Алтау ала болса, ауыздағы кетеді, төртеу түгел болса, төбедегі келеді», – десіп.

Кәнеки, осы екі мінез қайда? (Абайдың «Қара сөздері», 39-сөз).

Ел болудың қағидасындай болған, пәтуа мен бірліктің көзі – осы екі мінез дәл бүгін ұлт тағдыры шешілер тұста біз үшін бұрынғыдан да керегірек секілді.

Рас, мен қазір Абайша ашынып, бұл екі мінез бізде мүлде жоқ деп айта алмаймын.

Өйткені, отандастарым маған екі мәрте мәрттік жасап, екі тізгін, бір шылбырды сеніп тапсырып отыр. Олар үдесінен шықты. Мен де уәдемнен шығам: бәрі де бауырым болғасын, мен де қарап қалмаймын, қамдарын

жеймін. Олардан бөлек уайымым да жоқ, олардан бөлек қайғым да жоқ. Нені де болса, елмен бірге көремін, елмен бірге төземін, елмен бірге жеңемін.

Сондықтан да, мынау өтпелі дәуірдің қиын қыспағынан тездетіп шығу үшін жүйелі билік керек екендігін сезініп, жағдайды пәрмендірек түзеу үшін, бірақ заңсыздыққа ұрынбай, бәрін де заңға сәйкес атқарып шығу үшін Ата Заңымыздың жаңа жобасын көпшілік талқысына ұсындым. Жұртшылық зор ықыласпен зерттей танысып, ұсыныстарын, ескертпе, пікірлерін білдірді. Айтылған сын аз болған жоқ. Ащы деп апшымадым. Тәтті деп тамсанбадым. Бәрі де ескерілді. Мұқият сұрыпталды. Сарапқа салынды. Түпкілікті жобаға қосатын үлесін қосты. Бізге керегі – өтпелі кезеңнің тар көпірінен тезірек өткізіп, өзіміз көздеген адам мүддесі аяққа басылмайтын, әркім өз бақытын өз талайы мен талабына қарай табатын әлеуметтік әділетті қоғамның заңды кеңістігіне тезірек жеткізетін түп құжатты қабылдау. Егер Ата Заңымызды халқымыз қолдап шықса, сөз жоқ, әлгі айтылған елдігіміздің екінші мәрте сипаты да жарқырап көрінген болар еді. Солай болатынына кәміл сенемін.

Бұл орайда басын ашып айтатын бір мәселе: біз экономикадағы реформадан қалай бас тартпайтын болсақ, демократиядан да солай бас тартпаймыз. Өйткені демократиялық бостандық жоқ жерде экономикалық бостандық та болмайды және керісінше біз сол бостандыққа қол байлау болатын тұстарды ғана түзетеміз. Әйтпесе, уақытша қиындықтарды пайдалана қойып, жеке үстемдік құратын Жертәңірі болайын деп жатқан ешкім де жоқ. Ондай байбалам, шынында да, Абай айтқандай, кейістікті күндестікпен, тыныш отыра алмағандықпен шатыстырып алып жатқандардың ауызынан шығуы мүмкін. Біздің далада арғы-бергіде қырсыздыққа көп төзгенмен, қиянатқа көп төзе қоймағанын жақсы білемін. Өзім үшін емес, елім үшін толғанамын: бір басыма керекті қай күнде де табармын. Халқыма керекті қалай табам, қайдан табам деп қам жеп жүру тек қана менің емес, әр азаматтың ісі мен жадында болуы қажет. Онымды алыстағы, жақындағы саясатшылардың кейбіреулері түсінбегенмен, халқымыз жақсы түсінгеніне ризамын...

Қысқасы, Абай армандары – тек бір ғана ұлт ұстанатын мұраттар емес, күллі адамзат ұстанатын мұраттар. Қазақ топырағында оның орайын келтіруге мүмкіндік енді туып отыр. Мына сіздер мен біздерге үлес боп тиіп отыр. Өйткені біз осы далада өмір сүрген ұрпақтардың ішінде әлгіндей мүмкіндікке қол жеткізіп отырған ең алғашқы және бірден-бір ұрпақпыз. Сондықтан ұлы ойшыл-демократ, ұлы рухани реформатор Абайға ең жақын, ең етене ұрпақ та тек бізбіз. Мұндай жақындық, мұндай етенелік бізге тарих алдында үлкен жауапкершілік жүктейді. Асыл ұстаз өсиет еткен

абзал мұраттардың тек қиял боп қалмай, нақты шындыққа, нақты әлеуметтік болмысқа айналар-айналмасы, мына біздерге байланысты.

Оның шығармаларындағы шынайы гуманизм, адам мүддесіне деген айрықша ынта, айрықша қамқорлық, өмірдің көзіне жалтармай қарайтын шыншылдық, енжарлықты, шалағайлықты, қиянатты, сұғанақтықты жегідей жек көретін рухани максимализм біздің бүгінгі жүзеге асырмақ бастамаларымыздың да басты сипатына, басты мазмұнына айналуға тиісті.

Абайдың айтуынша, адамның бақытты болуы үшін, оның ынтасы мен сол ынтаның мақсатына жетуіне былайғы жұрттың ықыласы керек. «Достықты – достық шақырады», – дейтіні де тегіннен-тегін емес. Сондықтан да ол ұлттық бүтіндік, ішкі татулық, уыздай ұйыған ынтымақты көп аңсады». Ал халық дегеніне жету үшін оған да өзін қоршаған ортамен дәл сондай ынтымақ пен ықпалдастық керек. Бұл біздің бүгінгі таңда тағдырымызды шешетін ең басты тарихи факторлардың бірі.

Біз де бүгін ұлтішілік татуластыққа да, ұлтаралық татуластыққа да, әлемдегі барлық ел, барлық халықтармен ынтымаққа да, мәдениеттер арасындағы сабақтастыққа да Абайша қарап, Абайша қастерлеуге ерекше мән береміз. Қорыта келсек, бүгінгі таңда бәріміз ұлықтап отырған ұлы ақылгөй осыдан бір жарым ғасыр бұрын, өз тұсындағы өркениеттен атымен шетқақпай жатқан аймақта жүріп-ақ, тек бүгінгі өркениет қана қамтамасыз ете алар адамдар мен халықтардың бостандығы мен жарастығына негізделген, ізгілігі мен игілігі бірдей биік дамыған азат қоғамның қандай болмағы керек екендігін де дәл пайымдай алыпты.

Ал бүгін сол асыл жүрек, абзал ақыл дұрыс сипаттаған кемелділік қоғамын ойдағыдай жүзеге асырып шыға алатын моральдық мүмкіндік бізде бар. Ақын армандаған ғылым да, өнер де, кәсіп те, білім де баяғыдай таңсық емес. Халқымыз – сауатты, мамандарымыз – білікті. Еліміз – тату. Қоғамның үштен бірі – отызға толмаған жастар. Тек сауатқа сәйкес – қабілет, білімге сәйкес – сана, жастыққа лайық – жалынды жігер, жасампаздық болса, Абайдың қолы түгілі, аузын байлаған ізгі мақсаттарды іске асыруды уақыттың өзі талап етіп отыр.

Абай жылын өткізген жақсы. Абай жырын жаттаған дұрыс. Ал оның терең ойы мен өжет пікірі тек айта жүрер әңгіме болмай, күнбе-күнгі тірлігімізге бір кірпіш боп қаланып жататын нақты іске айналса, тіптен құба-құп.

Ол үйреткен тағылым мен ол көксеген мұраттарды шын қастерлей білгендігіміздің, әділет пен абзалдық ұстазы алдындағы перзенттік қарызымызды терең түсініп, өтей алғандығымыздың бірден-бір белгісі де осы болып табылады.

Бүгінгі елімізде жасалып жатқан ұлы істердің нәтижелі болуына ең қажетті нәрсе – сенім. Елге деген сатқындық ең алдымен оның болашағына

сенбеуден басталады. Ал ұлы Абайдың, уайымшыл Абайдың болашаққа деген сенімін есте жоғалтпағанын мына бір сөздерінен көруге болады: «Жамандықты кім көрмейді? Үмітін үзбек – қайратсыздық. Дүниеде еш-нәрседе баян жоқ екені рас, жамандық та қайдан баяндап қалады дейсің? Қары қалың қатты қыстың артынан көгі қалың, көлі мол жақсы жаз келмеуші ме еді», – дейді ұлы ақын.

Айтқаның келсін, жан баба!

Ел басына түскен бүгінгі қиын-қыстау кезеңнің баянсыздығына, халқымыздың көңілін шаттыққа бөлейтін келісімге, жарастыққа толы ырыздықты, молшылықты күндердің сарғайтпай ертең-ақ келетініне менің де сенімім мол.

Абайды бізбен мәңгілік бір қылатын да осындай ұғым, осындай сенім.

Ендеше Абай өнегесі әрдайым көз алдымызда болғай! Қай ісіміз де Абай армандаған биіктен көріне білгей!

Рахмет!

**ДОКЛАД
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ТОРЖЕСТВЕННОМ СОБРАНИИ,
ПОСВЯЩЕННОМ 150-ЛЕТИЮ АБАЯ ***

Алматы, 9 августа 1995 года

СЛОВО ОБ АБАЕ

Дорогие соотечественники!

Уважаемые гости!

Сегодня у нас великое торжество. Мы собрались в этом величественном дворце, чтобы выразить вечную непреходящую любовь немеркнувшей памяти своему самому славному сыну и мудрейшему наставнику. Это стало нашей давней традицией – собираться вот так в каждое десятилетие со дня его рождения, чтобы по достоинству оценить наше прошлое и взвесить на весах разума наши ближайшие ориентиры. И при этом каждый раз имя Абая достигало новых вершин и возвеличивались честь и достоинство нашего народа. Было время, когда мы безмерно радовались тому, что драгоценное наследие нашего главного поэта не оказалось растоптанным классово-идеологией и обрело неизменную значимость во всех грядущих поколениях. Потом мы с законной гордостью восприняли тот непреложный факт, что достоинство поэта не ограничилось сугубо национальными рамками, а вошло в сокровищницу культур соседних народов и дальних стран. Нынешняя наша радость еще более значима. И мы вправе сердечно поздравлять друг друга и не скрывать поистине всенародного ликования.

Известно, что Абай всегда мечтал быть не сыном отца, а сыном Отечества. И сегодня он достиг своей мечты и гордо восседает на самом почетном месте нашего торжества как признанный всем миром мудрый и прозорливый учитель, поэт и гений человечества. И тому веским доказательством служит то, что нынешние торжества начались не в Алматы и Семипалатинске, не в Карауле и Жидебае – родине поэта, а в передовых странах Запада и Востока, в широко признанных государствах

* Газета «Казахстанская правда», 10 августа 1995 года.

Европы и Азии, в таких крупнейших столицах цивилизации, как Москва и Стамбул, Париж и Пекин. Этому мы обязаны, прежде всего, доброй воле авторитетнейшей международной организации, чутко улавливающей духовное и культурное дыхание всей планеты, – ЮНЕСКО, которая с горячим сочувствием восприняла нашу просьбу, сочла возможным нарушить сложившуюся традицию чествования «круглых» календарных дат, объявила нынешний год Годом Абая, приняла решение отметить юбилей во всем мире под ее эгидой. Мы это расцениваем как высокую морально-политическую поддержку молодому государству, лишь недавно обретшему суверенитет и вошедшему как равноправный член в сообщество независимых стран, как доброе и благосклонное внимание и доверие нашему народу.

Я считаю особым долгом выразить от имени всех казахстанцев свою искреннюю признательность, безмерную благодарность организации ЮНЕСКО, ее генеральному директору, нашему дорогому гостю, выдающемуся общественному деятелю, известному поэту, глубоко уважаемому Федерико Майору. От всего сердца выражаем также нашу благодарность всем государствам и авторитетным международным организациям, которые уже отметили или еще отметят юбилей Абая, внесли заметный вклад в пропаганду его наследия, прислали на сегодняшний праздник своих ярких представителей. В этом зримо проявляются складывающиеся новые духовные отношения, свидетельствующие о торжестве идеалов демократии и гуманизма в мировом пространстве. Подлинное братство в единстве. Духовное родство единых в радости и в горе народов укрепляет нашу веру в завтрашний день. Казахи искони говорили «посол народы сближает, сеющий раздор – разъединяет». Мы не скрываем нашего безмерного удовлетворения по поводу того, что Абай, так ярко выразивший честную и открытую душу нашего народа, стал в наши дни блистательным посланцем духовного единения, призывающим народы земли к миру и согласию. Истинный сын прославляет свою страну, а благодарная страна – своего сына. На нынешнем сложном историческом переломе, когда наше юное государство явилось миру как надежный партнер, благожелательный союзник и верный спутник на пути к цивилизации, мы вновь и вновь благодарим судьбу за то, что имеем в лице Абая такую достойную, гордую духовную опору. Мы воздаем хвалу и нашему Создателю за то, что наш народ продемонстрировал всему миру свою способность беречь и почитать свою святыню. Великое счастье – жить в такую эпоху и служить верой и правдой такому народу и такому обществу. И это мы также воспринимаем как дар судьбы. Ощущение и осознание этого милостивого дара укрепляет наш дух и придает новые силы и надежду. Историческая правда многогранной и многотрудной истории, выпестовавшей такого гиганта, как Абай, является

закономерным продолжением тех эпохальных явлений, которые мы переживаем в настоящее время. Если мы сумеем, глубоко вникнув во все закоулки и излучистые перекрестки его, Абая, судьбы и духовных исканий, сделать из этого серьезные выводы, то мы окажемся в силах понять и осмыслить ту таинственную связь с нашим нынешним этапом развития и обрести для себя немало полезного и поучительного. И всем нам стало бы предельно ясно: как не мог не размышлять так мучительно и писать так горько Абай в свою сложную эпоху, так невозможно ни мучиться, ни действовать, ни дерзать и нам в наше время.

Почтенная публика!

Особые условия, как известно, побуждают к нестандартным поискам и действиям. В таких случаях необходимы могучие талант и воля. Потому-то вечно беспокойный людской род, неизменно устремленный вперед, к новым вершинам, в своей нескончаемой духовной борьбе искони ищет и высоко почитает смелых и мудрых личностей, первопроходцев, способных разглядеть в сумеречной дали ясную цель и верную дорогу.

Не обладая путеводной идеей, ничего не добьешься. Без нее не взрастить в душе чести и достоинства. Человек, лишенный этих качеств, не то что других – себя не благодетельствует. Без них национальное самосознание – пустое. Тогда уже не выбраться на широкую дорогу развития, тогда ты обречен бесцельно тащиться по заглохшей травой забвения тропинке бытия, оглушенный ничтожными заботами тусклого существования. Чтобы вывести нацию и общество из тупика, из обреченного состояния, необходим щедро наделенный талантами, избранный самой природой и историей предводитель с пророческим видением, ангельской чистотой помыслов, львиным бесстрашием.

Именно такими качествами вкупе с поразительным интеллектом и могучим духом обладал Абай, что и позволило ему вознестись в эпоху безвременья и встать в избранном ряду духовных рыцарей человечества. Не осмыслив всесторонне его эпоху, невозможно постичь глубинную суть его творческого наследия.

То была особенно тяжкая пора в истории казахов. Не трудно представить положение огромных степных просторов, оказавшихся на пути хищных стратегических интересов империи, решившей захватить как можно большую часть земного шара, как можно дальше продвинуться через Среднюю Азию на юг и восток. Империи во всех отношениях было невыгодно лишаться такого лакомого куса. Для этого нужно было разрушить исторически сложившуюся национальную систему правления страной. Надо было силком внедрить в степь порядки и форму власти могущественной метрополии. Было спешно и искусственно создано несколько карликовых

ханств, нарушена этнотерриториальная целостность. Потом раздробили народ и земли ханства по родовым и племенным признакам на волости и аулы.

Таким образом, ханства ловко расчленили, словно тушку овцы, лишили какой-либо самостоятельности, поневоле включили в состав разных губерний, в которых народ мигром превратился как бы в поселенцев. На троны недавних ханов царское правительство посадило волостных правителей из числа «верноподданных казахов». Разорвав все былые традиционные связи, крепившие единство народа, образовали новую, чуждую систему правления по аулам, волостям, уездам. В самых низах, в аулах и волостях, отныне верховодила местная знать, «аткаминеры», уездами и областями управляли верные царю военные чиновники. Таким образом, казахи на своей исконной земле очутились в роли бесправного пришельца. Народ лишился не только национального, но и родоплеменного единства, между ним посеяли раздор и смуту. По указанию сверху его «растасили» по пограничным Сибирской, Оренбургской, Астраханской, Туркестанской губерниям, а Мангистау подчинили поначалу Закавказской, потом Прикаспийской областям. Более плачевной участи некогда единого народа невозможно было и представить. Должно быть, немного на земле народов, не испытывавших ига колониализма, но такого народа, как казахи, который в течение одного века претерпел столь сокрушительные реформы, столь тяжкие удары и испытания судьбы, вряд ли еще окажется на земле.

Таковой была коварная колониальная политика, преследовавшая цель превратить огромное пространство номадов в стратегический плацдарм для расширения своей территории. Ради этого империя пошла на разрушение исторической государственности и лишение всяких человеческих прав ее исконных обитателей. Не секрет, что и ныне еще дают о себе знать подобные имперские замашки и амбиции в заявлениях и программах разного рода воинственных, политиканствующих ястребов и патентованных горлопанов. Особенно возмутительно слышать рассуждения иных «оракулов», мечтающих о возврате канувшей в лету эпохи, когда позволительно было по собственному хотению и капризу произвольно перекраивать территории, изгонять целые народы с насиженных мест, превращать их в безропотных скотоводов, чтобы самим безнаказанно пользоваться всеми ресурсами богатого края. Таких самодуров было в избытке и во времена Абая. Им мало было истерзать землю, унижить народ, им хотелось еще отравить национальное сознание, поглумиться над языком, верой, обычаями и нравами, заставить забыть древнее самобытное искусство, ремесла, историю, стыдиться национального своеобразия, и проводилась эта политика с особой изощренностью, тонко и методично. Так родилось

отвратительное явление – «окультуривание инородцев». Так чебак слепо кидается на наживку, насаженную на крючок. Так мотылек бездумно летит на огонь.

Быстро предались забвению единство и согласие. Избирательность в обучении, в привлечении к службе имела целью, с одной стороны, откровенную русификацию, с другой – разжигание зависти и враждолюбия. Более того, даже просветительство обрело недобрый умысел. Народ, в течение века отчаянно отстаивавший свою честь, начали под видом заботы о нем вовлекать в коварно расставленные силки. Те, которые испугались правительства, строившего вместо школ военные укрепления, наводнившего степь вместо книг пушками, убирались подальше, в безлюдные пустыни. Другие, что оставались на исконных землях, вынуждены были довольствоваться жалкой долей мелкого служителя или даже батрака. Плодородные нивы, доходные места и благородная служба доставались лишь переселенцам из глубин империи. Средства, отпущенные на развитие окраин, предназначались отныне на благоустройство поселенцев. Те, что искренне ратовали за образование инородцев, высмеивались, как выразился высокий царский сановник в письме к степному губернатору, – «за чрезмерное человеколюбие». И если к началу века число получивших русское образование казахов достигло одного процента, то это главным образом за счет пожертвований местных благодетелей – богатеев и жадно стремившихся к знаниям энтузиастов-аборигенов.

Все живое стремится к свету, к жизни. Нет такого существа, стремящегося к самоуничтожению. Так и народ. Сколько бы он ни испытал тягот и унижений, надежда его не покидает. Он стремится к тому, чего достигли другие народы. И если во имя такой великой цели восемь веков тому назад один из наших соплеменников в поисках знаний отправился в далекий путь, на юг Азии, то в прошлом веке на нашей земле появилась уже целая когорта подобных дерзновенных мужей, охваченных тем же стремлением. Но как не можем мы утверждать, что высокие помыслы Аль-Фараби были навеяны отеческой заботой арабского халифата, так немислимо увидеть в поступках горстки отчаянно смелых сынов степей прошлого века, жадно потянувшихся к знаниям, проявление особой заботы царского самодержавия. В просвещении выходцев из окраин также существовала своя продуманная система. Однако она стала действовать в основном со второго десятилетия нынешнего столетия. Значит, стремление к образованию, к знаниям до этого времени следует расценивать как духовный подвиг отдельных личностей, вызванный острой необходимостью национального бытия.

В этом проявилась завидная дальновидность растущего национального

самосознания, чутко уловившего в своем историческом развитии, что старый экономико-общественный уклад жизни окончательно изжил себя, и на его смену все решительней заявляет о себе новая общественно-экономическая формация. Нельзя в этом закономерном явлении усматривать некую случайность. Это было бы поверхностным взглядом на жизнестойкость национального духа. В таком случае нам бы никогда не дано было разгадать феномен такой гениальной личности, как Абай. Величие и феноменальность гения Абая выразились именно в том, что в эпоху колониального гнета и унижения он сумел – наперекор всем мерзостям бытия и судьбы – поднять на небывалую высоту стойкость национального духа, воспевая и внедряя в сознание своих соплеменников упорство и дерзновение вместо оглядливой трусости, целенаправленность вместо растерянности, стремление к знаниям вместо невежества и убогого карьеризма, деяния вместо смиренности. Истинный деятель, по-настоящему заботящийся о своем народе, ищет и находит путь к новым вершинам.

Абай сполна испытал все тяготы своего смутного времени. Отец его, Кунанбай, был крупной, колоритной личностью, влиятельным как среди степных воротил, так и среди царских чиновников, уверенно чувствовавший себя как в старом, так и новом времени, своеобычным человеком, которого один из европейских путешественников-очевидцев характеризовал «степным Цицероном». Мудрый, властный, честолюбивый отец отозвал юного Абая из мусульманского медресе и русской приходской школы, чтобы привлечь к делам правления. Он окунулся в самую гущу беспощадной борьбы между старым и новым, между родоплеменными традициями и циничной психологией самодержавного колониализма, стараясь быть заступником униженного со всех сторон, несправедливого народа. Однако вскоре убедился в тщетности своих усилий. Царские чиновники не доверяли ему, соплеменники завидовали. Рано разочаровавшись во всем, он расстается с недавними иллюзиями молодости и всецело отдается творчеству, посвящая ему последние двадцать лет жизни. И вот ныне труд его стал гордым достоянием всего человечества. Как поэт Абай поднял импровизационную поэзию казахов до уровня подлинно реалистической письменной поэзии. Расширил ее тематику. Внедрил доселе неведомые ей жанры и формы. Отказываясь от традиционных внешних описаний и многословных трескучих восхвалений, создал глубокую социально-философскую лирику, раскрывающую внутреннее состояние человека и глубинные течения многогранного бытия. Нежность, мелодичность, чувственность восточной поэзии обрели в его творчестве удивительное созвучие с интеллектуальностью, психологизмом западной литературы.

Воистину без Абая не могла бы родиться подлинно абаевская школа – школа письменной литературы начала XX века с ее гражданским пафосом, стилевым разнообразием, остросоциальной направленностью, яркой художественной палитрой. В лирике Магжана Жумабаева, Бернияза Кулиева, Шангерая Букеева, Шакарима Кудайбердыева, в научно-политической публицистике Алихана Букейханова, Ахмета Байтурсынова, Омара Карашева, Халела Досмуханбетова, Мухамеджана Сералина, в прозе Султанмахмута Торайгырова, Спандияра Кубеева, Миржакыпа Дулатова, Жусупбека Аймаутова с блеском отразился новый, глубоко национальный этико-эстетический критерий литературной школы, разработанный и систематизированный гениальным опытом Абая. Облагороженная этим священным источником наша многопластовая, многожанровая художественная литература стала надежной духовной опорой в трагических испытаниях XX века. Она верно служила не только своему народу, но и отвечала высоким эстетическим требованиям многонационального читателя бывшего Союза и даже мира. И в этом смысле мы бесконечно обязаны уникальному таланту Абая, еще в прошлом веке смело раздвинувшего границы национального мировосприятия.

Значительным явлением мирового масштаба Абай стал отнюдь не только благодаря своим литературным поискам. Он не ограничивался ее рамками. Литература оказалась для него своеобразными золотыми воротами в безграничный мир всечеловеческого духа, распространяющийся от глубокой древности до космических далей, которые возможно охватить, объять лишь быстрокрылым разумом; она, литература, предоставляет возможность проникнуть во все сферы основополагающего бытия, во все бесконечные явления мира, человека, нации, истории, духа в их неразрывном единстве, целостности, гармонии и раздвинуть границы человеческого познания. Сложная и противоречивая реальность эпохи предопределила мощь и масштабы абаевской мысли, его исследовательский пафос. В напряженных поисках выхода к истине он всесторонне осмыслил национальный склад своего народа, определил всю глубину его трагической участи. И он начал мучительно искать противоядие от всех его бед, верный путь к его будущему. Глубоко сострадавая, сочувствуя ему, Абай сам поднялся на высоты всечеловеческого гуманизма. Он преодолел в себе все дрязги, случающиеся между людьми и народами. И хотя не жаловал чиновников-правителей, к соседнему русскому народу и к другим нациям неизменно относился с вниманием и уважением. Презирая царское правление, искренне почитал великую русскую культуру и учился у нее.

Был убежден: духовное взаимовлияние сближает многочисленные и малочисленные народы. Считал: человек человеку друг. И людской род воспринимал в единстве, не деля его на Запад и Восток, на ближних и дальних. Во имя улучшения жизни степняка полагал необходимым внимательно изучать быт и культуру развивающихся народов. Настойчиво искал пути оздоровления социальной среды, в которой обитали его соплеменники. Делился своими наблюдениями и раздумьями. Имел огромное влияние на казахскую интеллигенцию начала века, устремившуюся к социальному прогрессу. Казахское общественное сознание XX века всколыхнулось его гуманистическими и просветительскими идеями. К общественно-социальным раздумьям Абая следует особенно внимательно прислушаться в наши дни, когда в обществе происходят кардинальные перемены. Совершенно очевидно: великий философ степи отнюдь не призывал лить любвеобильные слезы сострадания к бедному люду. Истинную любовь к народу он видел в пробуждении его чести и гордости, его гражданской активности и самолюбия, дабы тем самым взять свою судьбу на собственные плечи. На такой решительный шаг заставили Абая пойти, с одной стороны, проводимая царскими сатрапами политика унижения человеческого достоинства, а с другой – расцветающее на глазах социальное плебейство. Абай понял: бороться с этим злом в открытую – безнадежно. Дитя, родившееся после подавления восстания Кенесары, едва успев выбраться из колыбели и встать на ноги, понимало, что свобода ему уже не светит, что оно обречено жить под гнетом, и видело оно только ничтожную тяжбу мелких корыстолюбцев. Так есть ли путь к духовному возрождению? Оказывается, есть.

Абай советует: трудись, избавься от бедности. Ибо: «Голодному человеку нелегко сохранять благоразумие и честь, еще труднее сохранить постоянное стремление к наукам. Только тогда, когда человек свободен от заботы о куске хлеба, он сам чувствует необходимость знаний и культуры...»

Но у кого, где искать знания и культуру?

Абай отвечает: «Нужно овладевать русским языком. У русского народа разум и богатство, развитая наука и высокая культура... Русская наука и культура – ключ к осмыслению мира, и, приобретая его, можно бы намного облегчить жизнь нашего народа».

Ответ несколько неожидан. Не слишком ли он прост, утилитарен? И чем он, собственно, отличается от постылых, фарисейских назиданий царских чиновников? Но те заинтересованы в унижении, в умалении достоинства степняка в широкополом чапане и мерлушковом треухе. Абай же спешит приподнять его, уравнивать в правах и достоинстве. В его представлении: «Чтобы избежать пороков русских, перенять их достижения, надо изучить

их язык, постичь их науку... Изучив язык и культуру других народов, человек становится равным среди них, не унижается никчемными просьбами». Отсюда вытекает такой вывод: отстаять свое достоинство можно лишь сравнившись по уровню культуры и образования с тем, кто тебя унижает или угнетает. Другой возможности для равенства между большинством и меньшинством, сильным и слабым просто-напросто нет.

Вот это свое кредо, кажущееся с первого взгляда упрямством, Абай доказал собственной жизнью. Живя в отдаленном кошомном казахском ауле, он изучил не только большинство русских классиков, но и переводил их на казахский язык и убежденно пропагандировал их творчество. Более того, через русский язык он ознакомился с Байроном, Гете, Шиллером, Лесажем, Дюма, Мицкевичем и также «озвучил» их по-казахски. Любознательный ум его проник и в древнегреческую, и древнеримскую эпоху, он пристально изучал труды выдающихся мыслителей от Аристотеля и Сократа до Спинозы и Спенсера. Внимание его привлекли и исследования Дарвина, а также труд профессора Нью-Йоркского университета Джона Уильяма Дрепера; он пытался вникнуть в историю развития общественной мысли в Европе, понять взаимосвязь между католицизмом и наукой. Потому-то и признался он как-то: «Моя Кааба переместилась на Запад».

Проникновенный поэт, чуткий и глубокий мыслитель, он стремился осмыслить жизнь степи через жизнь остального мира. Он вновь и вновь перечитывал знакомые с детства фолианты на арабском и персидском языках, со свежим взглядом вникал в поэзию, историю, философию Востока, оценивал их по-новому. Особенно внимательно изучал он работы Табари, Рабгузи, Рашид-ад-Дина, Бабура, Абылгазы. Основательно овладел восточной логикой и мусульманским правом. Был хорошо информирован о культурно-духовной жизни Центральной и Южной Азии своего времени.

Ум Абая занимали история и культура не только внешнего мира; велики были его познания национальной культуры, в его миропонимании и духоустройстве, несомненно, благотворную роль сыграли неизбежная печаль и ярость в произведениях Коркута, Асана-Печальника, Аталыка, сказителя Сыпыра, Кодантайчи, Казтугана, Досмамбета, Шалкииза, Маркаска, Жиембета, высокая правда в мудрых импровизациях и завещаниях Бухара-жырау, биев Толе, Казыбека и Айтеке. И если к этим именам добавить еще священные имена туранских прославленных ученых, историков и поэтов – Ходжа Ахмет Яссави, Аль-Фараби, Юсуф Баласагуни, Махмуд Кашгари, Мухамед Хайдар Дулати, Кадыргали Джалаири, Мухамед ибн Кайс, Хусан Ад-дин Баршынлеги – то поневоле удивишься поистине энциклопедическим познаниям и феноменальному кругозору нашего великого соотечественника. Действительно, можно диву даваться, как

в древней беспредельной степи, золотой чашей охватывающей два гигантских континента, мог родиться столь незаурядный исполин духа и интеллекта, не вмещавшийся ни в какие традиционные представления, школы или культурные течения.

Необозримо широк был интеллектуальный кругозор Абая, и столь же бесконечно разнообразна оказалась палитра его чувств, выразивших все сферы человеческого бытия. Впечатлительность сердца и глубина трезвого ума, образное и чувственное восприятие мира, суровый критицизм и тонкий лиризм поразительно гармонично сливались и сочетались в этой сложной духовной личности, подчеркивая цельность и мудрую зрелость редкой человеческой природы. Не было в ней места самодовольству и мещанству. Правдивость и трагизм в своем диалектическом единстве.

Откуда у степного барда, родившегося и творившего в азиатской глуши, такой духовный рационализм и максимализм? Откуда эти гордые и дерзкие нравственные идеалы, рассматривающие человека в центре всего сущего, эти широкоохватные мировоззренческие взгляды, взыскующие крутые преобразования в обществе? Из мудрых книг ли он это почерпнул? Или навеяно пристальным созерцанием своей среды и эпохи? Или натолкнуло на это само безрадостное, тусклое повседневное бытие?

Вероятнее всего – последнее. Он устал от бесплодных мелочных дрязг, от того, что боролся один с тысячей, осознал с горечью всю тщету своих усилий: особенно изнуряли душу вековая сонность и убогость степи, которая продолжала пребывать в дремучей дреме, хотя весь мир вокруг стремительно обновлялся. Куда ни оглянись, он видел равнодушные просторы, и по-прежнему простодушных, точно дурным сном охваченных земляков.

Еще вчера, слушая самодовольные, насмешливые рассказы своих аульчан, он с затаенной гордостью думал: «Оказывается, не найти на свете народа достойнее и благороднее казаха», а внимательно оглянувшись трезвым взглядом вокруг, с горечью убедился, что все, над кем потешались, давным-давно ушли далеко вперед. Он увидел: у одних «нет такого растения, которого бы не выращивали», у других «нет такого края, где бы не побывали», у третьих «нет такой вещи, которую бы не смастерили». Иные из народов «могут быть хорошими солдатами, стойко переносят нужду, смиренно встречают смерть, берегут школы, чтут религию, умеют трудиться и наживать богатства», а другие «проводят время в унижительных раздорах между собой», «не годятся даже в прислугу»... Так «куда же сгнули наши былые восторги? Наш радостный смех?»

Вот мучительный вопрос, отныне охвативший все сознание Абая. Разве не должна об этом болеть голова «хоть на том, хоть на этом свете?» Разве

можно оставаться глухим к людским бедам? Разве может человек с чутким сердцем равнодушно взирать на это? Однако «значит ли это, что мы должны постоянно предаваться унынию? Разве может душа лишь печалиться?»

Изучив мудрецов Востока и Запада, он пришел к заключению – Бог есть истина, и истинны слова Его: он никому не внушал – будь подлым, будь кровопийцей, будь тунеядцем, значит, не внемля Богу, невозможно избавиться от скверны; нужно задавить в себе алчность; не став на путь праведный, общество не выправишь; чтобы исправить народ, каждый обязан самоусовершенствоваться. Для этого «не стоит радоваться всякому пустяку и стыдиться того, чего не надобно стыдиться». Затем главное спасение – в труде. В понимании Абая: «Труд умножает познание. Труд закрепляет память. Труд упорядочивает обретенные знания, отбирает нужное от ненужного, вдохновляет ум». Поэтому труд – основа всех благ, трудолюбие – главный смысл и цель человеческой жизни. Лень, наоборот, – источник всех пороков, она рождает угодливость, криводушие, безнадежность. Единственное средство, не позволяющее превратиться народу в «неисправимого попрошайку», – «земледелие, торговля, ремесла, наука». Для этого необходимы старание и прилежание. Абай сетует: «Бог дал тебе силы, чтобы ты мог трудиться. Но ты не тратишь эту силу на праведный труд. Бог дал тебе науку, но ты не учишься. Бог дал тебе разум, но на что ты потратил его? Если бы творил с умом – смог бы разбогатеть?»

Абай был убежден: только благодаря труду человек достигает морального совершенства и тем самым может воспитать в семье новое отношение к такому понятию, как отцовский, материнский, товарищеский, дружеский, родственник долг. Иначе бездельник и тунеядец, транжирящий доставшееся в наследство богатство, поневоле насаждает в быту и обществе мотовство, шулерство, раболепие, зашательство, крохоборство, паразитизм и прочие уродливые явления. О каком тут исправлении нравов может идти речь?

По Абаю, отношение к труду – единственное мерило всего сущностного на земле. Прислушаемся к этому отрывку из его «Шестого слова». «Одна из казахских пословиц гласит: «Начало успеха – единство». Но о каком единстве идет речь? Полагают, что это – общность скота, имущества, еды. Если так, то какой прок от богатства и какой вред от нищеты? Стоит ли трудиться ради богатства, не избавившись прежде от родственников? Нет, единство должно быть в умах, а не в общности добра... Добиваться единства ценой скота – вот начало нравственного падения. Братья должны жить в согласии, не находясь в зависимости друг от друга, а уповая каждый на собственную судьбу. Иначе они и Бога

забудут, и делом не займутся, а станут искать напасти друг на друга... Как тут добиться единства?

«Жизнь – основа достатка». О какой жизни идет речь?.. О бытие ради того, чтобы душа тела не покинула? Но такое существование и собаке дано... Нет, речь тут о другой жизни. О той, когда жива душа и ясен ум. Если ты жив, но душа твоя мертва, слова разума не достигнут твоего сознания, ты не сумеешь зарабатывать на жизнь честным трудом».

Прекрасно сказано, не так ли? Нам, откровенно говоря, не стоит искать обоснования наших добрых начинаний где-то извне. Все находим у Абая.

Мы находим у него ответы на жгучие проблемы проводимой нами ныне внешней и внутренней политики. На его завещании: «Люби, мой брат, все человечество» зиждется не просто дипломатия сосуществования, а основополагающий принцип всечеловеческого единства и братства. В этом завете Абая заключается краеугольный камень нашей практической политики, по которой мы обязаны строить отношения с ближними и дальними странами. Абай вновь и вновь внушает нам: делай то, что делают другие, усвой их науку и культуру. Для этого необходимы культурные, экономические, политические взаимоотношения. Говоря современным языком – интеграция.

А другой его стержневой постулат: «Коль казах казаху недруг, будет жизнь постылей вокруг» является главным условием нашей национальной состоятельности. Разве в борьбе за будущее народа мы не нуждаемся в дружбе, согласии, единстве? Еще как нуждаемся! Значит, нам нужно более внимательно прислушиваться к завету Абая не в укор другим, а на благо себе.

О том, что невозможно народу, сложившемуся в определенных исторических условиях, жить по старинке, что необходимо в соответствии с новыми требованиями упорно трудиться, овладевать ремеслами, научиться торговле, тоже впервые убедительно сказал Абай. Иначе говоря, первым предложил казахскому обществу и социальную, и экономическую реформы все тот же Абай.

Поэт хорошо понимал, что единственное спасение казахов, лишившихся земли, самостоятельности, свободы, в сбережении своего духовного мира, самосознания, человеческого достоинства и чести. Лишь в таком случае можно сохранить свой национальный менталитет. Ради этой цели он жил и боролся.

Внимательно читая Абая, можно убедиться, что его взгляды созвучны также нынешней нашей рыночной экономике. Мир Абая – наша путеводная звезда. Она не позволит нам сбиться с пути. По ней мы определяем свои главные ориентиры. На все сложнейшие, смущающие душу вопросы

он давным-давно ответил. Внимая Абаю, прислушиваясь к его советам, еще когда можно было направить великое кочевье по верному пути. К большому огорчению, у кого-то нет времени, у кого-то даже желания и воли.

А ведь нередко пути-дорожки искривляются из-за собственного нашего нерадения. Каждый, кто печется о благе своего народа, о его могуществе и процветании, пусть почаще читает Абая, пусть вникает в мудрые его советы. Вспомним: «Желаешь быть в числе умных людей, спрашивай себя раз в день, раз в неделю или хотя бы раз в месяц: Как ты живешь? Сделал ли ты что-нибудь полезное для своего образования, для земной или потусторонней жизни, не придется ли тебе потом испытать горечь сожаления? Или же ты и сам не заметил, не помнишь, как и чем жил?»

Если бы каждый из нас, преодолев былую инерцию, окинул мысленным взором свою жизнь и дела, скажем, за десять лет с начала перестройки или за четыре года с обретения независимости, сразу бы воочию предстали перед нами все упущенные возможности и неиспользованные шансы. Многие наши сограждане, по давней привычке уповающие на сородичей, на правительство, надеющиеся не столько на себя, сколько на «доброе дядю» и «родную власть», никак не могут перестроиться на новый лад, приспособиться к веянию нового времени. Из-за собственной нерасторопности и безынициативности им неуютно и на производстве, и в быту. Еще не изжита старая болезнь ждать указания сверху, ходить по кругу с протянутой рукой, жить по команде, из-за чего сплошь и рядом предприимчивость подменяется ловкачеством, дело – словоблудием, предложение – просьбой, доказательство – уловкой, добрый совет – мелкой обидой.

Глубоко огорчает то обстоятельство, что возможности, предоставленные историей, богатство, данное природой, по-прежнему не используются в «надлежащей» мере. И тут не на кого пенять, не у кого искать виновных. Суверенитет наш был признан своевременно. Добрая воля по оказанию помощи проявлена. Готовность совместными усилиями способствовать подъему и развитию нашей экономики и социально-культурного положения четко выражена. Доброжелательные, партнерские отношения с ближним и дальним зарубежьем налажены.

Все, что необходимо для деловых контактов, имеется. Не хватает только, говоря словами Абая, старания, усердия, прилежания. Старание в познании, усердие в труде, прилежание в учебе, порой, кажется, ослабевают. Вместо этого все заметнее дают о себе знать беспощадно высмеянные некогда Абаем «постыдное, бездумное, без скота, без

хозяйства» безволие, безудержное бахвальство «забияки-вертопраха», злопыхательство «беспечного смутьяна», «взбивающего, точно шерсть, ложь и сплетню», зависть и алчность, «когда на каждые сто голов скота зарятся двести человек», воровство, «не чурающееся ограбить собственный аул», интриганство, «разделяющее народ на партии», «натравливающее бедный люд друг на друга».

Много горьких, отравленных ядом слов сказано реалистом Абаем с неизбывной тоской и болью в сердце о локальных и глобальных, национальных и общечеловеческих, социальных и общественных пороках и язвах, разъедавших душу народа, разрушавших нравственные устои общества. Можно без конца цитировать эти живые, хлесткие, образные, обжигающие сознание абаевские строки, поражающие актуальностью и по сей день. И видя все эти изъяны и пороки вокруг нас, в нынешнем нашем обществе, испытываешь досаду и обиду. На кого? Только на самих себя! Но как же не огорчаться, когда забываем, что «жизнь, проведенная праздно и бесплодно, подобна ветру»? Как же не досадовать, когда иные «крикуны-забияки», «кликуши-горлопаны», «не боясь Бога, не стыдясь людей», только и заняты тем, что расшатывают-будоражат общество, жаждая «многоликого скандала на сто дорог вокруг»? Как не обижаться, когда подобные легковесные поступки и трескотня, «скользкословие», порожденные недопониманием или – что еще хуже – равнодушием, унижают, умаляют наши независимость и суверенность?

И тогда вслед за Абаем задаешься горьким вопросом: «Почему родичи досадуют и обижаются на тебя, когда твоя лошадь приходит первой на скачках?.. Люди ищут покоя, но стоит ему воцариться, как им тут же становится скучно. Почему?.. Почему злодеи бывают смелыми? Почему иные бедняки бывают спесивыми?.. Почему казахи не слушают праведные слова, не находят для этого времени, но будут охотно внимать сплетням и грязным наветам и не уйдут, не выслушав их до конца, хоть все дела их пойдут прахом?»

Разве этот крик души поэта не обращен из глубины времени к нам, к нашему сегодняшнему обществу?

Все вы прекрасно помните: на всех подобных многолюдных и ответственных собраниях я не упускаю возможности говорить о необходимости единства и согласия нашего народа. Древняя и бесспорная истина: без этого нет страны.

На всех крутых поворотах судьбы, если казах проигрывал битву или спор, то лишь из-за недостаточного единства и согласия. Не о том ли сокрушался и Абай?

*Все ничтожества бредят славой мирской,
Суеются, шумят, нарушая покой.
... Нет единства, согласия, нет правды в душе,
Потому табуны твои тают, как снег.*

Все не впрок: и богатство, и ум, и родство, –

Только зависть съедает твое естество, – говорил он, обращаясь к соплеменникам.

Однако он говорил еще и так: «...Наши предки обладали двумя достоинствами, которых у нас теперь нет... О каких качествах мы говорим? В стародавние времена были люди, которые звались «ел басы» – глава народа и «топ басы» – старшина общины. Они решали споры, управляли жизнью общества... Люди отдавали бразды правления всеобщему избраннику и впредь старались поддерживать во всем, скрывая его недостатки и славя достоинства... Тогда и влиятельные лица не переступали пределов благоразумия. Как им было не заботиться о людях, когда все были братьями, и достояние у них было общее?

И второе – люди свято берегли и дорожили единством. Стоило кому-то призвать на помощь других, упомянув при этом имена предков, как все бросались на выручку, забыв обо всех обидах и раздорах, охотно шли на уступки и жертвы. Говорили: «Братья ссорятся, но не отрекаются друг от друга», «Если шестеро погрязли в раздорах, потеряют то, что в руках, если четверо пребывают в согласии, на них небесная благодать нисходит».

Скажите: где ныне эти достоинства? А ведь эти качества ныне, когда решается судьба страны, нам нужны более чем когда-либо.

Правда, я не могу, подобно Абаю, горько сетовать на полное отсутствие их среди нашего народа. Ибо соотечественники мои дважды оказали мне высшее доверие, отдавая мне бразды правления. Они исполнили свой долг. И я стараюсь их не подвести. Ведь все они мои братья, и достояние у нас общее. Общие и радость, и горе, и тревоги, и надежды. И нечего нам делить. Все наше. И нынешние трудности, и грядущие победы.

И поэтому, чувствуя острую необходимость скорее вырваться из тисков настоящего переходного периода, чтобы энергичнее выправить положение, не впадая при этом в произвол, а в полном соответствии с законом, я представил новый проект нашего Основного закона на всеобщее обсуждение. С большим интересом и воодушевлением участвовали все слои населения в этом обсуждении, внося в проект множество замечаний, предложений, уточнений. При этом понятно, не обошлось и без критики. И критика, и одобрения приняты с благодарностью. Все учтено. Тщательно взвешено. Мы нуждаемся в такой Конституции, которая не удержала бы

развитие общества у тесного брода переходного периода, а подключила нас к общечеловеческому процессу правовой цивилизации, предоставляя каждому гражданину страны максимальную возможность для полнейшего раскрытия своей личности. И если проект Основного закона получит всенародное одобрение на предстоящем референдуме, то это послужит еще одним блистательным доказательством нашего единства и общих устремлений. Я верю, что так оно и будет.

И тут, пожалуй, следует с полной откровенностью еще раз подтвердить: как мы не отказываемся от политики реформ в экономике, так не отрекаемся и от демократии. Ибо там, где отсутствует демократическая свобода, не может быть и свободы экономической. Мы можем и будем корректировать лишь те положения, которые стали помехой в достижении заветных целей, никто не стремится, пользуясь временными трудностями, присваивать себе единоличную власть, возомнив себя божьим наместником на земле. О том трезвонят лишь те, кто, по словам Абая, благие намерения путает с подозрением вздорных завистников. Я хорошо знаю, что в нашей степи подолгу терпели безволие и равнодушие, но произвол – никогда. Не о себе моя забота – о народе. Не личная нужда, а нужды страны гложат постоянно мои думы. Возможно, некоторые политики, ближние и дальние, этого не понимают или не хотят понимать, но народ наш хорошо понимает, за что я ему признателен.

Идеалы, к которым стремился Абай, не ограничиваются лишь национальными рамками, они обрели общечеловеческое звучание. Теперь только настала возможность для реального воплощения их на казахской земле. И эта честь выпала на нашу с вами долю, ибо мы являемся единственными и законными наследниками тех поколений, которые извечно стремились к этим идеалам, но благосклонная судьба преподнесла нам столь высокую историческую и нравственную миссию. Мы относимся к тому поколению, которое наиболее родственно близко великому мыслителю-демократу и духовному реформатору Абаю. И сознание этого обстоятельства налагает на нас особую ответственность. Осуществление, воплощение в конкретную социальную реальность высоких идеалов, заповеданных нам Абаем, всецело зависит от нас.

Подлинный гуманизм, пристальное внимание к заботам и нуждам человека, «чуткого сердцем и душой», беспощадная правдивость в изображении жизни, открытый взгляд на мир, духовный максимализм, выразившийся в остром неприятии равнодушия, душевной лени, алчности, интриганства, бездумности и безалаберности, косности и невежества, – все эти грани таланта нашего великого наставника должны определять

главный смысл и содержание всех наших сегодняшних больших и малых начинаний.

Абай полагал: человек может быть счастливым лишь тогда, когда его стремление и старания понимают и разделяют другие. Доброе внимание окрыляет. Не случайно сказано им: «Дружба взывает к дружбе». Поэтому он неустанно говорил, как заклинание, о национальном единстве, целостности, призывал к взаимопониманию, миру и согласию. Чтобы народ мог процветать, он должен жить в мире и доверии с соседними странами. Таков один из магистральных исторических факторов, определяющих судьбу народа и в сегодняшних условиях.

Мы стараемся быть верными этим нравственным урокам Абая: смотрим на внутринациональное единение, на межнациональное согласие, на мир между народами и преемственность, родственность разных культур глазами Абая.

Гениальный мыслитель, которого нынче чествует весь благодарный мир, еще в прошлом веке, в своем азиатском захолустье, оторванный от мировой цивилизации, прозорливо предвидел, каким должно быть общество, основанное на свободе и равенстве народов, исповедующее мир и согласие.

Ныне у нас появилась моральная возможность построить такое всесторонне развитое общество, которое так точно представили и охарактеризовали золотое сердце и всепроникающий ум нашего великого соплеменника. Ныне для нас не в диковинку наука, искусство, ремесла, образование, о которых так страстно мечтал поэт. Народ образован. Специалисты подготовлены. В стране царит мир. Треть общества составляет молодежь менее тридцати лет. Само время располагает к тому, чтобы воплотить в действительность высокие идеалы Абая. Нужно только, чтобы наука обеспечивала высокое сознание, образование раскрыло способности человека, а молодость проявляла свою созидательную мощь и дерзание.

Хорошо проводить Год Абая. Благо – заучивать стихи Абая. Но еще прекрасней – если глубокие мысли и смелые откровения Абая не просто повторяются всуе в праздной беседе, а ложатся крепкими кирпичиками в основание наших повседневных дел. К этому следует неизменно стремиться. Только это и является единственным доказательством нашей верности мудрым заветам и наставлениям Абая, нашего проникновенного понимания и осознания сыновнего долга перед памятью учителя добра и справедливости.

Самое необходимое в наше время, дабы осуществить все грандиозные замыслы, – вера. Неверие в свое будущее оборачивается предательством

по отношению к своей стране. Абай даже в горестный, скорбный час не терял веры в будущее народа, в чем убеждают его слова: «Кому из нас не приходилось бывать в беде? Теряет надежду только слабый. Верно, что в мире нет ничего неизменного, но ведь и зло не вечно. Разве после суровой зимы не приходит полноводная, цветущая весна?»

Да сбудутся твои слова, великий предок!

И я неукоснительно верю в то, что все трудности сегодняшнего дня преходящи, что не за горами желанная, долгожданная пора, наполняющая сердца наших сограждан радостью, счастьем и новыми надеждами.

Только на этом пути мы обретем вечную гармонию, вечное единение с Абаем.

Так будем же достойны незабвенной памяти Абая!

Да не померкнет в веках его гений!

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ АБАЙ ЖӘНЕ ШӘКӘРІМ КЕСЕНЕЛЕРІ БОЙ КӨТЕРГЕН ЖИДЕБАЙ ҚОРЫҒЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ *

Семей, 11 тамыз 1995 жыл

АБАЙ СӨЗІ – ХАЛЫҚТЫҢ БОЙТҰМАРЫ

Біз бүгін ақынға тағзым жасап, аруаққа табына келдік. Демек, алдына айқын жөн сілтеп, артына адастырмас жол тастап кеткен рухани пірімізді марапаттап, мадақтау үшін емес, оның көрсетіп кеткен өсиетін қайткенде ойдағыдай жүзеге асыра алатындығымыз жайында қабырғалы қауым боп ақылдасуға келдік.

Әділет бар жерде ғана теңдік болатынын, бірақ теңдік дегенде шүлен үйлестіру емес, әркімнің еңбегі мен ыждаһатына, білімі мен талантына лайық алар ырзық несібесі екенін Абайдың өлеңдері мен қара сөздерін байыптап оқыған адам айқын аңғарар. Абай адамдар мен халықтар арасындағы татулықты дәріптеді. Тек татулық бар жерде ғана әділет болмақшы. Сондықтан да Абай адамзатты әділетке шақырып, өз қандастарын өзгелермен қатар тұра алатындай өнер-білімге, еңбексүйгіштік пен ыждаһатқа үндеді.

Оның бұл өсиетін шын жүрегімен түсінген ізбасарларын таптық әумесерлердің орағы тым балауса кезінде орып жіберді. Олардан жаңа ұрпақ ұзақ уақыт бейхабар келді. Қазақтың рухани әлемінде Абай ұзақ уақыт жалғыз қалды. Тарих пен тағдырдың мұнысына да шүкірлік. Абай мұраларымен сусындаған қазақ қауымының қоғамдық санасы таптық идеология қаншама тосқауыл қойғанымен, әлемдік әлеуметтік ойдың озық үрдістерінен бәрібір қол үзіп қалған жоқ. Рухани кіріптарлық пен идеялық басыбайлылыққа деген іштей наразылық ешқашан біржолата өшіп қалып көрген емес. Іштей шындалу ешқашан тоқтап қалып көрген емес. Соның арқасында ғана тарихтың ұтырлы сәтін зая жібермей, ұтымды пайдалана алдық деп ойлаймыз.

* «Егемен Қазақстан» газеті, 15 тамыз 1995 жыл.

Рухани қайта түлеуіміз де Абай төңірегін қайта тірілтіп, Абай мектебін қайтадан қалпына келтіруден басталды, Шәкәрім – ең алғаш ақталған қайраткеріміз болды. Сосын бір кезде Абай рухынан от алып түтеген Сұлтанмахмұт, Мағжан, Жүсіпбек, Ахмет, Міржақып, Әлихан, Шәңгерей, Бернияз, Халел, Ғұмарлар ұлттық-әлеуметтік ойымыздағы өз орындарын иеленді.

Азат мемлекетіміздің алғаш қолға алған шаруасы Абайды туған аймақтың төбесіне тажал боп төнген қырып-жойғыш қарулардың сынақ полигонын жабудан басталды. Бейбіт күнде тірі пенде түгілі көрдегі аруақтың сүйегін сылдыратып, қаннен-қаперсіз халқымыздың сағын біржолата сындырып жіберуге айналған үрей аймағы енді тарихымыз бен табиғатымызды сауықтыру аймағына айналып отыр.

Бүгін, міне, ақыл-ойдың асқарларға ұмтылып, биіктерге талпынар ғарышжайындай ақ шаңқан ғимаратты тамашалап тұрмыз. Байтақ еліміздің батысы мен шығысы, күнгеі мен теріскейі түгел ат салысқан бұл мерейхана қоғамымыздағы ұлтаралық татулық пен ұлттық тұтастықтың, абзал мақсаттар жолында айырмаға қарамай білек те қосыса алатын, тілек те қосыса алатын рухани бірліктің айқын айғағы. Абай жырлап өткен «Әке баласы болмай, адам баласы бола алатын» адами татулықтың ойдағыдай жүзеге асып жатқандығының үздік үлгісі. Ұлы ұстазымыздың ол қағидасын табандылықпен жүзеге асыра алсақ, тек өз елімізде ғана емес, өзге елдермен де, іргелес көршілерімізбен де, алыс-жақын ықпалдастарымыздың бәрімен де жақсы қалыптасып келе жатқан достық, татулық, екі жаққа бірдей тиімді іскерлік қатынастардың да қаймағын бұзбай нығайта түсеміз.

Абай өсиетіне адалдық біздің қай ісімізді де өрге бастырады. Егер ұлы ұстазымыз айтқандай, талаптың мініп тұлпарын, тас қияға өрлей білсек, «Ондай болмақ қайда» деп, өзгенің өнегесінен қаралай қашпай, ғылым сүйсек, «басқалармен қатар тұруға» үйренсек, «Өсек, өтірік, мақтаншақ, еріншек, бекер мал шашпақ», «бес дұшпаннан» қашық боп, «талап, еңбек, терең ой, қанағат, рахым» «бес асыл іске» асық бола алсақ, өзгені жазғырудың орнына, өзімізді-өзіміз жазғырып, өзгеге шамданудың орнына, өзімізді-өзіміз шыңдай білсек, әрқайсымыздың күнкөрісіміз де, еліміздің экономикасы да тезірек түзелер еді.

Қазіргідей заманда Абай жырларына айына емес, аптасына емес, күніне бір рет үңіліп қоймай болмайды. Сонда жан қинап жүрген қай күмәннің де бәріне жауап таба аласың. Қысқасы, жан-жақтан: «бұл қалай?», «анау неліктен?», «мынау неге?» деп жауып жататын көп сауалға жауап беретін ақыл жоқтықтан емес, соны ұғар құлақ, орындар ынта жетіспеуден қырсық көбейіп жатыр. Сол баяғы «ұятсыз, арсыз салтынан қалғып кетер артынан күлкішіл кердең надандықтан» арыла алмағандықтан көп іс мандымай

жатыр. Әркім өзін-өзі түзеудің орнына өзгелерді неге түземейсің деп өкіметті жазғырады. «Біріңді қазақ, бірің дос, көрмесең істің бәрі бос. Малыңды жауға, басыңды дауға қор қылма, қорға, татулас, өтірік, ұрлық, үкімет зорлық құрысын, көзің ашылмас. Ұятың, арың оянсын, бұл сөзімді ойлансын», – деген бабамыздың баяғы зарына әлі мән бермей келеміз.

Өйтпесе, Қазақстанда жағдайды тездетіп түзеп алу қиын емес. Рас, өндірісті қалыптасқан үрдіспен жөнге қоя алмайсың. Олай етуге бұрынғы жабдықтау жүйесі бұрынғы экономикалық байланыспен бірге күйреген. Бұрынғы шығарған өнімдеріңді бұрынғыша өткізе алмайсың. Жаңаша құру үшін табиғи байлықтарымыздың бір бөлігін сыртқа сатып жаңа технология мен жаңа инвестиция табуға, бірлескен кәсіпорындар ашып, сырттың технологиясы мен қаржысын ішке тартуға мәжбүрміз. Бірақ, мұнда да өзір көзжұмбайлық көп. Біреулер алданып қалады. Біреулер өз қамын көбірек ойлайды. Біреулер сол баяғы бармақ басты, көз қыстылығына ұрынады.

Экономикалық талан-таражға тоқтам табылып болған жоқ. Күшпен түзеу онсыз да оңбай жатқан істерді одан сайын бүлдіруі мүмкін. Заңмен түзейін десең, сол баяғы кертартпа кердеңдік қолды байлайды. Біреулер тәуелсіздік кешегіні қойып, баяғыға оралтады деп ойлайды. Біреулер жағдай түзелмесе, кешегіні қайта оралтуға оңайлана түседі деген есек дәмемен жүр. Жұрт үстінен мал табатындарға қазіргі әрі де емес, бәрі де емес әрі-сәрі ахуал ұнайды. Біреулер жаңаның өзін ескіше істейтін ұрда-жықтыққа басады. Ал біреулер демократияның өзін догмаға айналдырып, қалыптасып отырған жағдайдың қиындықтары мен қаупін жеткілікті дәрежеде ескергісі келмейді. Осының бәрі баршаның бәрі бірдей ұғып, бірдей қолдай бермейтін соны әрекеттер іздестіруге итермелейді. Өйткені, қазір де, ақын айтқандай, нағыз «Ақыл керек, іс керек, мінез керек» кез.

Қайткенде де жағдайды бұл қалпында қалдыруға болмайды. Көктемгі бүкілхалықтық референдум нәтижесінен туатын негізгі қорытындыны өз басым осылай түсіндім. Сондықтан да қоғамымыз бір рет айдай әлем алдында өз еркімен таңдап алған демократиялық даму бағытынан ауытқымайтын, бірақ әлеуметтік-экономикалық реформаның қазіргідей өтпелі кезеңінің кездеспей қоймайтын қиындықтарын мұқият ескеріп, билік жүйесін қайта қарап, әлеуметтік әділет пен тәртіпті нығайтып, әркімнің өз мүддесін өзі жүзеге асырып, өзін қорғай білуіне жағдай жасайтын жаңа Конституция жобасын көпшілік талқылауына ұсындым. Айтылатын пікірлер мен ұсыныстар, сындар мен ескертпелер тиісінше сарапқа салынып, сұрыпталып, түбегейлі нұсқадан өз орнын тапты.

Халқымның маған, менің халқыма артып отырған сенімім зор. Екі ортадағы мұндай ықпалдастық жалпы саяси ахуалымызға да оң ықпал ететінін өмір көрсетіп отыр. Тегеурінді мемлекеттік жүйелеусіз қазіргі

тығырықтан шығудың қиын екенін баршамыз да ұғып отырмыз. Бірақ, қалыптасқан қиындықты біржақты пайдаланып, басты бағыттан – реформа мен демократиялық дамудан шегінуге болмайтынын да тап сондай ұққанымыз жөн.

Бүгінгідей төрт көзіміз түгел жиылып тұрған ұлыстың ұлы күнінде, алыстан-жақыннан келіп тұрған сыйлы меймандарымыз бен достарымыздың алдында, жаңалық пен жақсылыққа, әділдік пен ізгілікке шақырып өткен ұлы Абайдың киелі мерейханасы – рухани қағбамыз алдында: баршамыздың игілігіміз бен бақытымыз жолында, ұлы ұстазым өсиет еткендей, ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрекпен қызмет етуге серт беремін.

Егеменді Қазақстанның, тәуелсіз Қазақ Республикасының барлық азаматтарын, елімізде қоян-қолтық еңбек етіп, өмір сүріп жатқан барлық халық өкілдерін, өтпелі кезеңде басымызға уақытша түсіп тұрған қиындықтарға, ұлы ақын айтқандай, ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрекпен – биік адамгершілікпен, мол төзіммен, зор сеніммен қарап, өзара түсіністік пен ыждаһатты ізденістерді одан әрі өрістете беруге шақырамын.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ЦЕРЕМОНИИ ОТКРЫТИЯ МЕМОРИАЛА МАВЗОЛЕЕВ
АБАЯ И ШАКАРИМА В ЖИДЕБАЕ ***

Семей, 1 августа 1995 года

ЖИТЬ СО СВЕТЛОЙ АБАЕВСКОЙ ВЕРОЙ В БУДУЩЕЕ

Полтора века назад у склонов священных Чингисских гор явился в мир великий поэт и мыслитель казахского народа. За 60 ярких лет своей жизни он утолил свою жажду слова, оставив потомкам жемчужины сокровенных дум и мыслей.

Мы сейчас находимся на той великой земле, которая явила миру Абая и приняла его последний вздох. Здесь покоится прах одного из величайших сыновей казахского народа, выдающегося поэта и мыслителя-гуманиста. Здесь же покоится прах великого продолжателя Абая – Шакарима, подхватившего перо своего гениального учителя и безвременно угасшего в годы репрессий и гонений свободолюбивого духа. В этой земле нашли покой две выдающиеся личности, пробудившие высокое сознание народа.

Да, эта земля выпестовала их дух, влила в них немеркнущий талант и обрекла на бессмертие. Но величественная фигура Абая вышла за пределы этой земли и стала достоянием всего казахского народа, всего человечества. Поэтому поклониться праху Абая явились на священную землю Жидебая посланцы со всего мира. Такого единения в чувствах и благодарности, грандиозного всенародного празднования еще не знала казахская земля.

Мы признаем золотые истины назиданий Абая, его думы и чаяния о будущем народа. Но собрались здесь не для восторженного восхваления его личности, а чтобы еще раз выверить по нему свой путь, понять, следуем ли мы его прозорливым мыслям и советам. Сегодня, как никогда, мы нуждаемся в ответах на сокровенные вопросы жизни и будущего народа. И мы имеем право задавать вопросы и сообща искать ответы, тем более что перед великим духом Абая мы сегодня, как никогда, чисты и полны надежд.

* Газета «Казахстанская правда», 15 августа 1995 года.

Самое главное – есть народ и есть у этого народа земля. Уж кто-кто, а Абай понимал, как важно сберечь народ в условиях невежества и нищеты, глумления сильных над слабыми.

Внимательный читатель увидит в стихах и размышлениях Абая затаенные мысли о том, что только справедливость ведет к истинному равенству, а равенство есть дитя согласия и зависит от труда и старания, знаний и таланта народа. Поэтому Абай так пламенно проповедовал согласие между людьми и народами. Только там, где царит согласие, возможна справедливость, а там, где царит справедливость, достигает своих стремлений честный и знающий, умелый и инициативный человек. Поэтому призывал Абай свой народ к знаниям и искусству, трудолюбию и справедливости.

Возрождение духовности народа мы начали с Абая, его окружения и учеников. Первым было возвращено народу имя Шакарима. Следом из забвения вернулись к народу ярчайшие имена достойнейших его сыновей – Султанмахмута, Магжана, Жусипбека, Ахмета, Миржакипа, Алихана, Шангерее, Бернияз, Халела, Гумара подвергшихся в свое время жесточайшим репрессиям.

Первым крупным актом независимого Казахстана стало закрытие на родине Абая ядерного полигона, сотрясавшего в мирное время чудовищными взрывами могилы предков, уродующего людей и экологию, сеющего медленную смерть. Теперь эта земля возвращает себе право на историческое и экологическое здоровье.

Сегодня мы вправе гордиться судьбой обновленной земли. Тысячи посланцев со всех уголков бескрайнего Казахстана прибыли на этот великий праздник засвидетельствовать единство народа и межнациональное согласие, духовную близость, общие помыслы и устремления. Абай говорил: «Можешь не быть сыном своего отца, но будь сыном человечества». Вот и мы сегодня проявляем пример человеческого единства. В этом видим мы исполнение заветов великого Абая. Только в дружбе и согласии с другими народами, взаимном сотрудничестве мы можем утвердиться на земле и достигнуть высоких целей.

Преданность заветам Абая нам помогает в любых делах. Если, как говорил Абай, мы сумеем, обуздав тулпара стремления и инициативы, взмыт на каменную гряду, то для достижения этого не должны избегать примера других, должны стремиться к знаниям, учиться жить в мире с соседями, изживать в себе леность, чванство, ложь, расточительство, воспитывать в себе трудолюбие, стремления, глубокомыслие, покончить с взаимными обвинениями и поднимать спрос с самих себя. Только при этом условии мы сможем обеспечить себя и поднять экономику своей

родины. Не прислушавшись к его советам понять суть ремесел, овладеть необходимыми навыками, научиться торговать и приумножать скот, мы не избежим еще многих трудностей. Только овладев абаевскими заветами, мы можем оградиться от нечистых на руку дельцов, играющих на простодушии народа, обогащающихся на его обмане. Если прислушаться к Абаю, то стоящий у власти должен думать прежде всего о благе народа, и он должен быть огражден от тех, кто в первую очередь преследует свои корыстные интересы.

Не случайно говорит Абай и о том, что не может быть каждый бием, слишком много возникнет разногласий. Только единый закон и порядок должны обеспечивать нормальную жизнь народа. Однако на первом месте должны быть упорство и труд, достоинство и гордость. Только эти качества помогут скорее и плодотворнее наладить жизнь. И еще Абай говорил: чтобы исправлять других, надо начинать с себя.

В настоящее время к философским завещаниям Абая надо обращаться не время от времени, а ежедневно. В них всегда найдешь ответы на любой волнующий вопрос. Короче, наши беды не от того, что не хватает мудрых ответов, а от нежелания понять их сердцем. До сих пор небеспопеченна абаевская печаль о народе. Не избавившись от пороков, нам не двинуться вперед, не воплотить прекрасные дела. Многие склонны обвинять во всем Правительство, не оглядываясь на себя. Но если Правительство засучит рукава, то не появится ли опасность возвращения прежнего господства? Мы все еще не отдаем отчета давним заветам Абая: «Защити свой скот, не влезай в распри, живи в согласии. Да пусть сгинут ложь, воровство и насилие власти! Пробуди свое сознание и совесть. Не то не будет у народа будущего».

Конечно, на первый взгляд поправить дела в Казахстане не так уж трудно. Но есть одна правда: промышленность по старинке не восстановить. Этого не позволяет крушение прежних экономических связей и системы снабжения. К тому же товары и изделия, выпускаемые по прежней технологии, сегодня неконкурентоспособны. Для перестройки промышленности нам надо реализовать за рубежом часть своих природных богатств, а на вырученные средства приобретать новые технологии, искать новые инвестиции, открывать совместные предприятия, привлекать в республику иностранные капиталы и новые технологии.

Однако и в этом вопросе пока царит хаос. Из-за отсутствия опыта некоторые попадают на обман. Другие больше думают о своих личных интересах. Третьи действуют по старому принципу: «Ты – мне, я – тебе». Короче, еще не найдены преграды экономическому грабежу и беспределу. Воздействие силой может загубить большое дело на корню. Воздействию

законами связывает руки старая психология. Некоторым кажется, что мы возвращаемся к прошлому. А тех, кто оказывается на этой волне, вполне устраивает неопределенность настоящего периода. Другие стараются вообще повернуть к старинке. Находятся и такие, что не прочь свести саму демократию к догме, пользуясь трудностями переходного периода. Вся эта разноголосица суждений толкает на поиск новых решений.

Поэтому сегодня, как никогда, актуальны слова поэта: «Нужен ум, нужно дело, нужен характер». Как бы то ни было, мы не можем пустить дело на самотек и смириться с сегодняшним положением. Во всяком случае я пришел к такому выводу, проанализировав итоги весеннего всенародного референдума, чтобы закрепить позиции демократического развития страны, а также, учитывая сегодняшние трудности в продвижении социально-экономических реформ и крайне назревшую необходимость перераспределения полномочий властных структур, вынес на обсуждение общества проект новой Конституции, который должен способствовать укреплению порядка в стране, защите прав и свобод граждан, социальной справедливости.

Если народ возлагает большие надежды на меня, то не меньшие надежды я возлагаю на народ. Жизнь показывает, что такое обоюдное доверие оказывает благотворное влияние на политическую атмосферу и позитивные процессы в обществе. Кажется, все сегодня понимают, что без серьезного конструктивного реформирования государства нам не выбраться из создавшихся проблем. Однако самое главное – мы не должны свернуть или отступить с избранного пути развития реформ и дальнейшей демократизации.

В торжественной обстановке великого праздника перед лицом съехавшихся со всех краев республики сограждан, дорогих гостей и друзей из дальних и ближних стран, наконец, перед светлой памятью великого Абая, призываю присутствующих к согласию и благоразумию, присягаю, всей энергией, умом и сердцем служить всеобщему благу и счастью, справедливости и добру, как завещал великий учитель. Призываю всех соотечественников, всех сограждан республики, представителей всех национальностей, живущих и работающих в Казахстане, достойно выйти из временных трудностей переходного периода, запастись еще немножко терпением, смотреть в будущее со здоровым оптимизмом и светлой абаевской верой в человеколюбие и гуманность, еще глубже и прочнее крепить взаимное согласие и единение. Тогда нам будут по плечу любые задачи.

Это было бы нашей самой большой почестью и благодарностью светлой памяти великого в своей мудрости Абая.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ КОНСТИТУЦИЯНЫҢ ЖОБАСЫНА
АРНАЛҒАН РЕСПУБЛИКАЛЫҚ РЕФЕРЕНДУМНЫҢ
ҚОРЫТЫНДЫСЫ БОЙЫНША ӨТКІЗІЛГЕН БАСПАСӨЗ
КОНФЕРЕНЦИЯСЫҢДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ ***

Алматы, 31 тамыз 1995 жыл

«ХАЛЫҚ ӨЗ БОЛАШАҒЫН ӨЗІ АНЫҚТАДЫ»

Алдын-ала қорытындыларға қарағанда, дауыс беруге 8 миллионнан астам адам қатысты, бұл барлық сайлаушылардың 90,51 пайызын құрайды. Негізгі заң үшін олардың 7 миллион 210 мыңы, яғни 89,1 пайызы дауыс берді.

Біздің отандастарымыз жаңа конституция үшін дауыс беріп, ел үшін әрбір азамат маңызды таңдау жасады. Қазақстанда тұңғыш рет халықтың болашағы оның қолына тиді. Бұл шынында да солай, өйткені елдің Негізгі Заңында мемлекеттік құрылымның принциптері ғана емес, сонымен бірге адамдардың өмірімен – олардың еркіндіктерімен, құқықтары мен қоғам алдындағы міндеттерімен тікелей байланысты мәселелер көрсетілген. Сайып келгенде, бұл адамның, отбасының, біздің бүкіл еліміздің келешегін де айқындайды. Себебі, тек халық қана өзінің тағдырын, өз балаларының болашағын белгілеуге құқықты, сондықтан да жаңа Конституцияны қабылдау жөніндегі әдеттегіден тыс қадам жасауға – бүкілхалықтық референдум жариялауға шешім қабылданды.

Республиканың жаңа Конституциясы қабылданғаннан кейін, Адам құқықтарын бекерге шығаратын тұжырымы бар кеңестік Конституцияның дәстүрі келмеске кетеді, енді адам құқықтарының идеясы заң жүзінде сыпайы және дәйекті түрде жүзеге асырылады. Жаңа Конституцияда жекеменшіктілік құқығы, мирас ету құқығы меншігінде кез келген заңды түрде алынған мүлікті ұстау құқығы есебінен бұл құқықтардың тізімі едәуір кеңейтілген. Күдікті адамды прокурордың рұқсатынсыз ұстаудың мерзімін 72 сағатпен шектеу, адамның өзінің ұлтын, партиялылығы мен діни-нанымын көрсетпеуге құқықтылығы, сондай-ақ кез келген адамның өзінің қандай

* «Егемен Қазақстан» газеті, 1 қыркүйек 1995 жыл.

мүддесі болса да сотта қорғау құқығы болуы конституциялық тұрғыдан бірінші рет белгіленіп отыр.

Бұл орайда біз адамның, тұтынушының және тауар өндірушінің құқықтарын сот тәртібімен сөзсіз қорғау есебінен елде демократиялық тәртіпті тереңдете түспекпіз. Өйткені мұнсыз экономика болмайды, демек қоғамдағы материалдық өркендеу де мүмкін емес.

Жаңа Конституция бір мезгілде мемлекеттілікті нығайтуға, биліктің барлық бұтақтарының өкілеттілігін айқын межелеу есебінен мемлекеттік биліктің пәрменділігін арттыруға мүмкіндік береді. Бүкіл билікті кеңестердің қолында шоғырландыру және кез келген аспазшының мемлекетті басқаруға жете алатындығы туралы идея да келмеске кетіп барады. Енді біз кеңестік мемлекеттік жүйеден осы заманғы парламентаризмге көшудің нақты мүмкіндігіне ие болдық.

Жаңа Конституция, кеңестік сот пен прокуратураның тарихын да тәмамдады. Барлық сарапшылар, ТМД аумағында тұңғыш рет Қазақстанда өркениетті әділ сот құрылысының Конституциялық алғышарты жасалғанын атап көрсетуде. Көп ұзамай біздің судьяларымыз, адвокаттарымыз бен прокурорларымыз еуропалық үлгідегі мантиялар киіп, нарық пен демократия идеологиясына сай келетін жаңа сот жүйесі жағдайында жұмыс істейтін болады.

Енді, жаңа Конституция қабылданғаннан кейінгі жерде, сондай-ақ мемлекеттік биліктің коммунистік бейконституциялығынан осы заманғы президенттік басқарудың түріне өтуді хаттау аяқталады. Тоталитарлық кезеңнен кейін басқа баламаның болуы мүмкін емес. Мұның өзі, республика Президентінің өкілеттілігін 2000 жылғы желтоқсанның 1-іне дейін ұзарту туралы осының алдындағы бүкілхалықтық референдумның заңды нәтижесі. Мемлекет басшысының міндеті – экономикалық проблемаларды шешу, Қазақстанның мемлекеттілігін нығайту, елде демократияны және Заңның үстемдігін үздіксіз тереңдете беру үшін барлық күш-жігерін жұмсау деп білемін. Ол Республика халқының көркеюін қамтамасыз етудің басты заңгерлік құралы жаңа Конституция болатындығы үшін де бұл міндеттердің тарихи жеңіске жеткізетіндігіне толық сенім білдірді.

Сайлау туралы, парламент пен депутаттардың мәртебесі туралы жаңа Заң актілері тез арада қабылданатын болады. Бұл биылдың өзінде Республика Парламент сайлауын өткізу үшін қажетті барлық заңдық алғышарттарды жасайды. Мұның сыртында республика Үкіметі туралы, соттар мен судьялардың мәртебесі туралы, прокуратура туралы тиісті актілердің кешігуіне де жол берілмейді.

Сонымен қатар біздің заңдарымыздың экономикалық блогы да ұмыт қалмайды. Бұл орайда банктер туралы, қамсыздандыру туралы,

жылжымайтын мүліктерге және олармен сауда-саттық жасау құқықтарын тіркеу туралы, өндірістік кооператив туралы, т.б. заңдар күн тәртібінде тұр.

Бірінші кезектегілердің ішінде, көптен бері шешімін күтіп келе жатқан зейнетақымен қамтамасыз ету туралы, мемлекеттік қызмет туралы мәселелер де бар.

Қысқасы, Конституцияның қабылдануы біздің қоғамымызда оңды өзгерістерге жаңа серпін беріп, халықтың экономикалық және әлеуметтік ынтасына өріс ашады.

Қазақстан халқы өз қолдауымен басты сұраққа жауап берді және Конституция бүкіл елдің, әркімнің жеке басының яғни оның отбасының тыныш, алаңсыз өмір сүруіне жағдай жасайтыны жөнінде сенімге ие болды. Бұл – халықтың Конституциясы, ол мемлекеттік биліктің бірден-бір қайнары болып табылады. Қазақстандықтардың өзгерістерді объективті бағалауға, келешекті көре біліп, дұрыс таңдау жасауға қабілетті екендігіне тағы да көз жеткіздім.

ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ПРЕСС-КОНФЕРЕНЦИИ, ПОСВЯЩЕННОЙ ИТОГАМ
РЕФЕРЕНДУМА ПО ПРОЕКТУ КОНСТИТУЦИИ *

Алматы, 31 августа 1995 года

ОТВЕТ ОДИН – НАРОД КАЗАХСТАНА КОНСТИТУЦИЮ ПРИНЯЛ

Свыше 8 миллионов граждан страны приняли участие в референдуме, что составляет 90,51 процента всех избирателей. За новый Основной закон высказались 89,1 процента пришедших на избирательные участки, это 7 миллионов 210 тысяч человек. Таким образом, уже теперь можно сказать, что Конституция принята народом Казахстана.

Шаг этот вполне можно назвать историческим, поскольку новая Конституция не только предлагает новые для нас принципы государственного устройства, но решает важнейшие проблемы, касающиеся жизни общества, вопросы прав, свобод и обязанностей человека и гражданина.

Думая о будущем своей страны и его народа, я пошел на непростое решение – объявил всенародный референдум.

Что отличает Конституцию суверенного Казахстана 1995 года от всех предшествующих?

Во-первых, уходят в прошлое традиции старых советских конституций, отрицавших концепцию прав человека. В ней юридически корректно и последовательно проводится идея прав человека, расширяется их перечень: вводится право частной собственности, право наследования, право иметь любое имущество, приобретенное законным путем. Впервые конституционно ограничено 72 часа задержание человека без санкции прокурора. Каждому гражданину теперь дается право указывать или не указывать свою национальную, партийную и религиозную принадлежность, а также право защищать свои интересы в суде.

Мы собираемся в этом плане углублять демократический режим в стране за счет безусловной защиты прав человека, потребителя и

* Газета «Казахстанская правда», 1 сентября 1995 года.

товаропроизводителя, в судебном порядке, ибо без этого не будет свободной экономики никогда...

Новая Конституция дает возможность укрепить государственность, поднять эффективность государственной власти за счет четкого ограничения полномочий всех ветвей власти. Ложная идея сосредоточения всей власти в руках Советов, якобы доступность управления государством для любой «кухарки», также уходит в прошлое, появилась реальная возможность перейти от советской государственной системы к современному, настоящему парламентаризму.

Уходят в историю и советский суд, и прежняя прокуратура. По свидетельству экспертов, с которыми довелось беседовать Президенту, впервые в СНГ создана конституционная предпосылка для создания цивилизованного правосудия: «В скором времени наши судьи и прокуроры, надев мантии, будут работать в новой судебной системе, отвечающей идеологии рынка и демократии».

С принятием новой Конституции завершается оформление перехода от неконституционной коммунистической государственной власти к современной президентской форме правления. Что, кстати, является логическим продолжением предыдущего референдума о продлении полномочий Президента до 1 декабря 2000 года. Я приложу все силы для укрепления экономики и государственности, развития демократии в стране, а новая Конституция явится эффективным юридическим инструментом для дальнейшей работы в этом направлении.

В ближайшее время будем принимать новые законодательные акты, которые создадут предпосылки для проведения выборов в Парламенте, сделают возможной реформу судебно-правовой системы, заложат фундамент для развития рыночных отношений в стране. Базой для нового законодательства будет Конституция.

Народ, поддержав предложенный проект Основного закона, отчетливо видит свои перспективы и умеет сделать правильный выбор.

От своего имени благодарю всех, кто принял участие в голосовании, тех, кто организационно обеспечивал проведение референдума, а также средства массовой информации за проявление гражданственности, поддержку Президента.

Н. А. Назарбаев ответил на заинтересованные вопросы журналистов.

– Будут ли в ближайшее время приняты законы об общественных организациях и политических партиях, о местном самоуправлении? И когда начнется выдвижение кандидатов в депутаты Парламента?

– Закон об общественных объединениях уже имеется, но в него будут внесены поправки, вытекающие из новой Конституции. То же касается и закона о местном самоуправлении. Выборы в Парламент начнутся после принятия закона о выборах. Ясно одно, что они состоятся в нынешнем году.

– Исходя из конституционного права на жизнь, каково отношение Президента к китайским ядерным испытаниям на полигоне Лоп-Нор, будет ли обсуждаться эта проблема во время визита Н. А. Назарбаева в КНР?

– Во время визита в Китай казахстанская сторона намерена подписать документы об использовании китайских морских портов, налаживании прямого воздушного сообщения между столицами Казахстана и Китая (вплоть до Южной Кореи), об увеличении объема экономических и торговых контактов, обмене информацией о реформах. Будут проведены переговоры с высшим руководством соседней страны. Вопрос о ядерных испытаниях будет также подниматься.

– Как Президент оценивает пройденный страной этап на пути реформ?

– Для того чтобы получить от нее плоды, нужно не менее 5–6 лет. На первом этапе мы только определили свою дорогу. Тем не менее сделали это без больших потерь, без кровопролития. Хотя нельзя сказать, что ошибок не было. Приходилось «чинить поломанные часы, не останавливая механизма», исправлять ошибки на ходу.

– Доволен ли Президент своей командой? Вопреки слухам, Премьер-министра Президент менять не намерен, он достаточно эффективно использует потенциал своей молодой команды. Пользуясь теперь своим конституционным правом, в 20-х числах сентября Президент проведет заседание Кабинета министров, где будут рассмотрены отчет Правительства и краткосрочная программа развития экономики республики на ближайшие три года.

– Длительность «жизни» этого Правительства будет зависеть от того, как оно решит проблему компенсации доходов и обеспечения заработной платой бюджетных отраслей. Но кадровая политика, конечно, будет строиться в соответствии с Конституцией. Особенно это касается системы судебных и правоохранительных органов.

Об Акмоле.

– Когда прояснятся окончательные итоги референдума и состоится торжественная церемония представления новой Конституции, у нас формально уже не будет столицы. Впрочем, вопрос о столице решен еще в июле прошлого года, и его надо выполнять. Уже теперь есть много желающих инвестировать строительство в новой столице, и, видимо, проблем со средствами здесь не будет.

О дальнейших действиях по углублению интеграции в СНГ.

– Идея Евразийского союза предложена в феврале 1994 года. Ее можно желать или не желать, но нельзя забывать, что СССР с его богатейшими ресурсами был отброшен на 50 лет назад «железным занавесом». Не торгуя и не сотрудничая с соседями, мы не сможем развиваться. Разумеется, интеграция не должна идти за счет независимости и суверенитета каждой из стран Содружества.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖАҢА
КОНСТИТУЦИЯСЫН РЕСМИ ТАНЫСТЫРУ САЛТАНАТЫНДА
СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ *

Алматы, 6 қыркүйек 1995 жыл

ХАЛЫҚ ҚАБЫЛДАҒАН АТА ЗАҢҒА – АҚ ЖОЛ

Бүгін біз сіздермен бірге шын мәніндегі тарихи оқиғаны бастан кешіріп отырмыз – біздің еліміздің халқы мен бүкіл адамзатқа енді ғана күшіне еніп, жұмыс істей бастаған Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясын ұсынып отырмыз.

Осында қатысып отырғандарды, Қазақстанның көпұлтты халқын қоғамымыздың өміріндегі аса маңызды осынау оқиғамен құттықтаймын.

Ашығын айтайықшы, бізге Қазақстанның азаматтарына кей кезде халықтың ешқандай қатысы болмаған мерекелерді атап өтуді күштеп таңып отырды. 1936 жылғы, дүние жүзіндегі ең демократияшыл, ең әділетті деп ресми түрде жарияланған сталиндік Конституцияны еске алудың өзі жеткілікті. Біз оның қабылданғанына қуандық па? Тегінде, қуанған да шығармыз, бұл қуаныш алданған үміттерге айналған жалған қуаныш болып шықты ғой.

Біз әрқашанда тағдырлы деп жарияланып келген бұрынғы державамыздың баршаға мәлім конституцияларын да білеміз. Насихаттық даурықпа жетіп артылатын, бірақ оларда ең бастысы – қоғамның саяси және экономикалық өзгерістерінің, құқықтық мемлекет құрудың, парламентаризмді баянды етудің, басқа өмірлік маңызы зор мәселелерді шешудің негізі жоқ болатын.

Айтқандайын, 1993 жылы қабылданған Қазақстанның тұңғыш Конституциясы да бұрынғы мемлекеттің теориясы мен практикасынан жарты қадам ілгері кеткенімен, сол кездің объективті және субъективті ахуалдарға байланысты қағидаларынан толық арыла алмаған-ды.

Қазақстан басынан кешіріп отырған серпінді өзгерістер жаңа конституциялық бағдарламаларды талап етті.

Сондықтан елдің Президенті ретінде, оның болашағы жолындағы, әрбір қазақстандықтың, біздің бабаларымыз бен немерелеріміздің болашағы

* «Егемен Қазақстан» газеті, 7 қыркүйек 1995 жыл.

жолындағы жауапкершілікті сезіне отырып, мен осынау аса қиын қадам – елде ауқымды саяси процестерді, бүгінгі күннің ақиқат шындықтары мен келешегімізді айқындайтын жаңа Конституцияны жасауға кірісу қадамына бардым.

Жасыратын ештеңесі жоқ, маған жаңа Негізгі Заңды жасаушылардың бәрінің алдында оның тұжырымдамаларын айқындау барысында оңай соққан жоқ. Біздің экономикамызды әлемдік шаруашылық қызметіне қалай астастыруға болады? Ал мұндай астастыру болмайынша біз шетте қалып, жұрттың ең соңында ілбіп келе жатқан елге айналуымыз сөзсіз еді.

Болар-болмас, бірақ кепілді мемлекеттік азық-түлікке үйреніп қалған адамдардың өз күшіне, ақыл-ойы мен қабілетіне деген сенімін қалай оятуға болады? Себебі, адамның өз тағдыры үшін жауапкершілігін түсінбейінше біз шынайы игілікке ешқашан қол жеткізе алмаймыз.

Түбегейлі әлеуметтік реформалардың негізгі құралы болып табылатын осы заманғы және күшті мемлекеттікті қалай құруға болады?

Қазақстанның әрбір халқының қайталанбас мәдениетін, бұл орайда сонымен қатар ұлтшылдық пен оқшаулануға жол берместен, қалай сақтап қалуға болады? Біз енжарлықтың, ымырасыздық сияқты, мәдени тоқырауға апарып соқтыратынын түсінуге тиіспіз.

Қазақстан қоғамының күрделі ұлыстық құрамына оның тектік, зиялылық, экономикалық және демократиялық артықшылығын қайткенде қайтарып бере аламыз? Онсыз біз саяси тұрақсыздықтың тұңғиығында қала береміз.

Қоғамда рухани, ұлтаралық татулық пен азаматтық тыныштықтың мұраттарын қалайша баянды етуге болады? Сайып келгенде қандай да бір кұғын-сүргінге салу шараларына жүгінбестен, қылмысты қалай ауыздықтап, қоғамда, үкімет биліктерінің барлық қабаттарында заңның үстемдігін қайткенде баянды етуге болады?

Қысқасы, мәселелер жеткілікті. Ал Конституцияны мұқият оқып шығу осы және басқа да көптеген мәселелерге жауап береді.

Біздің Конституциямыз көптеген демократиялық мемлекеттер Конституцияларының өнегесі бойынша мұның бәрін жариялап қана қоймай, керісінше, өзінің бүкіл құрылымдық және техникалық-заңдық негізі, қатаң мемлекеттану, саяси және құқықтық категорияларының жүйесі арқылы нарықтық экономикаға әлеуметтік бағдарланған мемлекетті құру және дамыту үшін жасалған.

Болашақ Қазақстан мемлекеттілігінің жалпы бейнесі оның жаңа Негізгі Заңының алғашқы бабында-ақ белгіленген. Онда мынадай сөздер бар: «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады; оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары».

Сонымен бірге жаңа Конституция мемлекеттік биліктің тиімділігін оның барлық салаларының өкілеттіктерін нақты ажырату есебінен күрт нығайтуға және арттыруға мүмкіндік береді.

Сөйтіп, барлық билікті кеңестердің қолына шоғырландыру идеясы өткенге кетеді. Енді кеңестік мемлекеттік жүйенің элементтерін жоюдың және қазіргі заманғы парламентаризмге көшудің нақты мүмкіндігі жасалып отыр.

Конституция Адам құқықтарын әдепті және дәйекті түрде заң жолымен бекітеді. Олардың тізбесі жекеменшікке деген құқықтың, мұраға алу құқығының, заңды түрде сатып алынған кез келген мүлікке деген меншік құқығының есебінен елеулі түрде кеңейтіліп отыр.

Біз алдағы уақытта да, елімізде адамның, тұтынушының және тауар өндірушінің құқығын қорғай отырып, демократиялық негіздерді нығайта бермекпіз.

Сондай-ақ, бұрынғы Сот пен Прокуратураның қызметі жөніндегі түпкілікті пікір айтылды. Белгілі сарапшылар Қазақстан ТМД елдерінің ішінде алғашқы болып өркениетті әділ сот атқару құрылысына конституциялық алғышарттар жасағанын атап өтуде.

Мемлекеттік конституциялық емес өкіметтен қазіргі заманғы басқарудың президенттік нысанына көшуді Конституция хаттайтын болады. Мұның өзі Қазақстан халқы мемлекет басшысының өкілеттігін 2000 жылғы желтоқсанға дейін ұзарту жөніндегі жалпы ұлттық референдумның қорытындыларына толық сай келеді.

Біздің жаңа Конституциямызға орай, қазір түрлі бағалар беріліп, айтылуда. Мұның өзі жақсы нышан.

Бұған мен неге қуанамын? Демек, қазір Қазақстандағы демократиялық процестер оның азаматтарын ғана емес, жақын және алыс көршілерді де толғандыратынын білдіреді. Сондықтан біз барлық осы бағаларға құрметпен әрі зор ықыласпен қараймыз.

Алайда Конституцияның халық және мемлекет үшін шынайы құндылығы оның мазмұнымен ғана айқындалмайды. Осы Негізгі Заңның нақты өмірге, қоғам мен мемлекеттің демократиялық институттарының жұмысына азаматтық іс-қимылдардың күнделікті практикасына қалай енгізілетінінің маңызы бұдан еш кем емес. Сондықтан да уақыт өткен сайын Конституцияға деген шынайы бағаны өмірдің өзі ғана, біздің алға жүруіміздің практикасы беретін болады. Біз өз қолымызбен жасайтын Қазақстанның тарихы ғана жаңа негізгі заңға түпкілікті баға беретін болады. Алда тұрған міндеттердің табысты шешілетініне сенімдімін. Сондықтан Қазақстан халқының еркін білдіретін жаңа Конституция біздің қоғамымыздың серпінді дамуын қамтамасыз ететін қуатты нормативті құрал болатыны сөзсіз.

Мынаны ойлайықшы: біздің еліміздің тарихында тұңғыш рет халықтың өзіне таңдау мүмкіндігі берілгені шындық емес пе? Өзгерістер жолымен,

прогресс, еркін де тең құқықты қоғам құру жолымен ілгерілеу немесе бұрынғысынша өткен мен болашақтың арасындағы қысылтаяңда қала беру жөнінде таңдау мүмкіндігі берілді. Ал халық біздің қоғамымыздың алға ілгерілеуін жақтаған пікірін мәлімдеп, өзінің егемен ерік-жігерін бір мәнді білдірді.

Міне, сондықтан да біз бүгін толық негізбен мыналарды ашық айта аламыз:

– барлық мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдар, Парламент пен үкімет, партиялар мен кәсіподақтар, діни және басқа да бірлестіктер Конституцияны сақтауға тиіс;

– кез-келген лауазымды адам, әрбір мемлекеттік қызметші Конституцияның баптарын бұлжытпай орындауға міндетті;

– Қазақстанның әрбір азаматы өз елінің Негізгі Заңын құрметтеуге және сөзсіз орындауға тиіс;

– Қазақстанның кез келген тұрғыны және оның мейманы Қазақстан Республикасының Конституциясын орындауға міндетті.

Конституцияны бүкілхалықтық қолдау, ең алдымен Президент ретінде маған аса жоғары жауапкершілік, Конституцияны бүкіл еліміздің аумағында сендіру, сондай-ақ мәжбүр ету шаралары арқылы да сақтауды қамтамасыз ету міндетін жүктейтінін жақсы сезінемін.

Қазір біздің халқымыз талай қиыншылықтарды басынан өткізуде. Бірақ ғаламдық дағдарыстан шығудың оңай жолы болмайтынын, жанға батпайтын реформалардың, сондай-ақ қате жібермейтін реформаторлардың болмайтынын тарих әлі біліп көрмегенін түсінген жөн демекпін. Бағымызға қарай, біз әуел баста қателіктерге ұрынған жоқпыз – әлеуметтік тұрақтылықты қадағалай отырып, қоғамды реформалаудың тарихи мүмкіндігін қолдан шығарған жоқпыз.

Мемлекет басшысы Қазақстан халқына, жаңа Конституцияны әзірлеудің ауыр жүгін өзімен бірге көтерген адамдардың бәріне терең алғысын білдірді. Ол Негізгі Заңның жобасын талқылауға жіті және мүдделі түрде қатысқан партияларға, қоғамдық қозғалыстарға, бұқаралық ақпарат құралдарына шынайы алғысын айтып, осы жауапты жұмыста өзінің қолдауын көрсетіп, сындарлы кеңесімен, тәжірибесімен көмектескен халықаралық ұйымдарға, мемлекеттер мен үкіметтер басшыларына, шетелдік сарапшыларға шын көңілден ризашылығын білдірді.

Өзінің сөзін аяқтай келіп, Н. Назарбаев қазақстандықтарға біздің жаңа Конституциямыздың бүкіл рухына сай игі істер мен әрекеттер жасауын тіледі.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ТОРЖЕСТВЕННОЙ ЦЕРЕМОНИИ ОФИЦИАЛЬНОГО ПРЕДСТАВЛЕНИЯ НОВОЙ КОНСТИТУЦИИ КАЗАХСТАНА^{11*}

Алматы, 6 сентября 1995 года

КОНСТИТУЦИЯ НАЧИНАЕТ ЖИТЬ

Сегодня мы с вами переживаем поистине историческое событие – представляем народу нашей страны и всему человечеству вступившую в действие и начавшую работать новую Конституцию Республики Казахстан.

От всего сердца поздравляю присутствующих, весь многонациональный народ Казахстана с этим важнейшим событием в жизни нашего общества.

Будем откровенны, нам, гражданам Казахстана, порой предписывали отмечать праздники, к которым народ не имел никакого отношения. Достаточно вспомнить сталинскую Конституцию 1936 года, провозглашенную официальной пропагандой самой демократичной и справедливой в мире. Радовались ли мы ее принятию? Наверное, да, но это была иллюзорная радость, обернувшаяся обманутыми надеждами.

Помним мы и другие известные всем конституции бывшей державы, которые всегда объявлялись «судьбоносными». Пропагандистской шумихи было достаточно, но в них отсутствовало главное – не были заложены основы преобразования политической и экономической системы общества, построения правового государства, утверждения парламентаризма, решения многих других жизненно важных проблем.

Впрочем, и первая Конституция Казахстана, принятая в 1993 году, хоть и ушла на полшага вперед от теории и практики былого государства, все же полностью освободиться от его постулатов по объективным и субъективным обстоятельствам того времени не смогла.

Динамичные перемены, которые переживает Казахстан, потребовали новых конституционных ориентиров.

И как Президент страны, осознавая свою ответственность за ее будущее, за будущее каждого казахстанца, наших детей и внуков, я пошел на этот непростой шаг – предложил начать разработку новой Конституции,

¹¹ * Газета «Казахстанская правда», 7 сентября 1995 года.

отражающей масштабные политические процессы в стране, реалии дня и определяющей наши перспективы.

Не скрою, что передо мной, всеми разработчиками нового Основного закона в ходе выработки его концепции стояли далеко не простые проблемы. Как интегрировать нашу экономику в мирохозяйственную деятельность? Без подобной интеграции мы неизбежно остались бы периферийной страной, заведомым аутсайдером.

Как побудить людей, привыкших к скудному, но гарантированному государственному пайку, рассчитывать на свои силы, разум и сметку? Ведь без понимания человеком ответственности за свою судьбу и судьбу своей семьи нам никогда не добиться подлинного благосостояния.

Как выстроить современную и сильную государственность, которая является основным инструментом коренных социальных реформ?

Как сохранить самобытную культуру каждого из народов Казахстана, избежав при этом одновременно национализма и изоляционизма? Мы должны понимать, что пассивность, как, впрочем, и нетерпимость, ведет к культурному застою.

Как обернуть сложный этнический состав казахстанского общества его генетическим, интеллектуальным, экономическим и демократическим преимуществом? Иначе мы погрязнем в пучине политической дестабилизации.

Как утвердить в обществе идеалы духовности, межнационального согласия и гражданского мира? Как, наконец, обуздать преступность? Утвердить верховенство закона в обществе, на всех этажах власти, не прибегая при этом к каким-либо репрессивным мерам?

Словом, вопросов было предостаточно. Внимательное прочтение Конституции дает ответы на эти и многие другие вопросы. Наша Конституция, по примеру конституций многих демократических государств, не декларативно, а всей структурной и технико-юридической основой, системой строгих государствоведческих, политических и правовых категорий создает надежные предпосылки для построения и развития современного государства и социально ориентированной рыночной экономики.

Общие контуры будущей государственности Казахстана четко обозначены уже в первой статье его нового Основного закона. Вот эти слова: «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы».

Одновременно новая Конституция позволяет нам резко укрепить и повысить эффективность государственной власти за счет четкого разграничения полномочий всех ее ветвей.

Таким образом, уходит в прошлое идея сосредоточения всей власти в руках Советов. Создана реальная возможность полностью изжить

элементы советской государственной системы и перейти к современному парламентаризму.

Конституция юридически корректно и последовательно закрепляет права человека. Заметно расширен их перечень за счет права на частную собственность, права иметь в собственности любое имущество, приобретенное законно.

Мы будем и впредь укреплять демократические основы в стране, защищая права человека, потребителя и товаропроизводителя.

Подведена также черта и под деятельностью прежнего суда и прокуратуры. Известные эксперты отмечают, что Казахстан первым из стран СНГ заложил конституционные предпосылки построения цивилизованного правосудия.

Конституция оформляет переход от неконституционной государственной власти к современной президентской форме правления. Это полностью согласуется с итогами общенационального референдума, на котором народ Казахстана высказался за продление полномочий Главы государства до декабря 2000 года.

По поводу нашей новой Конституции сегодня высказываются различные оценки. И это очень хорошо. Почему это радует? Значит, сегодня демократические процессы в Казахстане волнуют не только его граждан, но и наших ближних и дальних соседей. И с уважением, и большим вниманием надо относиться ко всем этим оценкам.

Однако подлинная ценность Конституции для народа и государства определяется не только ее содержанием. Не меньшее значение имеет то, как этот Основной закон будет воплощаться в реальную жизнь, в работу демократических институтов общества и государства, в повседневную практику гражданских действий. И тут уже реалистическая оценка Конституции со временем будет дана самой жизнью, практикой нашего движения вперед. Только история Казахстана, которую мы будем строить своими руками, может дать окончательную оценку новому Основному закону.

Уверен в успешном решении стоящих перед нами задач. И новая Конституция, выражающая волю народа Казахстана, несомненно, станет мощным нормативным инструментом, обеспечивающим динамичное развитие нашего общества.

Вдумайтесь в этот факт: впервые в истории нашей страны самому народу была представлена возможность сделать выбор идти по пути дальнейших преобразований, по пути прогресса, построения свободного, равноправного общества или по-прежнему биться в тисках между прошлым и будущим. И народ однозначно ответил «да» продвижению нашего общества вперед. Этим он выразил свою суверенную волю.

Именно поэтому мы сегодня с полным основанием можем утверждать:
– все государственные органы и общественные организации, Парламент

и Правительство, партии и профсоюзы, религиозные и иные объединения обязаны соблюдать Конституцию;

– любое должностное лицо, каждый государственный служащий призваны неукоснительно исполнять статьи Конституции;

– каждый гражданин Казахстана должен уважать и бесприкословно соблюдать Основной закон своей страны;

– любой житель Казахстана и его гость обязаны соблюдать Конституцию Республики Казахстан.

Я отдаю себе отчет в том, что всенародное одобрение Конституции накладывает прежде всего высочайшую ответственность на меня, как Президента, обязанность обеспечить соблюдение Конституции на территории всей страны мерами как убеждения, так и принуждения.

Сейчас наш народ испытывает немало трудностей. Но надо понимать, что легких путей выхода из глобального кризиса не бывает, безболезненных реформ, как и безошибочных реформаторов, история еще не знала. К счастью, мы не совершили главной ошибки – не упустили исторический шанс реформирования общества, сохраняя одновременно социальную стабильность.

Глава государства выразил глубокую признательность народу Казахстана, всем тем, кто разделил с ним нелегкую ношу разработки новой Конституции.

Он сказал сердечное спасибо партиям, общественным движениям, средствам массовой информации, принявшим живое и заинтересованное участие в обсуждении проекта Основного закона, искренне поблагодарил международные организации, глав государств и правительств, зарубежных экспертов, которые своей поддержкой, конструктивными советами, опытом помогли в этой ответственной работе.

Завершая свое выступление, Н. Назарбаев призвал казахстанцев во всех делах и поступках следовать духу и букве нашей новой Конституции.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ МИНИСТРЛЕР КАБИНЕТІНІҢ КЕҢЕЙТІЛГЕН ОТЫРЫСЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ *

Алматы, 22 қыркүйек 1995 жыл

Мен өткен жылдың қазан айында жұмысқа кірісіп, одан бұрын қабылданған дағдарысқа қарсы бағдарламаның жүзеге асырылуын аяқтауды қолға алған үкімет командасының қызметіндегі оң сәттерді атап өткім келеді.

Макроэкономикалық тұрғыдағы негізгі жетістіктер ретінде инфляция ауыздықталды, банктің есептік ставкасы төмендетілді. Сондай-ақ алтын-валюта қорын ұлғайту және ұлттық валютаны нығайту, заң шығару базасын және нарықтық шаруашылықтың инфрақұрылымын қалыптастыру жөнінде белсенді күш-жігер жұмсалды. Ішкі және сыртқы сауданы ырықтандыру жөніндегі шаралар негізінен аяқталып, жекешелендіру процесі жеделдей түсті. Осылайша ескі жүйенің негізгі бөгеттері жойылды. Бұған қоса өндірістік орындар мен әлеуметтік саладағы оң өзгерістер, жалпы ішкі өнім және өнім көлемінің құлдырау қарқыны айтарлықтай бәсеңдеді.

Өндірістің өз құрылымында, екіншіше қарай, жақсылыққа апармайтын терең өзгерістер болып жатыр. Мәселен, агроөнеркәсіптік кешенін қайта құрудағы елеулі қадамдарға қарамастан, ондағы жағдай бұрынғысынша ауыр күйінде қалуда. Саланың барлық бағыттарында өнім көлемі мен өнімділік төмендеп, тіпті жоғары қарқынмен құлдырап бара жатқаны байқалады. Реформаны жүргізу аз, оның қайтарымын қамтамасыз ету керек. Ал агроөнеркәсіптік кешенінде бұл жоқ.

Иә, бізде жекешелендірілген кәсіпорындар саны өсіп келеді, кәсіпкерліктің өрісі кеңеюде. Бірақ бұл жалаң мақсат емес, экономиканың тиімділігі мен серпінділігіне қол жеткізу. Алайда үкімет жекешелендірілген кәсіпорындардың қалай жұмыс істеп жатқанын, мемлекет иелігінен алудың қандай нұсқасы неғұрлым нәтижелі болып отырғанын білмейді. Өлі күнге

* «Егемен Қазақстан» газеті, 26 қыркүйек 1995 жыл.

дейін мемлекеттік мүлік түгенделген жоқ, оның нақты көлемдері туралы деректер банкі жасалмаған. Демек, мұнда жұмыс тәуекелге бой алдырған.

Шағын жекешелендіру, мемлекет мүлкін жалға беру мәселелерінде тәртіп орнатудың қажеттігіне байланысты Министрлер Кабинетінің өтініші бойынша тағы да жарты жылға кейін қалдырылды. Осыған байланысты ол аймақтарда шағын жекешелендіруді тежеуге болмайтыны туралы жергілікті әкімдерге қатаң ескертіп, бұл істі ілгерілетуде оларға тікелей жауапкершілік жүктелді.

Өлі күнге дейін, ұдайы шығынмен жұмыс істейтін кәсіпорындардың банкрот болуы мен оларды сауықтыру тетіктері іске қосылмаған, ал оларды жүзеге асыру үшін қажетті нормативтік база жасалынғаны белгілі. Өйткені, онсыз жаппай төлем төлемеу дағдарысын, ауыр қаржы қиыншылығын жеңуге болмайды. Қазір кәсіпорындардың 42 пайызы шығынмен жұмыс істеуде. Олардың жалпы несиелік қарызы маусым айының 1-іне дейін 390 миллиард теңге болды, бұл соманың жартысына жуығы – мерзімінен өтіп кеткен қарыз. Жарты жылдың ішінде ол үш еседен астам ұлғайды. Ал дебиторлық қарыз үш есеге жуық өсіп, 290 миллиард теңгеге дейін көтерілді. Осындай өткір проблеманы шешуде самарқаулықтың орын алуы қалай?

Кірістердің, салық түсімдерінің нақты бейнесі белгісіз. Салық және кеден қызметтерінің жұмысына ешкім объективті баға бермей келеді.

Ұлттық банк ахуалға үндес әрекет етіп отырған жоқ. Банк жүйесін реформалау және онда тәртіп орнату қажеттігі сөзсіз. Бірақ жекелеген банктерге ерекше жағдайлар жасау оларды түсініксіз ажырату-біріктіру сияқты принциптерге үйір болмаған жөн.

Шетелдік несиелерді өтеу ісінде де қиын жағдай қалыптасып отыр, мұның өзі республикада қаржы дағдарысын шиеленістіріп, инвестициялық ахуалды нашарлатады.

Жалақы мен зейнетақы берудің кешіктірілуіне төзуге болмайды. Бұл мәселені барынша өткір, ел бойынша сегіз мың кәсіпорынның жалақы төлеу жөнінен қарызы тамыздың аяғында 30 миллиард теңгеден асқан, мұның ішінде мерзімі өтіп кеткені 70 пайыз. Көптеген адамдар жалақысын 2-3 ай, тіпті кейде жарты жыл бойына ала алмай жүр. Дербестікке ие болған кәсіпорындар адамдарға жалақысын неге бермейді, бұл орайда, директорлар өз кінәсін үкіметке неге аудара салады? Ал үкімет болса қырсыз басшыларды жұртшылықтың талқысына салудың орнына неліктен бар соққыны өзіне қабылдай береді? Мемлекеттің әлеуметтік саясатын халықтың көз алдында күдікті жағдайға түсірмес үшін аса маңызды әлеуметтік проблеманың осынау «шиеленген түйінін» шешетін уақыт жетті.

Статистика қызметі мүлдем нашар, ескі сүрлеуден шыға алмай келеді. Ол нақты өмірді оның бүкіл күрделі де сан-салалы сипатында бейнелей алмайды, жекеменшік сектордағы өндіріске есеп жүргізбейді. Ал осындай санақ жүйесімен біздің Үкіметіміз елді қалай басқармақшы? Мемлекеттік статистика комитеті жұмыссыздықтың жайы туралы ақиқат шындық көрінісін бермейді, жасырын жұмыссыздықты да назардан сырт қалдырған. Жұмыссыздық проблемасы нарықтық реформалар ілгерілеген сайын бұрынғыдан да шиеленісе түсері даусыз, ал Министрлер Кабинетінің жаңа бағдарламасында оны жою жөнінде ешқандай шаралар белгіленбеген. Ал жұмыспен қамту мәселесі республикада әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етуге және қылмыстың жай-күйіне тікелей байланысты ғой. Еңбек министрлігі немен айналысып отыр?

Сонымен, макроэкономикалық деңгейдегі қол жеткен оң нәтижелер өндірістегі, қаржы және әлеуметтік салалардағы оң қадамдармен нығайтылған жоқ. Ал мұның негізгі себептері – макроэкономикалық саясаттың салалық және аймақтық деңгейдегі іс-қимылдармен үйлестірілмеуінде, барлық министрліктер мен ведомстволардың үйлестірілген бір бағыттағы жұмысының болмауында.

Барлық осы маңызды мәселелер, үкімет ұсынған орташа мерзімді бағдарламада өз орнын таба алмаған. Ол әзірге кешенді сипатта емес, мұнда Министрлер Кабинетінің экономиканың тұрақты өрлеуі үшін және сонымен бір мезгілде әлеуметтік көрсеткіштердің өсуі үшін жағдайды қамтамасыз ету сияқты қызметінің бағыттары толық үйлестірілмеген, ал мұның өзі нарықтық өзгерістердің келесі кезеңінің негізгі мақсаты болып табылады.

Әлеуметтік салада – еңбекақы мен зейнетақы жөніндегі қарызды жою, бұларды одан әрі үзіліссіз төлеп отыруды қамтамасыз ету. Еңбекке ақы төлеудің жаңа жүйесін жасау жөніндегі жұмысты бастау, ал мұның негізінде ең төменгі жалақы емес, керісінше, кедейлік шегі немесе күнкөріс деңгейі алынуға тиіс. Денсаулық сақтау мен білім беруді реформалауға кірісу керек, мұнда өзінің шығындарымен мемлекет белгілі дәрежеде қатысуға тиіс; халықтың аз қамтылған жіктерінің халық банкісіндегі салымдарын индексациялау жөнінде ұсыныс енгізу; жұмыспен қамтамасыз етудің айқын бағдарламасын әзірлеу.

Қаржы саласында – өтелмеген төлемдер проблемаларын шешу жөнінде бағдарламаны әзірлеу; қаржы жүйесін кешенді түрде реформалау, сөйтіп оның барлық буындары қызмет етудің мәртебесінің, құқықтары мен жауапкершілігінің анық көрсетілген принциптерімен етене өзара байланысты болуы қажет.

Өндірістік және өндірістік емес салаларда – салалық реформалардың нақты кіші бағдарламаларын әзірлеу керек; бүкіл республика ауқымында мемлекеттік меншікті толық түгендеп, оның кадастрын жүргізуді қамтамасыз ету, барлық кәсіпорындардың олардың сипатына қарамастан толық әрі нақты тізбесін жасау керек.

Конституциялық реформаны жүргізу шеңберінде мемлекеттік басқарудың оңтайлы, үнемді, әлеуетті және тиімді жүйесін кезең-кезеңмен құру қажет. Мұның өзі, кем дегенде өтпелі кезеңнің аяғына дейін тұрақты болмақ. Бұл бір құрылымдар іріленіп, басқа біреулері таратылып, үшіншілері пайда болатын кезекті ұйымдық қайта құруға айналмай, керісінше, мүлдем жаңа жүйені құруға тиіс. Мұндай реформаны одан арғы экономикалық және әлеуметтік даму бағдарламасымен байланыстыру қажет. Бұл орайда кейбір ведомстволар қазіргі жағдайда өздерін толық сарқып болғанын, ал үкіметтің өзі мен министрліктердің аппараттары далиып кеткені анық, олардың жұмысында бюрократиялық дәстүрлер әлі аз емес.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА РАСШИРЕННОМ ЗАСЕДАНИИ КАБИНЕТА МИНИСТРОВ *

Алматы, 22 сентября 1995 года

Я хочу отметить положительные моменты в деятельности приступившей к работе в октябре прошлого года правительственной команды, которой пришлось заняться завершением реализации принятой ранее антикризисной программы.

Основными достижениями в макроэкономическом плане, подавление инфляции, снижение учетной ставки Нацбанка. Активные усилия предпринимались также по увеличению золотовалютных запасов и укреплению национальной валюты, формированию законодательной базы и инфраструктуры рыночного хозяйства. В основном закончены мероприятия по либерализации цен и внешней торговли, ускорились процессы приватизации. Таким образом, ликвидированы все главные барьеры старой системы. Следствием всего этого стали позитивные сдвиги в производственном секторе и социальной сфере, заметное замедление темпов падения объемов валового внутреннего продукта и промышленной продукции.

В самой структуре производства происходят глубинные изменения, к сожалению, далеко не в лучшую сторону. Так, несмотря на существенный прорыв в реформировании агропромышленного комплекса, положение в нем по-прежнему остается тяжелым. По всем направлениям в отрасли наблюдается падение продуктивности и производительности, причем высокими темпами. Мало провести реформы, надо обеспечить их отдачу, а этого в АПК нет.

Да, у нас растет число приватизированных предприятий, расширяется предпринимательский слой. Но это – не самоцель, главное – добиться становления эффективной и динамичной экономики. Однако Правительство не ведает, как работают приватизированные предприятия, какие модели

* Газета «Казахстанская правда», 26 сентября 1995 года.

разгосударствления собственности оказались наиболее результативными. До сих пор не проведена и инвентаризация госимущества, не сформирован банк данных о его реальных объемах. А значит, работа здесь ведется вслепую.

Завершение малой приватизации переносится еще на полгода по просьбе Кабинета министров в связи с необходимостью навести порядок в вопросах найма госимущества. В этой связи он строго предупредил глав местных администраций о недопустимости сдерживания в регионах малой приватизации и возложил на них персональную ответственность за ее продвижение.

Не задействован до сих пор механизм банкротства и санации хронически убыточных предприятий, хотя для их осуществления уже создана необходимая нормативная база. А ведь без этого не преодолеть кризиса круговых неплатежей, серьезных финансовых трудностей. Сейчас убыточны 42 процента предприятий. Их общая кредиторская задолженность на 1 июня составляла 390 миллиардов тенге, почти половина этой суммы – просроченная. За полгода она выросла более чем в три раза. А дебиторская задолженность – почти в три раза и поднялась до 290 миллиардов тенге. Почему в решении столь острой проблемы проявляется благодушие?

Нет ясной картины с доходами, налоговыми поступлениями. И никто не оценивает объективно работу налоговой и таможенной служб.

Не в унисон ситуации действует Национальный банк. Безусловно, банковскую систему надо реформировать и наводить в ней порядок, но не по принципу же создания для отдельных банков особых условий, их непонятных разъединений и объединений.

Критическое положение сложилось с погашением иностранных кредитов, что обостряет финансовый кризис и ухудшает инвестиционный климат в республике.

Нетерпимы задержки с выдачей зарплаты и пенсий. Этот вопрос предельно острый, что по стране восемь тысяч предприятий имеют задолженность по заработной плате, на конец августа она составляла более 30 миллиардов тенге, в том числе просроченная – 70 процентов. Многие не получают зарплату по 2–3 месяца, а порой и по полгода. Почему же предприятия, обретая самостоятельность, не отдают людям заработанное, причем директора сваливают свою вину на Правительство? И почему оно, вместо того чтобы выставить на суд общественности нерадивых руководителей, молча принимает огонь на себя? Пора разрубить этот «гордиев узел» важнейшей социальной проблемы, чтобы не ставить в глазах населения под вопрос состоятельность социальной политики государства.

Крайне плохо, по старинке работает служба статистики. Она не отражает реальной жизни во всей ее сложности и многообразии, не ведет учета производства в частном секторе. Как вообще наше Правительство ухитряется управлять страной с такой статистикой? Не дает Госстат и истинной картины по безработице, упуская из поля зрения скрытую. Проблема безработицы неизбежно еще более обострится с продвижением рыночных реформ, а в новой программе Кабинета министров не заложено никаких мероприятий по ее решению, хотя вопрос занятости напрямую связан с обеспечением социальной стабильности и состоянием преступности в республике. Чем же занимается Министерство труда?

Таким образом, достигнутые на макроэкономическом уровне положительные результаты не подкреплены позитивными сдвигами в производственной, финансовой и социальной сферах. И основные причины этого – несогласованность макроэкономической политики с действиями на отраслевом и региональном уровнях, отсутствие скоординированной, единой направленной работы всех министерств и ведомств.

Все эти важные аспекты не нашли места в предложенной Правительством среднесрочной программе. Она не носит пока комплексного характера, в ней нет должной увязки таких направлений деятельности Кабинета министров, как обеспечение условий для устойчивого экономического подъема и одновременно – роста социальных показателей, что является основной целью следующего этапа рыночных преобразований.

В социальной сфере – ликвидировать задолженности по зарплате и пенсиям, обеспечить их дальнейшую бесперебойную выплату; начать работу по созданию новой системы оплаты труда, в основе которой должна лежать не минимальная зарплата, а порог бедности или прожиточный уровень; приступить к реформированию здравоохранения и образования, в которых определенное участие своими затратами должно принимать государство; внести предложения по индексации вкладов малоимущих слоев населения в Народном банке; выработать четкую программу обеспечения занятости.

В финансовой сфере – разработать программу по решению проблемы неплатежей; провести комплексное реформирование финансовой системы, чтобы все ее звенья находились в органической взаимосвязи с четко оговоренными принципами функционирования, статусом, правами и ответственностью.

В производственной и непроизводственной сферах – иметь четкие подпрограммы отраслевых реформ; провести полную инвентаризацию госсобственности в масштабах всей республики и обеспечить ведение ее

кадастра, сформировать полный и точный перечень всех предприятий, независимо от их характера.

В рамках проведения конституционной реформы необходимо создать поэтапно оптимальную, экономичную, мобильную и эффективную систему государственного управления, которая будет стабильной по крайней мере до конца переходного периода. Это должно стать не очередной организационной перестройкой, когда одни структуры укрупняются, другие упраздняются, третьи возникают, а формированием совершенно новой системы. Такую реформу необходимо увязать с программой дальнейшего экономического и социального развития. Не надо забывать при этом и о том, что некоторые ведомства просто изжили себя в нынешних условиях, а аппараты самого Правительства и министерств явно раздуты, в их работе остается немало бюрократических традиций.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚЫЛМЫСҚА ҚАРСЫ КҮРЕС ЖӨНІНДЕГІ
РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ШТАБЫНЫҢ КЕҢЕЙТІЛГЕН МӘЖІЛІСІНДЕ
СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ *

Алматы, 22 қыркүйек 1995 жыл

ЗАҢДЫЛЫҚТЫ БАЯНДЫ ЕТУ – ЖАЛПЫМЕМЛЕКЕТТІК ІС

Кең көлемді «Құқық тәртібі» басталғаннан бері жарты жыл өтті. Алғашқы қорытындылар оны жүргізу әрекетінің дер кезінде қолданылғанына күмән келтірмейді. Құқық қорғау органдарының қызметі жандандырылды, олар аса қауіпті қылмыстардың қатаң түрде жолын кесуде қосымша өкілеттіліктер алды. Қылмысты істерді тергеу және сотта қарау мерзімі қысқартылды. Ішкі әскерлер бөлімшелерін қатыстырумен белсенді күзетке шығу көшедегі қылмысты айтарлықтай 10 пайыздан астам қысқартты. Басшыларын тұтқындау нәтижесінде ондаған бандалар мен құрамалардың өмір сүруі тоқтатылды. Наша-қорлыққа және мас күйінде жасалатын қылмысқа қарсы күресте де оң нәтижелер бар. Бұған көп ретте қазір жұмыс істеп тұрған емдеу алдын алу мекемелерінің ашылуы жәрдемдесті. Ең бастысы – жүгенсіз кеткен заңсыздық және ұйымдасқан қылмыстың бақылаудан шығып кетпеуі жағдайына жол бермеудің сәті түсті. Бірақ бұл нәтижелер тоқмейілсуге ешқандай да негіз бермейді.

Жыл басынан бері қылмыстылар әлеміндегі беделділерінің арасында қару қолдану арқылы «мән-жайды анықтаудың» 20-дан астам қылмысты әрекеті, ондаған тапсырысты кісі өлтіру әрекеті болды. Өткен жылдың сегіз айында аса ауыр қылмыстар саны 10 пайыз төмендеген еді. Ал биыл ол 17 пайыз өсіп кетті. Кісі өлтіру және денеге ауыр жарақат салу қылмысы азайған болса, енді өсіп отыр. Қостанай, Шығыс Қазақстан, Жезқазған және Қарағанды облыстарында қайталап қылмыс жасау күрт өсіп кетті. Ақмола, Солтүстік Қазақстан және Семей облыстарында ауыр қылмыстар саны екі есе ұлғайды.

* «Егемен Қазақстан» газеті, 26 қыркүйек 1995 жыл.

Ішкі істер органдарының өзінде тәртіп пен заңдылықты сақтаудың жайы да аса алаңдатарлық.

Экономика саласында жасалған қылмыс пен жемқорлықтың – дайын өнімдер мен сирек металдарды республикадан тыс жерлерге заңсыз шығарудан бастап, банк тәртібіндегі өрескел тәртіп бұзушылық, нұсқаулы несиелерді басқа мақсатқа пайдалану сияқты қылымыстардың мысалы көп. Мұның өзі мемлекеттің, оның көптеген азаматтарының қаржылай игілігіне елеулі нұқсан келтіреді. Және де мұндай қылмыстар кейбір мемлекеттік шенеуніктердің рұқсатымен және бата беруімен жасалады.

Осыған байланысты ұйымдасқан қылмысқа және жемқорлыққа қарсы күрес, бірінші орында тұрған міндет. Бұл күрес тек жазалау шараларын ғана емес, кешенді көзқарасты талап етеді. Қылмыстық жазалау шаралармен қатар осындай қылмыстардың жасалуына жәрдемдесетін себептерді жою керек. Талдау жасау топтарының қызметін нақ осы арнаға бағыттау қажет.

Табысқа қол жеткізу үшін дереу іске қосуды қажет ететін басты шаралардың бірі – пара сияқты ежелгі дертке қарсы күрес. Түрлі, оның ішінде мемлекеттік қызметтегі парақорлардан ең алдымен әлеуметтік-экономикалық реформаларды практикада жүзеге асыру ауыртпалығын өз иығымен көтеруші кәсіпкерлер зар илеп, жапа шегуде. Парақорлықтың белең алуы, төрешілдік жүйенің бассыздығымен және шенеуніктердің бақылаусыздығымен тікелей байланысты. Ал біз болсақ мемлекеттік мекемелерді сауықтыру жөнінде әзірше шара қолданбастан келеміз.

Жемқорлықты болдырмаудың жақсы құралы қызметкерлерді жалдап алудың келісімшарттық жүйесі болып табылады. Осыған байланысты Премьер-министрдің орынбасары – әділет министрі Нағашыбай Шәйкеновке Еңбек министрлігімен бірлесе отырып, бір айдың ішінде еңбек заңдарына енгізілетін өзгерістерді әзірлеуді тапсырамын. Сөйтіп, жаңа жылдан бастап-ақ бүкіл мемлекеттік аппарат келісім-шарт жүйесімен жұмыс істеуге көшетін болсын. Сонымен бірге Мемлекеттік қызмет туралы заңның жобасын әзірлеуді жеделдетуді ұсынамын. Мұның өзі қымбат заң, бірақ ол қажет, өйткені ол жемқорлыққа қарсы күресуде тағы бір елеулі кадамға айналады.

Тергеу аппаратын қайта құруға көп көңіл бөлу қажет. Бұл жұмысты қыркүйектің аяғына дейін аяқтау керек. Бірақ бұл орайда қылмысқа қарсы күрестің негізгі міндетін атқарып келе жатқан жедел-тергеу жүйесі біртұтастығының бұзылуына жол беруге болмайды.

Бұл мәселе құқық қорғау құрылымдарындағы қызмет тәртібінің жай-күйіне тікелей байланысты. Ішкі істер министрлігіндегі заңдылықтың сақталуын зерттеудің нәтижелері тіпті естен тандырарлықтай сезім туғызады. Тек прокурорлардың талап етуі бойынша жарты жылдың ішінде

заңды өрескел бұзғаны үшін 3203 милиция қызметкері жазаланған. Ал осы уақыт ішінде 253 адам қылмыстық жауапкершілікке тартылды, бұл өткен жылдың алты айымен салыстырғанда екі есе көп. Ішкі істер органдары қызметкерлерінің салақтығы, ал тіпті кейде тікелей сатқындығы салдарынан 435 қылмыскер, оның ішінде олар тұрып жатқан колониялардан қашып кеткен. Бүгінде адамдардың санасында «милиция» деген сөз дәрекілік, озбырлық және парақорлық сияқты түсінікпен астасып кеткен.

Әсіресе, МАИ қызметкерлерінің арасында парақорлар көп. Оларды әшкерелеп, ашық сот процестерін ұйымдастыру керек, сөйтіп, халық мұндай сұмдыққа қарсы күрестің тұрақты жүргізілетінін білетін болсын.

Ішкі істер органдарында болып жатқан сорақылықтардың себептерінің бірі осы жүйенің шектен тыс тұйықтығында, «іштегі былықты сыртқа шығарғылары» келмейтіндігінде. Қайта мұндайда жариялылық қажет. Орын алған сорақылықтарды жасырып қоймай, олардың жолын кесіп, жұртқа жария етіп отыру керек, тек сонда ғана адамдар милицияға сенеді.

Сенім телефондары өзін жақсы көрсетуде. Азаматтардың хабарлауы бойынша талай ауыр қылмыстар ашылды. Мұндай телефондардың нөмірлерін газеттерде жариялап, олар жөнінде теледидар және радио бойынша хабарлап тұру керек.

Ең жақсысы, аз да болса сенімді қызметкерлермен жұмыс істеу керек. Тәжірибелі, адал адамдарды ұстап, жастарға көмектесу қажет. Егер керек болса, еңбек ұжымдарынан милиция үшін президенттік іріктеуді жүзеге асырған жөн. Ішкі істер министрлігі мектептері түлектерін ерте шығарып, оларды сырттай білім алуға көшіруге болады. Полиция академиясын құру – әбден толғағы жеткен іс. Мұнда қысқа мерзімнің ішінде тәжірибелі ішкі істер қызметкерлерін дайындауға болады.

Шектен шыққан сөзбұйдаға салудың, заңсыз үкім шығарудың, соттағы жалған материалдар туралы мысалдар көптеп келтіруге болады. Осындай әрекеттері үшін алғашқы жарты жылдың өзінде алдыңғы екі жылды қоса есептегеннен әлдеқайда көп судьялар қылмысты жауапкершілікке тартылды. Судьяларды кезектен тыс аттестациядан өткізуді және одан өте алмағандардан үзілді-кесілді құтылуды ұсынамын. Біз жаңа Конституцияны қабылдадық және сот-құқық реформасы үшін қажетті алғышарттарды жасадық. Осыны басшылыққа ала отырып, сот ісін жүргізу және судьялардың мәртебесі, Жоғары сот кеңесі туралы заңдардың, сондай-ақ қылмыстық және қылмыстық-процессуалдық, әкімшілік кодекстердің жобаларын әзірлеуді тездетуді тапсырамын.

Прокуратураға экономикалық реформаға арналған қатаң заңдылықтың қолайлы ахуалын жасауды, заңды кәсіпкерлік бастаманың жолындағы бюрократтық бөгеттерді жоюды ұсынамын. Бізге прокурорлық қадағалаудың

жаңарған тұжырымдамасы керек және ол прокуратура туралы жаңа заңда бекітілуге тиіс.

Біз қауіпті қылмыскерлікті жою үшін қатаң жазалау шараларын батыл пайдалануға міндеттіміз. Бірақ, құқықты бұзған жеке адамға және оның істеген әрекетіне байланысты жазалау дербес сипатта болуға тиіс. Осыған байланысты жаңа Конституцияның қабылдануы құрметіне кешірім жариялауды және мұны қылмысы шамалы адамдарға – кәмелетке толмағандарға, әйелдерге, мүгедектерге, соғысқа қатысқандарға, қоғам үшін қауіпті емес басқа да адамдарға қолдануды ұсынамын.

Сондай-ақ экономика саласындағы қылмыскерліктің кез келген оқиғасын қисынына жеткізіп, ақырына дейін анықтауды тапсырамын. Атап айтқанда, мәжіліске қатысушы облыс әкімдеріне кәсіпорындардың даңдайсып кеткен және суыққолды басшыларын қызмет орындарынан дереу босатуды ұсынамын.

Ал «Құқық тәртібі» шараларына келетін болсақ, оны жалғастыра беру керек, өйткені жарым жолда тоқтап қалуға біздің қақымыз жоқ.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА РАСШИРЕННОМ ЗАСЕДАНИИ РЕСПУБЛИКАНСКОГО
ШТАБА ПО БОРЬБЕ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ ***

Алматы, 22 сентября 1995 года

УТВЕРЖДЕНИЕ ЗАКОННОСТИ – ДЕЛО ОБЩЕГОСУДАРСТВЕННОЕ

С начала широкомасштабной акции «Правопорядок» прошло полгода. Первичные итоги не вызывают сомнений в своевременности ее проведения. Активизировалась деятельность правоохранительных органов, получивших дополнительные полномочия жестко пресекать опасные преступления. Сократились сроки расследования и судебного рассмотрения уголовных дел. Активное патрулирование с привлечением подразделений внутренних войск позволило значительно, более чем на десять процентов, сократить уличную преступность. С арестом главарей прекратили существование десятки банд и формирований. Имеются подвижки в борьбе с наркоманией и «пьяной» преступностью, чему во многом способствовало открытие соответствующих лечебно-профилактических учреждений. Главное – удалось не допустить обстановки крайнего беспредела и выхода организованной преступности из-под контроля.

Но эти результаты не дают никаких оснований для самоуспокоенности.

С начала года произошло более 20 криминальных «разборок» с применением оружия среди преступных авторитетов, десятки заказных убийств. Число тяжких преступлений за восемь месяцев прошлого года снизилось на 10 процентов, а в этом возросло на 17. По убийствам и тяжким телесным повреждениям было снижение, а теперь – рост. Резко возросла рецидивная преступность в Кустанайской, Восточно-Казахстанской, Жезказганской и Карагандинской областях. В два раза увеличилось количество тяжких преступлений в Акмолинской, Северо-Казахстанской и Семипалатинской областях.

* Газета «Казахстанская правда», 26 сентября 1995 года.

Далеки от благополучия дела с состоянием дисциплины и законности в самих органах внутренних дел.

Немало примеров совершенных преступлений и коррупции в сфере экономики – от незаконного вывоза за пределы республики готовой продукции и редких металлов до грубейших нарушений банковской дисциплины, нецелевого использования директивных кредитов, что наносит ощутимый урон финансовому благополучию государства, многих его граждан. Причем делается это с ведома и благословения некоторых государственных чиновников.

В связи с этим именно борьбу с организованной преступностью и коррупцией задачей номер один. Она требует комплексного подхода, а не только карательных мер. Наряду с мерами уголовного преследования надо устранить причины, способствующие совершению этих преступлений. Именно в данное русло надо направить деятельность аналитических групп.

Для достижения успеха следует привести в действие незамедлительно. Одна из них – борьба с таким заскорузлым злом, как взятка. От поборов различных мздоимцев, в том числе и государственных, стонут прежде всего предприниматели, те, кто взвалил на свои плечи бремя практического проведения социально-экономических реформ. Распространение взяточничества, по словам Президента, напрямую связано с произволом бюрократической системы и бесконтрольностью чиновников. Мы же пока никаких мер по оздоровлению госучреждений не принимаем.

Хорошим средством предупреждения коррупции является контрактная система найма служащих. В связи с этим поручаю заместителю Премьер-министра – министру юстиции Нагашбаю Шайкенову совместно с Министерством труда в течение месяца подготовить изменения в трудовое законодательство, чтобы уже с нового года весь госаппарат перешел на контракты. Одновременно ускорить подготовку законопроекта о государственной службе. Это дорогой закон, но он нужен, поскольку это будет еще один серьезный шаг в борьбе с коррупцией.

Большое внимание надо уделить реорганизации следственного аппарата. Эту работу надо завершить до конца сентября. Но при этом нельзя допустить нарушения целостности оперативно-следственной системы, выполняющей основную функцию борьбы с преступностью.

Этот вопрос напрямую связан с состоянием служебной дисциплины в правоохранительных структурах. Результаты изучения соблюдения законности в МВД производят просто удручающее впечатление. Только по требованию прокуроров за полугодие наказано за грубые нарушения законности 3203 работника милиции. А к уголовной ответственности за это время привлечены 253 человека – вдвое больше, чем за шесть меся-

цев прошлого года. Из-за халатности, а иногда и прямого предательства работников органов внутренних дел допущено 435 побегов, в том числе из колоний-поселений. Сегодня в сознании людей слово «милиция» ассоциируется с грубостью, произволом и мздоимством.

Особено много взяточников среди работников ГАИ. Надо выявить их, организовать открытые судебные процессы, чтобы народ знал, что борьба с этим злом будет вестись повседневно.

Одной из причин безобразий, творящихся в органах внутренних дел, является чрезмерная замкнутость этой системы, нежелание «вынести сор из избы». А нужна гласность. Не прятать надо те безобразия, что есть, а пресекать их и предавать гласности. Только тогда люди поверят милиции.

Хорошо себя зарекомендовали телефоны доверия. По сигналам граждан раскрыто не одно тяжкое преступление. Нужно продолжать публиковать номера таких телефонов в газетах, сообщать о них по телевидению и радио.

Лучше работать с меньшим, но надежным числом сотрудников. Надо удержать опытных, честных людей, помогать молодым. Если нужно, можно осуществить президентский набор в милицию из трудовых коллективов. Возможен и переход на досрочные выпуски из школ МВД с заочным продолжением образования. Вполне реальным делом является создание полицейской академии, где за короткий срок возможно готовить опытных работников внутренних дел.

Можно привести примеры о вопиющей волокиты, вынесения незаконных приговоров, фальсификации материалов в судах. За такие деяния только в первом полугодии к уголовной ответственности привлечено судей больше, чем за два предыдущих года вместе взятых. Предлагаю провести внеочередную переаттестацию судей, и с теми, кто ее не пройдет, решительно расставаться. Мы приняли новую Конституцию и создали необходимые предпосылки для судебной реформы. Исходя из этого, даю конкретные поручения по ускорению разработки проектов законов о судостроительстве и статусе судей, Высшем судебном совете, а также Уголовного и Уголовно-процессуального, Административного кодексов.

Предлагаю прокуратуре создать благоприятную ситуацию строгой законности для экономических реформ, устранить бюрократические препятствия для законной предпринимательской инициативы. Нам нужна обновленная концепция прокурорского надзора, и она должна получить свое закрепление в новом законе о прокуратуре.

Мы обязаны активно использовать жесткие карательные меры для подавления опасной преступности, но не надо забывать о том, что наказание должно носить индивидуальный характер, в зависимости от

личности правонарушителя и содеянного им. В связи с этим хочу внести предложение – в честь принятия новой Конституции объявить амнистию и распространить ее на лиц, совершивших малозначительные преступления, несовершеннолетних, женщин, инвалидов, участников войны и других лиц, не представляющих опасности для общества.

Также поручаю довести до логического конца каждый случай преступлений в сфере экономики. В частности, присутствующим на заседании главам областных администраций предложено немедленно освободить от занимаемых должностей зарвавшихся и заворовавшихся руководителей предприятий.

Что же касается мероприятия «Правопорядок», то его нужно продолжать. Останавливаться на полпути мы не имеем права.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАН КОРЕЙЛЕРІ ІІІ СЪЕЗИНІҢ ДЕЛЕГАТТАРЫН ҚҰТТЫҚТАУЫ *

Алматы, 7 қазан 1995 жыл

Күштеп көшіруді және қуғынға түсуді бастан кешкен корейлерді олардың екінші отанына айналған Қазақстанда жылы жүзбен қарсы алды. Олар осы жерге тұрақтанып, оны ұнатып өз тағдырын Қазақстанмен мәңгі байланыстырды. Олар республиканың экономикалық және рухани дамуына лайықты үлес қосып келеді. Корей халқының дарынды өкілдері еңбек етпейтін өндіріс, ғылым, мәдениет және өнер салаларын атау қиын. Біз, Қазақстанның көп ұлтты тұрғындары, осы арқылы байып, кемелдене түсеміз.

Съезге қатысушылар арқылы барлық отандас корейлерге сөзімді арнай отырып, біздің егемен республикамыздың қазіргі қиын кезеңінде өздерінің шеберлігін, тәжірибесі мен еңбексүйгіштігін еліміздің өркендеуіне жұмсайтынына нық сенім білдіремін.

Форумның жұмысына табыс, ал Қазақстанның барлық корейлеріне зор адами бақыт, денсаулық, табыс, барлық ізгі ниеттерінің орындалуына өз тілегімді білдіремін.

* «Егемен Қазақстан» газеті, 7 қазан 1995 жыл.

**ПРИВЕТСТВИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ДЕЛЕГАТАМ III СЪЕЗДА КОРЕЙЦЕВ КАЗАХСТАНА ***

Алматы, 7 октября 1995 года

Пережившие депортацию и гонения, говорится в приветствии, корейцы были тепло приняты в Казахстане, ставшем для них поистине второй родиной.

Приняв и полюбив эту землю, они навсегда связали с нею свою судьбу, внося достойный вклад в развитие экономического и духовного потенциала республики. Нет, пожалуй, такой отрасли производства, науки, культуры и искусства, в которой ни трудились бы талантливые представители корейского народа. И от этого все мы, жители многонационального Казахстана, становимся богаче.

Обращаясь в лице участников съезда ко всем согражданам – корейцам, выражаю твердую уверенность в том, что и в нынешний непростой для нашей суверенной республики период они отдадут свое умение и мастерство, опыт и трудолюбие во имя ее процветания.

Пожелаю форуму успешной работы, а всем корейцам Казахстана – большого человеческого счастья, здоровья, успехов, исполнения самых сокровенных желаний.

* Газета «Казахстанская правда», 7 октября 1995 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ «РОССИЯ» ГАЗЕТІНЕ БЕРГЕН
СҰХБАТЫ *

Қазан 1995 жыл

НҰРСҰЛТАН НАЗАРБАЕВ – ЕУРАЗИЯНЫ «АҢЫСЫН АҢДАҒАН
БЕЛДЕУДЕН» АРЫЛТУҒА БЕЛ БУҒАН АДАМ

Қазақстан Президентінің ТМД елдеріндегі ең көрнекті саяси жетекшілердің бірі екендігіне ешқандай күмән жоқ. Ресейде осы бір саясаткерге әрі мемлекеттік қайраткерге деген көзқарас әртүрлі. Ол Еуразия одағын құруды әрі Ресеймен интеграция жасауды қолдайды. Оны, статистика деректері көрсетіп отырғандай, соңғы екі жылда Қазақстаннан төрт жүз мыңдай дерлік орыстардың көшіп кеткені үшін сынаушылар да табылады. Назарбаев, бір жағынан, Ресеймен және Белоруссиямен бірге Кеден одағын құру жөніндегі келісімге қол қояды, ал, екінші жағынан, міне бірнеше жыл болды, батыс елдерімен, түркі мемлекеттерімен және Қытаймен жан-жақты байланысты дамытып келеді.

Нұрсұлтан Назарбаев өзінің табандылығы жағынан кейде Борис Ельцинге ұқсап кетеді. Бірақ өзінің ойына алған ісін жүзеге асыруға келгенде одан әлдеқайда артық жүйегерлік пен тәсілгерлік танытады. Оның астананы шенеуніктердің бөкселерін «қыздырып» бұйығы Алматыдан салқын самал соғып тұратын солтүстік тыңындағы Ақмолаға – бұрынғы Целиноградқа көшіру жөніндегі шешімінің өзі неге тұрады? Бұл Ресейге жақындай түсу ме, әлде Қытайдан қашық тарту ма? Қалай дегенде де, оның геосаяси инициативалары барынша терең ойластырылған әрі мейлінше дәл. Қандай да болсын идеяға, айталық, Еуразия одағы идеясына берілген бойда, ол өз сөзін жерге тастамайды, қайта ол идеяны дүниежүзілік саясаттың құбылмалы шындықтарына орай өте сәтті әрі жұрттың көзін жеткізе бейімдей түсуге кірісіп кетеді. Оның идеялары уақыттың түпсіз тереңіне «батып кетпейді». Мұның өзі оның идеяларының тереңдігі мен кемелдігін көрсетеді. Нарықтық экономиканың қажеттігіне кәміл сенген ол Қазақстан халқының алдында ол реформаларды жүзеге асырудың бүкіл жауапкершілігін өз мойнына алды.

* «Егемен Қазақстан» газеті, 22–24 қазан 1995 жыл.

Өзінің президенттік өкілеттілігін 2000-шы жылдың аяғына дейін ұзарту мен парламенттің тарап кетуі оның қолында, сөз арасында айта кетейік, бұған дейін де әбден жеткілікті болып келген өкімет билігін барынша толық шоғырландыра түсті. Ал, мұның бәрі де оның өз басын өзі таңдаған экономикалық бағыттың кепілді аманатына айналдырды. Реформаларды жүзеге асырудың кейбір бағыттары бойынша, айталық, мемлекеттік өнеркәсіп орындарын шетелдік компаниялардың басқаруына беру, салық жөніндегі заң қабылдау, құқық қорғау жүйесін қайта құру, қылмысқа қарсы күресті күшейту сияқты батыл шараларға баруда, Қазақстан Ресейден әлдеқайда ілгері озып кетті. Шешім қабылдау механизмін «тазартып» болып, ондай міндетті өзіне артқан Президент Назарбаев ескі парламенттің тарауы мен жаңа парламенттің сайлауы аралығындағы үзілісте жетпіске жуық «нарықтық» жарлық пен ережені жалпы жұртқа жария етті. Ол заңдардың парламент арқылы өтуі үшін бірнеше жыл қажет болар еді. Ал, Қазақстан үкіметінің «Біздің үйіміз – Ресей» блогының туы астында Мемлекеттік Дума сайлауына қатысу қажет деп бас қатырып, өз берекесін өзі қашырып алған Ресей үкіметінен ерекшелігі сол, ол қазір саясаттан шын мәнінде іргесін аулақ салып, өзінің «жұмыс істеуіне ешкім де кедергі келтіре алмайтындай», ТМД елдерінің кез келген үкіметі үшін мүмкін болмай отырған бірден-бір қолайлы жағдайда жұмыс жүргізіп келеді.

Сонымен Нұрсұлтан Назарбаевты кім дейміз? «Қазақ атаулының болашақ атасы» дейміз бе? Іскер реформатор дейміз бе? Әлде өзінің Қазақстаны өзіне «тарлық» ете бастаған саяси жетекші ме? Қазақстанда осы уақытқа дейін адам қаны судай шашылған жоқ, астананың қақ ортасында танкілер тайраңдаған операцияларды талап еткен саяси сұмдық оқиғалар да, өз шекарасының шеңберінде ішкі соғыс қимылдары да болған жоқ. Міне, осының өзі-ақ ресейліктердің Президент Назарбаевтың кім екенін білуге деген ынта-ықыласын арттыра түсуі тиіс.

Қазақстан Президенті төменде «Россия» газетінің сұрақтарына жауап қайтарады.

Тілші:

– Нұрсұлтан Әбішұлы, қалай дегенде де тоқсан пайызы мемлекетті басқару процесіне қатысты әбден қалжырап шаршаған, жүйке жұқартқан кездеріңізде көңіліңізді басқа жаққа бөліп, тарихтың тереңіне ой жүгіртпесіз бе? Егемен Қазақстанның тұңғыш Президенті өзін тарихи тұлға ретінде сезіне ме?

Н. Назарбаев:

– Былтыр АҚШ-тан қайтып келе жатқанда мен президент Миттеранмен кездесу үшін аз ғана уақыт Парижде аялдадым. Қарасам, бір жарым сағаттай бос уақытым бар екен. Біз Мүгедектер үйіне кіріп шықпақ болдық. Шамасы, Наполеон бейітінің басында болған адамның қай-қайсысы да тарих туралы,

ұлылық туралы ойланбай тұра алмаса керек. Маған тарихи тұлғалардың негізгі екі тұрпаты бар сияқты көрінеді. Наполеон – ұлы тұлға. Ол адам қанын қаншалықты судай шашса да сондай тұлға. Кезінде бұл тақырып төңірегінде Раскольниковтың ой толғағаны әлі есімде. Қазір Гитлер, Сталин, Муссолини туралы кім не айтса да, олардың тарихи тұлғалар екені шындық. Сондықтан оларға да ұлылық тән. Жаман жағынан болса да солай. Сонымен қатар басқа тұрпатты ұлы адамдар бар. Олар жасампаз, бәрін де жөнге салып, жетілдіруші, заңдастырушы адамдар. Мысалы, Авраам Линкольн мен Джордж Вашингтонды алыңыз. Немесе Де Голль сияқты сирек кездесетін қабілетті адамды алыңыз. Ол қаншалықты қорлық көрсе де, эмиграцияда болса да, орасан зор ерлік танытты – Францияны азат мемлекет ретінде қалпына келтіріп қана қойған жоқ, сонымен қатар Алжирден де абыроймен кете білді, азамат соғысының өртіне жол бермеді, АҚШ-қа әскери жағынан тәуелді болудан арылды, Батыс әлемінде Францияның өзіндік ерекше мәртебесін арттырды. Немесе Осман Империясының қираған қалдықтарын ғана «қабылдап алған», бірақ соған қарамастан, Түркияның халқына Батыс әлемінің қымбат қазынасын игеруді, атап айтқанда, еңбекке деген батыстық көзқарасты дарыта білген Ататүрік ше? Қазіргі Түркия – өте күшті ел. Ал, егер әңгіме қазіргі көзі тірі саясаткерлер туралы, соның ішінде мен жөнінде болса, онда бұл мәселеге қатысты бұл ақиқатты тарихтың үлесіне қалдырайық, оны өзі айтып беретін болады. Біздің айнала төңірегіміздегі адамдар банкеттерде бокал көтеріп, суырыла сөз сөйлегенде бізді де тарихи тұлға деуден де танбайды. Бірақ бұл жерде олардың сөзі еш нәрсені де шешпейді. Мәселені біздің ісімізге қарап, болашақ ұрпақтың өзі шешеді.

Тілші:

– Егер мен дұрыс түсінген болсам, Қазақстанның тұңғыш Президентінің Де Голльге деген ыстық ықыласы оның Францияны күшейте білуіне, АҚШ-қа әскери және саяси жағынан тәуелді болудан арылта алғанына байланысты екен. Ал, Ататүрікке деген ыстық ықылас оның Түркияның бетін Еуропаға бұрғандығына, түріктердің «экономикалық кереметінің» негізін қалап бергендігіне қатысты деп ұқтым. Дамудың осынау екі векторы – қозғаушы күші Сізге Қазақстан үшін тап қазір тиімді көрінеді екен деп болжам жасауға бола ма?

Н. Назарбаев:

– Мұстафа Кемаль Ататүріктің тегі еуропалық түрік екені баршаға мәлім. Оның саясаткер екендігі жөніндегі көзқарас бұдан әлдеқайда күрделі. Бірақ ол «империя кешенінен» аттап өтіп, Түркияның дүние жүзіндегі лайық та жаңа орнын мейлінше дәл таба білді. Ол түріктерді өздеріне тіпті өзгеше көзбен қарауға мәжбүр етті. Сөйтіп Түркия еуропалық елдердің даму жолына түсті де зор табыстарға қол жеткізді. Күні өтіп келмеске кеткен империяны көксеп, көз жасын көлдетуге жол бермей, аяғын апыл-тапыл басқан жаңа

мемлекетті нақты жасампаздық жұмысқа жұмылдыру тіпті де оп-оңай іс емес. Ататүрік түрік халқын Осман империясын қайта орнатуға шақырған тудың астына топтастырған жоқ, қайта өздерінің ұлттық мемлекетін құру идеясына жұмылдыра білді. Маған тап қазір Ресей үшін осындай адамдар керек сияқты болып көрінеді де тұрады. Егер Де Голль туралы президент ретінде сөз қозғайтын болсақ, онда оның жоғарыдан төмен қарай өте тиімді тік өкімет билігін құра білгенін, Францияның саясаты мен экономикасында жаңа тәртіп орната алғандығын, бірақ соның өзінде де оны диктатор деп атау ешкімнің де ойына келмегенін айтар едім. Шамасы тарихи ұлылық тақырыбындағы әңгіме шығыс халықтарына тән дәстүр бойынша реті келіп тұрған бір тағылымды өсиет әңгімемен «доғару» болар. Бір күні Рим императорынан: «Сіз соншалықты ұлы адам болсаңыз да, өзіңізге лайықты ескерткіш тұрғызбауыңыздың сыры неде?» деп сұрапты дейді. Сонда ол: «Мен өзімнен кейінгі ұрпақтың «Мына ескерткіш кімнің құрметіне тұрғызылған?» деп сұрағанын қаламаймын. Одан гөрі олардың «Бізде соншалықты ұлы адам болып еді ғой, оған осы уақытқа дейін неге ескерткіш тұрғызылмаған?» деп таңдана сұрағаны жақсы» деп жауап беріпті.

Тілші:

– Әлгі мемлекеттік қайраткерлердің екеуі де өздерінің халықтарына жаңа идеология жасап бере білді. Ол идеологияның негізгі қағидалары күні бүгінге дейін Францияда да, Түркияда да қайта қаралып көрген жоқ. Қазақстанда оның өзіне тән мемлекеттік идеология қалыптастыру әрекеттері бар ма? Егер бар болса оның негізгі қағидастары қандай?

Н. Назарбаев:

– Қазақстан Республикасының Конституциясында Қазақстан идеологияның әр алуандығын танитын мемлекет екендігі жазылған. Мұның өзі – бізде кез келген пікір алуандығына жау қандай да болсын бір ғана тоталитарлық идеологияға жол бермеудің сенімді кепілі. Біз құқықты, демократиялық, азаматтық қоғам құрып жатырмыз. Олай болса, идеология жөнінде сөз еткенде халықтың тұрмыс-тіршілігінің, ойлау жүйесінің өзіндік ерекшеліктерін мұқият ескеру керек. Бұл жерде кімнің қай аймақта тұратындығының, табиғи байлық түрлерінің, елдің қай жерде орналасқандығының, оның халықаралық еңбек бөлісінде атқаратын рөлінің және басқа да жайлардың маңызы зор екендігін де ескеру қажет. Өйткені, мұның бәрі де идеологияға ықпал етпей қоймайды. Қазақ халқында ежелден бері ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан өз дәстүрлері бар. Ал, оларды қазір мемлекетімізде қалыптасып отырған жаңа саяси және экономикалық жүйеге қалай икемдеуге болады? Әрине, бұл ретте адамдардың ескі мен жаңа атаулының қай-қайсынан болса да ең таңдаулы қазыналарды таңдағанын қатты қалайсың. Өйткені, мұның өзі Қазақстандағы барша жұрттың, қайсысы қай ұлттың өкілі екендігіне қарамай, өздерін осы елдің

лайықты азаматтары, патриоттары болуға ықпалын тигізсе дейсің. Қарап тұрсақ, американдықтардың немесе жапондықтардың өздерінің ұлттық қазыналарына деген құрметі мен құштарлығы олардың ұлттық қазыналар жөніндегі бұл ұғымға халықтың өте жоғары әл-ауқат дәрежесін де енгізетіні тіпті де құпия нәрсе емес екен. Қазақстандағы адамдардың барлығының да бай әрі жарасымды өмір сүруге жетуі үшін біздің де оған ұмтылуымыз керек. Менің мұратым – жан-жақты қамтамасыз етілген адамдардың қоғамын орнатуға қол жеткізу. Бірақ бұл процесті президенттің жарлығымен де, парламентарінің шешімімен де шапшаңдатуға болмайды. Менің ойымша ең жақсы идеология – өмірдің өзінен туындайтын идеология. Біз өз мемлекетімізді енді-енді ғана құрып келе жатырмыз, ұдайы ізденіс үстіндеміз, өтпелі кезеңді бастан кешірудеміз. Сондықтан да мен әлдебір жаңа идеологияны түпкілікті әрі біржола тұжырымдап қойдық деп айта алмаймын. Біздің қазыналарымыз, ұлттық идеологиямыз өмірдің өзімен бірге пайда болып, даму үстінде. Бірақ мен бір нәрсені нық айтып, берік уәде бере аламын: Қазақстанда адамды еңсесінен басатын мемлекет орнамайды.

Тілші:

– Қалай дегенде де интеграция жасау инициативасын көтеру жағынан Сіз ТМД елдерінің басшыларының бәрінің арасында бірінші тұрсыз. Ал, Еуразиялық одақ құру жөніндегі Сіздің соншалықты күшті пікір таласын тудырған ұсынысыңызды идеология емес деп кім айта алады? Бұл ұсынысыңыз жөнінде сан алуан пікір бар. Біреулер мұның өзі Назарбаевтың Ресей ресурстарын бұдан былай да өзіне тарта түсуі үшін керек болыпты-мыс деп соғады. Немесе: «Ол реті келіп тұрғанда осы одақтың басында өзі болғанын көргісі келе ме екен?» деп пайымдаушылар да бар.

Н. Назарбаев:

– Ресурстарды «тарту» мәселесіне келетін болсақ, онда дүние жүзіндегі экономикалық қарым-қатынастардың бүгінгі таңдағы дәрежесі мен оған орнатылған бақылаудың күштілігі сонша, қазір бір елдің байлығы екінші бір елдің тегін иемденуі немесе қандай да бір елеулі мөлшерде оны өзіне «тарта түсуі» ешкімнің де қолынан келмейтін іске айналды. Ал, Қазақстан кімнің де болса, соның ішінде Ресейдің де, ресурстарын өзіне «тартпай-ақ», өз күнін өзі көре алады және дами береді. Мұны өмірдің өзі көрсетіп отыр. Бұл ретте Қазақстан мен Ресей бір-біріне өте тиімді экономикалық байланыстары мен рыноктарынан айырылып қалуы мүмкін десек, әңгіме тіпті басқаша. Екінші пайымдау да ешқандай сын көтермейді. Маған бір ғана Қазақстанның өзі де жетіп артылады.

Тілші:

– Өзара тиімді интеграцияға бағыт ұстауды идеология деп санауға бола ма, болмай ма? Шынын айтсам, мен мұны білмеймін. Ал интеграцияға,

өздерін таяу және алыс көршілерімен қарым-қатынасын ақылға қонымды етіп реттеуге дүние жүзінің барлық елдері ынты-шынтымен ұмтылып отырғаны анық. Еуропа одағы, Араб мемлекеттерінің лигасы, Оңтүстік Америка мемлекеттерінің, Азия-Тынық мұхит аймағындағы мемлекеттердің бірлестіктері де тап осылай істеп отыр. Олар өзара қарым-қатынасты тереңдете түсіп, саяси және экономикалық проблемалардың өзара қабылдауға болатын шешімдерін іздестіріп табуға ұмтылады. Бұдан олардың мемлекеттік мүдделері тек қана ұтып шығады.

Н. Назарбаев:

– Өкінішке орай ТМД өзіне артылған бұл үмітті тіпті де жеткілікті дәрежеде ақтай алған жоқ. Соңғы бір-екі жылдың тәжірибесінен көрініп отырғанындай, егемен мемлекеттердің тек қана ТМД шеңберінде дамуы оларды көптеген бағыттар бойынша, экономиканы былай қойғанда, саясат, ғылым, мәдениет, халыққа білім беру салалары бойынша да бір-бірінен алшақтатып барады. Мұндай жағдай ТМД халықтарының ойынан шығады деп айтуға бола қоймайды. Ал, олар экономикалық дағдарыстың негізгі ауыртпалығын өз иықтарымен көтеріп келе жатқаны анық. Адамдар неғұрлым тығыз ынтымақтастықты қолдайтындықтарын мейлінше айқын білдіруде. Олар ТМД елдерін түгел қамтып отырған қазіргі аса ауыр экономикалық дағдарысты өзара күш-жігер біріктіру арқылы ортақ тіршілік кеңістігін «жақсартпай тұрып» жеңіп шығу мүмкін емес екендігін, әйтеуір егемендік туы астында өз еркімен томаға тұйық тіршілік ету дегеніміз жалпы алғанда ілгері жылжу емес, кері кету және тоталитарлық дағдарысқа ұшырау болып табылатынын жақсы түсіне бастады. Мұның өзі интеграцияға деген шақыруды егемендікке қарсы әрекет деп қарастыратын, саяси басқарудың кешегі күні өткен орталықтандырылған жүйесін қайта қалпына келтіруді көксейтін билеуші саяси ақсүйек топтың да, өз халықтарының мүдделерін «білдіруші», оны «бірден-бір қорғаушы» ретінде көрсетуге тырысатын ұлтшыл-радикалдардың да мақсаттарына қарама-қайшы келетіні әбден табиғи нәрсе.

Еуразиялық одақтың ТМД-ның өз ішінде және онымен қатар қалыптасуы, бір жағынан, кешегі кеңестік дәуірден кейінгі тәуелсіз мемлекеттерге қажет болып отырған тарихи келісім, екінші жағынан, елдер мен халықтардың болашақтағы бірлестігінің қазіргіден әлдеқайда жоғары дәрежедегі үлгі-өнегесі бола алар еді.

Тілші:

– Кешегі КСРО-ның кең-байтақ кеңістігінде қазір пайда болған мемлекеттердің 2000 жылға қарай ішінара өзара қосылуы жүзеге асады-мыс дегенді құптайтын әлде Орталық барлау басқармасының, әлде АҚШ Мемлекеттік департаментінің бір құпия құжаты бар деген сыбыс естіледі. Ресей Мемлекеттік Думасының спикері Иван Рыбкин:

«Біз келісімге келуге мәжбүрміз» деп ұдайы қайталауға құмар-ақ. Ал, Сіз «Біз интеграция жасауға мәжбүрміз» дегенді жиі айтасыз. Бірақ өзара ынтымақтастықты белгілі бір мақсаттармен барған сайын шектеп отырған, Украинаның Ресеймен, немесе Кіндік Азия елдерімен дамудың жұрт таныған демократиялық нормаларымен тіпті де сыйыса бермейтін, қоғам өмірінің жекелеген салаларын исламдандыруға жол беретін үлгісін таңдап алған Түркіменстанмен, Өзбекстанмен интеграция жасасуы қалайша мүмкін болмақ?

Барлық ерекшелік атаулыны боямалап көрсетіп, тігісін жатқызу, халықтардық біртұтас ортақ өлшемге келтіру тек КСРО жағдайында ғана мүмкін болды емес пе?

Н. Назарбаев:

– Біріншіден, мен әр халықтың өздері қалаған таңдауын, әсіресе қиындығы мол өтпелі кезеңдегі таңдауын құрметтеу жағындамын. Екіншіден, Еуразия одағының жобасы кешегі КСРО-ны қайта тірілтуге шақыру болуы ешқашанда мүмкін емес. Интеграция күні өткен империяға, өктемдік пен мәжбүр етуге негізделген одаққа қайта оралу дегенді тіпті де білдірмейді. Бұрынғы республикалардың тәуелсіздігі нақты өмір шындығына айналды, нақты мазмұнмен толыға түсті, халықтардың санасына мықтап сіңді. Мұның Қазақстанға да толық қатысы бар. Уақытты кері бұруға ешкімнің де шамасы келмейді. КСРО-ны қалпына келтіруге қолдан келгеннің бәрін де, соның ішінде күш қолдану тәсілдерін де, пайдалануға ұмтылу – тарихи тығырыққа алып барып тірейтін жол. Тоталитарлық мемлекетті қайта құруға тырысу дегеніміз біз үшін ұлтаралық шиеленісті ушықтыру; тұрақсыздық пен қақтығыстар болып жататын аймақтарды кеңейту, реформалардың жүргізу қарқынын тежеу, тіпті толық тоқтату сияқты тым қымбатқа түсетін жағдайларға душар ету болып табылар еді. Еуразия одағын қалыптастыру мен іске қосудың ұсынылып отырған принциптері оған қатысушы елдердің мемлекеттік егемендігіне ешқандай да нұқсан келтірмей-ақ, экономикалық реформаларды неғұрлым табысты жүргізуіне, халықаралық еңбек бөлісіне белсене қатысуына; сыртқы экономикалық қызметті өздерінше дербес жүргізуіне мүмкіндік берер еді. Ал егер бүгінгі таңда ТМД-ның кейбір елдері Ресейге қарап бағдар ұстаудан бас тартып отырса, мұның өзі Ресейдің олардың көкейіне қонымды интеграциялық бағдарлама ұсына алмай отырғандығынан ғана деп түсіндіруге болады. Ал, ондай бағдарламаның бірінші тармағы барлық жаңа тәуелсіз мемлекеттердің бір-бірімен терезесі тең екендігін іс жүзінде мойындау болуы тиіс. Ресей өзінің геостратегиялық мүдделерінің қандай екендігін мүмкіндігінше тезірек айқындауы тиіс. Өйткені уақыт тез өтіп барады. ТМД елдеріндегі «алауыздық пен толқулардың» орын алып отыруы әрбір республиканың өзінің экономикалық және геосаяси міндеттерін жеке-жеке шешуге мәжбүр болып жүргендігінен екені де рас. Әлсіздің өзіне ұнамды одақтас таңдай алмайтыны, қайта өзінен күштіге бағынуға мәжбүр болатыны ежелден белгілі.

Тілші:

– Мұның бәрі де дұрыс қой. Бірақ «Ресейдің геостратегиялық мүдделері» деген ұғым оның ТМД елдерімен қарым-қатынастарының ғана шеңберінен асып кетеді емес пе?

Н. Назарбаев:

– Сөзсіз солай. Еуразияның дәл ортасында орналасқан бізге Батыста халықаралық қауіпсіздіктің жаңа жүйелерін құру процесі жүріп жатқаны айқын көрініп тұр. Мысалы, НАТО шығысқа қарай мейлінше белсенділікпен ентелей отырып, Ресейдің шептеріне де тақап қалды. Шығыста және Оңтүстік-Шығыста Азия елдері саяси және әскери өзара іс-қимыл жасау әрекеттерінің жолдарын өз құрылымдарының шеңберінде іздестіруде. Егер географиялық картаға көз жүгіртетін болсақ, Еуразия елдерінің біртұтас вертикаль қатары солтүстіктегі Ресейден бастап, оңтүстіктегі Үндістанға дейін (Кіндік Азия елдері, Иран, Пәкістан) әзірше Шығысқа да, Батысқа да қосылмай отырғандығын оп-оңай көреміз. Мен осы бір Еуразия орталығындағы меридиан бойына орналасқан елдердің біртұтас геосаяси белдеуін «аңысын аңдаған белдеу» деп атар едім. Бұл елдердің арасында өзіндік айырмашылықтардың алуан түрлері бар екендігіне қарамастан, олар өздерінің потенциалдық мүмкіндіктері, Азиядағы немесе Еуропадағы күштердің тепе-теңдігіне ғана емес, сонымен қатар дүниежүзілік геосаяси тепе-теңдікке де ықпалын тигізе алатындығы тұрғысына қарағанда біртұтас жатқан болып табылады. Еуропадағы және әсіресе Азиядағы қауіпсіздік Батыс Еуропа мен Оңтүстік-Шығыс Азияның дүниежүзілік экономикалық орталықтарының арасындағы қарым-қатынастар белгілі бір дәрежеде осы «аңысын аңдаған белдеудегі» елдердің ұстанатын позициясы мен бағдарын қалай айқындайтынына байланысты.

Бұл елдердің арасындағы ең ірі және әзірше күшті де ел Ресей болып табылады. Дүние жүзіндегі және әсіресе Еуразиядағы тұрақтылықтың сақталуы оның таңдауына елеулі дәрежеде байланысты. Менің ойымша, Ресейдің үш түрлі таңдау мүмкіндігі бар. Біріншісі – батысеуропалық ағымдарға қосылу. Бірақ мұны онда ешкім де жібермейді. Екіншісі – Шығыс Азия құрылымдарына қосылу. Мұны онда да күтіп отырған ешкім жоқ. Енді, ақыр аяғында, үшіншісі – «аңысын аңдаған белдеудегі» елдерді ерекше топқа біріктіруге, сөйтіп Еуразия құрылымындағы қауіпсіздіктің жаңа жүйесін құруға ұмтылу. Ал бұл топтағы өзге елдердің таңдауы екеу ғана – не Шығысқа бой ұру, не қауіпсіздік жүйесін Ресейдің қатысуынсыз құру. Қазақстан Ресейдің Еуразиядағы «аңысын аңдаған белдеуде» жатқан елдерді біріктіруде Ресейге көмектесе алар еді. Біріншіден, Қазақстан басқа да Кіндік Азия мемлекеттерімен – КСРО-ның бұрынғы республикаларымен бірге Кіндік Азиядағы бейбітшілік пен тұрақтылықты сақтауға бағытталған саясат жүргізіп келеді. Екіншіден, Қазақстан халықаралық қауіпсіздік пен қарусыздану саласында ТМД шеңберінде барынша белсенділік танытып

отыр. Үшіншіден, Қазақстан Азияда өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңес шақыруға инициатива білдірді. Төртіншіден, Қазақстан ЕҚЫҰ-ның, «Бейбітшілік жолындағы әріптестік» бағдарламасының, СШҚ-1-дің, сондай-ақ қарусыздану жөніндегі комиссияның жұмысына қатысады. Бір сөзбен айтқанда, Ресей үшін оның Азияға қарай бұруы кезінде Қазақстаннан артық әріптес таба алмайтыны анық.

Тілші:

– Жуырда Ресей президенті Борис Ельцин де ТМД шеңберінде неғұрлым тығыз ынтымақтастық орнату жағында екенін айтты ғой...

Н. Назарбаев:

– ТМД-ға қатысты декларациялардың көпшілігі таза сипатта болып келеді және әйтеуір бір елдегі ішкі саяси жағдайдың өзгеруі мұң екен – көп ұзамай ұмыт болады. Ресей Президенті Босниядағы дағдарыс күндерінде неғұрлым тығыз ынтымақтастықты жақтайтынын білдірді. Өйткені, ол кезде Ресей жаңа әріптестері тарапынан айып жимаған батыл әрекетке тап болды да өзінің жеке қалғанын жете сезінді. Дегенмен президенттің ол мәлімдемесі шын жүректен шыққан болар деп сенгім келеді. Алайда оның бұл мәселе жөнінде неғұрлым достық сезіммен, тек Ресейдің ғана өз мүдделерін айырықша атап көрсетумен шектелмей-ақ, ТМД-дағы өз әріптестерінің де ұмыт қалдырмауына әбден болатын еді. Мұның өзі Ресейдің, әсіресе, ТМД-да төрағалық етуіне сенім білдірген кезеңде барынша қажет еді. Алайда Ресейдің саясаткерлері кейде, екінішке орай, өздерін тіпті басқаша жағынан көрсетеді. Бұл ретте Александр Шохин мен Борис Федоровтың Қазақстанды рубль аймағынан шығарып тастау үшін ғана оны қолын қайырғандай етіп қинағаны есіме түсіп отыр. Олар рубль аймағының келешекте болмайтынын сол кездің өзінде-ақ жақсы білген еді. Бірақ, неге екенін қайдам, бізді өз айтқандарына үздіксіз көндіре беру үшін қайдағы бір адам таң қаларлық өтірік ойынды одан әрі жалғастырудан тіпті де танған жоқ.

Тілші:

– Еуразия одағы жобасынан Қазақстанның көздеп отырған мүддесі қандай?

Н. Назарбаев:

– Қазақстанның бұл жобаның жүзеге асуына, ТМД-ның өзге де мемлекеттері, атап айтқанда, ең алдымен Ресей сияқты мүдделі болуына бірнеше себеп бар. Өйткені елімізде экономика құрылымы қайта жасала бастады. Біз жұмыссыздыққа, халықтың әл-ауқат дәрежесінің төмендеуіне, әлеуметтік шиеленістің арта түсуіне тап болдық. Өнім өткізетін дәстүрлі рыноктарымызды, ең алдымен Ресейдегі рынокты, толық көлемінде қалпына келтіріп, қайтадан құру арқылы – әзірше бұл көп жылдар бойғы

әріптестерімізбен арада үзіліп қалған байланыстарымызды қайта орнату саласында ғана мүмкін болып отыр – біз өзімізде орын алған дағдарыстың зардабын едәуір жеңілдете аламыз деп үміттенеміз. ТМД-ның оңтүстік шебіндегі кейбір телімдерде қалыптасқан шиеленістерді ескере отырып, біз бұл жаңа одақ Қазақстанның сыртқы қауіпсіздігін қамтамасыз етудің кепілі бола алар еді деп санаймыз. Еуразия одағына мүше елдердің сыртқы қауіпсіздігі дегеніміз олардың ішкі саяси тұрақтылығының қажетті шарты. Еуразия одағына енудің міндетті түрдегі шарты оған қатысушы мүше елдердің бір-біріне қарсы соғыс қимылдарын тоқтатуы, экономикалық тосқауыл қоюға және де басқа да жазалау әрекеттеріне жол бермеу болуы тиіс. Қорғаныс одағының шеңберінде этносаралық және мемлекеттің өз ішіндегі мүмкін болатын шиеленістер мен қақтығыстарға жол бермеуді алдын ала қамтамасыз ете алатын тиімді механизм құруға болатын еді. Интеграцияның жаңа деңгейі жаңа шекаралардың әрқайсысы әр жағында қалып қойған қыруар мол адамдардың күнделікті көкейкесті проблемаларын шешуге мүмкіндік туғызар еді. Бір кездегі біртұтас кеңістікте адамдардың кәдімгі байланыстарын қалпына келтірудің, өмір сүрудің қолайлы жағдайларын жасаудың несі жаман?

Тілші:

– Сіздің еуразиялық меридиан бойында жаңа геосаяси бірлестік құру жөніндегі ой-пікіріңіз өте қызықты екен. Алайда, православие, ислам, буддизм сияқты алуан түрлі дінге табынатын халықтар өздерінің қауымдастығын дұрыс түсініп, дұрыс қабылдай қояр ма екен? Айтпақшы, Нұрсұлтан Әбішұлы, осы жұрт Сізді қажыға барып келді, Ватиканда Рим Папасымен кездесті, Алматыда Мәскеу мен Бүкіл Русь патриархы Алексий II-ні қабылдады деп жүр. Сіз өзіңізді діншіл, Құдайға сенетін адаммын деп айта аласыз ба?

Н. Назарбаев:

– Жер бетіндегі діндер, әсіресе христиан діні мен ислам, өздерінің негізгі қағидалары жағынан бір-бірімен барынша ұқсас. Жақын жандарды жақсы көру, қиналғандарға қол ұшын беру, кедейлер мен мүсәпірлерді аяу, мүсіркеу қағидалары – христиан дінінде де, ислам дінінде де бар қасиеттер. Дінге берілген адамдар – мұсылмандар да, христиандар да – қылмыс жасаудан, күнәға батудан тартынады, ол үшін Қиямет қайымда жауап береміз, жазамызды тартамыз деп қорқады. Аға ұрпақ діни өсиеттерді ұмытпаған еді, сондықтан да олар коммунистік идеология күйреген кезде өздерінің бағдарынан жаңылған жоқ. Ал, жастарға бұл жағынан қиынырақ тиіп жүр. Олар атеист болудан қазірдің өзінде қалды, бірақ оларды дінге сенеді деп те айта алмайсыз – не арыда жоқ, не беріде жоқ. Маған рухани күш, яғни адамның жан дүниесінің тазалығы, және діни сенім бір-бірімен тығыз байланысып, қатар жүретін сияқты көрінеді де тұрады. Адам әуелі рухани

жағынан жетілуге қадам жасайды да, содан кейін құдайды мойындап, оған жақындай түседі. Мұсылман діні мен христиан діні – Қазақстанның рухани дүниесінің қос қанаты.

Италияға ресми сапармен барған кезімде менің Рим Папасымен кездескенім рас. Ол кісі маған қатты әсер етті. Кездесуге кереметтей жақсы әзірленген екен – Қазақстанның алдында тұрған проблемалар төңірегінде емін-еркін, көсіле сөйлеп отырды. Әрине, ол кісі қазір дүниеде не болып жатқанын өте жақсы біледі және қай мәселе жөнінде болса да өз пікірін айта алады. Мен Ватиканға кіші қызым Әлияны ерте барған едім, Рим Папасының оған бата беруін өтіндім. Папа сұқ саусағын шошайта беріп еді, бірақ қыздың жүзіне қарай салып, шамасы, оның не христиан дінінде, не католик дінінде емес екенін байқап қалып, саусағын Әлияның майдайына тақаған бойда қалшыып қатты да қалды. Менде тап осы сәтті түсіріп алған фотосурет естелік ретінде сақтаулы.

Біз Папамен қырық минут әңгімелестік. Мен оған қазір барлық халықтардың өздеріне рухани сүйеніш іздеуде екенін, бұдан былай қалай өмір сүруді білгісі келетінін айттым. ХХІ ғасыр ең негізгі екі діннің – христиан діні мен ислам дінінің бір-бірімен түсінісіп, біржола табысу ғасыры болуы тиіс дедім. Ол менің бұл пікіріммен келісті. Бірақ, мен оған осы сапарымда әлі Меккеге, Сауд Арабиясына да баратынымды айтқанда, олардың Рим шіркеуін тіпті де мойындамайтынын айтып шағынды, мұсылмандардың дінбасылары неғұрлым төзімдірек болуы керек қой дегенді айтты. Ал, адамдарда оларды таңдау құқығы, ождан бостандығы болуға тиісті. Папа бізді өзінің қала сыртындағы резиденциясында қабылдаған болатын. Сондағы кездесуге қатысқандардың әрқайсысына естелік сыйлық тапсыруды да қажет деп білді.

Мен содан кейін Меккеде болдым. Король Фахд Абдель Әзизбен екі жарым сағат шамасында сұхбаттастым. Біз сағат 11-де кездестік. Ол арадағы тәртіп осындай екен. Өйткені, онда күндіз ыстық болатындығынан да шығар. Қазақстан – Ислам діні таралған ең шеткі солтүстік-шығыс аймақ. Король сол аймақтан келген адаммен кездесу өзі үшін өте ғанибет екендігін айтты. Мені Рим Папасының да, Сауд Арабиясы королінің де ақжарқын адал көңілі қатты риза етті. Олар дінге шын мәнінде беріле сенген жандар екеніне көзім жетті. Оларда бір мысқал да аярлық жоқ. Ал, мен олармен әңгіме үстінде «Осы мен өзі кіммін – бұрынғы коммунистпін бе, дінге табынушымын ба, әлде атеистпін бе?» деген ойдың тұтқынында болдым. Дінге біржола беріліп, Құдайға сенген адамдармен әңгімелескен кезде мен ұдайы осындай ой үстінде боламын. Ондай кезде мен Құдайға жақын болуы үшін оған қарай өмір бойы сапар шегуі керек дегенді ғана жұбаныш етемін. Құдайға құлшылық ету жас кезде де, егде тартқанда да жарасады.

Сауд Арабиясының королі маған өте қызық бір жәйтті айтты. Осыдан бірнеше ғасыр бұрын Арабия отаршылдық езгіде болып келген еді. Бірақ, Алла тағала оған аяқ астынан көл-көсір байлық береді. Бұл ел содан кейін

ғана бостандыққа ие болады. «Егер Алла тағала бізді тәуелсіз ел етсе, бізге соншалықты мол байлық сыйласа, – деді король, – онда біз ол байлықтың белгілі бір бөлігін оның өзіне неге қайтармауымыз керек?» Менің «Қағбадағы мешітті салу үшін 100 миллиард американ доллары жұмсалғаны, ал ол жерде дәл қазір бір мезгілде екі жарым миллион мұсылманның Құдайға құлшылық етуіне мүмкіндік бар екені рас па?» деген сұрағыма ол осылай жауап берді. Мен ол мешітті көргенде қайран қалдым. Оның бірінші қабаты да, айнала төңірегіндегі алаң да, ұстын тіреулер де тек қана аппақ итальян мәрмөрінен қаланыпты. Бұл мешіттің ішінде тұрып көкжиекке көз жеткізу мүмкін емес – өйткені шексіз мол ұстын-тіреулердің қалың қатары көкжиекті қалқалап тұр. Әрбір ұстын-тіреудің жанына кондиционер орнатылған. Мешіттің есігі ешқашан жабылмайды, әрқашан ашық. Ал далада аспан айналып түскендей ыстық. Кондиционерлер сонда болса да салқын ауаны қамтамасыз ете алады екен. Корольдің сондағы айтқаны: «Біз Алла тағаланың өзі бергенін, оның өзінен неге аяп қалуымыз керек?». Сауд Арабиясы қасиетті орындарды лайықты да дұрыс ұстауы үшін, дүниенің түкпір-түкпірінен зиярат етіп келушілерге қажетті жағдайлар туғызу үшін шын мәнінде қыруар қаржы жұмсап отыр. Олар бұған саналы түрде барып жүр. Ал, менің ойымша, бұл тіпті олар үшін оңайға түсіп жүрген жоқ.

Бұрын коммунистік жүйенің басшылары шіркеу иерархиясының өкілдерімен өте сирек кездесетін еді. Олар тәуелсіз мемлекеттердің басшылығына келгеннен кейін ғана кездесе бастады. Содан кейін ғана олардың өте білімді, құрметке лайық адамдар екеніне көздерін жеткізді. Мен патриарх Алексеймен бірнеше рет кездестім. Оны қатты құрметтеймін. Ол – өте ақылды, табиғатынан ортақ тіл тауып, адамдарды бір-бірімен табыстырушы азамат. Мұндай қасиет дәл қазір өте маңызды. Мені қатты толқытып, риза еткен бір нәрсе оның мен жіберген шақыруды қабыл алып, Алматыға арнайы келуі болды.

Оның бізде болып, көрген-білгеніне көңілі толып, ризашылықпен аттанғанына қуаныштымын. Мұндай кездесулер аса пайдалы. Қазақстанда біздің Конституциямыз бойынша, дін мемлекеттен бөлек, дербес болып табылады. Дін жолындағы ашықтан-ашық партиялар мен қозғалыстардың болуына рұқсат жоқ. Бірақ біз барлық діндердің емін-еркін дамуы үшін жағдай жасаймыз. Бүкіл республикамыз бойынша діни құрылыстарды мұсылмандар мен христиандардың өздеріне қайтарып беріп жатырмыз.

Тілші:

– *Нұрсұлтан Әбішұлы, Сіз берілген сұраққа бәрібір нақты жауап қайтарған жоқсыз...*

Н. Назарбаев:

– Мен өзімнің бір кезде коммунист болғанымды жоққа шығара алмаймын. Сондықтан да бұл сұрағыңызға жауап беру мен үшін қиын-ақ. Өзімнің

шыққан тегімді алатын болсақ, мен мұсылманмын. Мен жарық дүниеге келгенде әжем марқұм тірі екен. Ол кісі мені өз бауырында тәрбиелеп өсірді. Әжемнің құдайға құлшылық етіп, күн сайын бес уақыт намазын үзбегені әлі есімде. Менің сегізінші атам – Қарасай батыр. Ол кісі – ұлы адам. 1640-1680 жылдарда ол кісі көптеген ерлік көрсеткен болатын. Ол кез Жоңғар шапқыншылығына тұспа-тұс келген-ді. Міне, сол кезде ол бүкіл қазақ жауынгерлерінің қолбасшысы болды. Қарасай батырдың даңқын шығарған ерлігі – ол ор қазу тактикасын тұңғыш рет жоңғарларға қолданып соғысқаны. Оның қол астындағы 600 жауынгер таудың тар шатқалында бекініп алып, дұшпанның 10 000 адамдық армиясына қарсы тұрды, шабуылына төтеп берді. Леонид патшаның парсы әскерлерінің бетін қайтарған үш спарталық жауынгері сияқты олар да жауды ел шетіне өткізбей қойды. Әжем марқұм маған: «Қиналған кезінде Қарасай батырдың әруағына сыйынып жүр, ол сені қолдап, желеп-жебейді» деп әрқашан айтып отырушы еді. Ал, мен бұған шынында да сенемін. Өз өмірімде мен талай рет қиын-қыстау жағдайларға тап болдым. Бірақ, әйтеуір, соның бәрінен де аман-есен құтылып жүрдім. Бәлкім, бұл өзімді-өзім иландыруым да болар? Әрбір адам өзінің бойында, мейлі ол не айтса, оны айтсын, өзін қаншалықты атеист санай берсін, әйтеуір бір сенімнің бар екенін айқын сезінеді – Құдайдан үмітін үзбейді. Мұндай сезім керек десеңіз, әрбір кеңес коммунистінің бойында да болды. Пасха мейрамы кезінде мен православие шіркеуіне барып тұрамын. Ал Рамазан мерекесі кезінде мұсылман мешітінде боламын. Бұл айтып отырғаным Құдайға сенушілердің ілтипатына бөленгісі келетін саясаткер адамның жылтырауық жалаң сөзі емес. Мен мұның бәрін шын ниетіммен жасаймын. Өйткені, мен мұсылмандар да, христиандар да мекендейтін мемлекеттің Президентімін ғой. Ал, олармен бәріміз бір елдің азаматтарымыз, олар менің сайлаушыларым. Сондықтан да олар сенген нәрсеге менің де сенуім керек. Құдайдың бар екеніне де, бір екеніне де сенемін. Ал адамдар оған әртүрлі жолдармен жетуге ұмтылады.

Тілші:

– Нұрсұлтан Әбішұлы, қатардағы қарапайым адамдардың мұң-зары, шағымы Сізге жете ме? Ресейде ежелден бері былай деп саналып келді: патша, әмірші, президент дегендер тым жоғарыда отырады, халықтың қайғы-қасіретін көріп-біле бермейді. Егер өзіңізді Қазақстанның қатардағы қарапайым азаматының орнына қойып көрсеңіз, өз қызметіңізге қандай баға берер едіңіз?

Н. Назарбаев:

– Шынымды айтар болсам, көшеде қатардағы қарапайым адамдардың жанынан сүліктей қара лимузинмен жүйіткітіп өтіп бара жатқан кезімде мен осы уақытқа дейін ұяламын, бір түрлі ыңғайсыздық сезінемін. Шамасы бұл өзімнің қарапайым жұмысшы қатарынан шыққандығымнан да болар –

менің кәсібім металлург қой. Жүйіткітіп өте шыққан мәшинемнің соңынан қарап тұрған жұрттың ойында не бар екені мені қатты толғантады. Ондай кезде өзіме-өзім: егер мен адамдардың тұрмысын жақсарту үшін, не ішемін, не киемін дегізбейтіндей молшылық орнату үшін, бейбіт күнде алаңсыз, күйзеліссіз өмір сүруі үшін өз қолымнан келетін нәрсенің бәрін де жасайтын болсам, онда олар менің өздерінің жанынан қара лимузинмен қалай жүйіткіп өте шықсам да кешіретін болады дегенді айтамын.

Дегенмен, әрине тап қазір мені жұрттың бәрі бірдей жақсы көреді деп үміт артуым тым қиын, тіпті мүмкін де емес дерлік. Олай деп ойлауға да тұрмайды. Халық біртұтас мемлекеттің күйреуі, өндірістің құлдырап кетуі, экономикалық дағдарыс, төлемдердің жасалмай жатуы, жалақының төмендігі, зейнетақының уақытылы берілмеуі, жұмыссыздық, кәсіпорындардың тоқтап қалуы салдарынан орасан зор қиыншылыққа душар болып, оны бастарынан кешіріп отыр. Бірақ, не нәрсе болса да, әдетте айтылатынындай, салыстыру арқылы айқындалады ғой. Егер біз Қазақстанды ТМД-ның адамдардың қаны төгіліп, қырғын соғыс жүргізіліп жатқан өзге мемлекеттерімен салыстыратын болсақ, онда менің ойымша біздегі істің жағдайы анау айтқандай жаман да емес екенін көреміз. Біз экономиканы, қоғамды реформалауда да соңғы орында келе жатқан жоқпыз. Бәлкім, қазақстандықтардың маған сенім көрсетіп келе жатқандығы да болар.

Шынымды айтсам, мен 1995 жылғы 30 сәуірде урнаға келген сайлаушылардың Президент Назарбаевтың өкілеттілігін 2000-шы жылдың аяғына дейін созуға 95,4 пайызы дауыс бере қояды дегенді күткен жоқ болатынымын. Мен адамдар өздерінің тұрмыс-жағдайларын неғұрлым тез жақсарту жөніндегі үміттерін өзіме артып отыр деп ойлаймын. Міне, осы жағдай маған маза бермейді. Әрине мен туралы жұрттың не ойлап, не айтатыны өзімді қатты толғантады. Өзіме дұрыс қарайтын адамдардың ыстық ықыласы мен ілтипатын сақтап қалу үшін, ал теріс қарайтын адамдардың маған деген пікірін жақсы жағына қарай өзгерту үшін қолымнан келетін мүмкін нәрсенің бәрін де жасауға тырысамын.

Тілші:

– Сіздің айнала төңірегіңізде жастар көп. Бұл кадр жөніндегі ойластырылған саналы саясатыңыз ба? Сіз мемлекет басшысы ретіндегі ескі мектеп басшыларының тәжірибесін бағалайсыз ба?

Н. Назарбаев:

– Партия органдарына қызметке алғанда ең таңдаулыларды ғана іріктеу дәстүрі болғанын мен бұрын да талай рет айтып келгенмін, қазір де қайталап айтуға өзiрмін. Партия дегенiмiз өзiндiк бiр элита, ең таңдаулылар тобы болатын. Одақ күйрегеннен кейiн бiз тәуелсiз Қазақстанның iргетасын қалай бастадық. Міне, сол кезде бiз өзiмiзде бұрыннан да бар адамдармен

ғана қызметтес болдық. Басқа адамдар болған жоқ. Біз кімді болса да бұрын аудандық не қалалық партия комитетінің басшысы болып істегені үшін ғана қызметінен босатып көрген емеспіз. Жаңа жағдайда жұмыс істеуге бейімделгендер күні бүгінге дейін қызметте жүр. Мысалы, Андрей Григорьевич Браун – Ақмола облысының әкімі. Ол туралы жұрт партияның динозавры деп әзіл айтады. Ал, ол болса, 58 жасында реформаны кейбір жиырма бестегі жігіттерден әлде қайда тәуір жүргізіп келеді. Көп адам қызметтен өздері сұранып кетіп жатыр. Өйткені, реформа керуенінің соңынан еруге жұрттың бәрінің бірдей мұршасы келмеді. Олар нені, қалай, ең бастысы не үшін істеу керек екенін түсінбеді. Мұның өзі – жалпы жанға бататын қасірет, адамның не онда жоқ, не мұнда жоқ әрі-сәрі болып қиналуы. Әрбір басшы менің жарлығыммен тағайындалатын болғандықтан да Президент пен Үкіметтің саясатын жүзеге асыруға мәжбүр болуы керек-ақ сияқты көрінеді. Бірақ олай ету олардың өздеріне іштей ұнамайды. Соның салдарынан іс ақсап жатады. Сондықтан оларды қызметінен босатуға тура келеді. Мысалы, таяуда ғана облыс әкімдерінің үштен бірі ауыстырылды. Маған үкімет билігіне әйтеуір жастардан гөрі жаңаша, қатып-семіп қалған үлгіден тыс ойлайтын, алдағы перспективаны терең сезіне білетін адамдардың келгені әрқашан маңыздырақ көрінеді. Алғашқы кезде Қазақстанда ондай адамдар аз болды. Міне, содан кейін менің алғашқы кеңесшім доктор Бэнгтің көмегімен, Еуропалық одақтың көмегімен Қазақстанның Экономика, менеджмент және болжам жасау институты ашылды. Соңғы жылдары оны шетел тілдерін жақсы білетін, экономика және басқару магистрі деген атақ алған 350 жас бітіріп шықты. «Болашақ» атты бағдарламамыз да бар. Ол бойынша 500 студентті Батыс мемлекеттерінде оқып қайтуға жібердік. Олар оқу бітіріп келгеннен кейін қазақстандық жаңа элитаның, ең таңдаулы мамандар тобының қатарын толықтыра түсетін болады. Президент Миттеранмен жасалған келісім бойынша Қазақстанда Париж үлгісіндегі Жоғарғы басқару мектебі ашылды. Онда министрлердің, облыстық, аудандық буындағы басшылардың қызметіне баратын маман кадрлар даярланып жатыр. Біздегі ең жас әкім Семей облысында, оның жасы 31-де. Үкіметімізде жас жағынан онымен құралпы екі министр бар. Жастар біздің қаржы министрлігінде де, Ұлттық банкімізде де, Халықтық жинақ банкісінде де, Әділет министрлігінде де баршылық. Оларды жас ұрпақ қайта құру ісінің перзенттері деуімізге болады.

Тілші:

– Дұрыс-ақ. Шығыста ғана емес, басқа жақтарда да барынша ұнайтын қағидат – жеке адамға ынты-шынтымен берілгендік қағидатының жайы қалай?

Н. Назарбаев:

– Қиын сұрақ екен. Шамасы, менің мінезім басшыға лайық емес болуы керек. Жұмысын алып жүре алмаған адаммен қош айтысуға тура келген

кезде әйтеуір әрқашан қатты қиналамын. Команда дейтін нәрселер бұрын қалай іріктелуші еді? Маркстік-лениндік идеяға шын берілгендік тұрғысынан іріктелетін сияқты болып көрінетін. Ал, іс жүзінде олар өздерінен жоғары тұратын басшыға қаншалықты шын берілгендігі тұрғысынан таңдалатын. Өз басым ондай шын берілгендік саясат пен экономикаға деген көзқарастың сәйкестігінен туып жатса, оған тіпті де қарсы емеспін. Президент Назарбаевтың жеке басынан гөрі (өйткені менің де қателесуім мүмкін ғой) жалпы халықтың мүддесіне қатысты болуы тиіс. Ондай шын берілгендік үшін мен бәрін де кешіруге бармын. Ал, кімде-кім: «Мен сенің бұл идеяларыңды құптай алмаймын. Бірақ бір жалпырақ нан үшін өз орнымда қала беруім керек. Сондықтан да мен саған әрқашан да адалмын, шын берілген адаммын» дейтін болса, ондай «шын берілгендіктің» тіпті де қажеті жоқ.

Мен ондайлардың талайын көргенмін. Олар сенің астыңдағы тағың шайқала бастаса-ақ, қарасын көрсетпей зым-зия жоғалып кетеді. Қанша іздесең де қасыңнан таба алмайсың. Ал, былайша қарасаң, олар барып тұрған сенімді, шын берілген адамдар сияқты-ақ көрінетін... Жас ұлғайған сайын мен мұндай нәрселерге барынша байыппен қарайтын болдым. Бүгінде «Назарбаевтың командасы» дегеніміз не? Ол – реформаларды алға қарай тез жылжытуға, халықтың тұрмысын жақсартуға қабілетті адамдардың шоғыры. Олар осы талаптарға сай келсе ғана команда бола алады. Сай келмесе – команда емес.

Тілші:

– Ал, егер талапқа сай келе тұра пікір таластырып, өз айтқанын дәлелдеп отырып алса, Сізге ұнамайтын әртүрлі жағымсыз әңгімелер айтса ше?

Н. Назарбаев:

– Мейлі айта берсін. Қазір менің бұған әбден етім үйреніп кеткен. Бәрін де дұрыс қабылдаймын.

Тілші:

– Бұрын ше?

Н. Назарбаев:

– Күйзеле қабылдайтынмын. Қанша дегенмен мен Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы, Министрлер Кеңесінің Төрағасы едім ғой. Ол кезде мені сынауға болмайтын. Ол жылдары орталық комитетінің хатшысын немесе Министрлер Кеңесінің Төрағасын сынау дегеніміз нені көрсететін еді? Ол сол жүйені тас-талқан етуді көрсететін. Содан кейін жоғары жаққа да ауыз салынуы мүмкін ғой. Дәстүрді бұзу қылмыс саналатын. Шығыста сын айтудың жағдайы жалпы алғанда, қанша да болсын, жетіскен емес. Дәстүр бұзған адамның басы алынатын. Абай

туралы фильмдегі сияқты. Онда келініне көз қиығымен мейірлене қараған адамды айыптап жазалайды емес пе? Түйеге асып өлтіреді ғой.

Кеңес заманы кезінде мен де өзге жұрттың бәрімен бірдей болғанмын. Ал, енді біз демократиялық азаматтық қоғам құруға кіріскен екенбіз, онда менің саналы түрде жаңа дәстүрлерге қарай ойысуым керек қой. Конституция бойынша менің өз қолымдағы делбені қаншалықты қатты тартып ұстауға да еркім бар екенін сіздер жақсы білесіздер. Бірақ менің тіпті де олай еткім келмейді. Қолымнан келіп тұрса да олай еткім жоқ. Мен жұрттың бәрінің де өз пікірлерін емін-еркін, ашық айтуын, олай етуден қорықпауын, қайта мұның өзі өмірдің қалыпты нормасына айналуын қалаймын. Қазақстандықтар, менің халқым, өз тарихында алғаш рет өз елінің азат азаматтары болу мүмкіндіктеріне қол жеткізді. Ал, мен бұл мүмкіндікті олардың қолынан енді қайтып ешкімнің де алып қоюына жол бермеуім керек. Біз пікір өзгешелігі үшін ешкімді де соттаған емеспіз, немесе, бірде-бір газетті заңсыз жауып көрген жоқпыз. Мен заңгерлермен бірге жаңа Конституцияның жобасын талқылаған кезде елеулі-елеулі, даулы мәселелер пайда болды. Заңгерлер менің не айтатынымды күтіп, аузыма қараумен отырды. Ал, мен оларға: «Сіздер менің көңіліме қарамай-ақ қойыңыздар. Шамдандырып аламыз деп шошымаңыздар. Егер бір нәрсенің қисыны келмей тұрса, оны менің көзімді жеткізе дәлелденіздер» дедім. Сөйтіп олар біраз мәселеге көзімді жеткізе дәлелдер келтірді. Жаңа қатынастарға дағдылану маған ғана емес, өзгелерге де қиын екенін түсінемін.

Тілші:

– Ал, егер Сіздің пікіріңізбен бір топ адам, тұтас бір ұйым, бәлкім саяси партия келіспесе ше? Ондай жағдайда Сіз Қазақстанда саяси оппозиция болуы мүмкін деп ойлайсыз ба?

Н. Назарбаев:

– Бұл ретте соңғы кезде менің көзқарасым қатты өзгерді. Кеңес үкіметінің заманында билік басындағы саяси құрылысқа ашықтан-ашық оппозиция бола қояды деу менің ойыма кіріп те шықпағаны әбден түсінікті. Қазір мен мұндай жағдайда тіпті де саспаймын. Қоғамда халықтың әртүрлі жіктері мен топтарының пікірлерін білдіретін саяси партиялардың болуы – әбден қалыпты жағдай. Олар үкімет басындағы отырғандардың жіберген қателіктерін мұқият қадағалап отырады, қоғамның назарын сол қателіктерге неғұрлым күштірек аударады, «құрметке бөленіп қалғып-мүлгіп отыруға жол бермейді». Ондай адамдар кейде мемлекет үшін барынан жоғы, ашынан тоғы жақсы шенеуніктерден әлдеқайда пайдалырақ.

Мен былай дер едім: егер саяси оппозиция болмаса, онда оны болдыруға тырысу керек. Мәселе ол оппозицияның қандай тұрпатта болатындығында. Қоғамдық тепе-теңдікті сақтауда алуан түрлі парықсыз экстремистер мен саясаткерлерден қатерлі ешкім жоқ. Өйткені олар қоғамдағы келеңсіздікті

қоздырған үстіне қоздыра түсіп, лай судың толқынданған бетіне өздері қалқып шығуға, өздерін-өздері көрсетіп қалуға ғана тырысады. Мен сындарлы пікір айтатын дұрыс тұрпаттағы оппозицияшыларды ынталандыруға, қолдауға әрқашан әзірмін. Өйткені олар үкімет билігі басында отырғандардың жіберген қателіктеріне бөріктерін аспанға ата қуанбайды, қайта өздерінің нақты шешімдерін ұсынады. Мен ондай оппозицияшылармен рахаттана ынтымақтасуға әрқашан да әзірмін. Мұндай адамдар билік құрылымдарына қалыпты кірігеді, Президент аппаратында, Үкімет құрамында жұмыс істей алады. Бұған мысалдар жетіп артылады. Оның үстіне, мұндай жағдайда оларды өз сенімдерінен немесе саяси құштарлығынан бас тартуға ешкім де мәжбүр етпейді. Олар жұрт қатарлы келіп-кетіп жүріп, өздері үшін де, қоғам үшін де пайдалы жұмыс істейді.

Тілші:

– Баспасөз бетінде Сіздің демократияшыл еместігіңіз жөніндегі айыптаулар жиі-жиі қылаң беріп жүр. Парламенттің таратылуын, референдумдардың өткізілуін қайта-қайта еске сала береді...

Н. Назарбаев:

– Еркін баспасөз беттерінде өкіметті сынау – әдеттегі қалыпты жағдай. Кейде пайдалы да. Әрине, ондай кезде адамның күйзелуіне де, ашулануына да, түкке түсінбей таңдануына да тура келеді. Бірақ бұл барып тұрған әдепсіз дәрежелікті көрген кезде ғана болатын нәрсе. Ал, егер ондай сын ақылға қонымды, адал ниетті әрі дәлелді болса, онда оның төңірегінде неғұрлым тереңірек ойланған жақсы.

Алайда байсалды саясаткер өзімнің іс-әрекеттерім баспасөз бетінде нашар баға алып қалуы мүмкін-ау деген қауіп-қатерден қорықпауы тиіс. Бұл ретте мен өзімнің «антидемократиялық» әрекетім, «диктаторлық» қылықтарым, республикада «парламентаризмге қысым жасағаным» үшін жазғыруға душар болатынымды білдім бе? Әрине білдім! Бірақ мен қалыптасқан нақты өмір шындығын жан-жақты сарапқа салдым. Парламент Конституциялық соттың шешімі бойынша таратылды. Өйткені ол халықтың қалың тобы арасында пәлендей қолдау таба алмады, жеткілікті дәрежеде кәсіби деңгейге көтеріле алған жоқ. Соның салдарынан да ол өзінің ең басты міндетін орындаған жоқ – реформаларды жүзеге асыру үшін қажетті құқықтық негіздер қалай алмады. Бір жыл бойы реформаға тікелей қатысы бар қабылданған заңдарының жалпы саны онға да жетпеді. Қазір бізде ұзақ үзіліс пайда болды. Өзірше парламентіміз жоқ. Сонда не болып қалды дейсіз ғой? Бұған бола ешкім басын тауға да, тасқа да соғып жүрген жоқ, мемлекеттің де күйреп қалу қалпы байқалмайды, оппозиция да қысым көруден ада. Оның есесіне осы үзіліс кезінде біз қоғамға мейлінше қажет 70-ке жуық құқықтық акті жасап бердік, оларды Президенттің заңдық күші бар жарлықтарымен бекітіп те үлгердік.

Дегенмен Қазақстан қалыпты жұмыс істейтін үкімет билігінің заң шығарушы тармағынсыз қала алмайды және қалмайды да. Біз өзіміздің конституциямыз бен заңдарымызға сәйкес үстіміздегі айдың желтоқсан айында парламентке ерікті сайлау өткіземіз. Мен жаңа парламент шын мәніндегі кәсіби парламент болады ғой деп қатты үміттенемін. Өкімет билігінің әрбір тармағы өзара жауапкершілікті сезіну қағидасы негізінде өз құзырындағы іспен ғана айналысатын болады. Ал, президент олардың қалыпты жұмыс істеуін және халық алдындағы жауапкершілігін жете сезінуін қамтамасыз етеді.

Тілші:

– Сіздің өзіңізге жақын да қымбат, бірақ өзіңізден әлеуметтік сатының салыстыруға келмейтін тым төменгі басқышында тұрған адамдармен жеке қарым-қатынасыңызды сақтаудың реті келе бере ме?

Н. Назарбаев:

– Мен күні кеше ғана өзімнің жақын досым Николай Ильич Литошконь Украинаға шығарып салдым. Біз онымен 1958 жылы – ол кезде мен он жеті жаста едім – Украинадағы Днепродзержинск қаласында күрес кілемінің үстінде кездесіп танысқанбыз. Мен сол қалада тұратынмын. Онда 79 килограмдық екінші орта салмақта еркін күреспен айналысушы едім. Біз Николай екеуміз аянбай, қатты күресетінбіз. Кейін қалалық жарыс өткізілген кезде мен оны тағы да жығып кеттім. Содан соң ол үш килограмм салмағын жоғалтты да, басқа категорияға ауысты. Мен оның әке-шешесімен де таныс болатынмын. Украинадан Қазақстанға қайтар кезімізде Николайдың шешесі бізге «Жолда жейсіндер» деп, дәмді бәліш пісіріп бергені әлі есімде. Ол кезде пойыз Қазақстанға дейін төрт тәулік бойы жүретін. Николай Ильич – қарапайым жұмысшы, металлург. Қазір зейнет демалысында. Мен онымен байланысымды ешқашан үзген емеспін. Менің мұнымды Украина Президенті Леонид Кучма біліп қалып, өзінің Қазақстанға келген сапары кезінде Николайды осында ала келіпті.

1960 жылы мен Қарағанды металлургия комбинатында жұмыс істеуге қайта оралдым. 1962 жылы сонда жүріп үйлендім. Николай да Қазақстанға ауысты. Біздің кіп-кішкентай тар пәтеріміздегі шегенің бәрі де соның қолымен қағылған деуге болатын еді. Менің келіншегім Сара Николай дегенде ішкен асын жерге қоятын. «Міне, нағыз азамат деп осыны айт – шаруаға епті, қожайынның нағыз өзі!» деп отыратын. Осы жолы келгенде қарасам, Николайдың алақаны ойылып қалыпты. «Мыкола, сен зейнет демалысында жүрген жоқсың ба?» дедім. «Амал қанша, күнкөрістің қамы ғой» деді ол. Оның зейнетақысы екі миллион карбованец екен. Есептеп қарасам, он төрт доллар ғана. Он бес сотық бақшасы бар. Жаздыгүні көрші-қолаңдарына гараж соғып, үй салып берумен айналысатын көрінеді. Міне, біздің жігіттер, менің металлург достарым осындай! Олардың көпшілігі Теміртау қаласында

тұрады. Достардың өмірі түрліше қалыптасты. Көрдіңіз бе, мен өзімнің нағыз достарымнан ешқашан да қол үзген емеспін. Оның үстіне, адамның нағыз шын достары онша көп те болмайды ғой. Өзінді баяғыдан бері білетін, бәрін де қаймықпастан тұп-тура көзіңе айтатын қайран достар-ай десеңші! Ондайлар аз. Бәріміз жиналып бас қосу үшін Теміртауға бір барып қайтуға соншалықты құштармын. Біз, металлургтер, елу жаста зейнет жиналысына шығамыз ғой. Ал менің зейнетақы алуға еңбегім әлдеқашан толық сіңген.

Тілші:

– *Нұрсұлтан Әбішұлы, Сіздің шынымен-ақ зейнет демалысына шыққыңыз бар ма?*

Н. Назарбаев:

– Ол да ойда бар, ойланып жүрмін...

Тілші:

– *Қазақстанда орыс халқына қатысты елеулі проблемалар пайда болды. Сіз бұл туралы не ойлайсыз?*

Н. Назарбаев:

– Қазақстанда бірнеше миллион халық тұрады. Оның ішінде орыстар, орыс тілін өздерінің ана тілі санайтын басқа да ұлт өкілдері қаншама десеңізші! Осында туып-өскендер де, өз еркімен немесе сталиндік қуғын-сүргін айдауымен келгендер де бар. Олардың бәрі де республиканың экономикасы мен мәдениетін көтеруге баға жетпес үлес қосты. Олардың өздерінің де, ұрпақтарының да біз қазақстандықтармыз, осы мемлекеттің тең құқықты азаматтарымыз деп санауына толық негіз бар.

Менің түсінгенім – бұл жерде әңгіме халықтың славян тектес бөлігі туралы болып отыр ғой деймін. Рас, олар КСРО-ның тарап кетуі салдарынан аяқ астынан болған шекаралар арқылы өздерінің тарихи отанынан бөлініп қалды. Біз олардың тағдырлары үшін алаңдаушылығын жақсы түсінеміз және бәрінің де мүдделерін барынша елеп-ескеруге тырысамыз. Орыс тілі жаңа Конституциямызда ресми тіл ретінде бекіді, оның мәртебесі мемлекеттік тілмен бірдей болды. Бізде орыс тілінде ондаған газеттер мен журналдар шығады, телевизия және радиохабарлары таратылады, орта және жоғарғы оқу орындарында сабақ жүргізіледі. Орыс театрлары жұмыс істейді. Орыс тілінде кітаптар басылады. Тіпті ұлттық валюта банкноттарында да – теңгеде – орыс тіліндегі жазу бар. Бірақ әзірше орыстардың да, тап сол сияқты немістердің де, украиндықтардың да, гректердің де, басқа бірқатар ұлт өкілдерінің де Қазақстаннан кетіп жатқанын тоқтату сәті түсе қойған жоқ. Мына бір жағдайды атап өту керек, кеткен орыстардың негізгі бөлігі әскери қалашықтардың, соның ішінде әсіресе құпия, жабық қалашықтардың тұрғындары. Полигондар жабылып жатыр, әскерилер кетіп жатыр, ал жай

халыққа жұмыс жетіспейді. Бір кезде Орта Азия округінде 500 мың адам болатын. Ал, біздің армиямыздағылардың саны одан он есе аз. Израильдің Сыртқы істер министрі Шимон Перес жақында менімен кездескен кезде Ресейден оларға 700 мың еврейдің көшіп барғанын айтты. Ресейден қоныс аударып барып жатқан немістер жөнінде Германияның президенті де сөз етті. Бірақ, олардың ешқайсысы да бұл үшін Ресейді кінәлаған жоқ. Сөз ретіне қарай айта кетейін, Ресейден бізге де ондаған қазақтар қайтып келіп жатыр. Көші-қонның сыры тіпті де қайдағы бір этносаралық шиеленістерде емес, – Қазақстанда ондай атымен жоқ – қайта адамдардың материалдық жағдайымызды жақсартсақ деген ұмтылысында жатыр. Олардың көңілдерін орнықтыру үшін біз Ресеймен келісім жасасып, ол жақта тұрақты тұрып қалу үшін кетіп жатқан қазақстандықтардың Ресей азаматтығын алу тәртібін жеңілдете түстік. Жұрт мұны дұрыс түсінді, үкіметтердің оларға қатысты ешқандай да жасырын бөтен ниеті жоқ екендігіне көздерін жеткіздік. Содан кейін-ақ көші-қон тасқыны бәсеңдей түсті. Таяудан бері бізде «реэмигрант» деген жаңа термин пайда болды. Алғашқыда өздерінің ұшқары шешім қабылдағанын түсініп, кешегі тастап кеткен ошақтарына қайтып оралып жатқандарды осылай деп атайды.

Тілші:

– Таяуда Сіз бір сөзіңізде Қазақстандағы қазіргі жағдайды кешегі Ұлы Отан соғысымен салыстыратын болсақ, онда Курск түбіндегі шайқас біз үшін жеңіспен аяқталды дегенді айттыңыз. Сонда, Нұрсұлтан Әбішұлы, түпкілікті жеңіске қашан жетуге болады.

Н. Назарбаев:

– Мен көріпкел жан емеспін, Нострадамус та емеспін, тіпті экстрасенс те емеспін. Менің Қазақстан азаматтары түптің-түбінде жақсы табыс табатын, қоғамда қазіргідей сұмдық қылмыс атаулы болмайтын, адамдардың қалыпты өмір сүріп, еңбек етуін өмірді құштарлықпен сүйіп, қуанышқа бөленуіне барлық жағдай жасалатын күнді неғұрлым тезірек жақындатуға барынша мүдделімін, асығамын да. Бәлкім, менің барлық мәселені ойдағыдай жасауымның сәті түспей жүрген де болар. Атқарған ісіме өзім де қанағаттанып жүрген жоқпын. Бірақ, мен өз қолымнан келетін нәрсенің бәрін де жасаудан аянып қала алмаймын. Ал, түпкілікті жеңіске келетін болсақ, оның ауылы алыс емес.

Тілші:

– Сіз қазіргі көтерілген биік шыңыңызда өзіңізді бақытты адаммын деп сезінесіз бе? Өміріңіздің ең бақытты жылдары қай кез деп білесіз – бұған дейін өткізген жылдарыңыз ба, әлде алдағы келе жатқан жылдарыңыз ба?

Н. Назарбаев:

– Қазақтарда: «Сәби болғым келеді, сәби болғым» деген ән-тілек бар. Сәби дегеніміз еш нәрседен алаңсыз бақытты нәресте. Бақыттың өлшемі адамның жас мөлшеріне қарай әр кезде әртүрлі болады. Бірақ, қалай дегенде де, ең бақытты жылдар балдай тәтті балалық шақ қой. Мен өзім қарапайым кедей шаруаның отбасында өссем де, тап солай деп білемін. Менің әке-шешем ұжымшарда жұмыс істеді, жұпыны тұрдық. Мен жастық шақтың қиыншылығын да бастан кешірдім. Он алты жасымда металлургия комбинатында домна пешіне жұмысқа кірдім. Содан кейін институтта оқыдым. Бір таңқаларлық нәрсе – мен сол жылдары қоғамдық жүйенің еңсені езіп жіберетін зіл-батпан салмағын сезінген жоқпын десем де болады. Жұмысшы ұжымымызда толық демократия болатын, сөз бостандығы да күшті еді. Мен Теміртау мен Қарағандының металлургия комбинаттарында он жеті жыл жұмыс істедім және жалпы алғанда сол жылдар мен үшін бақытты кез көрінеді.

Менің есейген кезім орасан зор алып елдің апатты күйреуімен тұспа-тұс келді. Маған аса қиын және өте жауапты шешімдер қабылдау қажет болды. Бүкіл кеңес адамдарының басым көпшілігі сияқты мен де дағдарыс, санадағы күрт өзгеріс деп аталатынның бәрін де басымнан кешірдім. Сол адамдар сияқты тығырыққа тірелу қаупін мен де сезіндім. Одақ күйреген алғашқы күндері біз мұны онша аңғара қойған жоқпыз. Бірақ бәрін де кейін білдік. Қазір Қазақстан экономикалық дағдарыстан бірте-бірте шығып келеді, дүние жүзіндегі өзінің жолын анықтап, барлық көршілерімен жақсы қарым-қатынас орнатып жатыр. Қазақстан дүниежүзілік қауымдастықтың сый-құрметке лайық беделді мүшесі болып табылады. Менің жеке басымның бұған белгілі дәрежеде қатысы болғаны өзім үшін сүйінішті жағдай. КСРО кезінде мен облыстық партия комитетінің экономика мәселелері жөніндегі хатшысы, Орталық Комитеттің өнеркәсіп жөніндегі хатшысы болып істедім. Барлық уақытта да шаруашылық жағында жүрдім. Жоспардың орындалуына ғана жауапты болдым және жұмыстың соншалықты ауыр тигені әлі күнге дейін есімде. Бірақ тоқсаныншы жылдардың басынан бергі әрбір жылым жұмыстың көптігі жағынан бұрынғы алты-жеті жылыма татиды. Алайда мен бұған шыдап келемін. Өйткені мұның өзі өте қызықты жылдар.

ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ГАЗЕТЕ «РОССИЯ» *

октябрь 1995 года

**НУРСУЛТАН НАЗАРБАЕВ – ЧЕЛОВЕК, РЕШИВШИЙ СНЯТЬ
С ЕВРАЗИИ «ПОЯС ВЫЖИДАНИЯ»**

Президент Казахстана, вне всяких сомнений, является одним из самых ярких лидеров стран СНГ. Отношение к этому политику и государственному деятелю в России неоднозначное. Он выступает за создание Евразийского союза и интеграцию с Россией. Критикуют же его за то, что в последние два года, как свидетельствует статистика, из Казахстана выехало почти четыреста тысяч русских. С одной стороны, Назарбаев подписывает вместе с Россией и Белоруссией соглашение о Таможенном союзе, с другой – вот уже который год развивает разносторонние связи с западными странами, тюркскими государствами и Китаем.

Своей решительностью Нурсултан Назарбаев иногда напоминает Бориса Ельцина. Но он более последователен и методичен в осуществлении задуманного. Чего стоит хотя бы его решение о переносе столицы из «нагретой» чиновными задами Алматы в продуваемую ветрами целинно-северную Акмолу – бывший Целиноград? Поближе к России? Или подальше от Китая? Его геополитические инициативы неизменно просчитаны и точны. Проникнувшись какой-нибудь идеей, скажем евразийством, он уже не бросает ее, но начинает удачно и убедительно приспособлять к меняющимся реалиям мировой политики. Его идеи не «тонут» во времени, что говорит об их глубине и добротности. Поверив в рыночные реформы, он принял на себя всю ответственность перед народом Казахстана за их проведение. Продление президентских полномочий до 2000 года и роспуск Парламента принесло ему не только полноту власти, которой, кстати, у него и до этого было достаточно, но сделало его заложником выбранного экономического

19 * Газета «Казахстанская правда», 22–24 октября 1995 года.

курса. На отдельных направлениях реформ, скажем, таких, как смелое решение о передаче государственных предприятий промышленности в управление иностранным компаниям, налоговом законодательстве, реорганизации правоохранительной системы, борьбе с преступностью, Казахстан продвинулся значительно дальше России.

«Прочистив» механизм принятия решений, «замкнув» его на себя, Президент Назарбаев в паузе между роспуском старого и выборами нового Парламента обнародовал почти семь десятков радикальных «рыночных» указов и положений. Через Парламент эти законы проходили бы годами. Правительство же Казахстана, в отличие от российского, парализованного необходимостью участвовать в выборах в Госдуму под знаменами блока «Наш дом – Россия», в настоящее время действительно находится вне политики, в том уникальном и почти невозможном для любого эсэнговского правительства положении, когда ему «не мешают работать».

Так кто же он, Нурсултан Назарбаев? Будущий «отец всех казахов»? Прагматичный реформатор? Политический лидер, которому уже «тесен» его Казахстан? До сих пор в Казахстане не было большой крови, политических потрясений, влекущих за собой танковые операции в центре столицы, не было войны в пределах собственных границ. Уже хотя бы поэтому Президент Назарбаев должен быть интересен нам, россиянам. Президент Казахстана отвечает на вопросы газеты «Россия».

Корреспондент:

– Нурсултан Абишевич, думаете ли Вы об истории, отвлекаясь от изнурительной, нервной текучки, из которой, что бы там ни говорили, на девяносто процентов состоит процесс управления государством? Ощущает ли первый Президент суверенного Казахстана себя исторической личностью?

Н. Назарбаев:

– В прошлом году, возвращаясь из США, я ненадолго остановился в Париже для встречи с Президентом Миттераном. У меня было полтора часа свободного времени, и мы отправились в дом инвалидов. Наверное, каждый, кто оказывается у могилы Наполеона, думает об истории и величии. Мне кажется, существуют два основных типа исторических личностей. Наполеон – великий человек, хоть он и пролил реки крови. Помнится, на эту тему рассуждал еще Раскольников. Что бы сейчас ни говорили о Гитлере, Сталине, Муссолини – это исторические личности, и, следовательно, им тоже присуще величие, пусть и с отрицательным знаком. Но есть великие люди иного плана – созидатели, строители, законодатели. К примеру, Авраам Линкольн или Джордж Вашингтон. Или такой незаурядный человек, как Де Голль. Он познал унижения, эмиграцию, но, проявив огромное мужество, не только восстановил Францию как свободное государство, а

смог достойно уйти из Алжира, избежать гражданской войны, преодолеть военную зависимость от США, придать Франции особый статус в западном мире. Или Ататюрк, «принявший» развалины Османской империи, но сумевший привить народу Турции западные ценности, в частности западное отношение к труду. Турция сегодня – очень сильная страна. Если же говорить о ныне действующих политиках, в том числе и обо мне, то ясность в этот вопрос внесет история. Люди из нашего окружения, поднимая на банкетах бокалы, называют нас историческими личностями. Но не их слово здесь решающее. По делам нашим всегда решают потомки.

Корреспондент:

– Если я правильно понял, Де Голль симпатичен первому Президенту Казахстана потому, что сумел создать сильную Францию, преодолеть военную и политическую зависимость от США. Ататюрк – потому, что повернул Турцию лицом к Европе, заложил основы турецкого «экономического чуда». Можно ли предположить, что эти два вектора развития сегодня видятся Вам оптимальными для Казахстана?

Н. Назарбаев:

– Мустафа Кемаль Ататюрк, как известно, был турком европейского происхождения. Отношение к нему как к политику достаточно сложное, но он сумел перешагнуть через «комплекс империи», найти для Турции совершенно новое место в мире. Он заставил турков посмотреть на себя другими глазами. Турция стала развиваться как европейская страна и добилась больших успехов. Это очень непростое дело – перестать лить слезы по утраченной империи, приступить к конкретной созидательной работе в новом государстве. Ататюрк объединил турецкий народ не под знаменем возрождения Османской империи, а идеей строительства своего национального государства. Мне кажется, такие люди нужны сейчас и в России. Если же говорить о Де Голле, как о президенте, то ему удалось создать эффективную вертикаль власти, навести порядок в политике и экономике Франции, но при этом никому и в голову не приходило называть его диктатором. Вероятно, обсуждение темы исторического величия по восточному обычаю следует «закрывать» подобающей случаем притчей. Одного римского императора спросили: почему вы не ставите себе памятники, вы же такой великий? Он ответил: не хочу, чтобы после моей смерти народ спрашивал – кому это стоит памятник? Пусть лучше удивляются: как же так, такой был великий человек, а памятника ему нет.

Корреспондент:

– Эти государственные деятели сумели дать своим народам новую идеологию, основные положения которой, кстати, пока не подвергаются

ревизии ни во Франции, ни в Турции. Предпринимаются ли в Казахстане попытки сформулировать собственную государственную идеологию? Если да, то каковы ее основные принципы?

Н. Назарбаев:

– В Конституции Республики Казахстан записано, что Казахстан, как государство, признает идеологическое многообразие. Это гарантия того, что у нас не будет какой-то единой тоталитарной идеологии, враждебной любому инакомыслию. Мы строим правовое, демократическое, гражданское общество. Значит, говоря об идеологии, надо учитывать особенности образа жизни, образа мышления народа или народов, живущих в государстве. Немаловажное значение при этом имеют территория проживания, природные богатства, местонахождение, роль страны в международном разделении труда и так далее. Все это влияет на идеологию. У казахского народа есть древние, передаваемые из поколения в поколение традиции. Как их приспособить к складывающейся в государстве новой политической и экономической системе? Конечно, очень хочется, чтобы люди брали лучшее из старого и нового, чтобы все жители Казахстана, независимо от национальной принадлежности, ощущали себя достойными гражданами, патриотами своей страны. Не секрет ведь, что приверженность американцев или японцев своим национальным ценностям объясняется и тем, что в понятие этих ценностей входит очень высокий уровень жизни. Мы тоже должны стремиться к тому, чтобы все люди в Казахстане жили богато и достойно. Мой идеал – общество обеспеченных людей. Но этот процесс нельзя ускорить президентским указом или решением парламента. Мне кажется, самая лучшая идеология та, которая идет от жизни. Мы только строим свое государство, находимся в поиске, на переходном этапе, поэтому я не могу сказать, что мы окончательно и бесповоротно сформулировали какую-то новую идеологию. Наши ценности, наша национальная идеология развиваются вместе с жизнью. Но я могу твердо обещать, что государство в Казахстане не будет подавлять личность.

Корреспондент:

– Тем не менее, из всех руководителей стран СНГ по части интеграционных инициатив – Вы первый. Разве Ваше, наделавшее столько шума, предложение о создании Евразийского союза – это не идеология? О нем высказываются, кстати, самые разные мнения. Мол, Назарбаеву это нужно, чтобы и дальше «тянуть» ресурсы из России. Или: а не себя ли он видит, случаем, во главе этого союза?

Н. Назарбаев:

– Что касается «тянуть», то сегодняшний уровень и контроль над экономическими отношениями в мире таковы, что даром и в сколько-

нибудь приличных объемах у кого-то «тянуть» не удастся никому. Жизнь свидетельствует, что Казахстан может жить и развиваться без того, чтобы «тянуть» от кого-либо, в том числе и от России. Другое дело, что Казахстан и Россия могут потерять очень выгодные экономические связи и рынки. Не выдерживает критики и второе соображение. Мне хватает одного Казахстана, как говорится, выше головы. Я не знаю, можно ли считать курс на взаимовыгодную интеграцию идеологией? Весь мир сегодня стремится к интеграции, разумному регулированию своих отношений с ближними и дальними соседями. Европейский союз, Лига арабских государств, объединения южноамериканских государств, стран Азиатско-Тихоокеанского региона. Они углубляют взаимоотношения, ищут и находят взаимоприемлемые решения политических и экономических проблем. От этого их государственные интересы только выигрывают. К сожалению, СНГ далеко не в полной мере оправдало возлагавшиеся на него надежды. В последние год – два стало ясно, что развитие суверенных государств только лишь в рамках СНГ приводит к их дальнейшему взаимному отчуждению по многим направлениям, включая, помимо экономики, политику, науку, культуру, народное образование. Такое положение вещей вряд ли устраивает народы СНГ, несущие основное бремя экономического кризиса. Люди недвусмысленно высказываются за более тесное сотрудничество, к ним приходит понимание, что преодолеть жесточайший экономический кризис, охвативший все страны СНГ, невозможно, если совместными усилиями не «облагородить» общее жизненное пространство, что добровольная изоляция под флагом суверенитета, в общем-то, равносильна регрессу и тотальной деградации. Это, естественно, противоречит устремлениям как правящих политических элит, усматривающих в призывах к интеграции вызов суверенитету, желание восстановить прежнюю централизованную систему управления, так и национал-радикалов, которые выступают как «единственные защитники», «выразители» интересов своих народов.

Формирование Евразийского союза внутри и наряду с СНГ могло бы явиться, с одной стороны, тем историческим компромиссом, который так необходим сегодня постсоветским независимым государствам, с другой – прообразом будущего объединения стран и народов уже на гораздо более высоком уровне.

Корреспондент:

– Говорят, что существует некий секретный документ то ли ЦРУ, то ли госдепа США, где утверждается, что к двухтысячному году на просторах бывшего СССР произойдет частичное воссоединение образовавшихся государств. Спикер Госдумы России Иван Рыбкин любит повторять фразу: «Мы обречены на согласие». Вы говорите: «Мы обречены на интеграцию». Но как можно интегрировать Россию, скажем, с Украиной, определенно нацеленной на свертывание сотрудничества,

или со среднеазиатскими странами – Туркменистаном, Узбекистаном, избравшими свою, не сильно согласующуюся с признанными нормами демократии, модель развития, допускающими исламизацию отдельных сфер жизни общества? Нивелировать, сглаживать все различия, приводить народы к единому знаменателю можно было только в условиях СССР.

Н. Назарбаев:

– Во-первых, я за то, чтобы уважали выбор каждого народа, особенно в тяжелый переходный период. Во-вторых, проект Евразийского союза ни в коем случае не призывает к реанимации бывшего СССР. Интеграция отнюдь не означает возвращения к прежней империи, к союзу, основанному на диктате и принуждении. Независимость бывших республик стала реальностью, наполнилась конкретным содержанием, вошла в плоть и кровь народов. Это в полной мере относится и к Казахстану. Повернуть время вспять не дано никому. Стремление восстановить СССР любой ценой, в том числе и силовыми методами, – дорога в исторический тупик. За попытку реставрировать тоталитарное государство нам пришлось бы расплачиваться эскалацией межэтнической напряженности, расширением зон нестабильности и конфликтов, замедлением темпов и даже полным свертыванием реформ. Предлагаемые же принципы формирования и функционирования Евразийского союза позволили бы странам-участницам без всякого ущемления государственного суверенитета более успешно осуществлять экономические реформы, участвовать в межгосударственном разделении труда, проводить внешнеэкономическую деятельность. То, что сегодня некоторые страны СНГ перестают ориентироваться на Россию, объясняется именно тем, что Россия не может предложить им внятную интеграционную программу, первым пунктом которой должно стать фактическое признание равенства всех новых независимых государств. Россия должна как можно быстрее определиться в своих геостратегических интересах. Время уходит. «Разброд и шатание» в странах СНГ вызваны еще и тем, что республики вынуждены решать свои экономические и геополитические задачи в одиночку. Слабый же, как известно, не выбирает себе союзников, а подчиняется тому, кто сильнее.

Корреспондент:

– Все это так, но понятие «геостратегические интересы России», видимо, выходит за рамки ее отношений только со странами СНГ?

Н. Назарбаев:

– Безусловно. Нам из самого центра Евразии хорошо видно, что на Западе идет процесс строительства новых систем международной безопасности. К примеру, НАТО весьма активно продвигается на восток,

вплотную к рубежам России. На востоке и юго-востоке азиатские страны продолжают искать пути политического и военного взаимодействия в рамках своих структур. Если посмотреть на географическую карту, то нетрудно заметить, что сплошной вертикальный ряд стран Евразии, от России на севере и до Индии на юге (центральноазиатские страны, Иран, Пакистан), пока не примыкает ни к Востоку, ни к Западу. Я бы назвал этот сплошной геополитический пояс стран, расположенных вдоль меридиана центра Евразии, «поясом выжидания». Несмотря на все различия между этими странами, они представляют собой довольно цельную группу с точки зрения потенциальных ресурсов, возможности влияния не только на баланс сил в Азии или Евразии, но и на мировой геополитический баланс. Безопасность в Европе, и особенно в Азии, отношения между мировыми экономическими центрами Западной Европы и Юго-Восточной Азии будут в значительной мере зависеть от того, как определяют свои позиции и ориентацию страны этого геополитического «пояса выжидания».

Крупнейшей и пока наиболее мощной из этих стран является Россия. Именно ее выбор будет определять стабильность в мире, и в Евразии – в особенности. Мне представляется, что у России есть три варианта выбора. Первый – присоединиться к западноевропейским структурам. Туда ее не пускают. Второй – к восточноазиатским структурам. Там ее тоже не ждут. И, наконец, третий – стремиться собрать страны «пояса выжидания» в особую группу, создать новую систему безопасности на Евразийском континенте. У остальных стран выбора только два. Или идти на восток, или строить систему безопасности без России. Казахстан мог бы помочь России в собирании «пояса выжидания» в Евразии. Во-первых, Казахстан вместе с другими центральноазиатскими государствами – бывшими республиками СССР – проводит политику, направленную на поддержание мира и стабильности в Центральной Азии. Во-вторых, Казахстан весьма активен в рамках СНГ в сфере международной безопасности и разоружения. В-третьих, Казахстан выступил с инициативой по созыву Совещания по взаимодействию и мерам доверия в Азии. В-четвертых, Казахстан участвует в работе ОБСЕ, в программе «Партнерство во имя мира», СНВ-1, а также в комиссии по разоружению. Одним словом, лучшего партнера для России в повороте лицом к Азии не сыскать.

Корреспондент:

– Президент России Борис Ельцин тоже недавно высказался за более тесное сотрудничество в рамках СНГ...

Н. Назарбаев:

– Многие декларации насчет СНГ носят чисто политический характер и благополучно забываются, как только меняется внутривнутриполитическая ситуация в той или иной стране. Президент России высказался за

более тесное сотрудничество в дни боснийского кризиса, когда Россия почувствовала пренебрежение к себе со стороны новых партнеров, ощутила свою изоляцию. Хочется верить, что он высказался искренне. Хотя можно было бы говорить об этом более дружелюбно, не выпячивая только лишь российские интересы, не игнорируя интересы партнеров по СНГ. Особенно в тот период, когда они доверили России председательствовать в СНГ. Хотя, к сожалению, российские политики иногда ведут себя по-другому. Я вспоминаю, как Александр Шохин и Борис Федоров буквально выкручивали Казахстану руки, лишь бы вытолкнуть нас из рублевой зоны. Они уже знали, что рублевой зоны не будет, но почему-то продолжали играть с нами в странные игры, требуя бесконечных уступок.

Корреспондент:

– В чем конкретно заключается интерес Казахстана в проекте Евразийского союза?

Н. Назарбаев:

– Казахстан, как и другие государства СНГ, и в первую очередь, кстати, Россия, заинтересован в реализации этого проекта по многим причинам. В стране началась структурная перестройка экономики. Мы столкнулись с безработицей, падением жизненного уровня населения, ростом социальной напряженности. Восстановив в полном объеме традиционные рынки сбыта, в первую очередь российский, заново сформировав – пока это возможно – разрушенные связи с многолетними партнерами, мы надеемся в значительной мере смягчить последствия кризиса. Учитывая напряженность, сложившуюся на отдельных участках южных рубежей СНГ, мы считаем, что новый союз мог бы стать гарантом обеспечения внешней безопасности Казахстана. Внешняя безопасность членов Евразийского союза – это необходимое условие его внутривнутриполитической стабильности. Обязательным условием вхождения в Евразийский союз должно стать прекращение военных действий, экономической блокады и прочих репрессивных действий со стороны стран-участниц по отношению друг к другу. В рамках оборонного союза можно было бы создать эффективный механизм предотвращения возможных межэтнических и внутригосударственных конфликтов. Новый уровень интеграции позволил бы решить повседневные проблемы многих людей, оказавшихся по разные стороны новых границ. Восстановление обычных человеческих связей, создание достойных условий жизни на некогда едином пространстве – разве это плохо?

Корреспондент:

– Ваша мысль насчет нового геополитического объединения вдоль евразийского меридиана представляется очень интересной. Но только

смогут ли осознать свою общность люди, исповедующие такие разные религии, как православие, ислам, буддизм? Кстати, Нурсултан Абишевич, Вы, говорят, совершили хадж, встречались в Ватикане с Папой Римским, принимали в Алматы патриарха Московского и всея Руси Алексия II. Можете ли Вы сказать о себе, что Вы человек религиозный, верующий?

Н. Назарбаев:

– Мировые религии, в особенности христианство и мусульманство, весьма схожи между собой по своим канонам. Любить ближнего, помогать страждущему, жалеть бедного и убогого – это есть и в христианстве, и в исламе. Верующие люди – мусульмане и христиане – боятся грешить в земной жизни, потому что за это придется отвечать на Высшем (Страшном) суде. Старшее поколение помнит религиозные заповеди, поэтому оно не потеряло ориентиры, когда рухнула коммунистическая идеология. Молодым людям сейчас труднее. Они уже не атеисты, но еще нельзя сказать, что они люди верующие. Мне кажется, духовность, то есть внутренняя порядочность, и вера идут рядом, рука об руку. Сначала человек встает на путь духовного совершенствования, потом приближается к Богу. Мусульманство и христианство – это два крыла казахстанской духовности.

Во время официального визита в Италию я встречался с Папой Римским. Этот человек произвел на меня большое впечатление. Он прекрасно подготовился к встрече, свободно рассуждал о проблемах, стоящих перед Казахстаном. Конечно, он отлично знает, что происходит в мире, и имеет об этом свое собственное мнение. Я был в Ватикане с младшей дочерью Алией, попросил его ее благословить. Он поднял перст, но, посмотрев на нее, видимо, подумал, что она не христианка, не католичка. Так и замер, остановив свой перст у ее лба. У меня осталась на память об этом фотография.

Мы беседовали с ним сорок минут. Я говорил ему, что все народы сейчас ищут духовную опору, хотят знать, как жить дальше. Что XXI век должен стать веком окончательного примирения двух главных религий – христианства и мусульманства. И он со мной согласился. Правда, когда я ему сообщил, что собираюсь в Мекку, в Саудовскую Аравию, он пожаловался, что они абсолютно не воспринимают римскую церковь, сказал, что мусульманское духовенство должно быть более терпимым. Каждая религия имеет право на существование, но у людей должны оставаться право выбора, свобода совести. Папа принимал нас в своей загородной резиденции. Каждому, кто там был, он счел необходимым вручить подарочек. Потом я был в Мекке. Около двух с половиной часов беседовал с королем Фахдом Абдель Азизом. Мы встретились в 11 часов вечера, там так принято. Возможно, потому что днем там очень жарко.

Казахстан – это самый северо-восток распространения ислама. Король сказал, что ему очень интересно встретиться с человеком оттуда. Меня

поразила искренность и Папы Римского, и короля Саудовской Аравии. Это истинно верующие люди. В них нет ни малейшей фальши. Разговаривая с ними, я думал о себе – кто я, бывший коммунист, верующий или атеист? Я всегда думаю об этом, когда говорю с людьми, в которых чувствую истинную веру. Я утешаю себя тем, что человек идет к Богу всю свою жизнь. Можно прийти к Богу и в молодом, и в зрелом возрасте.

Король Саудовской Аравии рассказал мне интересную вещь. Много веков Аравия находилась под колониальным гнетом. Аллах дал ей богатство – нефть, и только тогда страна стала свободной. «Раз Аллах возблагодарил нашу независимость, дал нам богатство, – сказал король, – почему бы нам не вернуть часть богатства Аллаху?» Так он ответил на мой вопрос: правда ли, что 100 миллиардов американских долларов было истрачено на строительство мечети вокруг Каабы, где сегодня могут молиться два с половиной миллиона мусульман одновременно? Меня поразила эта мечеть. Первый этаж, второй этаж, площадь вокруг, столбы – все из белого итальянского мрамора. Из этой мечети не видишь горизонта, только бесконечный ряд опор. И возле каждой опоры кондиционер. Мечеть не закрывается, на улице жара, но кондиционеры обеспечивают прохладу. Король сказал: «Бог дал нам, мы должны возвращать». Саудовская Аравия действительно тратит огромные средства, чтобы содержать святыни в порядке, чтобы создавать условия паломникам, прибывающим со всего мира. Они идут на это, хотя я думаю, что даже для них это не так просто. Раньше коммунистические руководители редко встречались с иерархами церкви. Начали встречаться, когда встали во главе независимых государств. И обнаружили, что это очень образованные и достойные люди. Я несколько раз встречался с патриархом Алексием и отношусь к нему с глубоким уважением. Он очень мудрый человек, миротворец по своей природе. Это так важно сейчас. Меня очень тронуло, что он принял мое приглашение, приехал в Алматы. Рад, что он уехал довольным от увиденного у нас. Подобные встречи очень полезны. В Казахстане, по Конституции, религия отделена от государства. Политических партий и движений сугубо религиозного толка быть не должно. Но мы создаем условия для свободного развития всех религий, возвращаем культовые сооружения мусульманам и христианам по всей республике.

Корреспондент:

– Вы так и не ответили на вопрос, Нурсултан Абишевич...

Н. Назарбаев:

– Я не перечеркиваю своего коммунистического прошлого, поэтому мне трудно ответить на этот вопрос. По происхождению я мусульманин. Когда я родился, еще была жива моя бабушка, она меня воспитывала. Сколько я себя помню, она молилась, пять раз в день совершала намаз. У меня в

восьмом колене есть великий предок – Карасай-батыр. Он совершил много подвигов в 1640–1680 годах. Это было время джунгарского нашествия. Ему пришлось возглавлять войско всех казахов. Карасай-батыр прославился тем, что впервые повел против джунгар окопную войну. Под его началом 600 воинов в узком месте выдержали натиск армии в 10 тысяч человек. Они их не пропустили, как триста спартанцев царя Леонида войско персов. Так вот, бабушка мне всегда говорила: когда тебе будет трудно, помолись духу Карасай-батыра, и он придет тебе на помощь. Я в это верю. Много раз в своей жизни я попадал в очень трудные ситуации и как-то выходил из них. Может быть, это самовнушение? В каждом человеке, чтобы он ни говорил, каким бы атеистом себя ни считал, есть ощущение веры, надежды – ощущение Бога. И у каждого советского коммуниста это было. На Пасху я посещаю православную церковь. На Рамазан – мусульманскую мечеть. Это не красивый жест политика, который хочет завоевать доверие верующих людей. Я искренне это делаю. Я – Президент государства, где живут и мусульмане, и христиане. Они – мои сограждане, мои избиратели! Поэтому их вера – это и моя вера. Придерживаюсь мысли, что Бог один, а идут люди к нему разными путями.

Корреспондент:

– Нурсултан Абишевич, доходит ли до Вас голос простых людей? В России испокон веку считалось, что царь, владыка, президент сидит высоко и не знает о бедах народа. Как бы Вы сами на месте рядового гражданина Казахстана оценили свою деятельность?

Н. Назарбаев:

– Если говорить откровенно, то я до сих пор испытываю стыд, неловкость, проносясь по улицам в черном лимузине мимо простых людей. Наверное, сказывается мое рабочее – я ведь по профессии металлург – прошлое. Меня очень волнует, что думают люди, глядя вслед проносящейся машине. Я говорю себе: если я буду делать все от меня зависящее, чтобы улучшить жизнь людей: дать им достаток, спокойствие, избавить от потрясений, – они будут терпеть меня, даже когда я проношусь мимо них в черном лимузине.

Хотя, конечно, сейчас надеяться, что все люди хорошо ко мне относятся, очень трудно, почти невозможно. Об этом нечего и думать. Народ переживает огромные трудности, связанные с развалом единого государства, падением производства, экономическим кризисом, неплатежами, низкой заработной платой, задержкой пенсий, безработицей, остановкой предприятий. Но все, как говорится, познается в сравнении. Если сравнить наш Казахстан с другими государствами СНГ, где льется кровь и гибнут люди, я думаю, что дела у нас идут не так уж плохо. И в реформировании экономики, общества мы не на последнем месте. Видимо, поэтому казахстанцы продолжают мне доверять.

Честно говоря, я не ожидал, что 30 апреля 1995 года 95,4 процента избирателей, пришедших к урнам, проголосуют за продление полномочий Президента Назарбаева до 2000 года. Мне думается, люди связывают со мной надежды на скорейшее улучшение их жизни. Это не дает мне покоя. Конечно, меня волнует, что думают и говорят обо мне люди. Я стараюсь делать все возможное, чтобы сохранить к себе хорошее отношение тех, кто хорошо относится ко мне, и улучшить о себе мнение тех, кто меня не любит.

Корреспондент:

– Вокруг Вас много молодых людей. Это сознательная кадровая политика? Цените ли Вы, как Глава государства, опыт руководителей старой школы?

Н. Назарбаев:

– Я раньше говорил и сейчас готов повторить, что на работу в партийные органы, как правило, брали лучших. Партия – это была своего рода элита. После развала Союза, когда мы начали закладывать фундамент независимого Казахстана, мы работали с теми людьми, которые у нас были. Других не было. Мы не освобождали от должности человека только потому, что раньше он был секретарем райкома или горкома. Кто научился работать в новых условиях, тот до сих пор работает. Например, Андрей Георгиевич Браун – глава администрации в Акмоле. Про него говорят, шутя, что он партийный динозавр, а он в свои 58 лет работает на реформу лучше, чем иные двадцатипятилетние. Многие уходят сами. Не все потянулись за караваном реформ. Люди не знают: что, как, а главное, зачем это надо делать? Это, в общем-то, трагедия, раздвоение личности. Руководитель, поскольку он назначен моим указом, вроде бы вынужден проводить политику Президента и Правительства, но в душе он этого не хочет. В результате тормозится дело, и приходится их освобождать. Так, недавно была заменена треть глав областных администраций. Мне всегда казалось важным, чтобы к власти приходили люди не столько молодые по возрасту, сколько современно, нестандартно мыслящие, чувствующие перспективу. Таких людей в Казахстане сначала было мало. Но вот при помощи доктора Бэнга, моего первого советника, при помощи Европейского союза был создан Казахстанский институт экономики, менеджмента и прогнозирования. За эти годы из него вышли 350 молодых людей, знающих иностранные языки, имеющих звание магистров экономики и управления. Есть программа «Болашак», мы послали 500 студентов учиться в западные государства. Вернувшись, они вольются в новую казахстанскую элиту. По договоренности с Президентом Миттераном в Казахстане создана высшая школа управления по типу парижской. В ней готовятся профессионалы, которые будут занимать посты министров, руководителей областных, районных

звеньев. Самый молодой глава администрации у нас в Семипалатинской области, ему 31 год. Примерно такого же возраста два министра в нашем Правительстве. Молодые люди работают у нас в Министерстве финансов, в Национальном банке, в Народном сберегательном банке, в Министерстве юстиции. Это новое поколение, дети перестройки.

Корреспондент:

– Да, но как быть с принципом личной преданности – принципом, весьма ценным отнюдь не только на Востоке?

Н. Назарбаев:

– Трудный вопрос. Видимо, у меня неподходящий для руководителя характер, я всегда переживаю, когда приходится расставаться с теми, кто не справился с работой. Раньше так называемые команды подбирались как? Вроде бы по преданности марксистско-ленинской идее, но на самом деле – по преданности вышестоящему начальнику. Я не против преданности, если она происходит от совпадения взглядов на политику или экономику. Преданность должна быть не столько по отношению к Президенту Назарбаеву (он может и ошибаться), сколько по отношению к народу. За эту преданность я все прощаю. А вот такая преданность – я не разделяю этих идей, но из-за куска хлеба должен оставаться на этом посту, поэтому я тебе и предан, – меня не устраивает. Я не раз с ней сталкивался. Как только кресло под тобой начинает шататься, такие «преданные» люди сразу прячутся. Рядом их никогда не бывает, а, казалось бы, самые-самые...

А вообще-то с возрастом я смотрю на эти вещи спокойно. Что такое сегодня «команда Назарбаева»? Это группа людей, способная быстро двигать реформы вперед, улучшать жизнь народа. Отвечают они этим требованиям, значит, они команда. Нет – не команда.

Корреспондент:

– А если, допустим, отвечают, но спорят, настаивают на своем, говорят Вам разные неприятные вещи?

Н. Назарбаев:

– Пожалуйста. Сейчас я отношусь к этому совершенно нормально.

Корреспондент:

– А раньше?

Н. Назарбаев:

– Болезненно. Я все же был первым секретарем ЦК Компартии Казахстана, председателем Совмина. Меня нельзя было критиковать. Что в те годы означало критиковать секретаря ЦК или председателя Совмина?

Разрушать систему. Могут же потом добраться и выше. Нарушать традицию. На Востоке вообще с критикой дело всегда обстояло неважно. Кто нарушал традицию, того просто убивали. Как в фильме про Абая. Обвинили человека, что он нежно посмотрел на свою сноху. Взяли и повесили за это на верблюде. В советские времена я был такой же, как все. Ну а если мы взялись сейчас строить демократическое гражданское общество, я буду столь же сознательно следовать новым традициям. Вы знаете, Конституция позволяет мне вожди натянуть. Но я не хочу. Могу, но не хочу. Я хочу, чтобы все люди свободно высказывались, чтобы они не боялись высказываться, чтобы это стало нормой жизни. Казахстанцы, мой народ, впервые в своей истории получили возможность стать свободными гражданами своей страны, и я не должен позволять никому отнять у них это. Мы никого не осудили за инакомыслие или незаконно не закрыли ни одной газеты. Когда я обсуждал с юристами проект новой Конституции, у нас возникали серьезные спорные вопросы. Они ждали, что я им скажу. А я им так говорил: «Вы меня не жалейте, не бойтесь задеть мое самолюбие. Убеждайте меня, доказывайте, если что не так». И они убеждали, доказывали. Не только мне, но и другим трудно привыкнуть к новым отношениям.

Корреспондент:

– А если с Вами не соглашается группа людей, целая организация, может быть, политическая партия? Допускаете ли Вы мысль, что в Казахстане может быть политическая оппозиция?

Н. Назарбаев:

– В этом отношении в последнее время мои взгляды тоже сильно изменились. В советские времена мысль о легальной оппозиции правящему политическому режиму мне и в голову не могла прийти, это понятно. Сейчас я вполне спокойно к этому отношусь. Это нормально, когда в обществе существуют политические партии, выражающие интересы, иногда противоречивые, разных слоев и групп населения. Они внимательно следят за ошибками властей, заостряют на них внимание общества, не дают «почивать на лаврах». Такие люди иной раз полезнее для государства, чем некоторые заевшиеся чиновники. Я бы сказал так: если бы политической оппозиции не было, ее следовало бы создать. Вопрос лишь в том, какого плана эта оппозиция. Очень опасны для общественного равновесия политические экстремисты разного толка, политики, которые стремятся раскачать ситуацию в обществе для того, чтобы всплыть на мутной волне. Я готов приветствовать, поддерживать оппозиционеров, которые настроены на конструктивный лад. Они не злорадствуют по поводу ошибок властей, а предлагают свои решения. С такими оппозиционерами я готов сотрудничать. Такие люди нормально интегрируются в правящие структуры, работают в аппарате Президента, в составе Правительства.

Примеров множество. Причем никто не вынуждает при этом отречься от своих убеждений или политических пристрастий. Они просто приходят и работают – с пользой для себя и общества.

Корреспондент:

– Нередко в прессе звучат упреки в Ваш адрес по поводу Вашей недемократичности. Часто вспоминают роспуск Парламента, проведение референдумов...

Н. Назарбаев:

– Критика власти в свободной прессе – это нормально и иногда полезно. Конечно, бывает, что раздражаешься, сердишься, недоумеваешь. Но это, когда видишь явную некорректность. Если же критика умная, добросовестная и убедительная – лучше над ней призадуматься.

Однако серьезный политик должен уметь перешагнуть через опасения, что его действия получат плохую оценку в прессе. Знал ли я, что получу упреки в антидемократичности, диктаторских замашках, зажиме парламентаризма в республике? Знал, конечно. Но я учитывал сложившиеся реалии. Парламент был распущен согласно решению Конституционного суда. Он не имел большой поддержки в широких слоях населения, не смог стать достаточно профессиональным, чтобы выполнять главное свое предназначение – создавать правовую основу для реформ. За год они приняли менее 10 законов, реально связанных с реформами. Сейчас у нас пауза. Парламента пока нет. Ну и что произошло? Никто от этого в истерике не бьется, государство не разваливается, оппозиция не притесняется. Зато во время этой паузы мы успели проработать и утвердить указами Президента, имеющими силу закона, почти 70 совершенно необходимых обществу правовых актов.

Тем не менее Казахстан не может и не будет существовать без нормально функционирующей законодательной ветви власти. В соответствии с нашей Конституцией и законами мы проведем свободные выборы в Парламент в начале декабря этого года. Очень надеюсь на то, что новый Парламент окажется по-настоящему профессиональным. Каждая ветвь власти будет заниматься своим делом на принципах взаимной ответственности. Президент – обеспечивать их нормальную работу и ответственность перед народом.

Корреспондент:

– Удастся ли Вам сохранять личное отношение с людьми, которые Вам близки, дороги, но стоят на социальной лестнице неизмеримо ниже Вас?

Н. Назарбаев:

– Вот только вчера от меня уехал мой близкий друг Николай Ильич Литошко. В 1958 году, когда мне было 17 лет, мы встретились с ним на

борцовском ковре в Днепродзержинске на Украине, где я тогда жил. Я тогда занимался вольной борьбой во втором среднем весе – 79 килограммов. Мы жестоко с ним боролись. Потом на городских соревнованиях я опять его поборол. Он похудел на три килограмма и ушел в другую категорию. Я и его родителей знал. Его мать давала нам в дорогу пирожки, когда мы уезжали с Украины в Казахстан. Поезд тогда шел четверо суток. Николай Ильич – простой работяга, металлург. Сейчас на пенсии. Я с ним никогда связи не порывал. Узнал об этом Президент Украины Леонид Кучма и привез его во время своего визита в Казахстан сюда...

В 1960 году я вернулся работать на Карагандинский металлургический комбинат. В 1962 году женился. Николай тоже переехал в Казахстан. Все гвозди в нашей маленькой квартире он забил. Моя жена Сара в нем души не чаяла. Вот, говорила, человек, сразу видно, настоящий хозяин. В этот раз он приехал, я смотрю, у него на руках мозоли. Ты же, говорю, Мыкола, на пенсии. А что делать, говорит, жить-то надо. Пенсия у него два миллиона карбованцев. Я посчитал, это 14 долларов. Заимел он 15 соток огорода, летом строит гаражи соседям, дома строит. Вот такие они ребята, мои друзья-металлурги. Многие из них живут в городе Темиртау. По-разному сложились их жизни. Так что с настоящими друзьями я связь поддерживаю.

Да их не так и много у человека, настоящих друзей. Кого он давно знает, кто может ему все в глаза сказать. Очень хочу как-нибудь вырваться в Темиртау, чтобы мы там все вместе собрались. Мы же, металлурги, в 50 лет уходим на пенсию. У меня, кстати, пенсия давно заработана.

Корреспондент:

– Неужели на пенсию собираетесь, Нурсултан Абишевич?

Н. Назарбаев:

– Подумываю, подумываю...

Корреспондент:

– В Казахстане возникли серьезные проблемы с русским населением. Что Вы думаете по этому поводу?

Н. Назарбаев:

– В Казахстане проживает несколько миллионов человек, и не только русских, которые считают русский язык родным. Одни здесь родились, другие приехали – добровольно или под сталинским конвоем. Они внесли неоценимый вклад в экономику и культуру республики. Они и их дети с полным основанием считаются казахстанцами, равноправными гражданами нашего государства.

Речь, как я понимаю, идет о славянской части населения, которая в результате распада СССР оказалась отсеченной от своей исторической родины невесть откуда взявшимися границами. Мы с пониманием относимся к их тревоге за свою судьбу, стараемся максимально учесть их интересы. Русский язык закреплен в новой Конституции как официальный и равен по своему статусу языку государственному. На русском языке выходит несколько десятков газет и журналов, ведутся теле- и радиовещание, преподавание в средних и высших учебных заведениях. Работают русские театры, печатаются книги. Даже на банкнотах национальной валюты – тенге – есть надпись на русском языке. Но остановить выезд из Казахстана русских, равно как и немцев, украинцев, греков, представителей других национальностей, нам пока не удалось. Надо отметить, что основная масса уехавших русских – это жители военных городков, в том числе засекреченных. Полигоны закрываются, военные уезжают, а гражданским нет работы. Среднеазиатский военный округ имел пятисоттысячный контингент, а наша армия в десять раз меньше. Недавно при встрече со мной министр иностранных дел Израиля Шимон Перес сказал мне, что из России переехало к ним 700 тысяч евреев. Об уезжающих из России говорил и президент Германии. Но они же не обвиняют в этом Россию. Кстати, десятки тысяч казахов возвращаются к нам из России. Причина миграции кроется не в межэтнических трениях, которых в Казахстане сейчас просто нет, а в стремлении людей улучшить свое материальное положение. Чтобы успокоить их, мы договорились с Россией об упрощенном порядке приобретения гражданства жителями Казахстана, выезжающими туда для постоянного проживания. Люди поняли, что никаких тайных помыслов в их отношении у властей нет, и поток миграции пошел на убыль. С недавних пор у нас появился новый термин «реэмигрант» – так называют тех, кто, осознав поспешность первоначального решения, возвращается к покинутым очагам.

Корреспондент:

– Недавно Вы сказали, что если сравнивать ситуацию в Казахстане с Великой Отечественной войной, то Курская битва уже выиграна. Когда окончательная победа, Нурсултан Абишевич?

Н. Назарбаев:

– Я не предсказатель, не Нострадамус и даже не экстрасенс. Мне очень хочется приблизить то время, когда граждане Казахстана начнут, наконец, хорошо зарабатывать, когда в обществе не будет этой страшной преступности, когда у людей будет все для того, чтобы нормально жить, трудиться, любить и радоваться жизни. Может быть, у меня не все получается, я сам недоволен, но я делаю все, что от меня зависит. А победа не за горами.

Корреспондент:

– Ощущаете ли Вы себя на нынешней своей вершине счастливым человеком? Какие годы считаете лучшими в жизни – уже прожитые или которые еще предстоит прожить?

Н. Назарбаев:

– У казахов есть такое пожелание: сделай меня таким же счастливым, как ребенок. Слово «сәби» – это младенец, ребенок. У каждого возраста свое измерение счастья. Но все же детство – это самые счастливые годы. Хотя я вырос в крестьянской семье. Отец и мать работали в колхозе, жили мы бедно. У меня была трудная юность. В 16 лет я попал на металлургический комбинат в доменный цех. Потом учился в институте. Опять вернулся на производство. Это удивительно, но в те годы я почти не чувствовал давящей тяжести системы. В рабочем коллективе была полная демократия и свобода слова. 17 лет я проработал на металлургических комбинатах в Темиртау и Караганде, и, в общем-то, это было счастливое для меня время.

Время моей зрелости пришлось на катастрофу огромной страны. Мне пришлось принимать труднейшие и ответственнейшие решения. Я пережил, как и большинство советских людей, то, что называется кризисом, разрывом сознания. Мне, как и им, знакомо это ощущение безысходности, развершейся пропасти под ногами. Непосредственно в момент развала Союза мы этого не сознавали, это пришло потом. Сейчас Казахстан постепенно выходит из кризиса, нащупывает свою дорогу в мире, налаживает добрые отношения со всеми своими соседями. Казахстан является достойным и уважаемым членом мирового сообщества, и мне приятно, что я имею к этому какое-то отношение. Во времена СССР я работал и секретарем обкома по экономике, и секретарем ЦК по промышленности. В общем-то, я не занимался идеологией, я всегда занимался хозяйством. Я отвечал за выполнение плана и помню нагрузки, с какими приходилось работать. Но каждый год с начала девяностых у меня идет за 6–7 прежних. Однако я держусь, потому что это очень интересные годы.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ БҰҰ БАС АССАМБЛЕЯСЫНЫҢ
50 ЖЫЛДЫҚ МЕРЕЙТОЙЫНА АРНАЛҒАН САЛТАНАТТЫ
МӘЖІЛІСТЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ *

Нью-Йорк, 22 қазан 1995 жыл

ҰЛТТАР МЕН ҰЛЫСТАРДЫҢ ҮЛКЕН ОДАҒЫ

Біз бүгін аласапыран өзгеріп жатқан дүниеде өмір сүріп отырмыз. Бүгінгі таңдағы халықаралық құрылымдар әрқашанда жаңа шындықтарға үйлесе бермейді. Бұл да орынды шығар.

1914 жылғы дүниежүзілік соғыс ұлттар лигасын туғызды. Ал екінші дүниежүзілік соғыс БҰҰ-ны өмірге әкелді. Дүниежүзіндегі қарсыластықтың жойылуы және геосаяси экономикалық шындықтардың өзі халықаралық органдардың жаңғыруын талап еткені рас. Бұған бізді тарихтың өзі үйретіп отыр.

Версаль қауіпсіздік жүйесі құрылған кезде жиырма жылдан кейін адамзат тарихында орасан қырғын болатынын кім ойлапты? Ал соның нәтижесінде ынтымақтастықтың бүкіл дүниежүзілік құрылымының құрылғанын білеміз.

БҰҰ-ны құрған кезде екі дүниежүзілік жүйенің арасындағы «қырғи-қабак соғыс» осыншама созылатынын, олардың бірінің құлап тынатынын кім ойлаған.

Бұдан он жыл бұрын блоктарға қосылмау қозғалысы көш басшыларының бірі – Еуропадағы өркендеген мемлекеттердің бірі – мен бұрынғы Югославия туралы айтып отырмын, бір сәттің ішінде талқаны шығып, еш кінәсіз адамдардың қанына бөгеді деп кім ойлаған?

Бүгін, БҰҰ-ның 50 жылдығын мерекелей отырып, біз жалпыәлемдік құрылымдарды дамытудың жаңа кезеңінің табалдырығы алдында тұрмыз. XXI ғасырдың басында қандай да болсын халықаралық құрылым, егер ол жаңа ғаламдық тепе-теңдікті ескермейтін болса, ғаламдық қауіпсіздік пен әлеуметтік-экономикалық дамудың проблемаларын пәрменді түрде шеше алмайды. Ал бұл тепе-теңдік Батыс Еуропада, Оңтүстік-Шығыс Азияда және Солтүстік Америкада күштердің жаңа орталықтарын қалыптастыруда қазірдің өзінде байқалуда.

20 * «Егемен Қазақстан» газеті, 24 қазан 1995 жыл.

Бүгін, БҰҰ-ға алғыс айтуға тиіспіз, оның жемісті күш-жігері біздің бәрімізге ХХ ғасырдың екінші жартысында дүниежүзілік ауқымдағы ықтимал апаттармен бетпе-бет келуімізге көмектесті. Бұл – БҰҰ-ның және оның негізгі органдары мен құрылымдарының шүбәсіз де талассыз еңбегі. Мұның өзі бізге мерекелік сессиядан кейін іле-шала жаңартылған БҰҰ-ның тұжырымдамалық үлгісін белгілеуге күш-жігерімізді шоғырландыруға мүмкіндік береді.

Мұндай үлгі, БҰҰ-ны реформалаудың негізгі принциптерін ғана емес, сонымен қатар ХХІ ғасырдағы БҰҰ-ның жаңа мақсаттарын, міндеттері мен қызметін өз бойына жинақтауға тиіс. Бұл – бейбітшілік, тұрлаулы даму, адамның қауіпсіздігі және халықтар мен ұлттардың бірыңғай шаңырағын құру жолындағы жоғары халықаралық органдарды шынайы демократияландыру.

Осыған байланысты Қазақстан басшысы бірнеше нақты аспектілерді бөліп көрсетті.

Біріншіден, заманымыздың ғаламдық проблемаларын шешуде қауіпсіздік кеңесінің рөлін күшейту қажет. Бұл үшін, ең алдымен, Германия мен Жапония оның толық құқықты мүшелері болуға тиіс. Сонымен бірге осы орғандағы барлық аймақтар мемлекеттерінің пікірлерін барынша кеңінен ескеру үшін шаралар қолданған жөн.

Екіншіден, бұл ғаламдық және аймақтық қауіпсіздік жүйелерінің өзара іс-қимылы. Бүгінгі таңда біз қауіпсіздіктің халықаралық жүйелері тек жоғарыдан ғана емес, сондай-ақ төменнен де, аймақтық деңгейден де құрылуы мүмкін екенін ескеруге тиіспіз.

Орталық Азиядағы біз аймақтық негізді күшейтудің осындай қажеттігін өткір сезінудеміз, Қазақстанның Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңес шақыру туралы және Еуразиялық одақ туралы бастамасы да, экономикалық ынтымақтастық ұйымындағы біздің белсенді жұмысымыз да осыдан туындап отыр. Ол, ол ма, бүгінгі таңда Азияның, ТМД-ның және Еуропаның көптеген елдерінің ықтимал қатысуымен құрылатын аса ірі аймақтық рыноктың белгілері пайда болуда. Мұның үстіне аймақтың дамуының көптеген проблемалары ғаламдық маңызға ие болып отыр. Бұл аймақтың мұнай және газ ресурстарын ХХІ ғасырда әлемдік экономиканы дамыту мүддесіне сай тиімді тасымалдаудың міндетіне, есірткі заттарының тасымалдануына қарсы күреске және дүниежүзілік қоғамдастықтың Аралды құтқару жөніндегі күш-жігерін біріктіруге қатысты болып отыр. Арал апатының экологиялық зардаптары шұғыл шаралар қолданбаса, таяу арада бүкіл Еуразияның проблемаларына айналуы мүмкін.

Осыдан келіп мынадай сұрақ туады: Жаңа БҰҰ аймақтық және құрылықтық қауіпсіздік пен ынтымақтастық жүйелерімен өзара іс-қимылын қалай құратын болады?

Бұл арада, БҰҰ-ның әртүрлі екі рөлі болуы мүмкін.

Олардың бірі – дүниежүзілік қауіпсіздіктің біртұтас орталығының рөлі, оның шешімдері барлық аймақтық жүйелер үшін міндетті болады. Мұндай орталықтың кемшілігі мынада: БҰҰ өзі үшін байқаусызда жанжалдасушы жақтардың бірінің жағына шығып кетуі мүмкін, сөйтіп күштердің басқа өскелең әлемдік орталықтарының табиғи дамуын тежеуі мүмкін.

Екінші нұсқа – бұл бүкіл дүниежүзілік үйлестіруші орган, ол аймақтық құрылымдар арасындағы дау-жанжалдарды шешуде жоғары тәуелсіз төреші рөлін өз мойнына алады. Ал мұндағы кемшілік мынада: мұндай орган пәрменді шараларды дер кезінде қолданып, жанжалды тоқтата алмауы мүмкін.

Үшіншіден, мұндай проблемалар тек әскери-стратегиялық салада ғана емес, сонымен қатар адамның тыныс-тіршілігінің барлық салаларында – мәдени, ақпараттық, ғылыми-техникалық және қаржы-экономикалық салаларында туындауы ықтимал.

БҰҰ XXI ғасырда қандай болуға тиіс? Бұл барлық мемлекеттер мен халықаралық құрылымдар үшін шешімдері міндетті болатын жоғарғы құрылым бола ма? Немесе бұл біртұтас дүниежүзілік үйлестіруші тетік, теңдестірілген өзара іс-қимыл, делдалдық және жоғары төрелік құрылым бола ма?

Бұл проблемаларды шешуге бүгінгі таңда адамзаттың ең таңдаулы ақыл-ой иелері бағдарлануға тиіс. Бұл орайда БҰҰ жөнінде оң-солға қарамайтын көзжұмбақ іс-әрекеттер қолдануға болмайды, өйткені олар халықаралық қатынастардың қалыптасқан жүйесін бүлдіруі мүмкін. Сондықтан БҰҰ-ның жаңа үлгісін таңдау дүниежүзінің барлық халықтарының нақты ерік-жігерін білдіруі жолымен дәйектеліп жасалуға тиіс.

Егер біз ғасырдың аяғына қарай БҰҰ әлемдік жанжалды үрдісті айтарлықтай төмендете алатын және бейбітшілік пен даму үшін мүмкіндікті арттыруға көмектесе алатын болсын десек, бұған тек бір ғана жол бар: біздің әрқайсымыз БҰҰ-ны реформалаудың игілікті ісіне саналы түрде мүмкін нәрсенің бәрін барынша молынан беруге тиіспіз.

Егер біз 1995 жылы осы мәселелерді шешетін болсақ, онда таяу болашақта БҰҰ Бас ассамблеясының сессиясын күн тәртібінде: БҰҰ-ны реформалау – XXI ғасырдың шақыруына лайықты жауап деген арнаулы тармақпен өткізуге болар еді.

Бұл жолда туындайтын бірінші сұрақ – өзгерістерді қаржыландыру. Қазақстан басшысы осыдан үш жыл бұрын БҰҰ Бас ассамблеясының 47-сессиясында осы мәселені айтарлықтай қарапайым да түбегейлі шешуді ұсынғанын атап көрсетті. Ол ұсыныс: бітімгершілік күш-жігер қорын құру, оған әрбір ел өзінің қорғаныс шығындарын жыл сайын бір пайыз қысқарту жолымен ресурстар бөле алар еді. Бұл ұсыныс әлі де күшінде қалып отыр.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ТОРЖЕСТВЕННОМ ЗАСЕДАНИИ 50-Й ЮБИЛЕЙНОЙ СЕССИИ
ГЕНЕРАЛЬНОЙ АССАМБЛЕИ ООН ***

Нью-Йорк, 22 октября 1995 года

**ООН МОЖЕТ И ДОЛЖНА СТАТЬ ЕДИНОЙ СЕМЬЕЙ
НАРОДОВ И НАЦИЙ**

Мы живем в динамично меняющемся мире, сказал он. Сегодняшние международные структуры не во всем эффективно справляются с новыми реалиями. И это естественно.

Мировая война 1914 года породила Лигу Наций. Вторая мировая война вызвала к жизни ООН. Развал биполярного мира и новые геополитические и экономические реалии требуют обновления международных органов. Нас этому учит сама история.

Кто при создании версальской системы безопасности предполагал, что уже через два десятка лет будет самое крупное в истории человечества кровопролитие, в результате чего и рухнула первая мировая структура сотрудничества?

Кто при создании ООН мог предполагать затяжную «холодную войну» между двумя мировыми системами, неожиданный крах одной из них?

Мог ли кто-нибудь еще десять лет назад предположить, что один из лидеров движения неприсоединения, процветающее государство Европы – я говорю о бывшей Югославии – почти в одночасье окажется разорванным на куски и залитым кровью невинных людей?

Сегодня, отмечая 50-летие ООН, мы стоим в преддверии нового этапа развития общемировых структур. Никакая международная структура в начале XXI века не сможет эффективно решать проблемы глобальной безопасности и социально-экономического развития, если она не будет учитывать новые глобальные балансы, уже сегодня проявляющиеся в формировании новых центров силы в Западной Европе, Юго-Восточной Азии и Северной Америке.

* Газета «Казахстанская правда», 24 октября 1995 года.

Сегодня мы должны быть благодарны ООН, плодотворные усилия которой помогли нам всем удержаться от возможных катастроф мирового масштаба во второй половине XX века. Это несомненная и неоспоримая заслуга ООН и ее главных органов и структур. И это же позволяет нам сразу после юбилейной сессии сосредоточить усилия на выработке концептуальной модели обновленной ООН. Такая модель должна включать в себя не только основные принципы реформирования ООН, но и новые цели, задачи и функции ООН XXI века. Это – мир, устойчивое развитие, безопасность человека и подлинная демократизация высших международных органов на пути создания единой семьи народов и наций.

Во-первых, необходимо усилить роль Совета Безопасности в решении глобальных проблем современности. Для этого прежде всего Германия и Япония должны стать его полноправными членами. Одновременно следует предпринять меры к более широкому учету мнений государств всех регионов в этом органе.

Во-вторых, это взаимодействие глобальных и региональных систем безопасности. Сегодня мы должны учитывать, что международные системы безопасности могут быть построены не только сверху, но и снизу, с регионального уровня.

Мы в Центральной Азии остро ощущаем такую необходимость усиления регионального начала, чем и продиктованы инициативы Казахстана о созыве Совещания по взаимодействию и мерам доверия в Азии и Евразийском союзе, и наша активная работа в ОЭС. Более того, сегодня здесь зарождаются контуры крупнейшего регионального рынка с потенциальным участием многих стран Азии, СНГ и Европы, причем многие проблемы развития региона имеют глобальное значение. Это относится к задаче эффективной транспортировки нефтяных и газовых ресурсов региона в интересах развития мировой экономики в XXI веке, к борьбе с транзитом наркотических веществ и к объединению усилий мирового сообщества по спасению Арала. Экологические последствия аральской катастрофы могут скоро стать проблемами всей Евразии, если не принять срочных мер.

Отсюда вытекает важнейший вопрос: как будет строить новая ООН свое взаимодействие с региональными и континентальными системами безопасности и сотрудничества?

Здесь возможны две разные роли ООН.

Одна из них – это роль единого центра мировой безопасности, решения которого будут обязательными для всех региональных систем. Недостаток такого центра в том, что ООН может незаметно для себя занять позицию одной из конфликтующих сторон и затормозить естественное развитие других растущих мировых центров силы. Другой вариант – это всемирный координирующий орган, который возьмет на себя роль высшего независимого арбитра в разрешении споров и коллизий между региональными структурами. Здесь недостаток в том, что такой орган может не суметь

вовремя принять эффективное решение и остановить конфликт.

В-третьих, подобные проблемы будут возникать не только в военно-стратегической области, но и во всех сферах человеческой жизнедеятельности – культурной, информационной, научно-технической и финансово-экономической.

Какой же должна быть ООН в XXI веке? Будет ли это верховная структура, решения которой обязательны для всех государств и международных структур? Или это будет единый мировой координирующий механизм, структура сбалансированного взаимодействия, посредничества и высшего арбитража?

На решение этих проблем должны быть уже сегодня нацелены лучшие умы человечества. При этом нельзя предпринимать безоглядные действия в отношении ООН, ибо они могут разрегулировать сложившуюся систему международных отношений. Поэтому выбор новой модели ООН должен быть обоснован и произведен путем реального волеизъявления всех народов мира.

Если мы хотим, чтобы ООН к концу века смогла ощутимо снизить мировой конфликтный потенциал и повысить шансы для мира и развития, то есть только один путь: каждый из нас сознательно должен отдать максимум возможного на благое дело реформирования ООН.

Если мы решим эти вопросы в 1995 году, то в недалеком будущем можно было бы провести сессию Генеральной Ассамблеи ООН со специальным пунктом в повестке дня: реформа ООН – достойный ответ на вызовы XXI века.

Первый вопрос, который встанет при этом, – финансирование изменений. Казахский лидер подчеркнул, что три года назад на 47-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН он предлагал решить этот вопрос достаточно просто и радикально: создать фонд миротворческих усилий, на который бы каждая страна выделяла ресурсы путем ежегодного сокращения своих оборонных расходов на один процент. Это предложение остается в силе.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАН АЗАМАТТАРЫНА ҮНДЕУІ *

Нью-Йорк, 23 қазан 1995 жыл

Қымбатты отандастар!

Сіздерді біздің өміріміздегі айырықша оқиға – Республика күнімен шын жүректен құттықтаймын.

Бұл мереке барлық қазақстандықтардың жүрегінен ерекше орын алады. Осыдан бес жыл бұрын біздің халқымыздың тәуелсіздік туралы ғасырларға созылған арманы шындыққа айналды: еліміз өзін жетектегендерден қол үзіп, прогреске қарай өз жолымен ілгерілей бастады. Бұл жол томағатұйықтықтан бүкіл адамзаттың дамуындағы сара жолмен дөп келіп отыр. Сонымен бірге бұл біздің өз жолымыз, мұны қазақстандықтар саналы түрде таңдап алды және аяғына дейін жүріп өтуге деген шешімі нық.

Бүгінгі таңда өткен жылдар ішіндегі атқарылған істерге баға бере келіп, қымбатты отандастар, сіздер мен біздің ортақ күш-жігеріміз қаншалықты жемісті болғанын айқын көресің. Ең бастысы – елімізде тұрақтылықты, азаматтық татулық пен ұлтаралық келісім жағдайын сақтап қана қоймай, сонымен бірге елеулі түрде ұлғайта алдық. Планетадағы қанды қақтығыстардың құрбандықтары туралы қасіретті еске ала отырып, біз мұндай жағдайға Қазақстанда ешқашан да жол бермейтінімізді мәлімдейміз.

Керемет күш-жігердің арқасында біз экономикалық былық пен берекесіздікке тап болудан құтқара білдік. Материалдық өндіріс саласында тұрақтылыққа деген бекем тенденция аңғарылып отыр. Республикада және одан тысқары жерлерде де біздің ұлттық валютамыз – теңге нығая түсіп, беделге ие болуда. Таяудағы және алыс шетелдегі елдермен шаруашылық байланысымыз елеулі түрде нығая түсті. Қазақстан халқы әлі де мемлекеттің даму жолындағы принципті түрде басқа үлгісіне көшумен байланысты елеулі экономикалық қиындықтарды бастан кешіріп отырса да, біздің басты мақсатымыз – адамдардың игілігі мен бақытына қол жеткізу ісі қазір жақынырақ бола түсті.

Қазақстанның халықаралық аренадағы беделі де елеулі түрде арта түсті. Оның пікірімен қазір бүкіл әлемдік қауымдастық есептеседі. Біздің еліміздің ғаламдық және аймақтық қауіпсіздікті нығайтуға қосқан үлесі жоғары бағалануда. Қазақстанның тәуелсіздігіне, егемендігіне және аумақтық тұтастығына кепілдік берілгенінің өзі өте маңызды.

Осы жақсылықтың бәрі, құрметті отандастар, сіздердің тынымсыз еңбегіңіз, шыдамдылық пен батылдықтарыңыз арқылы келгенін мен жақсы түсінемін. Сол үшін де сіздерге зор рахмет!

Сонымен бірге дербес дамудың бес жылы ішінде жіберілген қателіктері де бүгін көрініп отыр. Экономикамыз өзінің күні өткен заңдарының қыспағында жанталасып, осындай тығырықтан шыға алмай, еліміз ұзақ уақыт сарпылды. Ал оны тиісті заңдық негіз құрып алмай, әртүрлі жолдармен «құтқаруға» тырысты.

Бақытымызға орай, біз үкімет дағдарысын жоя алдық, оның үстіне өркениетті, конституциялық жолмен тосқауыл қойдық. Республика азаматтары Президенттің өкілеттілігін ұзартуды жақтап және мемлекеттің жаңа Негізгі Заңын қабылдау үшін дауыс беріп, реформаларды жақтайтынын және таңдап алған бағытқа адал екендігін тағы да көрсетті.

Таяу арада жаңа Парламентке сайлау өтеді. Осыған байланысты қазақстандықтарды өзінің азаматтық парызын – сайлау учаскелеріне келіп, өздерінің еркін білдіруіне шақырамын.

Қазақстандықтардың қазірдің өзінде құлдықтан еркіндікті, қайыршылықтан игілікті, күйкі тіршіліктен бақытты бөліп отырған асудан өтті. Енді кейбір шегінер жол жоқ. Алайда, біздің алдымыздан салтанатты күндер ғана күтіп, біздің әрқайсымыздан табандылықты, шыдамдылық пен батылдықты талап ететін қиын-қыстау жол, елеулі сынақтар болмайды деп есептесек, қателесер едік. Несі бар, мұндай ізгі қасиеттер біздің халқымызда жеткілікті. Біздер ортақ тағдыр және ортақ мақсат арқылы байланысқан пікірлес адамдармыз. Ал мұның өзі барлық міндеттер, тіпті олар тым күрделі болса да, табысты түрде шешілетінінің кепілі.

Құрметті отандастар, сіздерді республика күнімен тағы да құттықтаймын! Сіздердің бәріңізге мықты денсаулық, отбасында игілік, бейбітшілік пен барлық игі ниеттеріңіздің орындалуына тілектеспін.

ОБРАЩЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА К ГРАЖДАНАМ КАЗАХСТАНА *

Нью-Йорк, 23 октября 1995 года

Дорогие соотечественники!

От всей души поздравляю вас со знаменательным событием в нашей жизни – Днем республики.

Этот праздник находит особый отзвук в сердцах всех казахстанцев. Пять лет назад вековая мечта нашего народа о независимости стала реальностью: страна, отказавшись от поводырей, двинулась к прогрессу своей дорогой. Этот путь из исторического тупика совпадает с магистральным развитием всего человечества. Но, вместе с тем, это наш собственный путь, который казахстанцы выбрали осознанно и полны решимости пройти его до конца.

Сегодня, оценивая сделанное за минувшие годы, ясно видишь, насколько плодотворными были наши с вами усилия, дорогие сограждане. Главное – удалось не только сохранить, но и значительно укрепить в стране стабильность, обстановку гражданского мира и межнационального согласия. Искренне скорбя о жертвах полыхающих на планете кровавых конфликтов, мы решительно заявляем, что никогда не допустим подобного в Казахстане.

Ценой немалых усилий мы сумели остановить сползание страны к экономическому хаосу. В сферах материального производства наметилась устойчивая тенденция к стабилизации. Окрепла и снискала уважение в республике и далеко за ее пределами наша национальная валюта – тенге. Значительно усилились хозяйственные связи со странами ближнего и дальнего зарубежья. И хотя население Казахстана все еще испытывает серьезные экономические трудности, связанные с переходом государства на принципиально иную модель развития, наша главная цель – достижение благосостояния и счастья людей – стала ближе.

Значительно повысился авторитет Казахстана на международной арене. С его позицией считается все мировое сообщество. Высоко оценивается вклад нашей страны в укрепление глобальной и региональной

* Газета «Казахстанская правда», 25 октября 1995 года.

безопасности. Крайне важно и то, что Казахстану были предоставлены гарантии его независимости, суверенитета и территориальной целостности.

Отчетливо понимаю, что все достигнуто вашим кропотливым трудом, терпением и мужеством, дорогие соотечественники. И за это огромное вам спасибо!

Вместе с тем сегодня видны и ошибки, которые были допущены за пять лет самостоятельного развития. Неоправданно долго страна была вынуждена топтаться в порочном круге, когда экономика билась в тисках отживших свой век законов, а «спасти» ее пытались чем угодно, только не созданием адекватной законодательной базы.

К счастью, нам удалось преодолеть кризис власти, причем цивилизованным, конституционным путем. Граждане республики, высказавшись за продление полномочий Президента и проголосовав за принятие нового Основного закона государства, недвусмысленно дали понять, что являются сторонниками реформ и доверяют избранному курсу.

Скоро состоятся выборы в новый Парламент. В этой связи призываю казахстанцев выполнить свой гражданский долг – прийти на избирательные участки и выразить свою волю.

Казахстан уже перевалил через хребет, отделяющий рабство от свободы, нищету от благоденствия, прозябание от счастья. Назад пути нет. Однако было бы ошибкой считать, что впереди нас ждут лишь триумфальные венки. Нет, будут и тернии, будут серьезные испытания, требующие от каждого из нас упорства, выдержки и решительности. Что ж, этих качеств нам не занимать. Мы – единомышленники, связанные одной судьбой и общими целями. А это – гарантия того, что все задачи, даже самые сложные, будут успешно решены.

Еще раз поздравляю вас, дорогие соотечественники, с Днем республики! Желаю всем вам крепкого здоровья, благоденствия в семейных очагах, мира и исполнения самых дерзновенных желаний.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ АЛМАТЫ ҚАЛАСЫНЫҢ АКТИВІМЕН
КЕЗДЕСУДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ *

Алматы, 13 қараша 1995 жыл

АЛМАТЫНЫҢ ПРОБЛЕМАЛАРЫ БҮКІЛ РЕСПУБЛИКАҒА ОРТАҚ

Соңғы кезде, бүкіл жұртшылық Алматыға көз тігіп отыр, мұның астананы Ақмолаға көшу туралы шешімге байланысты екені даусыз. Мен бұл мәселе жөнінде қызу жүргізіліп жатқан айтыстарды мұқият қадағалап отырмын. Егер мұндай айтыс осыдан бір жыл бұрын жүргенде өзін толық ақтар еді, ал нақ бүгін, менің ойымша, оны жалғастыру мүлде орынсыз.

Астананы көшіру туралы мәселе толық және түпкілікті шешілген. Сондықтан бұлай ету керек пе, әлде керек емес пе деген айтыстарды доғаратын кез жетті.

Астананы көшіру – саяси тұрғыдан да, экономикалық жағынан да, мемлекетті және қаланың өзін дамытудың болашағы тұрғысынан алғанда да шешіліп біткен мәселе.

Жуырда мен Алматыға ерекше мәртебе беру туралы Жарлыққа қол қойдым. Мұны қалай түсіну керек? Қаланың ерекше жағдайға ие болуы – оның мемлекеттің аса ірі саяси, қаржылық-экономикалық, ғылыми және әлеуметтік-мәдени орталығы болғанын және болып қала беретінін, және өзінің тарту күшінен арылмайтынын көрсетеді деген сөз. Бұл орайда мен сезімге берілмей, қала үшін жасалуға тиісті нақты жағдайлар туралы ойланып-толғанамын. Ол ерекше заңды құқықтарға қазір ғана емес, мемлекеттік органдарда көшірілгеннен кейін де ие бола береді. Алматының республикалық маңызы бар қала ретінде белгілеген заң оның дамуына және мейлінше тиімді қызмет етуіне кешенді құқықтық база жасайды.

Басқару, қаржыландыру, материалдық қамтамасыз ету, экономиканы, мәдениетті, ғылымды, білімді, денсаулық сақтауды, тағы басқа маңызды салаларды дамыту – мұның бәрі, артықша жағдайға қойылатын болады.

Басқаша ету де мүмкін емес. Біз қазіргі астананың қазақстандықтардың көптеген ұрпақтары жасаған бірегей байлығын рәсуа ете алмаймыз. Сондықтан Алматыдағы екі бес жұлдызды және үш төрт жұлдызды мейманханалардың салынуын тікелей өзім қадағалап отырғаным да кездейсоқтық емес. Осылар арқылы біздің қала батыс пен шығыстан келетін адамдарға тартымды бола түсті, мұнда туризм қарқын алып келеді.

Сонымен бірге қалада еркін экономикалық аймақ тәртібін орнату жоспарлануда. Сол арқылы біз кәсіпкерге қолайлы жағдай жасаймыз: оған кәне, іске кіріс, жаңа жұмыс орындарын, демалыс және туризм аймақтарын аш, өндірісті өркендет, бірақ, бәрін де Іле Алатауының қайталанбас табиғаты мен осында тұратын адамдарға зиян келмейтіндей ақылмен жаса, дейміз. Бұл қаланың экономикалық әлеуетін едәуір күшейтеді. Алматының қарқынды дамуын қамтамасыз ете отырып, мемлекет, сондай-ақ оның тарихи, мәдени және ғылыми құндылықтарын сақтау әрі көбейту үшін қолдан келгеннің бәрін жасайды.

Ендеше астананы көшіру туралы әңгімені аяқтады деп есептейік. Оның үстіне біз қаланың әлеуметтік-экономикалық жағдайына, реформаның барысына, басқару органдарының жұмысына қатысты неғұрлым маңызды проблемаларды талқылауымыз керек. Алматы, тегінде, бүкіл республикадағы істің жағдайы туралы пайымдауға мүмкіндік беретін айна емес пе?

Осы кездесудің алдында, мен бірқатар материалдарды көріп шықтым. Егер оларға сенер болсақ, қалада барлық шаруа тамаша жүріп жатыр. Өздеріңіз-ақ пайымдаңыздаршы: дағдарысқа қарсы қалалық бағдарламаны жүзеге асыру жөніндегі 115 шараның, оның авторларының баяндауынша, 111-і орындалып та қойыпты. Алайда істің шын жайына бәрін әдемі етіп көрсететін әйнек арқылы емес, қалалықтардың – өндірісшілердің, мұғалімдердің, зейнеткерлердің, әскери қызметшілердің, студенттердің көзімен қарап көрелікші.

Мен алматылықтармен жиі әңгімелесіп тұрамын. Дегенмен сіздермен кездесер алдында қаланы тағы бір рет аралап, бірқатар өнеркәсіп орындарында, құрылыс алаңдарында, тұрмыстық қызмет саласының объектілерінде болдым, көшедегі адамдармен әңгімелестім. Бұл аз десеңіз, мен қала тіршілігінің проблемаларын жақсы білетін мамандармен де кездестім.

Қаладан, әрине, статистикалық есептерде бейнеленгендей көз қуантарлық көріністерді көрмейсіз. Рас, адамдар Ш. Құлмаханов әкім болып тағайындалғаннан кейін қалада көп жәйттер жақсы жаққа қарай әрі тез өзгергенін айтады. Қала көшелері ақырында ретке келтірілді, экологиялық жағдай айтарлықтай жақсарды, жолаушы көлігі кәдімгідей жақсы жұмыс

істей бастады. Бұл жай көзге де көрініп тұр. Өйткені, бұрын Алматы көптеген тіршілік проблемаларының шешілмеуінен тұншығып-ақ қалған-ды.

Көптеген кәсіпорындардың жұмысында ұйымшылдық едәуір күшейді, тұрғын үй құрылысындағы жағдай да тұрып қалған орыннан жылжыды. Тек бір жылдың ішінде пайдалануға берілген үйлердің көлемі бір жарым есеге ұлғайды. Иә, қаланың сәулеті де еркін қанат жайып келеді. Соңғы кезде қаншама бірегей ғимараттар бой көтергеніне қараңыздаршы. Жекелеген кәсіпорындарда өндірістің ілгері басуы байқалды, шетелдердің қатысуымен бірлескен кәсіпорындар құрылуда.

Иә, қалада елеулі өзгерістер бар. Алайда астана кәсіпорындардың, ұйымдардың, басқару құрылымдарының, қоғамдық саяси күштердің, ақырында, адамдардың көңіл-күйінің, сезімі мен үмітінің барынша ретсіз жинақталған жері болғандықтан, мұндағы жағдайды оңды яки теріс деп бір жақты бағалауға болмайды.

Адамдардың әлеуметтік көңіл-күйіне тікелей байланысты алаңдатарлық нышандарға тоқталар болсақ, қазір 300 кәсіпорын алматылықтарға еңбекақы жөнінде қарыз, ал бұл қарыз аз емес, 657 миллион теңге екен. 13 кәсіпорын шынтуайтына келгенде тоқтап тұр, 37-сі үлкен кідірістермен жұмыс істеуде. Олардың ішінде Алматы ауыр машина жасау, станок жасау зауыттары, Алматы мақта-мата комбинаты, «Поршень» зауыты сияқты ірі кәсіпорындар бар. Еңбекақы мен зейнетақының уақытында төленбейтін себебі де нақ осында жатыр. Алматыда тіркелмеген 80 мың жұмыссыз адам бар. Әрине, ресми түрде мұндай мәліметтер жоқ. Қала басшылары бұл адамдардың көзіне тура қарап көрді ме екен, олардың қандай қаражатқа және қалай өмір сүріп жатқанына назар аударды ма екен? Әй, қайдам...

Қайтсе де қосымша бір үнем табудан үміті бар адамдар жаппай көшелерге шығып, сауда жасауда. Міне, нақ осы арада. Өкімет орындары да лып етіп көріне қояды. Президент әкімшілігіне шенеуніктер кемсіткен, қорлаған қалалықтардың көз жасына шыланған қаншама шағым түспеді десеңізші. Өздерінің мұндай әрекетін қала шенеуніктері тәртіп орнату деп атайды. Бұлай бұлғаққа салудың қажеті қанша? Тәртіпті, түптеп келгенде, өндірісте орнату керек, жаңа жұмыс орындарын ашу, көшеде сауда жасайтын жерлерді тәртіпке келтіру қажет. Әлемнің барлық ірі қалалары мен астаналарында көше саудасы бар және бола да береді.

Заң талабына сәйкес барлық ынта білдірушілердің өтінішіне орай бұйым жөндейтін немесе киім тігетін шеберхана ма, шаштаразы яки басқалай қызмет көрсететін орын ба, әйтеуір жеке меншік мекемелерді ашуға адамдардың қалтасы көтеретін бағада және ешқандай бұлталақсыз рұқсат беру қажет. Оған қала әкімінің жоғары мәртебелі рұқсатының ешқандай қажеті жоқ, аудандардағы өкімет орындары-ақ шеше берсін. Солай еткенде

біз жұмыс орындарын ашып, бюджетке де кіріс кіргізбекпіз. Егер кәсіпкерлік адамның екінші жұмысы болған жағдайда одан табыс салығын алудың да қажеті жоқ.

Біздің шенеуніктердің сөздік қорында «қуып-тарату» дегеннен басқа тіркестің жоғы неліктен?... Сіздер үшін мысал келтірейін. Көптеген қалалықтар өсімдік көшеттерін, гүл, тамыр жемісті дақылдар, тағы басқа қарапайым азықтық өнімдер өсіреді. Соған орай оны сатып алушылар да ешқашан азаймай келген-ді. Алайда қала басшыларының көшедегі сауданы тәртіпке келтіру туралы бұйрығы шығысымен бұл өнім дүкендерде өткізу үшін қара бақырға сатып алынатын болды. Жеген ауыз жей берсін деген ұғым мұнда да күш алып, әлгіндей көшеттерді өз пайдаларына сатқанымен тұрмай халыққа қызмет көрсетудің жақсартылғаны туралы рапорт беруден тайынбаушылар да шықты.

Халықты жұмыспен қамту проблемасына оралар болсақ, екі қолға жұмыс табылатын жерлерді көптеп айтуға болады. Мысалы қазір қаланың өнеркәсіп орындарында ұлан-ғайыр өндіріс алаңдары бос тұр. Өндіріспен айналысуды армандайтын кәсіпкерлердің қай-қайсысы да бұл алаңдарға үміттеніп қарайды. Алайда оған мұнда барар жол жабық десе де болады, өйткені өндіріс генералдары бұл алаңды жалға беру үшін сұрайтын соманың көптігі сонша, жаңа бастаған коммерсант кілт бұрылады да, таза сауда-саттыққа ден қойып кете барады. Осылайша мұндай кәсіпорындар кәсіпкерлермен бірлесіп адамдарды жұмыспен қамтамасыз ету, оларға да, өзіне де көмектесу, күрделі жағдайдан қыбын тауып шығу мүмкіндігін де жоғалтады.

Қалалық өкімет орындары көп айдан бері «Гидромаш» зауытының бос тұрған алаңын мұнай құятын цистерналар шығаратын өндіріске бермей келеді. Бәрі де бұл жұмыс үшін қаржыны американдықтар бөлгенін ұмытқан секілді. Осындай жолмен жаңа жұмыс орындарын жасауға болатынын да ойламайды. Қаладағы көптеген ғылыми-зерттеу институттарының басшылары да, көптеген бос алаңдары бола тұра, өз жағдайын мейлінше қиындатып отыр. Мемлекет ғимараттары ғылымды дамытуға емес, ештеңе де тындырмайтын ғылыми-зерттеу институттарының қызметкерлерін ұстау үшін мол ақыға жалға берілуде.

Қала басшыларының, «Шеврон», «Мобил ойл», тағы басқа компаниялар салатын осы заманғы жанармай құятын стансалардың құрылысын бастау туралы мәселені айлап шеше алмай келе жатқанын да түсінбеймін. Ол стансалар қызмет көрсету орны ғана болып қоймай, біздің бұрынғы көріксіз жанармай құятын жайларымызды ауыстырып, Алматыны көріктендіре түскен болар еді.

Бос алаңдарға қоса, толық пайдаланылып жатқан сияқты көрінетін алаңдар да бар. Алайда олар немен толтырылған? Астананың көптеген ірі кәсіпорындарында шығарылған өнімнің жартысынан астамы өткізілмей тұр. Ал кейбіреулерінде бүкіл өнім, тіпті өткен жылдан қалғандары да өткізілмеген. Мысалы, станок жасау зауыты шығарған өнімнің 170 пайыз дерлігін, «Жетісу» фабрикасы – 138, зергерлік бұйымдар зауыты – 108, ал «геофизприбор» акционерлік қоғамы 410 пайызын өзінде ұстап отыр. Мұндай жағдайға ұшыраудың екі ғана себебі бар, біріншісі – кәсіпорын сұранысы бар өнім шығарады, алайда оның басшысы нарыққа сай келетін дұрыс шешім таппайды. Екіншісі – кәсіпорын банкрот болған. Бірінші жағдайда кәсіпорынды дағдарыстан шығаруға мүдделі адамдарды іске тарта білу керек, ал екінші жағдайда – оны жауып, қызметкерлердің еңбекке орналасуына көмектесу қажет.

Бізді астанадағы экономикалық реформалардың барысы қанағаттандыра алмайды. Жүргізіліп жатқан қайта құрулардың жекешелендірілген кәсіпорындар, нарықтық шаруашылық жүргізу тетіктерін өндіру, тағы басқа істер туралы берілетін есептерден өзге де қарапайым да сенімді анықтағышы бар. Ол – реформалар тиімділігінің өзіндік көрсеткіші болып табылатын халық табысының деңгейі. Алайда, Алматыдағы тұтыну бағаларының индексі республика бойынша алғандағы орта көрсеткіштен жоғары болып отыр. Оның ішінде азық-түлік өнімдерінің бағасы республикалық деңгейден сегіз пайызға артық. Алматының Қазақстандағы баға ең қымбат қала ретінде мәлім болғалы қашан. Күнделікті қажет азық-түлік өнімдерінің ең аз жиынтығының құны қазан айының аяғында мұнда 2119 теңгеге жетті. Бұл қалалықтың орташа табысының 60 пайыздан астамын құрайды. Салыстыру үшін мынадай цифрлар келтірілді: осындай азық-түлік жиынтығы Шымкентте 1454, Жамбылда 1471, Қызылордада 1553 теңге тұрады.

Халықтың табысы туралы айтар болсақ, қазірше өндіріс саласының қызметкерлері басқа салалардағыдан 50 пайыз артық алады. Алайда ең жоғары еңбекақы төленетін топ әлі де қаржы, несие және сақтандыру ұйымдарының қызметшілері болып отыр. Мұнда қыркүйек айында айлық орташа еңбекақы 15 мың теңгеге жуықтады. Мұның өзі денсаулық сақтау, білім, мәдениет және өнер қызметкерлерінің еңбек-ақысынан бес есе дерлік көп. Астанада жүргізіліп жатқан нарықтық қайта құрулардың көзге көріне бермейтін жақтары, міне, осындай. Бұдан қорытынды шығару да қиын емес: халық, қатардағы қалалықтар реформаларға қатысудан әлі де шет қалдырылуда. Жергілікті деңгейдегі қайта құруларды іске асыру, былайша айтқанда, адамдардың шағын тобының немесе «реформа» сөзін өзіне ғана ыңғайлы мағынада түсіндіретін монополистің ісі болып отыр.

Алматыдағы, сондай-ақ басқа жерлердегі баға жөніндегі жүгенсіздікті яки бәсекелестік, яки монополистердің шығындарына қатаң бақылау орнату, бағаларды тікелей мемлекеттік реттеу ғана тоқтата аларына берік сенімдімін. Әрине, жергілікті газ, электр, жылу және су жүйелерін, телекоммуникацияны, поштаны, қоғамдық көлікті, коммуналдық кәсіпорындарды монополиясыздандыру қиын. Демек, олардың шығын түрлерін қатаң бақылауға алып, берген есептерін кеңінен жария етіп отыру қажет.

Техникалық түгендеу бюросының шенеуніктері қала басшылығының рұқсатымен мүлкті бағалау жөніндегі қарапайым анықтама бергені үшін 700-ден 2100 теңгеге дейін ақы алады. Бірер минуттық арзымайтын жұмыс үшін олардың келушіден ең төменгі жалақының жеті еселенген мөлшерінде ақы алуға ұяты қалай жететіні ешқандай ақылға сыймайды. Немесе мына мысалды алыңыз: қалалық әкімшілік «Тұтынушының құқықтарын қорғау туралы» заңды бұза отырып, коммуналдық шаруашылық қызметтеріне тұрғындардан су өлшегіш аспаптар үшін ақы алуға нұсқау берген. Бұл аспаптарды ешкім де әлі көрген жоқ, бәлкім өмірінде көрмес те. Осылайша тез арада, онша бас қатырып жатпастан, тұтынушылармен ешқандай шарт жасаспай-ақ 40 миллион теңге капитал жинап алынды. Коммуналдық шаруашылық қызметкерлері бұл ақшаның басым бөлігін өздері иемденіп алды да, қазір оны мерзімсіз, пайызсыз және қайтарылмайтын несие ретінде пайдалануда.

Бір сөзбен айтқанда, Алматыда монополистер алшаң басуда. Олар адамдардың тұрмысын нағыз азапқа айналдырды. Тек коммуналдық қызметтегілер ғана емес, газ, су, энергия берушілер де, қаланы көріктендірушілер мен байланысшылар да, тағысын тағылар да осылай етуде. Олар өз қызметтерінің бағасы әкімшілікте бекітілетінін пайдаланып, жұмсайтын шығындарын арсыздықпен ұлғайтып көрсетеді, өздеріне өлшеусіз жоғары жалақы тағайындап алады. Оның үстіне еңбек өнімділігінің төмендігі мен жұмыстың жаңа әдістері жоқтығын штаттағы қызметкерлерді көбейту және халықтан түрлі алымдар ұйымдастыру есесімен өтейді. Бұдан былай мұндай практикаға тыйым салынуға тиіс. Мемлекет жаңа Конституцияға сәйкес мемлекеттік қызметшілерге белгілі бір деңгейдегі еңбекақы тағайындайды.

«Әкіметке енуді» бастаған адам бұдан былай оған қандай жауапкершілік жүктелетінін түсінеді ме, өзінің нұсқаушы қол емес, тек адамдарға қызмет етуші екенін сезіне ме? Директивалар бере алатын, өз міндеттерін дер кезінде басқалардың иығына арта қоятын, алайда ойлауға және турасын айтқанда жұмыс істеуге қабілетсіз шенеуніктердің тұтас өркені пайда болды. Ал адамдар осындай шенеуніксымақтарды көреді де, бүкіл әкімет те осылай деп пайымдайды. Олар былықтың нағыз айыпкері ұсақ кеңсе қызметкері –

қағаз жазушы яки үстел бастығы екен демейді, олар: Құлмаханов жаман деп мәлімдейді.

Мен сіздерде іскер қызметкерлер жоқ деп айтудан мүлде аулақпын, алайда олар мүмкіндік туысымен-ақ екі асап қалатын, өз пайдасын жібермейтін, ұстағанынан жазбайтын сүреңсіз қызметкерлердің жалпы тобынан көрінбейді. Соның нәтижесінде жүргізіліп жатқан реформалардың игілікті ойлары мен оны жүзеге асыруға тиістілердің арасындағы шыңырау құз ұлғая түседі, Республикада қазірдің өзінде Үкімет мүшелері мен облыс әкімдерінің үштен бірі ауыстырылғаны, басқаларын қайта тағайындау болып жатқаны да, міне, сондықтан. Облыстық судьялар аттестациядан өткізілуде, нәтижесінде олардың жартысынан астамы қызметінен босатылды. Енді Президент пен Үкіметтің әкімшіліктерінде қызметкерлердің санын азайту міндеті тұр. Өз міндеттерін орындай алмай босатылғандардың орнына жаңа адамдар – білгір мамандар, өз ісінің нағыз шеберлері келуде. Алматы жаңа қоғамның кадрларын іріктеу және орналастыру ісінде үлгі болуға тиіс.

Нарықтық экономикасы дамыған елдерде, адамның абыройы мен қадір-қасиеті, оның құқықтары туралы түсінікті сәби кезінен бойға сіңіреді. Оларда мемлекеттік шенеунік оның парызы – адамдарға қызмет ету екенін біледі. Оған жоғары талаптар қойылады. Қызмет міндеттерін орындау кезінде оған тарту етілген, біздің көзқарасымызша, болмашы ғана сый-сияпат, қарапайым ғана кәдесый оның бұдан былай мемлекеттік басқару органдарында қашан да болсын жұмыс істеу құқығынан айырып, жұмыстан шығару үшін негіз бола алады. Мен заң күші бар «Мемлекеттік қызмет туралы» жарлыққа қол қоймақшымын, онда біздің шенеуніктерге де нақ осындай қатаң шаралар қолдану көзделген. Мемлекеттік органдардан бір рет қызметтен шығарылған шенеунік басқа мемлекеттік органда жұмысқа қабылданбайтын болады.

Егер қалалық басшылыққа реформалардың бір орында омбылап жатып алу себебін табу қиын болса, онда мен сіздерге адамның өзі қалаған ісін ашуы үшін оған қаншама анықтама жинап, рұқсат алу қажет екенін оқуға кеңес берер едім. Қажетсіз қағаздарды, тек салық инспекциясы алдында есеп беруге қажет қағаздардан басқаларын жойыңыз да, ал сонымен қатар осындай анықтамалар беріп, сол арқылы күнін көріп отырғандардың баршасын қысқартыңыздар. Егер аудан әкімдерінің ішінде осындай қағазбастылықпен айналысатындар болса, ондайларды аяусыз жұмыстан алып тастаңыздар. Штаттарды қысқарту есебінен өз орынбасарларыңыздың біреуін басшы етіп, азаматтардың шағымдарын жедел қарау жөнінде топ құрыңыз. Бұл топтың телефонын жария етіңіз.

Сондай-ақ астананың әкіміне, оның орынбасарларына, аудандардың әкімдеріне, барлық шаруашылық басшыларына, қаланың және өндірістік құрылымдардың басқару органдары жұмысына ұйымшылдық, нақтылық пен тәртіп орнатуды тапсырамын. Бұл талаптар сонымен қатар еліміздің облыстары мен қалаларының барлық әкімдеріне де арналады.

Қалада кісі өлтіру, зорлау, қарақшылық шабуыл жасау және бұзақылық саны айтарлықтай көбейіп кетті. Бұлшық еті шиыршық атқан және қалтасында газ баллоны бар жалғыз жүргізушінің өзі де тапа-тал түсте соққыға жығылу немесе тоналу қаупіне ұшырауы кәдік. Ең бастысы – жазаланудың сөзсіздігі қамтамасыз етілмейді. Өйткені қылмыстардың үштен екісі ашылмаған күйінде қалып отыр. Жасалған талдау мынаны көрсетеді: қылмыстардың көпшілігінің негізінде маскүнемдік жатыр. Кісі өлтірудің үштен екісі, бұзақылық және адам өлімімен аяқталатын денеге ауыр жарақат салу әрекетінің тең жартысы, қарақшылық шабуылдың үштен бірі ішкіліктің буымен жасалады.

Кезінде біз алкогольге қарсы науқанның барысында жіберілген асыра сілтеуді әділетті түрде айыптаған болатынбыз. Алайда бұл қазір маскүнемдікке көз жұмып қарау керек дегенді әсте де білдірмейді. Солай бола тұрса да бұл проблема әкімдерді де, мәслихаттарды да, жастар ісімен шұғылдануға тиіс органдарды да селт еткізер емес. Салауатты өмір салтын насихаттау, осы тақырыпқа денсаулық сақтау, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің, зиялы қауым өкілдерінің сөз сөйлеуі газеттердің беттерінен теле және радиоэфирден мүлдем жоғалып кетті.

Қалада жоғары білікті құқықтанушылар есебінен қуатты заңгерлік әлеует бар. Бірақ республиканың Конституциясын, қылмыстық кодексын, заңдарын түсіндіру жұмысы жүрген жоқ еді, қазір де жоқ. Ал осы адамдар қайда, немен шұғылданып жүр?

Құқық тәртібі сақшыларының лайықсыз істерге қатысуы туралы естігенде көңіліңді кірбің басады. Ал олардың қылмыс жасағанын білген кезде өзіңді қоярға жер таппайсың. Үстіміздегі жылдың бірінші жартысында ғана Алматыда ішкі істер органдарының 60-тан астам қызметкерлері қылмыстық жауапқа тартылды.

Қалаға және оның оңтүстік бағыттағы шығар жолдарына жасалған бір ғана рейдтің өзінде пара алғаны үшін МАИ-дің жеті қызметкері қолға түсті. Бұл МАИ-да адал да ержүрек адамдар жоқ дегенді білдірмейді, ондай адамдар көп. Капитан Ломакиннің экипажы жазда Алматыда өмірін тәуекелге тігіп қарулы топты қолға түсірді. Менің нұсқауым бойынша, сондай-ақ мемлекеттік автоинспекция қызметкерлері кезектен тыс аттестациядан өткізілді. Оның нәтижелері бойынша 600-ден астам адам кәсіби тұрғыдан жарамсыз деп табылып, өздерінің жылы орнынан айырылды. Және де олардың 200-і ішкі

істер органдарынан мүлдем қуылды. Алматыда 50 шақты адам жұмысынан босатылды.

Сәуірде және тамызда болған бүкілхалықтық референдумдар барысында қазақстандықтар елде реформаларды тереңдету, демократиялық, құқықтық қоғам құру, тұрақтылықты нығайту, тыныштық пен ұлтаралық келісімді сақтау бағытын белсенділікпен қолдады. Бізді алдымызда тағы бір аса маңызды оқиға – жаңа Парламент сайлауы күтіп тұр. Республиканың болашағы көп ретте оның қорытындыларына байланысты болмақ.

Біздің Парламенттен елге және қазақстандықтарға ақырына дейін адал, асқан профессионалдарды көргім келеді. Олардың өз сайлаушылары алдында жекелеген ұлттарға, топтарға немесе ру-әулеттерге емес, қайта Қазақстанның бүкіл халқына қызмет етуге, адамдар арасындағы достық пен татулықты көздің қарашығындай сақтауға, республика азаматтарының баршасының бірдей құқықтарын құрметтеуге, бүкіл халықтың ерік-жігер білдіру нәтижесінде қабылданған Конституцияны қатаң сақтауға, біздің еліміздің тәуелсіздігі мен мемлекеттігін нығайтуға ант бергені абзал болар еді. Нақ осындай адамдар ғана Қазақстан халқының өкілдері бола алады, оның игілігіне жұмыс істеп, ұлтаралық келісімді нығайта алады және біздің ортақ шаңырағымызды дау-жанжалдардан қорғай алады.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ВСТРЕЧЕ С АКТИВОМ АЛМАТЫ *

Алматы, 13 ноября 1995 года

ПРОБЛЕМЫ АЛМАТЫ – ПРОБЛЕМЫ ВСЕЙ РЕСПУБЛИКИ

В последнее время Алматы находится в своеобразном эпицентре общественного мнения, что, бесспорно, связано с решением о переносе столицы в Акмолу. Я внимательно слежу за тем, с каким накалом ведутся дебаты по этому вопросу. Но если подобная полемика была вполне оправданна год назад, то сегодня она, как мне кажется, попросту неуместна.

Вопрос о переносе столицы решен окончательно и бесповоротно. Так что с дебатами по поводу того, нужно это делать или не нужно, пора заканчивать. Перенос столицы предопределен и с политической, и с экономической точек зрения, и с позиции перспективы развития государства и самого города.

Мною на днях подписан указ о придании Алматы особого статуса. Что под этим имеется в виду? Особое положение города определяется тем, что он был и будет крупнейшим политическим, финансово-экономическим, научным и социально-культурным центром государства и никогда не потеряет своего притягательного значения. Мое убеждение в этом строится отнюдь не на эмоциях, а на тех реальных условиях, которые предстоит создать для города. На него будет распространена особая юрисдикция не только сейчас, но и после передислокации государственных органов. Закон, регламентируя положение Алматы как города республиканского значения, создает комплексную правовую базу для его развития и оптимального функционирования.

Управление, финансирование, материальное обеспечение, развитие экономики, культуры, науки, образования, здравоохранения, других важнейших сфер – все это будет поставлено в привилегированное

* Газета «Казахстанская правда», 15 ноября 1995 года.

положение. Иначе и нельзя. Мы не можем растрачивать уникальное богатство нынешней столицы, которое создавалось многими поколениями казахстанцев. И не случайно я лично следил за строительством двух пятизвездочных и трех четырехзвездочных гостиниц в Алматы. Этим город наш стал привлекательным для людей Запада и Востока, здесь набирает темпы туризм.

Кроме того, в городе планируется создать режим свободной экономической зоны. Тем самым мы предоставим предпринимателю карт-бланш: действуй, создавай новые рабочие места, зоны отдыха и туризма, разворачивай производство. Но – с умом, не в ущерб неповторимой природе Заилийского Алатау и живущим здесь людям. Это значительно усилит экономический потенциал города. Обеспечивая поступательное развитие Алматы, государство сделает также все возможное для сохранения и приумножения его исторических, культурных и научных ценностей.

Так что тему эту давайте считать закрытой. Тем более что нам надо обсудить более важные проблемы, связанные с социально-экономическим положением города, ходом реформ, работой органов управления. Алматы является тем зеркалом, по которому, пожалуй, можно судить о положении дел в республике в целом.

Перед этой встречей я просмотрел ряд материалов. Если брать их на веру, все в городе идет лучше некуда. Посудите сами: из 115 мероприятий по реализации городской антикризисной программы, как докладывают ее авторы, 111 уже выполнены. Но все же давайте посмотрим на положение в Алматы не сквозь призму розовых цифр, а глазами горожан – производственников, учителей, пенсионеров, военнослужащих, студентов.

Я часто общаюсь с алматинцами. Но накануне нынешней встречи с вами еще раз поездил по городу – посетил ряд промышленных предприятий, побывал на строительных площадках, объектах сферы обслуживания, беседовал с людьми на улицах. Кроме того, у меня состоялись встречи со специалистами, хорошо знающими проблемы городской жизни.

Картина, конечно, складывается отнюдь не такая радужная, какой ее рисуют статистические отчеты. Правда, люди отмечают, что с назначением Ш. Кулмаханова многое и очень быстро в городе изменилось к лучшему. Наконец-то наведен порядок на улицах, заметно оздоровилась экологическая обстановка, довольно прилично стал работать пассажирский транспорт. Это видно, что называется, невооруженным взглядом. Тем более что раньше Алматы просто задыхался от нерешенности многих житейских проблем.

Значительно возросла организованность в работе многих предприятий. Сдвинулось с мертвой точки положение в жилищном строительстве: только

за год в полтора раза увеличились объемы введенных в эксплуатацию домов. Да и архитектура города раскрепощается. Посмотрите, сколько оригинальных зданий в последнее время здесь возведено. Наметился подъем производства на отдельных предприятиях, создаются СП с иностранным участием.

Перемены в городе есть, и перемены заметные. Но столица – столь сложный конгломерат предприятий, организаций, управленческих структур, конгломерат общественно-политических сил, наконец конгломерат настроений, чувств и надежд людей, что однозначно, плюсом или минусом, оценивать положение здесь нельзя.

Если останавливаться на тревожных симптомах, напрямую связанных с социальным самочувствием людей, сегодня свыше 300 предприятий в долгу перед алматинцами по зарплате, и этот долг немалый – 657 миллионов тенге. Практически стоят 13 предприятий, работают с большими перебоями – 37. Среди них такие крупные, как АЗТМ, станкостроительный завод, АХБК, «Поршень». Причина несвоевременных выплат зарплат и пенсий именно в этом. Скрытой безработицей в Алматы охвачено 80 тысяч человек, хотя официально таких цифр нет. Смотрели ли этим людям в глаза «отцы» города, интересовались ли, на что и как они живут? Вряд ли.

Люди в надежде получить хоть какой-то приработок начинают заниматься массовой уличной торговлей. И вот здесь-то власти не дремлют. Каких только слезных жалоб не поступает в администрацию Президента от униженных, оскорбленных чиновным людом горожан. Это называется наведением порядка. Но к чему это лукавство? Порядок надо наводить на производстве, открывать новые рабочие места, в конце концов, приводить в приличный вид места уличной торговли, которая, кстати, была, есть и будет во всех крупных городах и столицах мира.

Необходимо по доступным ценам и без проволочек, как этого, кстати, требует закон, выдавать лицензии и открывать по заявлениям всех желающих частные заведения – будь то ремонтные мастерские, пошив одежды, парикмахерские или что-то иное. Тут не надо высочайшего разрешения акима города. Пусть решают районные власти. Таким образом мы создадим и рабочие места, и получим поступления в бюджет. Если же предпринимательство – вторая работа для человека, то подоходного налога для него предусматривать не надо.

Почему у нас, кроме слова «разогнать», в лексике у чиновников ничего нет. Вот вам пример. Многие горожане выращивают рассаду, цветы, корнеплоды и другую нехитрую сельхозпродукцию. Естественно, покупателей у них всегда было немало. Но когда поступил приказ городских властей упорядочить уличную торговлю, эта продукция стала за гроши

изыматься для реализации в магазинах. А поскольку своя рука владыка, ту же рассаду здесь начали продавать с такой денежной «накруткой», что стали смело рапортовать об улучшении обслуживания населения.

Если возвращаться к проблеме занятости населения, немало точек приложения сил. К примеру, промышленные предприятия города сегодня располагают огромными пустующими производственными площадями. На них с надеждой смотрит любой предприниматель, мечтающий заняться производством, но вход ему туда практически закрыт, ибо генералы от производства заламывают за аренду такие несусветные суммы, что начинающий коммерсант поворачивает назад и с головой уходит в «куплю-продам». Так предприятия теряют шанс обеспечить совместно с предпринимателем людей работой, помочь им, да и себе тоже, выкарабкаться из сложной ситуации.

Много месяцев городские власти не предоставляют пустующие площади завода «Гидромаш» для производства нефтеналивных цистерн. И все как бы забыли, что средства для этой работы выделили американцы. Не подумали и о том, что таким образом можно было бы создать новые рабочие места. А руководители многочисленных городских научно-исследовательских институтов, обладая немалыми площадями, также пустились во все тяжкие. Они сдают в аренду государственные помещения за немалые средства, которые идут отнюдь не на развитие науки, а на содержание ничего не делающих работников НИИ.

Не могу также понять руководителей города, которые месяцами решают вопрос о начале строительства современных бензозаправочных станций, возводимых компаниями «Шеврон», «Мобил ойл» и другими. Они ведь могут стать не просто местом услуг, но и украшением Алматы, заменив наши унылые автозаправки.

Кроме пустующих площадей есть, казалось бы, и заполненные. Но чем? На многих крупных предприятиях столицы не реализовано свыше половины выпущенной продукции, а на отдельных – весь объем и более, с учетом остатков прошлого года. Так, станкостроительный завод хранит почти 170 процентов произведенной продукции, фабрика «Жетысу» – 138, ювелирный завод – 108, а акционерное общество «Геофизприбор» – 410 процентов. При таком положении дел существует только два варианта, заметил Глава государства, первый – предприятие выпускает продукцию, пользующуюся спросом, но его руководитель не нашел верного рыночного решения. Второй – предприятие банкрот. В первом случае надо заинтересовать тех, кто способен вывести предприятие из прорыва, во втором – закрыть его, помочь работникам с трудоустройством.

Нас не может удовлетворить ход экономических реформ в столице. Кроме отчетов о приватизированных предприятиях, внедрении рыночных механизмов хозяйствования и так далее есть простой и надежный индикатор проводимых преобразований – это уровень доходов населения, являющийся своеобразным показателем эффективности реформ. Однако индекс потребительских цен в Алматы выше, чем в среднем по республике. При этом цены на продукты питания превышают республиканский уровень на восемь процентов. Это уже общеизвестный факт: Алматы – самый дорогой город Казахстана. Стоимость довольно скромного продовольственного набора достигла в конце октября 2119 тенге, что составляет свыше 60 процентов среднего дохода горожанина. Для сравнения приведены такие цифры: в Шымкенте подобный набор стоит 1454, в Жамбыле – 1471, в Кызыл-Орде – 1553 тенге.

Говоря о доходах населения, пока работники производственной сферы получают на 50 процентов больше, чем те, кто занят в других отраслях. Однако самый высокооплачиваемой категорией по-прежнему остаются служащие финансовых, кредитных и страховых организаций. Здесь среднемесячная зарплата в сентябре составила около 15 тысяч тенге, что почти в пять раз выше, чем у работников здравоохранения, образования, культуры и искусства.

Таков кадровый фон проводимых в столице рыночных преобразований. А вывод здесь прост: население, рядовые горожане пока еще отстранены от участия в реформах. Вершить преобразования на местном уровне – это удел, так сказать, узкой группы людей или монополиста, трактующего слово «реформа» на свой, удобный ему лад.

Существующий в Алматы, да и не только здесь, ценовой беспредел, может либо конкуренция, либо жесткий контроль за затратами монополистов, прямое государственное регулирование цен. Конечно, местные газо- электро-, тепло- и водораспределительные сети, телекоммуникации, почта, общественный транспорт, коммунальные предприятия демонополизировать трудно. Значит, необходимо твердо контролировать состав их затрат, предавать широкой гласности их отчеты.

С ведома городского руководства чиновники бюро технической инвентаризации за выдачу элементарной справки об оценке имущества берут от 700 до 2100 тенге. Просто в голове не укладывается, как это хватает совести за несколько минут пустячной работы драть с клиента до семи минимальных зарплат! Или другой пример: в нарушение Закона «О защите прав потребителей» горадминистрация предписала службам коммунального хозяйства взимать с жильцов плату за водомеры, которых никто не видел и, возможно, никогда не увидит. Быстро, без особых хлопот и без какого-

либо договора с потребителями был сколочен капитал в 40 миллионов тенге. Львиную долю этих денег коммунальщики оставили себе и теперь пользуются ими как бессрочным, беспроцентным и безвозвратным кредитом.

Словом, монополисты в Алматы чувствуют себя вольготно, превращая быт людей в сущий кошмар. А это не только коммунальщики, но и газовщики, водоканальцы, энергетики, благоустроители, связисты и так далее. Пользуясь тем, что их цены утверждаются в администрации, они бессовестно накручивают затраты, устанавливают себе непомерно высокое жалованье. При этом низкая производительность труда и отсутствие новых методов работы с лихвой компенсируются раздуванием штатов и организацией поборов с населения. Отныне с этой практикой должно быть покончено. Согласно новой Конституции государством будет установлен определенный уровень заработной платы государственным служащим.

Понимает ли человек, начинающий «вхождение во власть», какая отныне ответственность на него ложится, осознает ли, что он вовсе не перст указующий, а работник, служащий людям? Появилась целая поросль чиновников, умеющих раздавать директивы, вовремя перекидывать свои обязанности на плечи других, но не способных думать и работать в самом прямом смысле этого слова. И ведь, сталкиваясь с такими чинушками, люди олицетворяют их с властью в целом. Они не говорят, что плох действительный виновник волокиты – мелкий клерк – письмоводитель или столоначальник. Они заявляют: плох Кулмаханов.

Я вовсе не хочу сказать, что у вас нет дельных работников, но складывается ощущение, что они теряются в общей серой, но хваткой массе, которая своего никогда не упустит. В результате видится чудовищная пропасть между благородными идеями проводимых реформ и уровнем тех, к их призван осуществлять. Именно поэтому в республике уже заменена треть членов Правительства и акимов областей, идет переутверждение остальных. Проходит переаттестация областных судей, в результате которой более половины из них освобождены. Предстоит также сокращение штатов в администрациях Президента и Правительства. На место освобожденных, не справившихся со своими обязанностями людей приходят другие – знающие специалисты, настоящие профессионалы своего дела. Алматы должен быть примером в подборе и расстановке кадров новой формации.

В странах с развитой рыночной экономикой, о чести и достоинстве человека, его правах призывают сызмальства. Там государственный чиновник знает, что его долг – служить людям. К нему предъявляются повышенные требования. Даже безобидное с нашей точки зрения подношение, простенький сувенир, полученный им при исполнении служебных обязанностей, может стать основанием для увольнения без права

когда-либо работать в органах государственного управления. Я намерен подписать Указ, имеющий силу закона, «О государственной службе», в котором будут содержаться столь же жесткие меры по отношению к нашим чиновникам. Однажды уволенный из госорганов чиновник не будет принят в другом госоргане на работу.

Если городскому руководству трудно отыскать причину пробуксовки реформ, то я вам советую: посчитайте, сколько справок и разрешений нужно человеку, чтобы открыть собственное дело. Отмените все ненужные бумажки, кроме, быть может, отчетности перед налоговой инспекцией. А заодно сократите всех тех, кто выдает эти справки и кормится на них. Если кто-то из районных акимов занимается волокитой, безжалостно снимайте его с работы. За счет сокращения штатов создайте группу во главе с одним из ваших заместителей по оперативному рассмотрению жалоб граждан. Обнародуйте телефон этой группы.

Также поручаю акиму столицы, его заместителям, районным акимам, всем хозяйственным руководителям утвердить в работе органов управления города и производственных структур организованность, четкость и порядок. Это требование одновременно адресовано всем акимам областей и городов страны.

В городе заметно увеличилось количество убийств, изнасилований, разбойных нападений и хулиганств. Одиноким прохожим, даже имея литые мускулы и газовый баллончик в кармане, рискует быть избитым или ограбленным среди бела дня. Самое главное – не обеспечивается неотвратимость наказания, ибо две трети преступлений остаются нераскрытыми. Анализ показывает, что в основе большинства преступлений лежит пьянство. Две трети убийств, половина хулиганств и нанесения тяжких телесных повреждений со смертельным исходом, треть разбойных нападений совершены после алкогольных возлияний.

В свое время мы справедливо осудили перегибы, допущенные в ходе антиалкогольной кампании. Однако это совсем не значит, что на пьянство теперь надо закрывать глаза. Между тем складывается впечатление, что эта проблема не интересует ни акимов, ни маслихаты, ни органы, призванные заниматься молодежными делами. Пропаганда здорового образа жизни, выступления на эту тему работников здравоохранения, правоохранительных органов, представителей интеллигенции напрочь исчезли со страниц газет, теле- и радиоэфира.

В городе имеется мощный юридический потенциал в лице высокопрофессиональных правоведов. Но работы по разъяснению Конституции, Уголовного кодекса, законов республики как не было, так и нет. Где же эти люди, чем они занимаются?

Становится грустно, когда слышишь об участии стражей правопорядка в неблагоприятных делах. И уж вовсе не по себе, когда узнаешь о совершении ими преступлений. Более 60 работников органов внутренних дел были привлечены в Алматы к уголовной ответственности только в первом полугодии нынешнего года.

Только за один рейд в городе и на его выходах в южном направлении за взятки было задержано семь сотрудников ГАИ. Это не значит, что в ГАИ нет честных и мужественных людей, их немало. Экипаж капитана Ломакина летом в Алматы задержал вооруженную группу с риском для жизни. По моему указанию также была проведена внеочередная аттестация сотрудников Госавтоинспекции. По ее результатам более 600 человек признаны профессионально не пригодными и лишились своих теплых мест, причем 200 из них вообще выдворены из органов внутренних дел. В Алматы уволено порядка 50 человек.

Республика сейчас живет напряженной политической жизнью. В ходе прошедших в апреле и августе всенародных референдумов казахстанцы активно поддержали курс на углубление реформ, построение демократического, правового общества, укрепление стабильности в стране, сохранение мира и межнационального согласия. Впереди нас ждет еще одно важнейшее событие – выборы в новый Парламент. От их итогов во многом зависит будущее республики.

Я хочу видеть в нашем Парламенте высоких профессионалов, до конца преданных стране и казахстанцам. Желательно, чтобы они принесли присягу перед своими избирателями – служить не отдельным нациям, группам или кланам, а всему народу Казахстана, беречь как зеницу ока дружбу и согласие между людьми, уважать права всех без исключения граждан республики, строго следовать Конституции, принятой в результате всенародного волеизъявления, укреплять независимость и государственность нашей страны. Именно такие люди только и могут представлять народ Казахстана, работать на его благо, крепить межнациональное согласие и оберегать наш общий дом от ссор и конфликтов.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ
«НЕЗАВИСИМАЯ» ГАЗЕТІНЕ БЕРГЕН СҰХБАТЫ ***

Алматы, 15 қараша 1995 жыл

«МЕН РЕСЕЙГЕ ШЫН НИЕТПЕН ЖАҚСЫЛЫҚ ТІЛЕЙМІН»

Тілші:

– Нұрсұлтан Әбішұлы, біз экстремизмді, терроризмді – бөлшектенген, «іштей бөлінген» елдер мен қоғамдардың еншісі деп санауға әдеттенгенбіз. Алайда Израиль премьер-министрін «өздерінікінің» өлтіруі мәселенің әлдеқайда күрделі екенін көрсетіп берді. Сіз бұрынғы екі дүние текетіресінің орнына қоғамның дәстүрлі, былайша айтқанда, кінәратсыз күштері мен түрлі ұранның астында әрекет еткенімен, істі әрдайым тұрақсыздыққа, бейберекетсіздікке, соғысқа бастайтын экстремистік күштердің әлдеқайда қарама-қайшы текетіресіне ие болып отырмыз дейтін пайымдауға келісесіз бе?

Н. Назарбаев:

– Терроризм, экстремизм, анархия, ұлтшылдық секілді құбылыстар тарихтың бетбұрыс кезеңдерінде өрши түседі. КСРО-ның күйреуі әлемді білігінен қозғап жіберді. Ескі қалыптар күйреді. Жаңалары енді ғана қалыптасуда. Біз жалпы адамзаттық құндылықтар туралы әдемі сөздер айтып, ізгі заңдар қабылдап жатырмыз, бірақ олар жұмыс істемеуде, өйткені, заңдар, оларды орындау үшін қоғам «пісіп жетілгенде» ғана тиімді болады. Сонда ғана заңдар оңай, әрі табиғи түрде өмірдің бір бөлшегіне айналады. Бізде олай болмай отыр. Біз заңдарды орындау механизмін жасау керек дейміз. Бұл солай, бірақ бұдан әлдеқайда күрделі проблема бар. Планетада ТМД елдері ғана емес, өзінің ұлттық міндеттерін тұжырымдау тұрғысында Израиль секілді берік те біртұтас мемлекеттер «қатер аймағы» болып табылады. Жуырда Нью-Йоркте БҰҰ-ның мерекелік сессиясында мен Рабинмен де, Арафатпен де кездескенмін. Олар Таяу

* «Егемен Қазақстан» газеті, 22 қараша 1995 жыл.

Шығыстағы зерттеу бойынша уағдаластыққа қол жеткізді, мен осынысымен оларды құттықтадым. Маған Рабин өзінің саяси қызмет жолының шыңына жетіп, жұлдызды сәтін бастан кешіріп жүргендей көрінген. Осындайлық жедел әрі қайғылы өлімнің болатыны ештемеден байқалмап еді.

Тілші:

– *Саяси қайраткерлерді, әдетте қызмет жолының ең шыңында өлтіреді ғой...*

Н. Назарбаев:

– Бұл солай. Бірақ ішінара ғана. Таяу Шығыс ең бір әрқилы мүдделердің қайшыласқан сахнасы. Египет президенті шет мемлекеттердің бірінде сапарда жүргенде оған да қастандық жасалды. Саяси көшбасшылардың ерік-жігері арқасында оқиғалар қандай да бір күштерге қолайсыз көрінетін бағытта біржолата алға басқанда қастандықтар жасалады. Мұндайда террористер іске кіріседі. Бірақ тарих көшбасшылардың өздеріне-өздері қастандық ұйымдастырған мысалдарын да біледі. Мұндай жағдайда, әрине, мүлдем басқа міндеттер шешіледі.

Тілші:

– *ТМД елдерінде, бәлкім, екі нұсқа да жасалуы мүмкін ғой?*

Н. Назарбаев:

– Әбден мүмкін. Жағдай меншікті қайта бөлу жүріп жатуына байланысты да ушығып тұр. ТМД елдерінің көпшілігіне бүгінде не тән болып отыр? Қылмыстың асқынуы, тапсырыспен адам өлтіру, әрекетсіз заңдар, өмірдің қалыпты көрінісіне айналған қорқыныш. Анықталған, бірақ қолға түсірілмеген кісі өлтірушілердің жартысы дерлік бұрынғы Одақ бойынша кезіп жүр. Бір ғана Ресейдің немесе бір ғана Қазақстанның шеңберінде қылмыстық проблемасын шешу мүмкін емес. Оның үстіне бейберекетсіздіктен, соғыстан, ретсіздіктен үлкен ақшалар жасалады. Мен алғаш рет бұл жөнінде осыдан бірнеше жыл бұрын Борис Ельцинмен бірге бітімгершілік миссиясымен Таулы Қарабақта болғанда ойға қалып едім. Шынымен-ақ қарапайым адамдарға – мейлі ол армян болсын, немесе әзірбайжан болсын – осы қантөгіс керек пе еді? Мемлекеттік қайраткерлердің де, саясаттанушылардың да, журналистердің де мынадай мәселеге ұғынықты түсінік бермейтіні таңқаларлық: Таулы Қарабақта, Тәжікстанда қаншама жыл соғыстың тоқтамауы неліктен, Ресей армиясы міне жыл толды, Шешенстанда өз халқына қарсы соғысып жатуы неліктен?

Тілші:

– *Өкініштісі, Нұрсұлтан Әбішұлы, кеңестік кезеңнен кейінгі бүкіл тарих – өріп жүрген сұрақтар, бірақ ешқандай жауаптар жоқ.*

Н. Назарбаев:

– Бұған келіспеймін. Жауаптар бар. Халықтардың, қарапайым адамдардың мұнда тіпті де қатысы жоқ. Соғыстың, кескілесудің тығыршығын саясатшылар айналдырады, ал оны өз мақсатына қылмыскерлер пайдаланады. Оларды уақыт өте міндетті түрде өз аттарымен атайды. Қарабақта бәрі де 1989 жылғы сайлаудан басталды. КСРО Жоғарғы Кеңесіне ену үшін кандидаттар – айтпақшы, тек армяндар мен әзірбайжандар ғана емес, ұлттық картаны ойната бастады, өйткені бұл сайлаушылар даусын жинаудың ең сенімді тәсілі болатын.

Тілші:

– *Ұлттық карта, мәселен, Канадада ойнатылады. Бірақ онда адам өлтіруге дейін бармайды ғой.*

Н. Назарбаев:

– Канадада бармайды, ал Солтүстік Ирландияда, Испанияда барады. Мен осының бәріне алаңдаушылықпен ой жіберемін. Мен әлі де ТМД елдері арасындағы интеграция ең алдымен біздің елдерімізді қалыпты тірлікке қайтаруға, ондағы халықтарды тыныштандыруға қажет деп санаймын. ТМД елдері үшін интеграция, ынтымақтастық – бұл экономикалық тиімділік қана емес, сонымен бірге, егер керек десеніз, рухани-психологиялық тұрақтылықтың, ертеңгі күнге сенімділіктің әбден қажет жағдайы. Осының бәрі, әлбетте, барлық мемлекеттердің тәуелсіздігі мен егемендігі сақтала отырып, атқарылуға тиіс. Біз жүздеген жылдар бірге болдық. Ең таңданарлығы (неге екенін қайдам, бұл жөнінде ешкім еске алмайды), біздің халықтарымыздың нарықтық экономиканы бірлесе құру тәжірибесі де бар – мен 1917 жылға дейінгі кезеңді айтып отырмын. Бүгінде ТМД елдері бұрын социализм мен коммунизм орнатқысы келгеніндей, капитализм орнатуда да сондайлық бір ауызды. Онда келіңіздер, күш-жігерді біріктірейік! Мен мынаған сенімдімін: ТМД-ның ұлан-асыр кеңістігінде экономикалық интеграция, ынтымақтастық, өзара көмек неғұрлым көп болған сайын қасірет, қайыршылық, бейберекетсіздік, экстремизм мен терроризм соғұрлым аз болады. Бірақ, тағы да қайталаймын, ТМД елдерінің түгелдей бәрінің құқықтары мен мүдделері бірдей сақталып, сөзсіз құрметтелуі жағдайында ынтымақтасуға тиіспіз. Мәселеге осылай келу ғана бізді болашақта тәуелсіз елдердің лайықты одағына жеткізе алады.

Тілші:

– Ал енді, Нұрсұлтан Әбішұлы, ТМД елдерінің өз ішіндегі «лауазымды емес» халықтардың құқықтарын қорғау мен құрметтеу қалай болады? Бұл тұрғыда Сіз Қазақстан Республикасының Президенті ретінде айтарлықтай күрделі жағдайда тұрғандай көрінесіз. Бір жағынан Сізге ең алдымен қазақтар үшін қазақтардың мемлекетін құрғысы келетін ұлттық элитаның бір бөлігі қысым жасайтын болу керек. Екінші жағынан – Сіздің орыс тілді тұрғындарға, атап айтқанда казачествоға байланысты белгілі бір проблемаңыз бар.

Н. Назарбаев:

– Маған, саясаткер атануға талапкер адам кез-келген проблемаға түрлі тұрғыдан қарауға тиіс сияқты көрінеді. Мына жағдайда, орыстар тұрғысынан секілді, сондай-ақ қазақтардың, Қазақстанда тұратын басқа да халықтар өкілдерінің тұрғысынан да қарауға тиіс. Егер проблема бір тұрғыдан ғана қаралатын болса – нағыз ұлтшылдық дегеніміз осы. Егер мен біздің интеллегенцияның, қазақ ұлтшылдарының мейлі аз болса да, бірақ өте жігерлі тобының еркіне жіберетін болсам, олардың айқындамасын жақтайтын болсам, Қазақстанда не басталатынын көз алдыңызға келтіре аласыз ба? Бүгінде Қазақстандағы саны ең үлкен ұлттық топ – шамамен алғанда тұрғындардың тең жартысы – бұл қазақтар. Шамамен 30 пайызы орыстар. Ал жалпы Қазақстанда 100-ден астам ұлттар мен ұлыстардың өкілдері тұрады. Революциядан кейін Монғолияға, Иранға кетуге мәжбүр болған қазақтардың ұрпақтары қайтып оралды. 30-ыншы жылдардың аштық опытынан Орта Азияның басқа елдеріне, Ресейге де қашқан қайта келіп қоныстанушылары да аз емес. Сонымен бірге Қазақстанға қайсыбірі айдауға, қайсыбірі тыңға, комсомолдық-жастар құрылыстарына, әскери зауыттарға және сол секілділерге ұйымдасқан шақыру бойынша келген немістер мен орыс тілділердің кетуі жалғасуда. Бұл адамдардың көпшілігі Қазақстанда түпкілікті қалуды ойлаған да емес, жас жүрегінде үйіне қайту туралы ойды сақтап келген. Қазір Қазақстандағы пайыздық қатынастағы баланс жергілікті ұлттың пайдасына қарай ойысып бара жатқаны нақтылық болып табылады. Бұл кез-келген жас мемлекет үшін табиғи процесс. Соған қарамастан Қазақстан көп ұлтты мемлекет болды, болып отыр және болып қалады. Сондықтан да мен өзімді нақ көп ұлтты мемлекеттің Президенті сезінемін. Маған Қазақстан сөз жүзінде емес, қайта іс жүзінде өзінің Ресейдің жақын, достас көршісі болу ниетін қажымай-талмай дәлелдеп келе жатқандай көрінеді. Біз өзіміздің ішкі де, сыртқы саясатымызда Ресейдің мүддесін әрдайым ескереміз. Бірақ Ресейде ешкім де біз үнемі біржақты жол берушілікке барады деп ойламасын. Тангоны екі адамның билейтіні белгілі. Жуырда Алматыда кездескенімізде Израильдің сыртқы істер министрі Шимон Перес маған соңғы жылдары Ресейден Израильге

шамамен 700 мың еврейдің келгенін айтты. Біз Ресейден Батысқа да кетіп жатқан адамдардың аз еместігін білеміз. Бірақ ол елдердің саясаткерлері Ресейді айыптап жатқан жоқ қой.

Тілші:

– Мен, Нұрсұлтан Әбішұлы, қазір Сіздің жас та болса дүние жүзі таныған мемлекеттің көшбасшысы ретінде сөйлеп отырғаныңызды түсінемін. Ал енді проблемаға мемлекеттік емес, адами тұрғыдан қарап көрсе ше?

Н. Назарбаев:

– Біріншіден, мен білімді орыс тілінде алдым, қазақ және орыс мәдениеттерінде тәрбиеленгенмін. Менің достарымның арасында қай кезде де орыс адамдары көп болды және қазір де солай. Екіншіден, «интернационализм» ұғымы мен үшін ешқашан бос сөз болған емес. Мен көп ұлтты ортада өсіп қалыптастым. Қазақтардың орыстарға құрметі тарихи тұрғыда қалыптасқан. Мен үшін Ресейдегі кейбір саясаткерлердің орыстар мен қазақтардың арасында жік салғысы келетіні өте өкінішті жәйт. Соған қарамастан мен ондай саясаткерлердің жеке пікірлерін мемлекет ретіндегі Ресейдің айқындамасынан бөліп тастаймын. Егер, шындығын айтсам, Қазақстанға қатысты Ресейдегі қоғамдық пікір қалай қалыптасатынының қисынын түсіну кейде маған қиынға соғады. Мені шексіз билік алды, Конституцияны «өзіне қарай» ыңғайлады, енді болмаса диктатура орнатқандай етіп жазады. Ал енді Қазақстандағы соңғы конституциялық реформалар орыс тілді тұрғындардың мүдделеріне де қарай жүргізілді. Ескі Конституцияда Қазақстан – бұл өзін-өзі билейтін қазақ ұлтының мемлекеті деп нақты жазылған болатын. Мен сол кездегі парламентпен үш күн бойы айтыстым, бірақ ештеңе өндіре алмадым. Орыс тілінде дүние жүзінің еш жерінде кездеспейтін «ұлтаралық қатынас» тілі мәртебесі сол кезде берілді. Қазіргі Конституция «Біз...Қазақстан халқы» деген сөздермен басталады, онда бұл тек қазақтардың мемлекеті деген тұжырым жоқ. Бұл көп ұлтты халықтың мемлекеті екені, ол ұлтына, діни нанымына, саяси сеніміне және сол сияқтыларына қарамастан барлық азаматтардың құқығын қорғайтыны жазылған. Орыс тіліне ұйымдар мен мекемелерде мемлекеттік тілмен бірге ресми тіл мәртебесі берілген. Тағы қай елде славян елдерін қоса есептегенде, бұл мәселе біздегідей шешілген екен? Қазақстанның мемлекеттік мектептерінің 70 пайызында балаларды орыс тілінде оқытады. Тағы қай елдің облыс орталығында орыс театрлары мен газеттері бар екен? Мен әрдайым ашық айтамын: орыс тілі қазір орыстардың өзіне карағанда қазақтарға көбірек керек. Орыс тілі арқылы қазақтар әлемдік ғылымға, әдебиетке, мәдениетке шықты. Қазір біздің мемлекетімізді басқарып отырған жас қазақ интеллектуалдары білімді орыс тілінде алған.

Орыс тілі – БҰҰ-ның әлемдік тілдерінің бірі. Орыс тілінен айрылу қазақтар үшін апатқа ұрыну болар еді. Қазақстандағы орыс тілін «қорғап жүрген» саясаткерлерге мен бүгінгі Ресейдің өзінде орыс тілін қалай пайдаланып, оны неге айналдырғанына көз салуға кеңес берер едім. Принципінде, егер Думадағы бәзбіреулерге Қазақстанда орыстарға байланысты кейбір жәйттер ойдағыдай болып көрінбеді делік, онда келіңіздер, адам құқы бойынша бірлескен беделді комиссия құрайық, ол объективті түрде Ресейдегі түркі тілдестердің жағдайын қоса есептегендегі барлық проблемаларды қарастыратын болсын. Тек бірден айта кетейін: олар саяси капитал жинау мүмкіндігі емес, ең алдымен ақиқат толғандыратын адамдар болсын. Мұндай проблемалар қарапайым қазақстандықтардың арасында жоқ деп есептеп, осындай тақырыптарға байланысты сөйлегенде өте қатты қынжылатынымды атап айтуға тиіспін.

Тілші:

– Сізді тағы да қатты қынжылтамын ба деп жүрексініп тұрмын. Соңғы кезде Қазақстан аумағына таралатын Ресей телехабарларының қысқартылғаны туралы көп айтылып, жазылып жүр.

Н. Назарбаев:

– Бұл таза қаржылық мәселе. Айтпақшы, мен Ресей телехабарлары үшін түнгі сағат он екіге дейінгі ең тиімді уақытты қалдыруды талап еттім. Бүгінде телехабар тарату дегеніміз не? Бұл жаңалықтар, фильмдер ғана емес, сонымен бірге жарнама да. Ресей фирмалары көк тиын шығармастан, өзінің әбден мүмкін тұтынушыларының қатарына 17 миллион қазақстандықтарды қосып отыр. Бұған да төзуге болар. Бірақ тарату – бұл сонымен бірге электр энергиясы, техниканы пайдалану, жөндеу жұмыстары, жалақы төлеу қажет болатын қызметшілер де ғой. Басқа мемлекеттің аумағына хабар тарататын кез келген мемлекет өз тауарларының жарнамасы үшін және бағдарламаларын көрсеткені үшін ақша төлейді. Бүгінде Қазақстанның Ресей хабарларын ғана емес, толық көлемінде өз телевизиясын да қаржыландыру мүмкіндігі жоқ. Бар проблема осында. Алайда, егер қандай да бір облыстары ресейлік бағдарламаларды толық көлемде қатты көргісі келсе, абоненттерден ақша жинап, ақысын төлеп, көргеніне ешкім қарсы емес. Облыстарда осылай жасап та жатыр. Мемлекет тарапынан тыйым салушылық жоқ. Біз қарсы емеспіз. Әркім нені қаласа, соны көріп оқысын. Қазақстанда осы жылдардың ішінде бірде-бір газет жабылған жоқ. Басқаша ойлағаны үшін ешкім жауапкершілікке тартылған емес. Дегенмен Ресей телевизиясының Қазақстан проблемаларын тым еркінсі баяндайтыны бөлек тақырып болып табылады. Басқа көзқарасты ондағылар естігісі келмейді. Бізді Ресей телевизиясына жібермейді.

Тілші:

– *Нұрсұлтан Әбішұлы, Сіздің ойыңызша, Қазақстандағы ішкі саяси жағдайдың Ресейдегіден негізгі айырмашылығы неде?*

Н. Назарбаев:

– Маған Қазақстандағы саяси жағдай, әсіресе Конституция және Президенттік өкілеттілікті ұзарту бойынша өткізілген референдумдардан кейін тұрақтанғандай болып көрінеді. Халық өзінің біртұтастығын сезіне бастады. Реэмиграция, яғни орыстілді халықтың Қазақстанға қайта оралуы басталды. Алдағы жылдың басында мен бұл цифрларды жария етемін. Біздің аса ірі Соколов-Сарыбай кен байыту комбинатымыз қайтадан жұмыс істей бастасымен-ақ бір айда Ресейден екі жүз отбасы қайтып келді. Адамдар металлургия өнеркәсібінің, алюминий өндірісінің кәсіпорындарына қайта оралуда. Мұның өзі Қазақстаннан миграцияның негізінде саяси емес, таза экономикалық сипат жатқанының тағы бір дәлелі. Адамдарға ойдағыдай ақша төлеу басталысымен-ақ олар қайта оралып, жақсы жұмыс істеуде. Бұл табиғи нәрсе. Адамдар жақсы өмір сүргісі келеді, олар еңбегіне ойдағыдай ақы төленсе екен дейді.

Тілші:

– *Дегенмен де, Нұрсұлтан Әбішұлы, жаңа Ресей мемлекетінің шекарасынан тыс қалған 25 миллион орыстың проблемасы бар ғой. Және ол экономикалықтан гәрі көп ретте саяси проблема болып табылады.*

Н. Назарбаев:

– Бірақ ол үшін Қазақстан Республикасының Президентінен сұрамау керек. Мен одақтың жаппай күйретілуін қалаған жоқпын.

Тілші:

– *Қазір мемуаршылар КСРО-ның ыдырауы біздің бұрынғы ортақ мемлекетіміздің ішкі әлсіздігінен болды деп жазуда. Айтпақшы, Сіз бұл жанрдың туындыларына қалай қарайсыз? Өйткені Сізді олар да жиі атап жатады ғой. Мысалға, Горбачевтың көмекшісі – Андрей Грачев Ново-Огороводағы саяжайда түнде Горбачевтің, Ельциннің және Сіздің араларыңызда құпия келіссөз болғанды айтады. Онда Сіздің Премьер-министр қызметіне келетініңіз шешілгендей болыпты. Сіздер онда кейіннен гекачэпистер болғандардың көпшілігін қызметінен босатуға келіскен сияқтысыздар. Крючковтың ведомствосы, әлбетте, бұл әңгімені жазып алған, содан кейін «күш министрлері» және басқалары билік басында қала алмайтындарын түсініп, төңкеріс жасауды ойластырған. Басқа мемуарларда Горбачев Янаевтың орнына Сізді вице-президент еткісі келгені айтылады...*

Н. Назарбаев:

– Иә, ондай әңгіме болған. Онда біз үшеу болғанбыз. Андрей Грачев біздің арамызда болған жоқ. Горбачев мені премьер-министр немесе вице-президент еткісі келді деп ойламаймын. Ал енді ГҚЧП-ға келетін болсақ, мұның бәрі әлдеқайда ерте ойластырылған деп санаймын. Горбачев те, гекеачепистер де үнемі ерік-жігер параличін, патологиялық жігерсіздікті бастан кешкені бір басқа мәселе. Егер сізді менің жеке пікірім қызықтыратын болса, мен Горбачев Одақты іс-жүзінде күрессіз «берді» деп санаймын. Беловежск келіссөзі кезінде оның жеткілікті билігі бар еді, ол әлі ядролық алып державаның көшбасшысы және Жоғары бас қолбасшы болып тұрған. Тарихта бетбұрыс жасаған бұл оқиғаларға басқа мемуаршыларға қарағанда менің өзіндік, өзгеше көзқарасым бар.

Тілші:

– *Шынымен-ақ Сіз де мемуар жазып жүрсіз бе, Нұрсұлтан Әбішұлы?*

Н. Назарбаев:

– Мемуарларды, әдетте істен қол үзіп жазады, ал мен әлі де әрекет үстіндегі саясаткермін. Былай дейік, мен өзім куәсі болған және қатысқан тарихи оқиғаларға өз түсінігімді беруге тырысатын кітаппен жұмыс істеудемін. «Үшінші ақиқат» дейтін ұғым бар. Ол әрқашан кейіндеп келеді. Оқиғалардың қызуы басылған ізімен айтылады.

Тілші:

– *Сіздіңше, бұл ақиқат бірінші және екінші ақиқаттардан несімен ерекшеленеді?*

Н. Назарбаев:

– Бірінші және екінші ақиқаттар – бұл қаншалықты ақиқат болудан гөрі, жеңімпаздар мен жеңілгендердің соншалықты өзін-өзі ақтауы болса керек.

Тілші:

– *Нұрсұлтан Әбішұлы, Одақтың күйреуі жеке өзіңіз үшін қасірет болды дедіңіз. Мынаны көз алдыңызға келтіріңізші, ТМД елдеріндегі тәуелсіз ұлттық мемлекеттер құрылысының мейрамында бөгде болып қалған орыс адамдары қандай күйде болды және қандай күйді кешуде?*

Н. Назарбаев:

– ТМД мемлекеттеріндегі орыстар қазіргі күйдегі Ресейге емес, КСРО-ға өз тиістілігін айтарлықтай көп ретте сезінетін. Прибалтикадағы және Украинадағы референдумдарда орыстардың басым көпшілігі жаңа мемлекеттердің тәуелсіздігі үшін дауыс берді. Қазақстан Президентін

бүкіл халықтық сайлауда мені жақтап қазақстандық славяндардың 99 пайызы дауыс берді. Неге екенін қайдам, қазір бұл жайында еске алуды ұнатпайды. Ресейдің қасіреті мынада, шекарасынан тыс қалған (айтпақшы, күш-жігерінің арқасында?) 25 миллион орыстарға қатысты оның белгілі бір жүйесі жоқ. Бірде кенеттен жоғары деңгейде барлығын Ресейге қайтарып орналастыру керек деп мәлімдейді. Бірақ дереу ақшаның жоқтығы және бола қоймайтыны анықталады. Бұл отпен ойнау. Айталық, 25 миллионы бір сәтте орындарынан түп көтеріліп, Ресейге қоныстанды делік, ал онда оларды, ашығын айтқанда, ешкім де күтіп отырған жоқ. Сондықтан да мен осынау қылпықтай да кінәсі жоқ адамдарды өздеріңізді саясаткерлердің жеке билік үшін күресінің кепілдігіне, ойыншығына айналдыруға рұқсат етпеңіздер деп шақырамын. Біздің республикадағы орыстар мен орыстілділерге былай деймін: Қазақстан – біздің сүйікті Отанымыз болсын!

Тілші:

– Нұрсұлтан Әбішұлы, Сіз Қазақстан аумағында тұратын казактарға, жалпы алғанда, казачествоға қалай қарайсыз?

Н. Назарбаев:

– Сөз қандай казактар, қандай казачество туралы болып отырғанына байланысты. Маған, мәселен, казачествоның коммунистермен қалай біріге алатыны тіпті де түсінікті емес. Бұл не қызыл казачество ма? Әлде өкілдерін Свердлов, Троцкий және басқа большевиктер олар казак болғаны үшін ғана мың-мыңдап қырған казачество ма? Казачество – бұл ұлт емес, сословие екені белгілі. Сословиелік теңсіздікке Қазақстан конституциясы бойынша тыйым салынады. Мен айтамын: егер сіздер тарихты, мәдениетті еске алып, қауымдастық құрғыларыңыз, өн шырқағыларыңыз, бірлесе өмір сүріп, еңбек еткілеріңіз келсе – құдай үшін сөйте беріңіздер. Бірақ бұл ретте Қазақстанда өзіңмен бірге суық және атылатын қару алып жүруге тыйым салынатынын, Қазақстандағы мемлекеттің қарамағындағыдан басқа әскери ұйымдар бола алмайтындығын ұмытпаңыз. Егер казактар әскери қызмет атқарғысы келсе, біз оларды Қазақстан армиясының қатарына шақырамыз, мейлі тұрақты әскери қызметшілер ретінде қызмет атқарсын. Басқа әскери құрылымдардың, оның үстіне Ресейлік атамандар кеңесіне және сол сияқтыларға бағынатындардың ешқайсысына біз жол бере алмаймыз және жол бермейміз. Мен – Конституция орындалуының кепілімін. Егер бәзбіреулер тарихты қазбалаймын десе, онда қазақтардың да казактарға өз есебі бар. Бірақ бүгінгілеріне емес, баяғыларына – жаулап алушыларына. Қазақтардың революцияға дейінгі тарихының ең бір қанды беттері нақ осы казактармен байланысты. Казактар қазақтардың ең бір шұрайлы жерлерін тартып алды, оларға өздерінің селендеріне жақындаған қазақтарды атуға құқық берілді. Осылайша мыңдаған қазақ

елтірілді. Казактар Колчакпен, Анненковпен және басқалармен бірге қазақ жерінің үстінен от шашып, қылышпен шапқылап өткен. Маған тура айтатын уақыт келгендей көрінеді. Қазақтар мен казактарды жауықтырғысы келгендер – Қазақстан-Ресей достығы мен сеніміне қарсылық білдірушілер. Олар қан көксейді. Мен – ұлты мен діни нанымына қарамастан барлық қазақстандықтардың Президентімін. Демек, Қазақстанның барлық азаматтарының тең құқықтары болуға тиіс. Біз азаматтардың қылыш және мылтық асынып жүруіне рұқсат етіліп, екіншілеріне рұқсат етілмеуіне болмайды. Менің казактар мен казачествоға ешқандай қарсылығым жоқ, бірақ олар өздері азаматтары болып табылатын мемлекеттің бағынуына тиіс. Содан кейін, бүгінде Қазақстан мен Ресей – дербес, тәуелсіз, мемлекеттер. Шынымен-ақ Ресей өз аумағында, айталық, Қытайдың әскери құрылымдарының болуына жол бере ме? Олай болса Қазақстанда неге заңсыз құрылымдар болуға тиіс?

Тілші:

– Ресей баспасөзі, соның ішінде «Независимая газета» да, журналист Супрунюк және атаман Гунькин секілді адамдарға жасалған репрессиялар туралы хабарлады.

Н. Назарбаев:

– Ресей баспасөзі Қазақстан ІІМ-іне өтініш жасап, толыққанды ақпарат ала алады. Айтпақшы, ол «Казахстанская правда» газетінде жарияланған. Екеуі де бұрын заңды бұзғаны үшін тергеу кезінде қашып жүрді. Сөз «Қазақстанда казактарды отырғызып жатқаны» туралы емес, Қазақстан Республикасының заңдары мен Конституциясын ешкімнің де бұзуына жол берілмейтіні туралы болып отыр. Олардың кінәлілігін немесе кінәсіздігін сот айқындайды. Бұған мен мықтап уәде беремін. Мен үшін осынау ащы тақырыпты аяқтай келе, Қазақстанды ең алдымен қазақтардың мемлекеті ретінде көргісі келетін ұлттық идеяға берілген адамдар тобы Қазақстанда тіпті де аз емес екенін ашық айтайын. Мұны жасырып қалмайық. Ресей саясаткерлері тарапынан олардың орыстарды қорғайтыны жөніндегі әр мәлімдемесінен кейін маған сен неге қазақтарды қорғаймын деп мәлімдемейсің деген қысым жасалды. Бірді-екілі өршеленген мәлімдемеден кейін жағдайды бақылау қолдан шығып кетуі мүмкін. Міне, сондықтан да Қазақстанда бір ұлттың екіншісінен артықшылығына жол берілмейді. Тек барлық азаматтардың жүз пайыз тең құқықтығы жағдайында біз тұрақтылықты және халықтар арасындағы ізгі қатынастарды сақтай аламыз. Біз Қазақстаннан кетушілікті қаламаймыз, ұлтаралық араздықты қаламаймыз. Қарапайым адамдардың бойында әлі де достық, түсіністік пен сенім сезімі сақталып отыр. Қазақстанда бейбітшілік пен тыныштықты сақтау – менің парызым.

Тілші:

– ТМД мемлекеттеріндегі бейбітшілік пен тыныштыққа қоғамның шектен тыс саясаттанушылығы, билікке ұмтылған саясаткерлердің бірін-бірі ашықтан-ашық жек көрушілігі қатты әсерін тигізуде. Әрбір сайлау нағыз улыған-шулығанға, елдің беріктігін сынап көрушілікке айналды. Орта Азияның үш елінде президенттер өз өкілеттіктерін ұзарту жөніндегі референдумға шықты, парламенттерін, осылай деп айталық, реформалады. Ресейде де «ізгілікті авторитаризмнің» игіліктері туралы айтудан жалығатын емес. Сіз осы орайдағы өз ойларыңызды бөліспес пе екенсіз?

Н. Назарбаев:

– Келіңіз, дамыған демократия елдеріндегі және ТМД елдеріндегі жағдайды салыстырып көрейік. Олардағы партияларды, әдетте, өте ауқатты адамдар басқарады, қандай да болсын партияның электораты егер ғасырлар бойы демесек, ондаған жылдар бойы қалыптасады. Дәстүрлі демократиялық жүйелерге ең алдымен қуатты орта таптың болуы тұрақтылық береді. Бұл, егер керек десеніз, демократиялық қоғамның жұлын омыртқасы. Орта таптың ерекше қасиеті – ұстамдылығы, ойластырушылығы, абайлағыштығы. ТМД елдерінде орта тап енді қалыптасу үстінде. Саясатқа кәсіби тұрғыдан болып толмаған, психологиялық жағынан әрдайым орнықты емес, жарық дүниеге өкпесі қара қазандай адамдар жиі келеді. Олар қоғамының игілігіне жұмыс істегісі келмейді және істей алмайды, оқығысы келмейді, олардың өмірдегі мақсаты – қандай да бір саяси ұйымға қосылып билікке жету. Халық мұны сезеді. Сайлау алдындағы айтыс-тартыс негізінен астаналарда өршіп жатады. Провинцияларда – жым-жырт. Батыстағыдай орнықты саяси партиялар қалыптасуы үшін уақыт керек. Бізде партиялар әл-әзір «төменнен» қалыптаса алмайды. Сондықтан да біз Қазақстанда оларды біртіндеп және мүмкіндігіне қарай өркениетті түрде «жоғарыдан» құрып жатырмыз. Елде күшті орта таптың жоқ кезінде, былайша айтқанда, басқаша бола алмайды. Қоғам дұрыс түзілмеген. Онда әлі либералдар мен консерваторларға, яғни ұстамды оңшылдарға дәстүрлі бөліну өткен жоқ.

Тілші:

– Ресейде Мемдумаға сайлау қарсаңында осындай екі қанатты құру әрекеті сәтсіздікке ұшырады.

Н. Назарбаев:

– Бәлкім, қажетті жағынан бастамаған шығар. Қазақстанда референдумдарда бүкілхалықтық дауыс беру экономикалық реформалар барысын басқаруды, демократиялық қоғам қалыптастыруды, әлбетте, Конституцияның және заңдарды мүлтіксіз сақтаудың негізінде, нақ

мемлекеттің өзіне алуы керектігін көрсетіп берді. Реформаларды табысты жүргізу үшін ең тиімді билік вертикалі керек. Біз демократия секілді сондай әдемі нәрсе Қазақстанды саяси тұрақтылық пен экономикалық гүлденуге өздігінен жеткізетініне батылдықпен күмәндана алдық. КСРО халық депутаттары бірінші съезінің мәжілістерін бүкіл елге көрсету кезінде біз татқан демократия – бұл демократия емес, оның ең нашар кері көрінісі еді. Бар кір-қоқысты көшеге ақтара салғандай болды, ал оны ешкімнің жинағысы келмеді. Демократия «халықты халық үшін басқарады» деген формула бойынша химиялық таза түрінде бүгінгі күні, өкінішке орай, мүмкін емес.

Батыстың сол «таза» демократиялық елдерін, сізді сендіре аламын, олигархиялар басқарады. Бізді американдық немесе француздық үлгідегі демократияға дереу өтуге шақырғанда, олар өз тарихтарын естен шығарады. Мен жуырда мынаны оқыдым, АҚШ-та 1928 жылға дейін дауыс құқы болмапты. Негрлерді ақтардан бөлуге жол бермеу туралы шешімдер онда 50-ші жылдары қабылданды. Еркектер мен әйелдердің теңдігі туралы – 70-ші жылдары. Яғни оларға демократия 150-200 жылда жеткен. Неліктен олар бізден демократияны дереу қажет етеді? Соншама жылғы тоталитаризмнен кейін бе? Мен былай деп білемін: бүгінде демократия енді-енді біздің есігімізді қағуда. Ал оның қатерлі құйын түрде баса көктеп кірмеуі үшін не істеу керектігін ТМД-ның әр елі өзінше шешуге құқылы. Демократияны декретпен енгізуге болмайды.

Демократияны тек қиналып бастан кешу керек. Біз қазір нақ сол «қиналыс» кезеңінде тұрмыз. Бүгінде мемлекет – нарықтық өзгерістерді жүргізудің, экономиканы ырықтандырудың, кең көлемді жекешелендірудің кепілі, жекешелендірудің нәтижесінде, мемлекет монополист болудан қалады, яғни, былайша айтқанда, өзі отырған бұтақты өзі шабады.

Бірақ, бұл азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаушы күшті мемлекеттің бұтағы емес, диктатураның, авторитаризмнің құраған бұтағы. Сондықтан да Қазақстан жағдайында Президент өкілеттілігін ұзарту жөнінде референдум өткізу және жаңа Конституцияны бүкілхалықтық қабылдау – сайып келгенде, реформаларды және басқа саяси оң процестерді жеделдетуден басқа ештеме де емес.

Тілші:

– *Мұның өзі, Нұрсұлтан Әбішұлы, келесі президенттік сайлау 2000-шы жылы өтетін болып, жаңа Парламент байқалып отырғанындай, Үкімет пен Президентке ыңғайсыздық туғызбайтынынан басқа неден көрініс тапты?*

Н. Назарбаев:

– Бұл, тіпті болмағанда, реформалардың заңдық базасын жасауда Қазақстанның Ресейді басып озуынан байқалды. Біз Ресейді «нарықтық»

заңдар қабылдаудан басып оздық. Жерге жеке меншік туралы мәселе шешілді. Бізде құқық қорғау жүйесін қайта құруда көп ілгерілеушілік болды. Біз тергеуді прокуратура мен соттан ажыраттық, яғни Вышинскийдің әдісінен бас тарттық. Біз милицияның құқықтық мүмкіндіктерін өте қатты күшейттік. Арнаулы топқа елді рәкеттер бандысынан тазарту міндеті қойылды. Жарты жылдың ішінде осындай бандылардың көпшілігі талқандалды. Сегіз айдың барысында Қазақстанда қылмыс 18 пайызға қысқарды, ал олардың ашылуы 20 пайызға ұлғайды. Әрине, қазірдің өзінде біз қылмысты жеңдік деп айтуға болмайды. Жаңа Конституция бойынша Президент өзі Үкіметті жасақтайды, атқарушы биліктің өкілдерін жоғарыдан төменге дейін тағайындайды. Алайда, жергілікті мәслихаттар, немесе, біз бұрын айтатынымыздай, Кеңестер, дауыстардың үштен екі бөлігі арқылы аудандық, қалалық, облыстық әкімдердің кез-келгеніне сенімсіздік білдіре алады. Мұндай жағдайда Президент оны қызметтен босатуға тиіс. Демек, тағайындаушылардың үстінен де тиімді бақылау жүзеге асырылады. Бұдан былай судьялардың тағайындалуы да жаңаша жүреді. Парламенттің, Үкіметтің, сот органдарының Конституцияда нақты айқындалған өкілеттіктері бар. Олар өзара бір-біріне бақылау жүргізеді. Егер «тармақтардың» қайсыбірі Конституцияны бұзса, Президент оларды халық алдында жауапкершілікке келтіреді.

Тілші:

– *«Независимая газета» бас редакторынан, Нұрсұлтан Әбішұлы, дербес сұрақ. Сіз бұрынғыша еуразияшылдық идеясын жақтайсыз ба?*

Н. Назарбаев:

– Еуразияшылдық идеясы, бұрынғысынша мен үшін – ең алдымен интеграция, ынтымақтастық идеясы. Маған ТМД елдері халықтарының интеграцияға, бақытқа ұмтылысы Назарбаевтың, Ельциннің немесе Лукашенконың ерік-жігеріне байланысты емес болып көрінеді. Бұл объективті процесс, тарихи қажеттілік. Қарапайым адамдар, халықтар қашанда саясаткерлерден ақылдырақ болған. Өткеннің ақылмандары былай деген: егер халықты басқарғың келсе оның соңынан ер. Интеграция идеясы – бұл ХХ ғасырдың идеясы. Өз көршілерімен интеграциясыз АҚШ – АҚШ, Еуропалық Одақ – Еуропалық Одақ болмас еді. Алайда, бір президенттің бұл ұранды сайлану үшін, екіншісінің саяси конъюктураға байланысты пайдалануы мені қатты қамықтырады. Бұл импровизациялардың Еуропазиялық Одақтың мен ұсынған үлгісімен үш қайнаса сорпасы қосылмайды. Бүгінде бұл үлгіден жекелеген үзінділерді жұлмалап алуда, бірақ оның мәні туралы ешкім еске алмайды. Меніңше, бұл әдепсіздік. Мен түңілген емеспін, жоқ. Мемлекетаралық экономикалық комитет – бұл менің еуроазиялық жобамнан. ТМД-ның мемлекетаралық соты – менің жобамнан.

Кеден одағы – ол да. Батыс Еуропада мемлекеттер конфедерациясын құру туралы айтылып жүр. Бұл ретте Еуропа елдерінің бірде-бірі өз тәуелсіздігі мен егемендігін жоғалтпайды. Үлкен Германия, мәселен Люксембургті тең әріптес таниды. Олай болса неге біз үнемі күмәндана береміз? Біз Ресейден ТМД елдері – тең әріптестер, біз теңдік, бір-біріміздің тәуелсіздігіміз бен егемендігімізді құрметтеу негізінде өмір сүретін боламыз дейтін сөзді күтумен келеміз. Бірақ бұл сөзді еститін емеспіз.

Тілші:

– Демек, кейбір түңілушілік бар екен ғой?

Н. Назарбаев:

– Мені қазір Еуразиялық Одақ туралы үнсіз қалғаным үшін кінәлап жатады. Шындығын айтсам, Ресейдің Мемлекеттік Думасына сайлау қарсаңында қандай да бір саясаткерлерге еріксізден тіпті де жарамсақтанған болып көрінгім келмейді. Парламент сайлауы мен Президент сайлауы өтсін. Ресейде саяси жағдай айқындалып, тұрақтансын. Сонда барып мен өз сөзімді айтамын. Мен Ресейге шын ниетпен жақсылық тілеймін. Мен Ресейде билік құлағанда лайықты адамдардың болғанын қатты қалаймын. Алланың атымен ант етейін, мен Ресейде реттілік орнап, барша халық үшін жақсы тұрмыс орнағанын қалаймын. Ресейде демократия нығайып, реформалар табысты жүрсін.

Нақ осындай Ресейді ХХІ ғасырда Қазақстанның стратегиялық әріптесі ретінде көремін. Біз тәңірінің қалауымен көршілер болдық. Біз бейбітшілікте және достықта өмір сүруге тиіспіз.

Тілші:

– Нұрсұлтан Әбішұлы, астананы Алматыдан Ақмолаға көшіру қажеттілігі неден туды?

Н. Назарбаев:

– Мұнда саясат жоқ. Хрущевтің кезінде Целиноград (қазіргі Ақмола) Қазақстанның болашақ астанасы ретінде салынған болатын. Алматы қаласы 400 мың адамға есептеліп салынған. Қазір ол бір жарым миллион тұрғынға дейін өсті. Қала таулардың арасында қыспақта жатыр, ол ешқайда өсе алмайды. Алматыдағы экологиялық жағдай – Қазақстанның барлық қалаларының арасындағы ең нашары. Географиялық тұрғыдан Алматы тұйықта тұр. Мұнда барлық жолдар бітеді. Бүгінде Алматыға Ресей туралы айтпағанның өзінде, Батыс Қазақстаннан ұшып келу қыруар қаржыға түседі. Алматы – бұл мемлекеттің кіндігі емес. Экономикалық тұрғыдан Алматыны одан әрі дамыту мүмкін болмайды. Соған қоса мұндағы сейсмикалық жағдай өте жоғары. Ғасырдың ішінде Алматы екі рет түгі қалмай күйреді. Әрине,

астананы көшіру Алматыны тағдыр тәлкегіне тастап, бәріміздің бірден Ақмолаға кетіп қалуымызды білдірмейді. Еліміздің қаржылық, мәдени орталық ретінде Алматының мәртебесі анықталады. Алайда, біз тәуелсіз Қазақстанның болашағын ойлауымыз керек. Ақмола шығыстан батысқа, және солтүстіктен оңтүстікке тартылған жолдардың қиылысында жатыр. Ол құрылыстар үшін қолайлы. Қазірдің өзінде барлық үкімет мекемелері қиналмастан орналаса алады. Ақмолада бұған дейін-ақ екі жарым мың және бір жарым мың орындық сарайлар салынған. Тың өлкелік комитеті үшін салынған ғимараттар кешенінде Президенттің, Үкімет пен Парламенттің әкімшіліктер аппараты бір мезгілде орналаса алады. Жас мемлекет үшін астананы көшіру өз дамуындағы серпіліс үшін ынталандырушылық болады деп санаймын. Біз қазірдің өзінде инвестицияларға мәлімдеулер алудамыз. Бүгін мен Ақмола үшін салынатын құны 200 миллион долларлық бизнес орталығының жобасын қарадым. Фирма бізден бір теңге де талап етпестен, оны өзі салып, пайдаланбақ. Батыстың басқа бір қаржылық тобы ұшақжай және терминал салып, оны бес жыл мерзімге басқаруға алғысы келеді. Мұнда да біздің ештеме төлеуіміз керек емес. Оңтүстік Корея құрылыс индустриясын дамытуға қажетті қаржыны инвестициялауға келісіп отыр. Меніңше, Қазақстанның астанасы Ресейге жақындай түскені оған да жақсы болса керек!

ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ГАЗЕТЕ «НЕЗАВИСИМАЯ» *

Алматы, 15 ноября 1995 года

**ВЫРИСОВЫВАЕТСЯ НОВЫЙ ТРЕУГОЛЬНИК: РОССИЯ,
БЕЛОРУССИЯ, КАЗАХСТАН.**
**ЕЛЬЦИН И НАЗАРБАЕВ ДОГОВОРИЛИСЬ О СОЗДАНИИ
ФИНАНСОВО-ПРОМЫШЛЕННЫХ ГРУПП**

Корреспондент:

– Нурсултан Абишевич, мы привыкли считать, что экстремизм, терроризм – удел расколотых, «разделенных в себе» стран и обществ. Однако же убийство премьер-министра Израиля «своим» показало, что дело обстоит гораздо сложнее. Вы согласны с утверждением, что вместо прежнего противостояния двух мировых систем мы сегодня имеем куда более противоречивое противостояние традиционных, скажем так, здоровых сил общества и сил экстремистских, которые выступают под самыми разными лозунгами, но всегда ведут дело к дестабилизации, хаосу, войне?

Н. Назарбаев:

– Такие явления, как терроризм, экстремизм, анархия, национализм, обостряются в переломные моменты истории. Разрушение СССР сдвинуло мир с оси. Старые устои разрушены. Новые пока только формируются. Мы произносим красивые слова об общечеловеческих ценностях, принимаем гуманные законы, но они не работают, потому что законы эффективны только тогда, когда общество «созрело» для их исполнения. Тогда законы легко и естественно становятся частью жизни. У нас этого не происходит. Мы говорим, что надо создать механизмы исполнения законов. Это так, но

* Ю. Козлов, «НГ», 15 ноября 1995 года

проблема стоит более серьезно. «Зоной риска» на планете являются не только страны СНГ, но и такие монолитные, единые в смысле трактования своих национальных задач государства, как Израиль. Недавно на юбилейной сессии ООН в Нью-Йорке я встречался и с Рабином, и с Арафатом. Они достигли договоренности по ближневосточному урегулированию, и я поздравил их. Мне казалось, что Рабин находится на пике политической карьеры, переживает свой звездный час. Ничто не предвещало столь скорого и ужасного конца.

Корреспондент:

– Политических деятелей, как правило, убивают именно на самом пике карьеры...

Н. Назарбаев:

– Это верно. Но только отчасти. Ближний Восток – арена столкновения самых разных интересов. Было ведь и покушение на президента Египта, когда он находился с визитом в одном из зарубежных государств. Покушения предпринимаются в моменты, когда благодаря усилиям политических лидеров события необратимо сдвигаются в направлении, которое не устраивает те или иные силы. Тогда в действие вступают террористы. Но история знает примеры, когда лидеры сами на себя организуют покушения. В этом случае, естественно, решаются совсем другие задачи.

Корреспондент:

– В странах СНГ, видимо, возможны оба варианта?

Н. Назарбаев:

– Вполне. Ситуация осложняется еще и тем, что идет передел собственности. Что сегодня характерно для большинства стран СНГ? Уголовный беспредел, заказные убийства, неработающие законы, страх, сделавшийся нормой жизни. По бывшему Союзу бродит почти половина установленных, но не пойманных убийц. В рамках одной лишь России или одного Казахстана проблему преступности решить невозможно. Только общими усилиями. К тому же на хаосе, войне, неразберихе делаются большие деньги. Я впервые задумался об этом несколько лет назад в Нагорном Карабахе, когда был там с миротворческой миссией вместе с Борисом Ельциным. Неужели простым людям – неважно, армянам или азербайджанцам – необходимо это кровопролитие? Странно, но ни государственные деятели, ни политологи, ни журналисты не дают внятного объяснения: почему столько лет не прекращаются войны в Нагорном

Карабахе, в Таджикистане, почему российская армия вот уже год воюет против собственного же народа в Чечне?

Корреспондент:

– Увы, Нурсултан Абишевич, вся постсоветская история – сплошные вопросы, но никак не ответы.

Н. Назарбаев:

– Не согласен. Ответы есть. Народы, простые люди тут совершенно ни при чем. Маховик войны, резни запускают политики, а используют его в своих интересах преступники. Их со временем обязательно назовут по именам. В Карабахе все началось с выборов 1989 года. Чтобы попасть в Верховный Совет СССР, кандидаты – кстати, не только армяне и азербайджанцы – начали разыгрывать национальную карту, потому что это был самый верный способ собрать голоса избирателей.

Корреспондент:

– Национальная карта разыгрывается, к примеру, и в Канаде. Но там ведь не доходит до смертоубийства.

Н. Назарбаев:

– В Канаде не доходит, а в Северной Ирландии, в Испании доходит. Я с тревогой обо всем этом думаю. Я продолжаю считать, что интеграция между странами СНГ необходима, прежде всего, для того, чтобы вернуть к нормальному существованию, успокоить народы наших стран. Для стран СНГ интеграция, сотрудничество – это не только экономические выгоды, но, если угодно, совершенно необходимое состояние духовно-психологической устойчивости, уверенности в завтрашнем дне. Все это, естественно, должно делаться при сохранении всеми государствами независимости и суверенитета. Мы были вместе сотни лет. Самое удивительное (почему-то никто об этом не вспоминает), но у наших народов есть и опыт совместного построения рыночной экономики – я имею в виду период до 1917 года. Сегодня страны СНГ столь же единодушны в построении капитализма, как раньше – социализма и коммунизма. Так давайте объединим усилия! Я убежден: чем больше будет на необъятных просторах СНГ экономической интеграции, сотрудничества, взаимопомощи, тем меньше будет бед, нищеты, хаоса, экстремизма и терроризма. Но, еще раз повторяю, сотрудничать мы должны при равном соблюдении и безусловном уважении прав и интересов всех без исключения стран Содружества. Только такой подход может привести нас в будущем к достойному союзу независимых стран.

Корреспондент:

– А как быть, Нурсултан Абишевич, с соблюдением и уважением прав «нетитульных» народов внутри самих стран СНГ? Представляется, что в этой связи Вы, как Президент Республики Казахстан, находитесь в достаточно сложном положении. С одной стороны, на Вас оказывает давление часть национальной элиты, желающей строить государство казахов и, прежде всего, для казахов. С другой – у Вас есть определенные проблемы с русскоязычным населением, в частности с казачеством.

Н. Назарбаев:

– Мне кажется, что человек, претендующий называться политиком, должен смотреть на любую проблему с разных точек зрения. В данном случае, как с точки зрения русских, так и казахов, представителей других народов, проживающих в Казахстане. Если проблема рассматривается исключительно под одним углом зрения – это и есть чистой воды национализм. Вы представляете, что бы началось в Казахстане, если бы я дал волю пусть и небольшой, но весьма энергичной группе нашей интеллигенции, казахским националистам, встал на их позиции? Сегодня в Казахстане самая многочисленная национальная группа – приблизительно половина населения – это казахи. Примерно 30% – русские. Вообще же в Казахстане живут представители более 100 народов и наций. Вернулись потомки тех казахов, кто был вынужден уехать после революции в Монголию, Иран. Немало казахов переселились из других стран Средней Азии, да и из России, куда они убежали от голодной смерти в 30-х годах. В то же время продолжается отток немцев и русскоязычных, приехавших в Казахстан, кто в ссылку, кто по оргнаборам на целину, на комсомольско-молодежные стройки, военные заводы и так далее. Многие из этих людей и не думали оставаться в Казахстане навсегда, носили в душе, в сердце мысль о возвращении домой. Фактом является то, что в процентном отношении в Казахстане сейчас баланс смещается в пользу коренной нации. Это естественный для любого молодого государства процесс. Тем не менее Казахстан был, есть и будет многонациональным государством. И я ощущаю себя Президентом именно многонационального государства. Мне представляется, что Казахстан не на словах, а на деле неустанно подтверждает свое желание быть близким, дружественным России соседом. Мы всегда учитываем интересы России как во внутренней, так и во внешней политике. Но пусть в России никто не думает, что мы бесконечно будем делать односторонние уступки. Танго, как известно, танцуют вдвоем. Недавно при встрече в Алма-Ате министр иностранных дел Израиля Шимон Перес сказал мне, что за последние годы из России в Израиль прибыло примерно 700 тысяч евреев. Мы знаем, что

немало людей уезжает из России и на Запад. Но ведь политики этих стран не обвиняют Россию.

Корреспондент:

– Я понимаю, Нурсултан Абишевич, Вы сейчас говорите как Президент, лидер молодого, но уже признанного в мире государства. А если взглянуть на проблему не с государственной, а с человеческой точки зрения?

Н. Назарбаев:

– Во-первых, я получил образование на русском языке, воспитан на казахской и русской культурах. Среди моих друзей всегда было и есть много русских людей. Во-вторых, слово «интернационализм» никогда не было для меня пустым звуком. Я вырос и сформировался в многонациональной среде. Уважение казахов к русским сложилось исторически. Мне очень жаль, что некоторые политики в России хотят вбить клинья между русскими и казахами. Тем не менее я отделяю частное мнение этих политиков от позиции России как государства, хотя, честно говоря, иной раз мне трудно уловить логику в том, как формируется в России общественное мнение в отношении Казахстана. Пишут, что я взял неограниченную власть, приспособил Конституцию «под себя», чуть ли не установил диктатуру. Между тем последние конституционные реформы в Казахстане были проведены и в интересах русскоязычного населения. В старой Конституции было четко записано, что Казахстан – это государство самоопределившейся казахской нации. Три дня я сражался с тогдашним парламентом против этой формулировки, но ничего не сумел сделать. Русскому языку тогда же был придан не встречающийся нигде в мире статус языка «межнационального общения».

Нынешняя Конституция начинается со слов «Мы, народ Казахстана», в ней уже нет утверждения, что это государство только казахов. Там записано, что это государство многонационального народа, которое защищает права всех граждан, независимо от их национальности, вероисповедания, политических убеждений и так далее. Русскому языку наравне с государственным придан статус официального для всех организаций и учреждений. В какой еще стране, включая славянские, этот вопрос решен так, как у нас? В 70% казахстанских государственных школ обучают детей на русском языке. В какой еще стране в каждом областном центре есть русские театры и газеты? Я всегда говорю открыто: казахам русский язык сегодня нужен больше, чем самим русским. Через русский язык казахи вышли в мировую науку, литературу, культуру. Молодые казахские интеллектуалы

– которые сегодня управляют нашим государством, получили образование на русском языке. Русский язык – один из мировых языков ООН. Потеря русского языка для казахов была бы катастрофой. Я бы посоветовал политикам, «защищающим» русский язык в Казахстане, взглянуть на то, как сегодня обращаются и во что превращается русский язык в самой России. В принципе же, если, допустим, кому-то в Думе кажется, что в Казахстане не все ладно с русскими, то давайте создадим авторитетную совместную комиссию по правам человека, которая рассмотрит объективно все проблемы, включая и положение тюркоязычных в России. Только сразу оговорюсь: пусть это будут люди, которых, прежде всего, волнует истина, а не возможность заработать политический капитал. Должен заметить, я всегда очень сильно расстраиваюсь, когда говорю на эти темы, считаю, что подобных проблем среди простых казахстанцев нет.

Корреспондент:

– Боюсь, что снова Вас расстрою. В последнее время много говорят и пишут о сокращении российского телевидения на территорию Казахстана.

Н. Назарбаев:

– Это вопрос чисто финансовый. Кстати, я настоял на том, чтобы оставить для российского вещания самое лучшее время – до двенадцати ночи. Что такое сегодня телевидение? Не только новости, фильмы, но и реклама. Не тратя ни копейки, российские фирмы прибавляют к своим потенциальным клиентам 17 миллионов казахстанцев. Это, впрочем, можно перетерпеть. Но ведь вещание – это еще и электроэнергия, эксплуатация техники, ремонтные работы, обслуживающий персонал, которому надо платить зарплату. Любое государство, которое вещает на территорию другого государства, платит деньги за рекламу своих товаров и ретрансляцию программ. Сегодня Казахстан не имеет возможности финансировать не только российское вещание, но в полном объеме свое собственное телевидение. В этом вся проблема. Однако если население какой-нибудь области очень захочет смотреть российские программы в полном объеме, никто не возбраняет собрать с абонентов деньги, оплатить и смотреть. Так и делается в областях. Запрета со стороны государства нет. Мы не против. Пусть каждый смотрит и читает, что хочет. В Казахстане за все эти годы не закрыта ни одна газета. Никто не привлечен к ответственности за инакомыслие. Отдельной темой, впрочем, является то, что ТВ России весьма вольно трактует проблемы Казахстана. Услышать же другую точку зрения не хотят. Нас к российскому ТВ не допускают.

Корреспондент:

– *Нурсултан Абишевич, в чем, на Ваш взгляд, основное отличие внутренней политической ситуации в Казахстане от российской?*

Н. Назарбаев:

– Мне кажется, что политическая ситуация в Казахстане, в особенности после референдумов по Конституции и продлению президентских полномочий, стабилизировалась. Народ начинает ощущать свое единство. Началась реэмиграция, то есть возвращение русскоязычного населения в Казахстан. В начале будущего года я обнародую эти цифры. Как только снова заработал наш крупнейший Соколовско-Сарбайский горно-обогатительный комбинат, в один месяц вернулись двести семей из России. Люди возвращаются на предприятия металлургической промышленности, в алюминиевое производство. Это еще одно доказательство того, что в основе своей миграция из Казахстана носит не политический, а сугубо экономический характер. Как только людям начинают платить нормальные деньги, они возвращаются и прекрасно работают. Это естественно. Люди хотят хорошо жить, хотят, чтобы им нормально платили за их труд.

Корреспондент:

– *И все же, Нурсултан Абишевич, проблема 25 миллионов русских, оказавшихся вне границ нового российского государства, существует. И проблема эта в большей степени политическая, нежели экономическая.*

Н. Назарбаев:

– Но спрашивать за нее надо не с Президента Республики Казахстан. Я не хотел обвального разрушения Союза.

Корреспондент:

– *Сейчас мемуаристы пишут, что развал СССР был предопределен внутренней слабостью нашего бывшего общего государства. Как, кстати, Вы относитесь к произведениям этого жанра? Вас ведь очень часто в них упоминают. К примеру, помощник Горбачева – Андрей Грачев утверждает, что ночью на даче в Ново-Огареве имели место секретные переговоры между Горбачевым, Ельциным и Вами. Что будто бы было решено, что Вы займете пост премьер-министра. Вы, мол, тогда договорились освободить от должностей многих из тех, кто стали потом гэкачепистами. Ведомство Крючкова, естественно, записало этот разговор, и тогда-то «силовики» и прочие, поняв, что*

им не удержаться у власти, замыслили переворот. В других мемуарах говорится, что Горбачев хотел видеть Вас вице-президентом вместо Янаева...

Н. Назарбаев:

– Да, была такая беседа. Но там нас было трое. Андрея Грачева среди нас не было. Не думаю, что Горбачев хотел видеть меня премьер-министром или вице-президентом. Что же касается ГКЧП, то полагаю, все было задумано значительно раньше. Другое дело, что и Горбачев, и гэкачеписты перманентно испытывали паралич воли, патологическую нерешительность. Если вас интересует мое личное мнение, то я считаю, что Горбачев «сдал» Союз практически без борьбы. На момент беловежских переговоров он обладал достаточной властью, все еще оставался лидером ядерной сверхдержавы и Верховным главнокомандующим. У меня свой собственный, отличный от других мемуаристов взгляд на эти повернувшие историю события.

Корреспондент:

– Неужели тоже пишете мемуары, Нурсултан Абишевич?

Н. Назарбаев:

– Мемуары, как правило, пишут, удалившись от дел, а я все еще действующий политик. Скажем так, я работаю над книгой, в которой пытаюсь дать собственное толкование исторических событий, свидетелем и участником которых был. Есть такое понятие – «третья правда». Она всегда приходит позже. По остывшим следам.

Корреспондент:

– Чем, на Ваш взгляд, эта правда отличается от первой и второй?

Н. Назарбаев:

– Первая и вторая – это не столько правда, сколько самооправдание победителей и побежденных.

Корреспондент:

– Нурсултан Абишевич, Вы говорили, что развал Союза явился лично для Вас трагедией. Представьте себе, что же испытали и испытывают русские люди, оказавшиеся в государствах СНГ чужими на празднике строительства независимых национальных государств?

Н. Назарбаев:

– Русские в государствах СНГ в значительно большей степени ощущали свою принадлежность к СССР, а не к России как таковой. На референдумах в Прибалтике и на Украине подавляющее большинство русских проголосовало за независимость новых государств. На всенародных выборах Президента Казахстана за меня проголосовало 99% казахстанских славян. Почему-то сейчас об этом не любят вспоминать. Беда России в том, что у нее нет определенной линии в отношении 25 миллионов русских, оказавшихся (кстати, благодаря чьим усилиям?) за ее границами. То вдруг заявляют на высоком уровне, что всех надо вернуть в Россию и обустроить. Но тут же выясняется, что денег на это нет, и не предвидится. Это игра с огнем. Допустим, 25 миллионов в одночасье снимутся с места, переселятся в Россию, где их, откровенно говоря, никто не ждет. Поэтому я обращаюсь к этим ни в чем не повинным людям с призывом: не разрешайте политикам превращать себя в заложников, игрушку в их борьбе за личную власть. Говорю русским и русскоязычным в нашей республике: пусть Казахстан будет нашей общей любимой Родиной!

Корреспондент:

– *Нурсултан Абишевич, как Вы относитесь к проживающим на территории Казахстана казакам, к казачеству в целом?*

Н. Назарбаев:

– Это, смотря, какие казаки, какое казачество имеется в виду. Мне, например, не очень понятно, как может казачество объединяться с коммунистами. Что это – красное казачество? Или то казачество, представителей которых Троцкий, Свердлов и другие большевики уничтожали тысячами только за то, что они казаки? Казачество – это, как известно, не нация, а сословие. Сословное неравенство запрещено по Конституции Казахстана. Я говорю: если вы хотите вспомнить историю, культуру, создать общину, петь песни, совместно жить и работать – ради бога. Но при этом на забывайте, что в Казахстане запрещено носить при себе холодное и огнестрельное оружие, в Казахстане не может быть иных военизированных организаций, кроме государственных. Если казаки хотят служить, мы их призовем в казахстанскую армию, и пусть служат как кадровые военнослужащие. Никаких иных военных формирований, тем более подчиненных российским советам атаманов и так далее, мы не можем допустить и не допустим.

Этого не позволяет наша Конституция. Я – гарант исполнения Конституции. Если же кто-то хочет копнуть историю, то и у казахов есть к

казакам свой счет. Но опять же не к сегодняшним, а к тем – завоевателям. Именно с казаками связаны самые кровавые страницы дореволюционной истории казахов. Казаки отнимали у казахов лучшие земли, им было дано право стрелять в приближающихся к их селениям казахов. Так были убиты тысячи. Казаки прошли по казахским землям огнем и мечом вместе с Колчаком, Анненковым и другими. Мне кажется, пришла пора говорить прямо. Те, кто хочет сравнить казахов и казаков, – противники казахстанско-русской дружбы и доверия. Они жаждут крови. Я – Президент всех казахстанцев, независимо от их национальности и вероисповедания. Следовательно, у всех граждан Казахстана должны быть равные права. Нельзя, чтобы одним гражданам было позволено ходить с саблями и ружьями, а другим – нет. Я ничего не имеют против казаков и казачества, но и они должны подчиняться законам государства, гражданами которого являются. И потом, сегодня Казахстан и Россия – самостоятельные, независимые государства. Разве Россия допустит существование на своей территории военных формирований, скажем, Китая? Так почему в Казахстане должны быть незаконные формирования?

Корреспондент:

– Российская пресса, в том числе и «НГ», сообщала о репрессиях против таких людей, как журналист Супрунюк и атаман Гунькин.

Н. Назарбаев:

– Российская пресса может обратиться в МВД Казахстана и получить исчерпывающую информацию. Кстати, она опубликована в газете «Казахстанская правда». И тот и другой, будучи под следствием за совершенные ранее нарушения закона, находились в бегах. Речь идет не о том, что «в Казахстане сажают казаков», а о том, что никому не позволено нарушать законы и Конституцию Республики Казахстан. Их виновность или невиновность будет определять суд. И только по закону. Это я твердо обещаю. Подводя черту под этой горькой для меня темой, скажу откровенно и о том, что в Казахстане есть немалая группа людей, приверженных национальной идее, которая хотела бы видеть Казахстан в первую очередь государством казахов. Не буду этого скрывать. После каждого заявления со стороны российских политиков, что они будут защищать русских, на меня оказывают давление: почему ты не заявляешь, что будешь защищать казахов? Одно – два воинственных заявления, и контроль над ситуацией может быть потерян. Вот почему в Казахстане недопустимо преимущество одних наций над другими. Только в условиях стопроцентного равноправия всех граждан мы сможем сохранить стабильность и добрые отношения между народами. Мы

не хотим, чтобы из Казахстана уезжали, не хотим межнациональной розни. В простых людях пока еще сохраняются чувства дружбы, понимания и веры. Сохранить в Казахстане мир и покой – мой долг.

Корреспондент:

– Миру и покою в государствах СНГ очень мешает запредельная политизированность общества, нескрываемая взаимная ненависть претендующих на власть политиков, каждые выборы превращаются в настоящий психоз, испытание страны на прочность. В трех среднеазиатских странах президенты вышли на референдумы о продлении своих полномочий, реформировали, скажем так, парламенты. Не устают поговаривать о благах «просвещенного авторитаризма» и в России. Не могли бы Вы поделиться своими мыслями по этому поводу?

Н. Назарбаев:

– Давайте сравним ситуацию в странах с развитой демократией и в странах СНГ. Там партии, как правило, возглавляют весьма состоятельные люди, электорат той или иной партии складывался десятилетиями, если не веками. Стабильность традиционным демократическим системам придает, прежде всего, наличие мощного среднего класса. Это, если угодно, позвоночник демократического общества. Отличительная черта среднего класса – умеренность, взвешенность, осторожность. В странах СНГ средний класс пока только складывается. В политику нередко идут профессионально несостоявшиеся, не всегда психически уравновешенные, обиженные на белый свет люди. Они не хотят и не могут работать на благо общества, не хотят учиться, цель их жизни – примкнуть к какой-нибудь политической организации и попасть во власть. Народ это чувствует. Предвыборные страсти бушуют в основном в столицах. В провинции – тишина. Чтобы сложились нормальные – как на Западе – политические партии, необходимо время. Партии у нас пока не могут сформироваться «снизу». Поэтому мы в Казахстане постепенно и по возможности цивилизованно формируем их «сверху». Иного в отсутствие в стране сильного среднего класса, как говорится, не дано. Общество аморфно. В нем еще не произошло традиционного разделения на либералов и консерваторов, то есть умеренно левых и умеренно правых.

Корреспондент:

– В России попытка создать два подобных крыла в канун выборов в Госдуму провалилась.

Н. Назарбаев:

– Не с того края, наверное, зашли. В Казахстане всенародное голосование на референдумах показало, что именно государство должно взять на себя управление ходом экономических реформ, формирование демократического общества. Естественно, на базе Конституции и неукоснительного соблюдения законов. Для успешного проведения реформ необходима, прежде всего, эффективная властная вертикаль, мы взяли на себя смелость усомниться в том, что такая хорошая вещь, как демократия, сама собой приведет Казахстан к политической стабильности и экономическому процветанию. Та демократия, которой мы хлебнули во время трансляции на всю страну заседаний первого съезда народных депутатов СССР, это была не демократия, а самый худший ее эрзац. Как будто на улицу выплеснули всю грязь, а убирать никто не захотел. Демократия в химически чистом виде, по формуле «народ руководит народом во имя народа», сегодня, к сожалению, невозможна. Теми же «чисто» демократическими странами Запада, смею вас заверить, управляют олигархи. Когда они призывают нас немедленно переходить к демократии по американскому или французскому образцу, они забывают собственную историю. Я недавно прочитал, что в США до 1928 года фермеры не имели права голоса. О недопустимости сегрегации решения там принимались в 50-х годах. О равенстве мужчин и женщин – в 70-х. То есть к ним демократия приходила 150–200 лет. Почему же они хотят от нас демократии сразу? После стольких лет тоталитаризма? Я полагаю так: сегодня демократия только стучится к нам в двери. Ну а как сделать так, чтобы она не ворвалась в дом в виде смерча, каждая страна СНГ вправе решать по-своему. Демократию нельзя ввести декретом. Демократию можно только выстрадать. Мы сейчас как раз и находимся в фазе «страдания». Сегодня в Казахстане государство – гарант проведения рыночных преобразований, либерализации экономики, широчайшей приватизации, в результате которой, кстати, государство перестает быть монополистом, то есть, грубо говоря, рубит сук, на котором сидит, но это не сук сильного государства – защитника прав и свобод граждан, а сухая ветвь диктатуры, авторитаризма. Поэтому в условиях Казахстана проведение референдума по продлению полномочий Президента и всенародное принятие новой Конституции – это не что иное, как форсирование хода реформ и других позитивных политических процессов.

Корреспондент:

– *В чем это выразилось, Нурсултан Абишевич, помимо того, что следующие президентские выборы состоятся в 2000 году, а новый*

Парламент, по всей видимости, не будет доставлять неудобств Правительству и Президенту?

Н. Назарбаев:

– Это выразилось хотя бы в том, что Казахстан сегодня обогнал Россию в создании законодательной базы реформ. Мы обогнали Россию в принятии «рыночных» законов. Решен вопрос о частной собственности на землю. Большие сдвиги произошли у нас в реорганизации правоохранительной системы. Мы отделили следствие от прокуратуры и суда, то есть ушли от метода Вышинского. Мы очень сильно укрепили правовые возможности милиции. Специальной группе поставлена задача очистить страну от банд рэкетиоров. За полгода разгромлено большинство таких банд. За восемь месяцев преступность в Казахстане сократилась на 18%, раскрываемость же преступлений увеличилась на 20%. Хотя, конечно, говорить о том, что мы уже победили преступность, нельзя. Наконец, мы обогнали Россию в темпах реформирования вертикали исполнительной власти. Без этой вертикали в переходный период никак не обойтись. По новой Конституции Президент сам формирует Правительство, назначает представителей исполнительной власти сверху донизу. Но местные маслихаты, или, как мы раньше говорили, Советы, могут выразить двумя третями голосов недоверие любому – районному, городскому, областному – главе администрации. В этом случае Президент должен его освободить от занимаемой должности. Так что над назначенцами осуществляется эффективный контроль. По-новому отныне происходит и назначение судей. Парламент, Правительство, судебные органы имеют четко определенные Конституцией полномочия. Они взаимно контролируют друг друга. Президент приводит их к ответственности перед народом, если какая-либо из «ветвей» нарушает Конституцию.

Корреспондент:

– Персональный вопрос, Нурсултан Абишевич, от главного редактора «НГ». Вы по-прежнему привержены идее евразийства?

Н. Назарбаев:

– Идея евразийства для меня, как и раньше, – это, прежде всего, идея интеграции, сотрудничества. Мне представляется, что стремление народов стран СНГ к интеграции, к счастью, не зависит от воли Назарбаева, Ельцина или Лукашенко. Это объективный процесс, историческая необходимость, простые люди, народы всегда умнее политиков. Древние мудрецы говорили: если хочешь руководить народом, иди за ним. Идея интеграции – это идея XXI века. Без интеграции со своими соседями США не были

бы США, а Европейский союз – Европейским союзом. Но меня очень огорчает, когда один президент использует эти лозунги, чтобы избраться, другой – в зависимости от политической конъюнктуры. Эти импровизации не имеют ничего общего с предложенной мною моделью Евразийского союза. Сегодня из этой модели выхватывают отдельные фрагменты, но не вспоминают о ее сути. Мне кажется, это некорректно. Я не разочаровался, нет. Межгосударственный экономический комитет – это из моего евразийского проекта. Межгосударственный суд СНГ – из моего проекта. Таможенный союз – тоже. В Западной Европе поговаривают о создании конфедерации государств. При этом ни одна из европейских стран не теряет своей независимости и суверенитета. Большая Германия, к примеру, признает небольшой Люксембург равным партнером. Так почему же мы все время сомневаемся? Мы ждем от России слов, что страны СНГ – равные партнеры, что мы будем жить на основе равенства, уважения независимости и суверенитета друг друга. И никак их не дождемся.

Корреспондент:

– Выходит, некоторое разочарование все же имеет место?

Н. Назарбаев:

– Меня сейчас упрекают: почему я молчу про Евразийский союз? Честно говоря, мне просто не хочется сегодня, в канун выборов в российскую Госдуму, невольно подыгрывать тем или иным политикам. Пусть пройдут выборы в парламент и выборы президента. Пусть в России прояснится и стабилизируется политическая ситуация. Тогда я скажу свое слово. Я искренне желаю России добра. Мне очень хочется, чтобы в России были у власти достойные люди. Клянусь перед лицом Аллаха, я хочу, чтобы в России наступил порядок, пришла хорошая жизнь для всего народа. Чтобы в России утвердилась демократия и успешно шли реформы. Именно такую Россию я вижу стратегическим партнером Казахстана в XXI веке. Мы соседи по воле Господа. Мы должны жить в мире и дружбе.

Корреспондент:

– Чем вызвана, Нурсултан Абишевич, необходимость переноса столицы из Алма-Аты в Акмолу?

Н. Назарбаев:

– Здесь нет политики. Во времена Хрущева Целиноград (нынешняя Акмола) застраивался именно как будущая столица Казахстана. Город Алма-Ата строился в расчете на 400 тысяч человек. Сейчас он разросся

до полутора миллионов жителей. Город зажат между гор, ему некуда развиваться. Экологическая ситуация в Алма-Ате – наихудшая среди всех городов Казахстана. С географической точки зрения Алма-Ата находится в тупике. Здесь кончаются все дороги. Сегодня прилететь в Алма-Ату из Западного Казахстана, не говоря уже о России, стоит бешеных денег. Алма-Ата – это не центр государства. С экономической точки зрения дальше развивать Алма-Ату невозможно. К тому же здесь очень высокая сейсмичность. Дважды за прошедший век Алма-Ата разрушалась до основания. Конечно, перенос столицы не означает, что мы бросаем Алма-Ату на произвол судьбы и все дружно уезжаем в Акмолу. Будет определен статус Алма-Аты как финансового, культурного центра страны. Но мы должны думать о будущем независимого Казахстана. Акмола находится на перекрестке путей с востока на запад и с севера на юг. Она открыта для застройки. Уже сегодня там могут без хлопот разместиться все правительственные учреждения. В Акмоле еще раньше были построены дворцы на две с половиной и на полторы тысячи мест. В комплексе зданий, построенных для Целинного райкома партии, могут одновременно разместиться аппараты администрации Президента, Правительства и Парламента. Я считаю, что для молодого государства перенос столицы явится стимулом для рывка в своем развитии. Мы уже получаем заявки на инвестиции. Сегодня я рассматривал проект бизнес-центра для Акмолы стоимостью в 200 миллионов долларов. Фирма предлагает сама его построить и эксплуатировать, не требует от нас ни единого тенге. Другая западная финансовая группа хочет построить аэропорт и терминал и взять их в управление сроком на пять лет. И опять нам не надо ничего платить. Южная Корея согласна инвестировать средства в развитие стройиндустрии. По-моему, России должно быть приятно, что столица Казахстана будет к ней ближе!

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ЮНЕСКО-НЫҢ БАС КОНФЕРЕНЦИЯСЫ
28-СЕССИЯСЫНЫҢ ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІСІНДЕ
СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ *

Париж, 15 қараша 1995 жыл

РУХАНИЯТ ДҮНИЕСІНДЕГІ ИНТЕГРАЦИЯ –
ӘЛЕМДІК АЙДЫҢҒА АЛЫП ШЫҒАР ҚУАТТЫ КҮШ

Сіздерді ЮНЕСКО Бас конференциясының осынау сессиясы мінбесінен құттықтау мен үшін үлкен мәртебе. Бұл жыл дүниежүзілік қоғамдастықтың өмірінде адамгершілік, рухани биіктік идеяларының, адам құқықтары мен еркіндігінің орнығуы аясында өтіп жатыр. Осыдан елу жыл бұрын, білім, ғылым және мәдениет мәселелері жөнінде Біріккен Ұлттар Ұйымын құру туралы тарихи шешім қабылданды. Бұл проблема бұрынғысынша Жер шарының жүздеген миллион адамдарының назарын аударып келеді. Жарты ғасыр ішінде ЮНЕСКО дүниежүзілік даму процесіне пәрменді ықпал етіп отырған беделді халықаралық ұйымға айналды. Ол жариялаған «үйрету, іздену және бірлесіп жасау» жөніндегі үш құрамды міндет қарсыласу кезеңін басынан өткерген, интеграциялық күш-жігермен біріккен, сонымен қоса әлі де аймақтық жанжалдардан арылмай келе жатқан, қазіргі әлемнің өзара тәуелді елдерінен барған сайын көбірек қолдау табуда.

Осы сессияға қатысушыларға ұсынылып отырған ЮНЕСКО-ның қызметіндегі жаңа тұжырымдамалар қазіргі рухы мен ақиқатына сай келері және жуырда БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған бейбітшілікке жетудің ғаламдық үндеуін жүзеге асыру жолындағы ірі қадамға айналары сөзсіз.

ЮНЕСКО-ның ізгілікті бағдарламалары мен жобаларынан мемлекеттер мен халықтар өзін-өзі жетілдіруді, өзара түсіністік пен қарым-қатынастың, ұлттық ғылым, мәдениет, білім қазыналарын адамзаттың осы заманғы жетістіктерімен толықтырудың жолдарын іздейді.

* «Егемен Қазақстан» газеті, 17 қараша 1995 жыл.

Бірақ бұл орайда, әлбетте, әрбір ел стратегиялық, гуманитарлық ұмтылыстарымен және шығармашылық ресурстармен ерекше ұштасып жататын өз мәдениетімен, өз тілімен және өз тарихымен өмір сүреді.

Қазақстан да сол сияқты. Біздің стратегиялық мақсаттарымыздың мәні неде? Егер қысқаша айтар болсақ, онда кең де алысты көздеген прагматизм біздің ішкі проблемаларымыздың шешімін жалпы әлемдік көзқарастармен нақты ұштастыруымызды талап етеді.

Қазақ халқы мен оның арғы ата-бабаларының екі жарым мың жылдық тарихы, жазба деректерде жазылып қалғанындай, Шығыс пен Батыстық көптеген мәдениеттерімен тығыз байланыста болды. Философтың әлемдік тұтастық пен бірлікте ырғақты қозғалыс деп атаған тұжырымына икемділік қазақ мәдениетінің іргелі сипаттамаларының бірін құрайды, оның кәміл бүкпесіздігінің айырықша өлшемін айқындайды, сыртқы құбылыстарды қабылдаудағы зеректігін, лайықты рухани әріптестікке өзiрлігін көрсетеді.

Осы қасиеттердің қалыптасуына көп ретте даңқты Жібек жолы ықпал етті. Жүздеген жылдар бойына осы жол арқылы тауар артқан керуендерімен қатар білім мен идеялар таратылып, халықаралық байланыстар орнатылды. Осынау «рухани күретамырдың» мың жылдық тынысы қазақтардың дүниетанымына терең із қалдырды.

Нақ сондықтан да олар, біздің республика, тәуелсіздікке ие болғаннан кейін, рухани қайта өркендеуді басынан кешіре отырып, Ұлы Жібек жолының мәдени және бітімгершілік дәстүрлерін қайта түлетуге ұмтылуда. Еуропа мен Азия арасындағы аралық жағдайға ие бола, экономикалық және саяси байланыстардың қайнап жатқан арнасына айнала отырып, Қазақстан екі ұлы өркениетті байланыстырушы буынға айнала бастады.

Қазір әлемдік дамудың айқындаушы үрдісі – ғаламдық интеграция. Еуропа одағына мүше елдердің жігерлендіруші өнегесі планеталардың түкпір-түкпірінде қолдау табуда. Бірлесу процестері Латын Америкасы, Оңтүстік-Шығыс Азия, Таяу Шығыс елдері үшін тән сипат болып отыр.

Қазақстан ұсынған және қазірдің өзінде одан тыс жерлерде көптеген жақтастарын тауып отырған бұрынғы кеңес кеңістігінде Еуразиялық Одақ құру идеясы да осы арнада жатыр. Ол әбден түсінікті экономикалық мақсаттарды ғана емес, сонымен бірге ғылым, мәдениет пен білім беру, ақпарат саласында бұрынғы кеңестік республикалардың интеграциялануын көздейді.

Бүгінде мына бір айқын фактіні барша жұрт мойындап отыр: бірін-бірі байыта алатын ұлттық мәдениеттердің гүлденуінсіз тұрақты экономикалық даму да, әлеуметтік прогресс те, баянды демократия да, жер бетінде тыныштықтың да орнауы мүмкін емес. Сонау 1998 жылы ЮНЕСКО-ның мәдениетті дамытудың он жылдығын жариялауы кездейсоқ емес. Бұл

шын мәнінде игілікті бағдарлама. Ал оның шын мәніндегі асқақ мақсатын ЮНЕСКО-ның қамқорлығымен республикада ірі ойшыл әрі ақын Абай Құнанбаевтың 150 жылдығын мерекелеу кезінде бүкіл қазақстандықтар мейлінше толық сезінді.

Осы салтанаттарды өткізуде ЮНЕСКО-ның атқарушы хатшылығының және, ең алдымен, оның Бас директоры Федерико Майор мырзаның сіңірген еңбегі төтенше зор. Ол мерейтойға қатысу үшін Қазақстанға арнайы келді. Оның сапары Республикада үлкен жаңғырық туғызды. Көптеген қоғамдық ұйымдардың ұсынысы бойынша ЮНЕСКО-ның басшысына жыл сайынғы Бейбітшілік және рухани татулық сыйлығы берілді. Мұндай сыйлыққа Қазақстанда ұлтаралық тұрақтылық пен халықтардың бірлігін нығайтуға зор үлес қосқан көрнекті қоғам қайраткерлері ғана ие болады.

Қазір саясаткерлер мен мәдениеттің өзара қарым-қатынасы бірінші қатарға шығуда, деді ол одан әрі. Әлемдік тәжірибе мемлекеттік қайраткерлердің қоғамдық дамудың эстетикасына ықпал етіп келе жатқанын көрсетіп отыр. Олар елдер мен халықтар арасындағы байланыстардың мәдени деңгейін айқындайтын нәрсенің бәрін қолдап отыруға міндетті. Ашығын айту керек: бүгінге дейін әртүрлі субъективтік факторлардың салдарынан мұндай ықпалдың деңгейі мен қуаты тежеліп келді, ол шашыраңқы сипатқа ие. Осы заманғы саяси қайраткерлерге арналған қандай да бір меморандумның шеңберінде ЮНЕСКО осынау берекесіз процесті бір ізге сала алар еді. Мемлекеттердің басшылары мәдениетті зерттеу мен дамыту жөніндегі ЮНЕСКО-ның аймақтық қызметіне елеулі қолдау көрсете алады. Орталық Азия аймағына келетін болсақ, онда Қазақстан біздің халықтарымыздың бірегей рухани мұраларын кешенді түрде зерттеудің өзіндік базасы ретінде осында Еуразиялық зерттеулер орталығын немесе институтын құру идеясын қолдар еді. Принципті, неғұрлым ауқымды тұрғыда айтар болсақ, жоғары дамыған мемлекеттер мен халықаралық ұйымдар көшпелі экономиканы басынан кешіріп жатқан елдерге қолдау көрсете отырып, олардың мәдени дамуының өзгешеліктерін сөзсіз ескеруге тиіс. Бұл үшін, ЮНЕСКО-ның тиісті ұсыныстарының қажеттігі даусыз.

Интеграция әлемді жан-жақты дамыту үшін ашылып отырған мүмкіндіктер, Батыс пен Шығыс арасындағы нығайып келе жатқан байланыстар, білім беру саласында жаңа көзқарастар мен идеяларды талап етеді.

Бұрынғы тоталитарлық елдер бұл салада болмай қоймайтын реформаларды басынан кешіруде. Бұл әбден түсінікті. Өйткені жаңа әлеуметтік орта білім беру деңгейін өзгертуді талап етуде. Міне осы тұста, білім берудің сыннан өткен және өзін жақсы жағынан көрсеткен жүйелерін

зерттеп, негіздеу бағытында ЮНЕСКО-ның көмегінсіз болмайды. Атап айтқанда, басқа да көптеген елдер сияқты, Қазақстан үшін интеграциялық деп аталатын пәндер айрықша ықылас туғызып отыр.

Салыстырмалы тарих, мәдениет әлеуметтану, жаңа бағдарламалардың маңызды бөлігіне айналуға тиіс. Тіл мен әдебиетті зерттеу сияқты, мәдениеттердің өзіндік қасиеттері мен жалпы адамзаттық құндылықты бойына жинаған осындай пәндер бұл орайда өзінің лайықты орнын таба алады. Келешекте мұндай бағдарламалар қолдан жасалған тарихи және саяси кедергілерден ада, осы заманғы әлемнің жаңа тарихи тағылымын қалыптастыруға қабілетті.

Қазір Қазақстанда түбегейлі реформаларды жүргізу барысында бетпе-бет келіп жатқан проблемаларды кейде ескі білім беру негізінде шешу мүмкін болмай қалады. Іс жүзінде, олар бұрын жас мемлекеттердің кездеспеген осы заманғы әлеуметтік-саяси ақиқат шындықтың ажырағысыз бөлігіне айналған. Осыған сәйкес жалпы Еуропалық қана емес, Азиялық және басқа да аймақтық проблемалар бойынша мамандарды тереңірек даярлаудың қажеттігі туындауда. ТМД елдері ғана емес, сонымен бірге интеграцияны тереңдете түсуге ұмтылып отырған барлық мемлекеттер әлемдегі тез өзгеріп жатқан ахуалды ескеретін мамандандырылған білім беру бағдарламаларын жүзеге асыруға мүдделі. Сондықтан да біз бұл істе де ЮНЕСКО-ның қолдауына үміт артуға хақылымыз.

Осыған байланысты ежелгі бір кемеңгер: «Кім елдің бүгіні туралы ойласа – күнделікті ішіп-жеміне қам-қарекет жасайды, ал ертеңін ойласа – адамдардың жүзіне үңіледі», деген екен. Бұл рас: біздің бәріміз келешекте адамзаттың тарихын жасайтын жас ұландардың көзіне жалтармай қарауға тиістіміз.

Ғылым мәселесі де ЮНЕСКО-ның басты назарында болғандықтан, ең алдымен, әңгіме ғалымдардың күш-жігерін ядролық сынақтардың салдарын жоюға жұмылдыру қажеттігі туралы болып отыр.

Семей полигонының 40 жыл дерлік жұмыс істеуі Қазақстан халқының денсаулығына, айналадағы ортаға орны толмас зиян келтірді. Мұның өзі кеңестік тоталитарлық тәртіптің өресіз билеушілері адамзаттың пікірін сұрамастан жерді ажал себуші қару-жарақпен толтырғаны үшін адамзатқа қандайлық қымбат өтем жасауға тура келгенін күллі әлемге жариялауға толық құқық береді.

Қазақстан мұндай қарудан бас тарту жөніндегі саналы түрде таңдау жасап, оны таратпау туралы Шартқа өз еркімен қосылды. Бұл үшін Семей полигонын алдын-ала жапты. Біз алған ащы сабақ – бүкіл адамзатқа жасалған қаһарлы ескерту. Сондықтан біз барлық мемлекеттерді ядролық

сынауларға толық және жан-жақты тыйым салу туралы келісімге 1996 жылдан қалдырмай қол қоюға шақырамыз.

ЮНЕСКО-ның осы проблемаға ерекше назар аударуы өткеннің қателерін қайталамауға, халықтарды «бейбіт атом» делінетіннің ажал себуші ықпалынан көмектескен болар еді. Атап айтқанда, Қазақстан ядролық сынаулардың адамға және айналадағы ортаға ықпалының салдарын зерттеу жөніндегі халықаралық ғылыми зерттеу орталықты өзінде құруға дайын.

ЮНЕСКО сондай-ақ, планетада бүкілғаламдық экологиялық апаттар туғызуы мүмкін, құрып бара жатқан Арал теңізінің проблемаларына да ғылыми жұртшылықты тарта алар еді.

Ғылыми қызметтің тағы бір келешегі бар бағыты – ғарыш кеңістігін бірлесіп игеру. Қазір «ғарыш клубына» мүше елдер көбейіп келеді. Жер төңірегіндегі кеңістікті зерттеулерге шама-шарқынша өз үлесімен қатысып отырған бұл мемлекеттердің қатарында Қазақстан да бар. Оның екі азаматы орбиталық стансадағы ұшуларға қатысты. Марсқа ғарыштық экспедиция ұйымдастыру да алыс еместігін ескерсек, бүгінгі таңда ғарышты игеру ісінде халықаралық ғылыми кооперация қажеттігі түсінікті болады. Өйткені мұндай ауыр жүкті, алайда ғылыми-техникалық ілгерілеу жолында серпінді қозғалыс жасауға қажетті жүкті бірде-бір елдің жеке өзі көтере алмайды.

Біз міне, сондықтан да осы бір ауқымды проблеманы шешуге мүдделі елдер ең озық ғылыми күштердің жұмысын үйлестіре алады, ұлттық әуе-ғарыш бағдарламаларын өзара келісе алады деп есептейміз. Ал үйлестіру қызметін атқаруға ЮНЕСКО-ның өзі толық қабілетті.

Ғылым, мәдениет және білім саласындағы интеграция күн өткен сайын осы заманғы дүниенің қақпасын қаттырақ қағуда. Көкейкесті ізгілікті проблемаларды шешуге әлемдік қоғамдастықтың күш-жігерін біріктіру дүниені жаңа, әділетті негізде қайта құруға қуатты серпін беріп қана қоймай, ХХ ғасырдың кеселдерімен күрестің тиімділігін де едәуір арттырады. Бұл арада ең алдымен экстремизм, халықаралық терроризм, аймақтағы тұрақсыздық туралы айтылып отыр. Бүгінгі таңда көрнекті саяси қайраткерлер де, планетаның қатардағы азаматтары да олардың құрбаны болуда.

Адамзаттың ілгерілеуі үшін өмірлік қажетке айналған ұйым – ЮНЕСКО-сыз қазіргі дүниені көзге елестету мүмкін емес. Джавахарлал Неру оны «дүниежүзілік қоғамдастықтың ақыл-ойы» деп бекерге атаған жоқ.

ЮНЕСКО-ның ізгі мұраттары оның әлеуметтік экономикалық қайта құрулар процесінде ұстанған пәрменді бағыты бүкіл дүниенің орынды құрметіне ие болды әрі жаңа демократиялық қоғам құру жолымен келе жатқан Қазақстанда қызу қолдау табуда.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ПЛЕНАРНОМ ЗАСЕДАНИИ 28-Й СЕССИИ ГЕНЕРАЛЬНОЙ
КОНФЕРЕНЦИИ ЮНЕСКО ***

Париж, 15 ноября 1995 года

КРЕПНЕТ СОТРУДНИЧЕСТВО КАЗАХСТАНА С ЮНЕСКО И ФРАНЦИЕЙ

Для меня большая честь приветствовать вас с трибуны нынешней сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО. Этот год проходит под знаком утверждения в жизни мирового сообщества идеалов гуманизма, высокой духовности, прав и свобод человека. Как и пятьдесят лет назад, когда было принято историческое решение о создании Организации Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры, эта проблема по-прежнему является привлекательной для сотен миллионов людей планеты.

За полвека ЮНЕСКО превратилась в авторитетную международную организацию, которая активно влияет на процессы общемирового развития. Провозглашенная ею триединая задача «учить, искать и созидать сообща» находит все больше сторонников в нынешнем взаимозависимом мире, преодолевшем период конфронтации, объединенном интеграционными усилиями и, вместе с тем, все еще испытывающем потрясения региональных конфликтов.

Предложенная участникам нынешней сессии стратегическая программа развития ЮНЕСКО на ближайшую перспективу, новые концепции ее деятельности, несомненно, отвечают духу и реалиям сегодняшнего дня и станут крупным шагом на пути реализации глобального призыва к миру, недавно принятого Генеральной Ассамблеей ООН.

Сквозь призму гуманистических программ и проектов ЮНЕСКО государства и народы ищут пути для самосовершенствования, взаимопонимания и общения, пополнения национальных сокровищниц науки, культуры и образования современными достижениями человечества. Но при этом, конечно, каждая страна живет своей культурой, своим языком

* Газета «Казахстанская правда», 17 ноября 1995 года.

и своей историей, обладающими особым сочетанием стратегических гуманитарных устремлений и творческих ресурсов.

Не является исключением и Казахстан. В чем смысл наших стратегических целей? Если сказать кратко, то широкий и дальновидный прагматизм требует, чтобы мы реально увязывали решение внутренних проблем с общемировыми подходами. Две с половиной тысячи лет истории казахского народа и его предков, зафиксированной в письменных источниках, проходили в теснейшем взаимодействии с множеством культур Востока и Запада. Предрасположенность к тому, что философ назвал ритмическим движением в единстве с мировым целым, составляет одну из фундаментальных характеристик казахской культуры, определяет особую меру ее осознанной открытости, восприимчивости к внешним явлениям, готовности к достойному духовному партнерству.

Формированию этого свойства во многом способствовал знаменитый Шелковый путь, по которому в течение столетий вместе с караванами товаров распространялись знания и идеи, устанавливались международные связи. Тысячелетняя пульсация этой «артерии духовности» оставила глубокий след в мироощущении казахов.

Наверное, именно поэтому наша республика, переживающая с обретением независимости духовный ренессанс, стремится к возрождению культурных и миротворческих традиций Великого шелкового пути. Занимая срединное положение между Европой и Азией и являясь оживленной ареной экономических и политических контактов, Казахстан способен стать звеном, связующим две великие цивилизации.

Определяющей тенденцией мирового развития сейчас является глобальная интеграция. Вдохновляющий пример стран – членов Европейского союза находит поддержку в самых разных регионах планеты. Объединительные процессы характерны для стран Латинской Америки, Юго-Восточной Азии, Ближнего Востока.

В этом же русле лежит выдвинутая Казахстаном и имеющая уже многих сторонников далеко за его пределами идея создания в постсоветском пространстве Евразийского союза. Она не только преследует вполне объяснимые экономические цели, но и предполагает интеграцию бывших советских республик в области науки, культуры и образования, информации. Сегодня уже всеми признан очевидный факт: без расцвета национальных культур, способных к взаимообогащению, не может быть стабильного экономического развития, социального прогресса, прочной демократии, мира на земле. Не случайно еще в 1988 году ЮНЕСКО объявила десятилетие развития культуры. Эта поистине благородная программа, и ее высокое предназначение в полной мере испытали все

казахстанцы в нынешнем году, когда под эгидой ЮНЕСКО в республике состоялось празднование 150-летия великого мыслителя и поэта Абая Кунанбаева.

Чрезвычайно велика заслуга в проведении этих торжеств исполнительного секретариата ЮНЕСКО и, прежде всего, ее Генерального директора господина Федерико Майора, специально прибывшего в Казахстан в юбилейные дни. Его приезд вызвал большой резонанс в республике. По представлению многочисленных общественных организаций руководителю ЮНЕСКО была присуждена ежегодная премия Мира и духовного согласия, которой удостоиваются видные общественные деятели, внесшие большой вклад в укрепление межнациональной стабильности и единения народов Казахстана.

Ныне на первый план выдвигается проблема взаимоотношений политиков и культуры. Мировая практика показывает, что государственные деятели способны влиять и активно влияют на эстетику общественного развития. Они просто обязаны поддерживать все, что определяет культурный уровень связей между странами и народами. Надо быть откровенным: до сих пор степень и интенсивность такого влияния нередко сдерживается различными субъективными факторами, носит разрозненный характер. ЮНЕСКО могла бы унифицировать этот стихийный процесс в рамках некоего меморандума для политических деятелей современности. Главы государств способны оказать существенную поддержку ЮНЕСКО в ее региональной деятельности по изучению и развитию культуры. Что касается Центрально-Азиатского региона, то Казахстан поддержал бы идею создания у себя центра или института евроазиатских исследований – своеобразной базы комплексного изучения уникального духовного наследия наших народов. Говоря же в принципиальном, более масштабном плане, высокоразвитые государства и международные организации, оказывая поддержку странам с переходной экономикой, должны непременно учитывать специфику их культурного развития. Для этого, несомненно, нужны соответствующие рекомендации ЮНЕСКО.

Открывшиеся возможности для интеграции, многополюсного развития мира, крепнущие связи между Западом и Востоком, требуют новых подходов и идей в сфере образования. Посттоталитарные страны переживают неизбежные реформы в этой области. Это вполне понятно, поскольку новая социальная среда потребовала изменения образовательного уровня. И здесь, при изучении и внедрении апробированных и хорошо зарекомендовавших себя систем образования, не обойтись без помощи ЮНЕСКО. В частности, для Казахстана, как и многих других стран, немалый интерес представляют так называемые интеграционные дисциплины.

Такие предметы, как сравнительная история, культура, социология, должны стать важной частью новых программ. Изучение языка и литературы, этих мощных выразителей индивидуальности культур и носителей общечеловеческих ценностей, также могут найти в них достойное место. В перспективе подобные программы способны создать новый исторический контекст для современного мира, уже не разделенного искусственными историческими и политическими барьерами.

Проблемы, с которыми сейчас сталкивается Казахстан в ходе проведения радикальных реформ, порой невозможно решить на старой образовательной базе. По сути, они стали неотъемлемой частью современных социально-политических реалий, с которыми молодые государства раньше не сталкивались. Соответственно, растет необходимость в углубленной подготовке специалистов как по общеевропейским, так и по азиатским, другим региональным проблемам. Не только страны СНГ, но и все государства, стремящиеся к углублению интеграции, заинтересованы в реализации таких специализированных образовательных программ, учитывающих быстро меняющуюся ситуацию в мире. И здесь мы также вправе рассчитывать на поддержку ЮНЕСКО. По этому поводу древний мудрец заметил: «Тот, кто думает о сегодняшнем дне страны, заботится о хлебе насущном, кто о завтрашнем – вглядывается в людские лица». И это верно: все мы должны открыто смотреть в глаза юных людей, которым в недалеком будущем предстоит творить историю человечества, поскольку в центре внимания ЮНЕСКО всегда находятся и вопросы науки. Прежде всего речь идет о необходимости концентрации усилий ученых на ликвидации последствий ядерных испытаний. Почти 40-летнее функционирование Семипалатинского полигона нанесло непоправимый урон здоровью населения и окружающей среде Казахстана. Это дает нам полное право напомнить миру, сколь дорогую цену приходится платить человечеству за то, что, не спросив его мнения, бездумные правители тоталитарного советского режима усеяли землю смертоносным вооружением.

Казахстан сделал сознательный выбор в пользу отказа от такого оружия, добровольно присоединился к договору о его нераспространении, предварительно закрыв Семипалатинский полигон. Наш горький опыт – это грозное предостережение всему человечеству, поэтому мы призываем все государства заключить не позднее 1996 года соглашение о полном и всеобъемлющем запрещении ядерных испытаний.

Избежать повторения ошибок прошлого, оградить народы от смертоносного воздействия так называемого «мирного атома» помогло бы особое внимание ЮНЕСКО к этой проблеме. В частности, Казахстан готов создать у себя международный научно-исследовательский центр по

изучению последствий ядерных испытаний на человека и окружающую среду.

ЮНЕСКО могла бы также привлечь научную общественность и к проблемам погибающего Аральского моря, способным вызвать глобальные экологические катаклизмы на планете.

Еще одно перспективное направление научной деятельности – совместное освоение космического пространства. Все больше стран сегодня становится членами «космического клуба», в той или иной форме участвуя в исследованиях околоземного пространства. Среди них и Казахстан, два гражданина которого участвовали в полетах на орбитальной станции. Учитывая, что уже не за горами космическая экспедиция к Марсу, становится ясно, что сегодня в деле освоения космоса нужна международная научная кооперация. Ибо никакой отдельно взятой стране не по силам самостоятельно нести эту тяжелую, но необходимую для поступательного движения по пути научно-технического прогресса ношу. Вот почему мы считаем, что страны, заинтересованные в решении этой масштабной проблемы, могли бы консолидировать работу научных элит, согласовывать национальные аэрокосмические программы. Координационные же функции вполне способна выполнять ЮНЕСКО.

Интеграция в области науки, культуры и образования все больше стучится в двери современного мира. Объединение усилий мирового сообщества в решении актуальных гуманитарных проблем не только станет мощным импульсом к переустройству мира на новой, справедливой основе, но и значительно усилит эффективность борьбы с язвами XX века. Здесь, прежде всего, имеется в виду экстремизм, международный терроризм, региональная нестабильность, жертвами которых сегодня становятся как выдающиеся политические деятели, так и рядовые граждане планеты.

Современный мир уже невозможно представить без ЮНЕСКО – организации, ставшей жизненной необходимостью для прогресса человечества. Не случайно Джавахарлал Неру назвал ее «разумом мирового сообщества».

Благородные идеалы ЮНЕСКО, ее активная позиция в процессе социально-экономических преобразований снискали заслуженное уважение во всем мире и находят живой отклик и горячую поддержку в Казахстане, идущем по пути создания нового демократического общества.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ЮНЕСКО-НЫҢ
БАС КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ 28-СЕССИЯСЫНЫҢ САЛТАНАТТЫ
ҚОРЫТЫНДЫ МӘЖІЛІСІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ *

Париж, 15 қараша 1995 жыл

ЮНЕСКО-ның мерейтойын мерекелеу салтанатына қатысуға Қазақстан делегациясын шақырғаны үшін шын жүректен алғыс айтамын. Біз мұны, халықаралық проблемаларды, оның ішінде білім, ғылым және мәдениет құралдары арқылы халықтар арасында бейбітшілік пен өзара түсіністікті нығайту мәселелерін шешуде біздің республикамыздың рөлін танығандық деп бағалаймыз.

Бірнеше жылдан кейін біздің бәріміз екі мың жылдықты ажыратып тұрған кезеңнен өтеміз. Әлем халықтары дамудың сапалық жаңа деңгейіне көшу үмітін осынау кезеңдік оқиғамен байланыстырып отыр. Өкінішке қарай, бұл үмітке ақыл-ойдың әсерлі жетістіктерімен бірге адамзат жаңа дәуірге тарихи екі көзқарастың ауыр жүгін бірге алып баруы көлеңке түсіруде. Оғаш та болса бір факт бар: біздің планетамызда демократия әлі күнге дейін зорлық-зомбылықпен, білімділік – сауатсыздықпен, гүлдену – қайыршылықпен қатар өмір сүріп келеді.

Қалған санаулы жылдарда ахуалды түбірінен өзгертудің сәті түседі деп ойлаудың өзі аңғалдық болар еді. Дегенмен де, дүниежүзілік қоғамдастық осынау сорақы қайшылықты қалай жоюға болады, жер бетіндегі барлық азаматтардың өркениеттің қазыналарына бірдей дәрежеде қол жеткізуін қалай қамтамасыз етуге болады деген сұраққа жауап қайтарудан жалтара алмайды.

Осы сұраққа жауап іздестіруде адамзат назары ізгілік мұраттарына, адам құқықтары мен бостандықтарына, халықтардың рухани қазыналарына барған сайын көбірек аударылуда. Осы идеяларды жаңа моральдық негізде баянды етудің қиын, бірақ игілікті міндетін ЮНЕСКО міне, жарты ғасырдан бері абыроймен атқарып келеді.

Осы жанқиярлық қызметтің маңызы төтенше зор. Өйткені, егер үшінші мыңжылдықтың технологиясы өркөкірек наданның, санасыз «астам

* «Егемен Қазақстан» газеті, 21 қараша 1995 жыл.

адамның» немесе адамгершіліктен безген жауыздың қолына тисе, біздің еркениетіміз ғаламдық ақырзаманның нақты қатеріне тап болары сөзсіз.

Тәуелсіз, ашық, демократиялық Қазақстанды құру процесі әзірше бастапқы кезеңінде тұр. Әйтсе де бұл процесс өте күрделі жағдайға тап болуда. Біз ұлтымыздың сарқылмас интеллектілік және экономикалық әлеуетіне негізделген болашағымызға деген оптимизм мен үмітке толымыз. Еліміздің қазір рухани тұрғыдан дүр сілкіне оянып, дәстүрлі қазыналарының қайтадан түлеп жатқаны да бізді қанаттандырады. Мұның бәрі әрқашанда біздің мемлекетіміздің имандылық негізі болып келген еді.

Республика өміріндегі серпінді өзгерістер жаңа конституциялық бағдарларды, көпұлтты Қазақстанның қайталанбас мәдениетін сақтап, байыта түсуді, бостандықтың, рухани кемелдіктің, азаматтық тыныштық пен ұлтаралық татулықтың салтанат құруы үшін ұтымды жағдайлар жасауды талап етті – біздің алдымызда тұрған міндеттердің толық емес тізбесі осындай. Оны жуырда қабылданған елдің жаңа Конституциясы әлеуметтік-экономикалық талаптармен қамтамасыз етуге тиіс.

Алайда қазақстандықтардың оптимизмі олар алда тұрған қиыншылықтарды жете бағаламайды дегенді есте де білдірмейді. Тоталитарлық өткен дәуірдің зардабын жою шектен тыс күш-жігерді талап етеді. Біз мұндай жұмысқа дайынбыз. Мұның өзінде республика азаматтары басталған өзгерістердің табысын оның халықаралық ұйымдармен арадағы жемісті қатынастарды одан әрі жалғастыра түсумен белгілі бір дәрежеде байланыстырып отыр.

Біздің еліміз БҰҰ Жарғысы, Хельсинки қорытынды актісі, жаңа Еуропа үшін Париж хартиясы, басқа да іргелі халықаралық құжаттар принциптері негізінде дүние жүзінің барлық мемлекеттерімен тең құқықтық және өзара тиімді қатынастарды дамытуға ұмтылуда. Еуропа одағымен ынтымақтастыққа елеулі назар аударылуда. Қазақстан ядролық қаруды таратпау туралы шартқа ядролық қаруы жоқ мемлекет ретінде қосылды және ядролық сынақтарды толық және жаппай тоқтатуды жақтайды.

Егемен республиканың жастығына қарамастан оның есебінде бүкіл дүние жүзінде кеңінен пікір туғызып отырған бастамалары қазірдің өзінде бар. Қазақстанның ұсынысы бойынша, мәселен, аймақтық қауіпсіздік жүйесін құру туралы күш-жігер қолданылуда. Ол Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңес өткізу идеясын ұсынды. Бұл ретте біз аймақ мемлекеттері баянды да ұзақ мерзімді бейбітшілікті және олардың экономикалық-мәдени дамуының, демократия мен құқық принциптерінде мемлекеттікті нығайтудың аса маңызды шарты ретінде тұрақтылықты қамтамасыз етуге бірдей дәрежеде мүдделі екендігін басшылыққа алып келеміз.

Қазақстан, өз тарапынан, ЮНЕСКО жобаларының ойдағыдай жүзеге асырылуы, оның ізгілік қызметінің жетілдірілуі үшін барлық күшін жұмсайтын болады.

ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ЗАКЛЮЧИТЕЛЬНОМ ТОРЖЕСТВЕННОМ ЗАСЕДАНИИ
28-Й СЕССИИ ГЕНЕРАЛЬНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ ЮНЕСКО *

Париж, 15 ноября 1995 года

Я выражаю искреннюю благодарность за приглашение делегации Казахстана принять участие в церемонии празднования юбилея ЮНЕСКО. Мы расцениваем это как признание роли республики в решении важнейших международных проблем. В том числе – в укреплении мира и взаимопонимания между народами средствами образования, науки и культуры. Через несколько лет все мы перешагнем рубеж, разделяющий два тысячелетия. С этим эпохальным событием народы мира связывают надежды на переход к качественно новому уровню развития. К сожалению, это ожидание омрачается тем, что вместе с впечатляющими достижениями разума человечество несет в новую эру и тяжкий груз исторических анахронизмов. Парадоксально, но факт: демократия на нашей планете до сих пор уживается с тиранией, просвещенность – с невежеством, процветание – с нищетой. Было бы наивным полагать, что за оставшиеся годы удастся кардинально изменить ситуацию. И все же мировому сообществу не уйти от ответа на вопрос: как ликвидировать эти вопиющие противоречия, как обеспечить всем гражданам Земли равный доступ к ценностям цивилизации?

В поисках этого ответа взоры человечества все чаще обращаются к идеалам гуманизма, прав и свобод человека, духовным сокровищам народов. Нелегкую, но благородную миссию утверждения этих идей на новой моральной основе вот уже полвека с честью выполняет ЮНЕСКО. Эта подвижническая деятельность чрезвычайно важна. Ведь если технологии третьего тысячелетия достанутся амбициозным невежам, бездуховным «сверхлюдям» или аморальным корыстолюбцам, наша цивилизация столкнется с реальной опасностью вселенского апокалипсиса. Процесс построения независимого, открытого, демократического Казахстана находится пока в начальной стадии. И хотя он проходит в очень непростых условиях, мы полны оптимизма и веры в будущее, основанных на поистине

* Газета «Казахстанская правда», 21 ноября 1995 года.

неисчерпаемом интеллектуальном и экономическом потенциале нации. Нас вдохновляет и то, что страна переживает сейчас великое пробуждение духа, возрождение традиционных ценностей, которые всегда были нравственной основой нашей государственности.

Динамичные перемены в жизни республики потребовали новых конституционных ориентиров. Сохранить и приумножить самобытную культуру многонационального Казахстана, создать оптимальные условия для торжества свободы, духовности, гражданского мира и международного согласия – вот далеко не полный перечень задач, решение которых наряду с социально-экономическими призвана обеспечить новая, недавно принятая Конституция страны.

Однако оптимизм казахстанцев отнюдь не означает, что они недооценивают предстоящих трудностей. Преодоление тоталитарного прошлого требует неимоверного напряжения сил. Мы готовы к такой работе. При этом успех начатых преобразований граждане республики в определенной степени связывают с дальнейшим развитием плодотворных отношений между нею и международными организациями. Казахстан удовлетворен уровнем своего сотрудничества с ЮНЕСКО, которое шаг за шагом воплощается в масштабных проектах и программах.

Наша страна стремится развивать равноправные и взаимовыгодные отношения со всеми государствами мира на базе принципов Устава ООН, Хельсинкского заключительного акта, Парижской хартии для новой Европы, других основополагающих международных документов. Серьезное внимание уделяется сотрудничеству с Европейским союзом. Казахстан присоединился к Договору о нераспространении ядерного оружия в качестве безъядерного государства и выступает за полное и всеобщее прекращение ядерных испытаний.

Несмотря на молодость суверенной республики, на ее счету уже есть инициативы, вызвавшие широкий резонанс во всем мире. По предложению Казахстана, к примеру, предпринимаются усилия по созданию региональной системы безопасности, им выдвинута идея созыва Совещания по взаимодействию и мерам доверия в Азии. При этом мы исходим из того, подчеркнул Президент, что государства региона в равной мере заинтересованы в обеспечении прочного и длительного мира и стабильности, как важнейшего условия их экономического и культурного развития, укрепления государственности на принципах демократии и права.

Инициативы его страны в приоритетных направлениях науки, культуры и образования и впредь будут находить понимание и поддержку ЮНЕСКО. Казахстан же со своей стороны приложит все силы для успешной реализации проектов ЮНЕСКО, совершенствования ее гуманистической деятельности.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ АМЕРИКАНЫҢ САН-ДИЕГО ҚАЛАСЫНДА
АШЫЛАТЫН «ҚАЗАҚСТАН – 95»: ӨЗАРА ТҮСІНІСТІКТЕН
– СЕРІКТЕСТІККЕ» АТТЫ КӨРМЕ-КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ
ҚАТЫСУШЫЛАРЫНА ЖОЛДАҒАН ҚҰТТЫҚТАУЫ ***

Алматы, 29 қараша 1995 жыл

Осыдан бірер жыл бұрын, дүние жүзінің картасында жаңа мемлекет – Қазақстан Республикасы пайда болды. Қазір бұл жас тәуелсіз елде ірі әлеуметтік-экономикалық реформаларды одан әрі дамытуды бір ауыздан қолдады.

Еуропа мен Азияның түйіскен Ресеймен, Қытаймен және Орталық Азиямен шекараласып жатқан аумақтағы республикада дүниежүзілік экономикаға жедел ерудің мүмкіндіктері бар. Ол зор экономикалық, ғылыми-техникалық және мәдени әлеуетке ие. Мұның өзі тұрақты саяси жағдаймен, халықтың жоғары білім деңгейімен және ұлан-ғайыр табиғи байлықтарымен үйлесе келгенде, Қазақстан – Америка іскерлік ынтымақтастығының көптеген жобаларына үлкен өріс ашады.

Шетелдік инвесторларды, өз қаржысын, білімі мен тәжірибесін қайтарымы мол Қазақстан экономикасына өзара тиімді негізде жұмсағысы келетін іскер адамдардың бәріне де қолайлы экономикалық жағдайға кепілдік беретін сенімді заңдардың инфрақұрылымы күтіп тұр.

Қазірдің өзінде шетелдік инвестициялар іс жүзінде республика экономикасының барлық ірі салаларына, оның ішінде мұнай және газ өнеркәсібіне, металлургия мен ауыл шаруашылығына, тұтыну тауарлары өндірісі мен банк ісіне тартылды.

БҰҰ-ның мамандандырылған агенттіктерінің мәліметтері бойынша, шетелдік инвестициялар тартудың көлемі жөнінде Қазақстан Шығыс Еуропа мен бұрынғы КСРО-ның барлық елдерінің, оның ішінде Ресейдің де алдына шығып отыр.

Біздің республикамыздың Америка Құрама Штаттарымен қарым-қатынасының берік негізі бар және жедел дамып келеді. Бұған менің Президент Билл Клинтонмен, Вице-президент Альберт Гормен, АҚШ-тың

* «Егемен Қазақстан» газеті, 29 қараша 1995 жыл.

тағы да басқа жоғары деңгейдегі қайраткерлерімен кездесулерім мен байланыстарымның септігі тиді. Америка компаниялары Қазақстанда белсенді әрекет етуде. Біз олардың қатары үнемі өсе береді деп үміттенеміз. Менің байырғы досым Джеймс Бейкер басқаратын Америка - Қазақстан кеңесінің жұмысына да біз үміт артып отырмыз.

Біздің еліміздің Сан-Диегодағы көрме-конференцияда кеңінен көрінуі, түптеп келгенде, Қазақстан - Америка қатынастарын тереңдетіп, дамытуға және екі ел мен оның халықтары арасындағы ұзақ мерзімді өзара тиімді ынтымақтастықты кеңейтуге қызмет ететіндігіне сенім білдіремін.

ПРИВЕТСТВИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
УЧАСТНИКАМ ВЫСТАВКИ-КОНФЕРЕНЦИИ
«КАЗАХСТАН-95: ОТ ВЗАИМОПОНИМАНИЯ К ПАРТНЕРСТВУ»,
ОТКРЫВАЮЩЕЙСЯ В АМЕРИКАНСКОМ ГОРОДЕ САН-ДИЕГО *

Алматы, 29 ноября 1995 года

Несколько лет назад на карте мира появилось новое государство – Республика Казахстан. В молодой суверенной стране происходят сейчас крупные социально-экономические и политические преобразования. Совсем недавно, приняв на референдуме 30 августа новую Конституцию, народ Казахстана практически единодушно высказался в пользу стабильности в обществе, дальнейшего развития в стране демократии, политических и экономических реформ.

У республики есть все возможности для ускоренного вхождения в мировую экономику. Расположенная на стыке Европы и Азии, граничащая с Россией, Китаем и Центральной Азией, она обладает огромным экономическим, научно-техническим и культурным потенциалом. В сочетании со стабильной политической обстановкой, высоким образовательным уровнем населения и громадными природными ресурсами это открывает большой простор для многочисленных проектов казахстанско-американского делового сотрудничества.

Иностранных инвесторов в нашей стране, подчеркивается в приветствии, ожидает надежная законодательная инфраструктура, гарантирующая благоприятные экономические условия для всех тех, кто предприимчив и готов на взаимовыгодной основе вложить свои средства, знания и опыт в многообещающую казахстанскую экономику.

Уже сегодня иностранные инвестиции пришли практически во все крупные сферы экономики республики, включая нефтяную и газовую промышленность, металлургию и сельское хозяйство, производство потребительских товаров и банковское дело.

Согласно данным специализированных агентств ООН, по объему привлеченных иностранных инвестиций Казахстан опережает все страны Восточной Европы и бывшего СССР, включая Россию.

* Газета «Казахстанская правда», 29 ноября 1995 года.

Отношения нашей республики с Соединенными Штатами Америки имеют прочную основу и продолжают интенсивно развиваться. Этому способствовали мои встречи и контакты с Президентом Биллом Клинтонем, вице-президентом Альбертом Гором и другими высокопоставленными деятелями США. Американские компании активно работают в Казахстане, и мы надеемся, что их число будет постоянно расти. Мы возлагаем надежды и на работу Американско-казахстанского совета, который возглавляет мой давний друг Джеймс Бейкер.

Я уверен в том, что широкое представление на выставке-конференции в Сан-Диего нашей самобытной страны послужит в конечном итоге углублению и развитию казахстанско-американских отношений, расширению долговременного взаимовыгодного сотрудничества между двумя странами и их народами.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ТӘУЕЛСІЗДІК КҮНІНЕ АРНАЛҒАН
САЛТАНАТТЫ ЖИЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ *

Алматы, 16 желтоқсан 1995 жыл

ТӘУЕЛСІЗДІК ТҰРАҚТЫ ДАМУ АРҚЫЛЫ НЫҒАЯДЫ

Біз ұмытшақ емеспіз, бәрі де есімізде – қазіргі тәуелсіздігіміз қазақ ұлтының өз тағдырын өзі шешуге деген сан ғасырлар бойғы ұмтылысының жемісі екенін жақсы білеміз. Бұл ұмтылыс қоғамдық ой-пікірдің қалыптасуымен, халықтың жан-жүрегімен қалаған қажырлы іс-әрекетімен нығайтылып отырды. Біз 1986 жылдың желтоқсанында Қазақстан жастарының тоталитарлық тәртіпке жүрек жұтқан әрі теңдесі жоқ ерлікпен қасқайып қарсы шыққанын ұмытпаймыз. Оның үстіне, біз бостандық көп ұлтты республикамыздың азаматтары жасап жатқан қазіргі тарихтың мазмұнына сай келгенде ғана нақты шындыққа айналатынын айқын сезінеміз.

Мемлекетіміздің егемендік жолымен дамуының алғашқы жылдары, өтпелі кезеңнің қандай да болсын қиыншылықтарын басымыздан кешіре тұрсақ та, біздің халқымыздың, қоғамымыздың, саяси күштеріміздің бойынан жас мемлекеттілігімізді нығайту, экономикамызды реформалау, құқықтық демократиялық қоғам орнату, онда рухани бірлік пен ұлтаралық келісім ахуалын қалыптастыру жөніндегі ұлан-асыр жұмыстарды батыл бастап кетуге деген ерік-жігер мен ақыл-парасат жеткілікті мөлшерде табылғанын толық көрсетті.

Қазақстан бүгінгі таңда ілгері қарай қозғалыс үстінде, өзінің тұрақты дамуының тиімді жолдарын қарастыруда. Біз қысқа мерзімнің ішінде өтпелі кезеңнің экономикалық саясатын қалыптастыра алдық, шаруашылық кешенді қайта құрудың бірқатар ұлттық бағдарламаларын жүзеге асыруға кірісіп кеттік, экономикалық жағынан тәуелсіз мемлекеттің іргетасын қаладық.

* Н. Назарбаев. Тәуелсіздіктің бес жылы. - Алматы: Қазақстан, 1996. – 640б.

Қазір, сөз жоқ, мемлекетімізге де, бүкіл халқымызға да қиын тиіп жатыр. Өйткені шикізат өндіруге ғана негізделген орасан зор ауыр да икемсіз бұрынғы экономиканы оның құрылымын жетілдіру, көп укладты нарықтық қатынастар орнату жағына қарай бұрып әкете қою тіпті де оп-оңай нәрсе емес, оның үстіне, жаңа әлеуметтік ортаға бейімделу де қиын. Бірақ біз күш-жігерімізді барынша жұмылдыра отырып, бәріне де төздік және бұдан әрі ілгері басуымыздың алғышарттарын жасай алдық.

Қазақстан ақшаның шектен шыға құнсыздануы сияқты экономикалық ауыр дерттен небары бір ғана қаржы жылы ішінде айыға білді. Біз экономикалық егемендіктің ұлттық валюта сияқты аса маңызды атрибутын енгізіп қана қойған жоқпыз, сонымен қатар оның сенімділігіне, тұрақты да берік айналымға түсуіне қол жеткіздік. Соның арқасында біз отандық экономикамыздың бет бейнесін айқындайтын, экспорттық секторды қалыптастыратын, дүниежүзілік рынокқа алып шығатын жолдарды ашатын жетекші кәсіпорындарымызды экономикалық тұңғыш құздың терең түкпіріне қарай құлдыраудан аман алып қалдық. Қазіргі Қазақстан шетелдік капиталды, инвестицияларды, технологияларды, экономикалық жаңалықтарды және дүниежүзілік шаруашылық практикасын енгізу тұрғысынан кімді болса да әлдеқайда күштірек қызықтыра түсіп отыр.

Биыл еліміздің жаңа Конституциясы іске қосылып, жұмыс істей бастады. Ол қазақстандықтардың басым көпшілігінің қолдауымен қабылданған болатын. Халықтың ерік-жігер білдіруінің ең қуатты күшімен мемлекет өкімет билігінің тарихи тұрғыдан қажетті жүйесі бекітілді. Нарықтық реформалардың заңдық негіздері айқындалды. Атқарушы өкімет билігінің белгіленген бағдарламаларды жүзеге асыру жолындағы ұйымдастырушылық рөлі мен жауапкершілік елеулі түрде арттырылды. Ертеңгі күнімізге қарай ілгері басудың ой елегінен өткізілген нақты бағыты конституциялық негізде белгіленді.

Егер біздің шынында да іс жүзінде мемлекеттілігімізді нығайтуға, экономикадағы, қоғамдық-саяси өмірдегі тұрақтылыққа қол жеткізуге тезірек ұмтылғымыз келсе, онда республикамыздың болашағы үшін, оның тұрақты дамуы үшін қоғамымыздағы барлық әлеуметтік топтардың күш-жігерін бір арнаға бағыттаудың ерекше зор маңызы бар екенін білуіміз тиіс.

Мұның өзі әсіресе қазір, тұрақты даму проблемасы дүниежүзілік көлемде жалпылама қойылып отырған кезеңде, ерекше маңызды. Біріккен Ұлттар Ұйымы бұл проблема бүкіл планета үшін де, әрбір жеке мемлекет үшін де бірінші кезекте тұр деп біледі.

Бүгін, Тәуелсіздігіміздің қуанышты күнін атап отырған кезде, менің елімізді тұрақты дамытуға қол жеткізу үшін қажетті кейбір шарттар туралы өз ойларымды ортаға салғым келеді. Бұл тақырыптың, бәлкім маңызы тіпті

де кем емес басқа да мәселелерін қозғап жатпай-ақ, мемлекеттік егемендік жөніндегі өз көзқарасымды елді демократияландыру, оның рухани өмірі, біздің интеграциялық биік беделіміз, өз мемлекетіміздегі, Кіндік Азия елдері аймағындағы және бүкіл дүние жүзіндегі тұрақтылықты сақтау мен нығайту сияқты аса зор маңызды проблемалары тұрғысынан баяндап беруді мақұл көрдім. Яғни ХХІ ғасырға енудің шешуші шарты болып табылатын тұрақты дамудың негізін қалайтын шешуші проблемаларға тоқталмақпын.

Демократиялық дамудың өктем талаптары

Тәуелсіздікке қол жеткізгеннен кейін саяси лексикамызда мәнін түсіну үшін тек жалқаулар ғана басын қатырып әуре болып жатпайтын бірнеше жаңа ұғым пайда болды. Бұл жерде, әрине, бірінші орынды әркім өзінің шама-шарқынша түсінетін «демократия» ұғымы алуы тиіс.

Бірақ біз Қазақстандағы саяси өмірдің жағдайына американдық немесе еуропалық демократия әлшемдері тұрғысынан баға берген кезде кез келген саяси категория дегеніміз әлдебір қатып қалған және барлық уақытқа бірдей жарамды мәңгілік нәрсе емес екендігін ескере береміз бе? Тоқсаныншы жылдардың үлгісіндегі еуропалық демократия мен ғасырдың бас кезіндегі демократияның арасында аспан мен жердей айырмашылықтар бар екенін ойлаймыз ба?

Ал демократиялық қазыналардың әмбебаптығы жөнінде күмән келтіре қояды деп ойлауға ешқандай негіз жоқ. Ален Турен сияқты осы заманғы белгілі социологтың өзі де мынадай сұраққа жауап іздейді: «Демократияны оның алдында тұрған мақсаттарға, яғни ол адамдар мен әлеуметтік топтардың арасында орнататын байланыстарға қатыссыз түрде айқындауға бола ма?» «Қазір, – деп жазады ол, – толып жатқан бұрынғы беделге негізделген тәртіп тас-талқан болып жатқан кезде, біз демократияның мазмұны жөнінде терең ойлануға тиіспіз...».

Егер демократияға баға беруге осы тұрғыдан келетін болсақ, онда демократиялық даму мәселелерінде бір ғана рет берілген және барлық уақытқа бірдей жарамды әмбебап рецептілердің болуы мүмкін емес дегенді мойындауымызға тура келеді. Мұның өзі әсіресе кешегі тоталитарлық тәртіп, ондаған жылдар бойы диктатураның қатал қыспағы жағдайында өмір сүрген, демократиялық институттар туралы ишара білдіруден де аулақ мемлекеттер туралы сөз еткенде ерекше маңызды.

Иә, біз демократиялық өзгерістер жолына біржола түстік. Бірақ демократизмді өзіміздің өркениеттілігімізді бүкіл әлемге дәлелдеу үшін ғана орнықтырмаймыз. Бұл ретте өзімізге жан-жақты қолдау көрсетілуін күтеміз. Жоқ, біз бұл жолға өзіміз ынтық болып ұмтылып отырған қымбат

қазыналардың нақты үлгісі болатын демократияны жақтағандықтан түстік. Бірақ бұл ретте уақыттан озып кетуге, оқиғаларды жасанды түрде шапшаңдатуға тырыспаймыз. Өйткені, егер барлық азаматтарға лайықты тұрмыс жағдайлары қамтамасыз етілмесе, онда саяси бостандық туралы әңгімелер бос сөздерге, тіпті қауіп-қатерлі сөздерге айналатынын ұмытпаймыз.

Демократияны орнықтыру үшін сөзсіз екі түрлі алғышарт – экономикалық тепе-теңдік және қоғамдық тұрақтылық қажет екені жалпыға мәлім. Егер біз экономикалық тепе-теңдікке енді-енді ғана ұмтылып отырсақ, онда Қазақстанның бүгінгі таңда демократиялық қазыналар жасаумен ғасырлар бойы айналысып келген еуропалық елдермен бой теңестіріп, қатар тұруға әзір екендігі жөнінде мәлімдеуге құқығы бар ма? Мұндай пайымдауға бару социализмді түпкілікті орнату жөнінде кезінде жасалған жөн-жосықсыз мәлімдемеден өзге ешнәрсе де болып табылмас еді. Мен Қазақстанның экономикалық дербестігі неғұрлым күшейген сайын елімізде демократиялық бостандықтарға деген қажеттіліктің үсті-үстіне арта түсетініне кәміл сенемін. Ал біздің қазіргі таңдағы міндетіміз азаматтардың саяси инициативаны өркендетті түрде жасауы үшін барлық жағдайлар туғызу, демократиялық қарым-қатынастардың, демократиялық мәдениеттің дағдыларын қалыптастыру тәрбиесі болуы тиіс. Демократия қоғамның өз қойнауынан, оның азаматтарының экономикалық бостандығы қаншалықты артуы мөлшеріне сәйкес табиғи түрде өсіп шығуы тиіс.

Біздің көптеген қатып-семіп қалған нәрселерден бас тартуымызға тура келеді. Тоталитаризмнің күйреу кезеңінде адамдардың санасында демократияны озбырлықтан, басып-жаншудан, жеке басқа табынудан, номенклатураның шексіз өктемдігінен құтылу құралы деп түсіну қалыптасты. Кезінде мұның өзі дұрыс та еді. Алайда, қазір біз демократияның жасампаздық мүмкіндіктері туралы, оның әлеуметтік базасы туралы ойлануға тиіспіз. Өйткені, біз демократиялық институттар құруға енді-енді ғана кірісіп жатырмыз. Сондықтан да бұл құрылыстың барысында қоғамдағы қандай күштерге арқа сүйеу керек екендігін дәл айқындау ерекше маңызды.

Осы бір қиындығы мол жұмыста қоғам шын мәніндегі демократиялық институттарды құруға және ең алдымен парламентаризмді қалыптастыруға ерекше үміт артады. Кешегі кеңестік кезеңдегі Жоғарғы Кеңестердің қызметі іс жүзіне келгенде заң шығарушылық саласында ешқандай да мұра қалдырған жоқ. Өйткені, олардың қызметінің мәні жалған еді. Егер жалпы жұртқа белгілі «Шындыққа сай нәрсенің бәрі де (партияның мемлекетке монополиялық үстемдігі және мемлекеттің экономикаға деген монополиялық үстемдігі) Конституцияға сай болмаса, онда Конституцияға

сай нәрсенің бәрі де (құқықтар мен бостандықтар, демократия туралы нормалар) шындыққа сай болған жоқ» деген қағидаға сүйенетін болсақ, істің басқаша болуы тіпті де мүмкін емес еді.

Қазақстан өзінің заң шығару базасын қалыптастыруды өзі тәуелсіздік алғаннан кейін ғана қолға алды. Алайда бұрынғы үлгілерге сай құрылған алғашқы Жоғарғы Кеңестің сұлбесі сапалық жағынан жаңа әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайларда мүлдем іске алғысыз болып шықты. Оның орнына келген Жоғарғы Кеңес те сол баяғы ескі сарынмен жұмыс істеді, оның үстіне заңсыз да болып шықты. Сөйтіп өзінің өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтатты.

Енді заң шығарушы өкімет билігі жоқ вакуум кезінде пайда болған жағдай туралы бірнеше сөз айтайын. Мұның өзі елімізде демократизмді дамыту жөнінде ойланып-толғануға негіз бола алады. Елдегі қалыптасқан жағдай үшін бүкіл жауапкершілікті толығымен Президенттің өзі алуына тура келді. Ашығын айтайын, демократияны тежеу және диктатураның қатер туғызуы жөніндегі алып-қашты әңгімелер мені тіпті де абыржыта қойған жоқ. Абыржытпаған себебі – егер демократия дегеніміз халықтың атынан, халықтың өзі үшін және халықтың өзі жүзеге асыратын билік болып табылатын болса, онда демократияға төнген қауіп-қатер жөнінде халықтың өз атынан қойылған сұрақтарға оның өзі ғана жауап беруі тиіс болды.

Сөйтіп халық Президенттің өкілеттігін ұзарту және жаңа Конституцияны қабылдау жөніндегі референдумдардың барысында бұған дейін елімізде жүзеге асырылған өзгерістерді қолдап шықты. Қазіргі іс үстіндегі Ата Заңымыз заман талабына толық жауап беретініне мен кәміл сенемін. Ең бастысы – онда өкімет билігі жүйесінде пайда болатын шиеленістердің барлығы да тұрақтылықтың іргесін шайқалта алмайтындай мемлекеттік құрылыс құру көзделген болатын.

Мен бұл кезеңді тұтас алғанда заң шығарушылық тұрғысынан мейлінше жемісті болды деп санаймын. Өйткені, заңдық күші бар жарлықтармен қысқа мерзімнің ішінде-ақ құқықтық жүйелеу саласындағы орны үңірейген олқылықтарды жоюдың, нарықтық шаруашылықты қалыптастыру үшін мейлінше қажетті экономикалық заңдар пакетін қабылдаудың сәті түсті.

Адам саны жағынан шағын әрі кәсіби парламент құру жөніндегі идея тап осы жаңа Конституция қабылданғаннан кейін ғана салтанат құрды. Жаңа парламентті – Сенат пен Мәжілісті – сайлаудың екі кезеңі таяуда ғана болып өткені мәлім. Сайлау заңға сәйкес өтті және, жергілікті, сондай-ақ шетелдік бақылаушылардың атап көрсеткеніндей, көзге ұрып тұрған бұрмалаушылықтар болған жоқ. Сайлаудың өту процесінің өзі, менің көзқарасым бойынша, республикамызда қазір қалыптасып отырған

әлеуметтік-экономикалық жағдайға толық жауап берді. Ең бастысы – халықтың сайлау құқығы өзінде болды және ол бұл құқығын пайдаланды.

Бәлкім, белгілі бір уақыт өткеннен кейін Қазақстандағы демократияны дамытудың қазір біз сөз етіп отырған мәселелері елеусіз нәрселер ғана болып көрінуі және бірінші кезекке демократиялық механизмдерді жетілдірудің, шын мәніндегі көп партиялықты дамытудың басқа проблемалары шығуы мүмкін. Бірақ біз өзіміз таңдаған жолға енді ғана түстік. Сондықтан да біз бұл жерде демократияны дамытудың жалпылама өктем талаптары туралы ғана сөз етіп отырмыз.

Тұрақтылық – мемлекетті дамытудың кепілі

Қазақстан өзінің тұрақты дамуын ең алдымен мақсаткерлік және белсенді сыртқы саяси қызметі арқылы қамтамасыз етеді. Саяси және әлеуметтік-экономикалық реформаларды ойдағыдай жүзеге асыру тұрақтылық ахуалы жағдайында ғана мүмкін болатынын жақсы түсіне отырып, біз қарусыздану және халықаралық қауіпсіздік жүйесін құру процестеріне белсене атсалыстық. Семей полигонын жабу және ядролық қарулардан бас тарту жөніндегі шешімдер СШҚ-1 Шартына қосылу, Ядролық қаруларды таратпау жөніндегі шартты ұзартуға бағытталған инициативаға біржола батыл қолдау көрсету елімізді дүниежүзілік қауымдастықтың сый-құрметіне бөлеп қана қойған жоқ, сонымен қатар оның қауіп-сіздігін де нығайтты, Ресей, АҚШ, ҚХР, Ұлыбритания және Франция тарапынан берілген тиісті кепілдіктер арқасында аумақтық тұтастығымызды да қамтамасыз етті. Қазақстан мен Қытай арасында шекараны заңды түрде бекіту жөніндегі келісімге қол қойылды.

Қазақстан қауіпсіздіктің халықаралық жүйелері ең алдымен ол жүйеге кіретін мемлекеттердің жалпы экономикалық және геостратегиялық мүдделері негізінде пайда болады деп санайды. Тап осы бірінші кезектегі басым жағдай республиканың сыртқы саяси инициативаларының бәрінің де негізіне алынып келеді. Атап айтқанда, Азиядағы өзара түсіністік пен сенім шаралары жөніндегі кеңес шақыру туралы ұсыныс осындай негізде пайда болды.

Азиядағы өзара түсіністік пен сенім шаралары жөніндегі кеңес шақыру идеясын бүгінгі таңда Азияның көптеген елдері қолдап отыр. Бұл кеңесті өзірлеу жөніндегі арнаулы жұмыс тобының мәжілісіне қазірдің өзінде 15 мемлекеттің өкілдері қатысып үлгерді. Алдын ала сақтандыру дипломатиясының осы бір күрделі аймақтық механизмін қалыптастыру процесі қыруар күш-жігер мен уақытты талап ететінін біз, әрине, жақсы түсінеміз. Сөйтсе де, Азия құрлығындағы барлық халықтардың мүддесіне сай келетін

ондай кеңесті шақыруға ұмтылысқа деген ынта-ықыласымыз барған сайын арта түсуде.

Ал, дағдарысты жағдайлар мен қарулы қақтығыстар мәселесіне келетін болсақ, онда оларды болдырмау үшін шұғыл шаралар қолдану керек. Біздің еліміздің, Қырғызстанның және Өзбекстанның арасында бейбітшілік күштер батальонын құру жөніндегі келісімге қол жетті және оны Біріккен Ұлттар Ұйымы қолдады. Бұл контингентті Орталық Азиядағы бейбітшілік пен қауіпсіздікті сақтау үшін пайдалану жоспарланып отыр. Осы келісімге келудің өзі де, сөз жоқ, жағдайды тұрақтандырушы фактор болып табылады.

Біз сонымен қатар дағдарысты жағдайларды күш қолданудың көмегінсіз-ақ түзетуді жақтаушылар болып табыламыз. Өйткені, күш қолдану тәсілі бір қарағанда тиімді сияқты көрінгенімен де, проблеманы түбегейлі шешпейді. Сондықтан да біз шиеленісті жағдайларды барлық мүдделі жақтардың қатысуымен, халықаралық ұйымдардың ара ағайындығы арқылы өтетін сындарлы саяси диалог арқылы шешу жағындамыз.

Тәжікстан үкіметі мен оппозициясының арасындағы жүргізілген келіссөздер мұндай тәсілдің дұрыс екендігін дәлелдеп берді. Біріккен Ұлттар Ұйымы Қазақстанның бұл шиеленісті бейбіт жолмен реттеу жолдарын іздестіруде жұмсаған күш-жігеріне жоғары баға берді. Атап айтқанда, оның тәжікаралық келіссөздің Алматыда болып өткен төртінші кезеңінде қабылдаушы жақ ретіндегі рөлін жоғары бағалады.

Тұрақты дамуға және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге тек әскери-саяси шаралар арқылы ғана қол жеткізілмейді. Бұл жерде экономикалық, мәдени, экологиялық және басқа салалардағы қарым-қатынас түрлерінің де атқаратын маңызы кем емес. Сондықтан Қазақстан бұл бағытта да белсенді маңызды қадамдар жасап келеді. Атап айтқанда, неғұрлым беделді халықаралық құрылымдармен өзара қарым-қатынасты нығайтып, олармен ынтымақтастық ауқымын кеңейтіп келеді. Олардың қатарында Біріккен Ұлттар Ұйымы, ЮНЕСКО, ЭСКАТО (Азия-Тынық мұхиты аймағындағы елдердің әлеуметтік-экономикалық дамуы), ЮНЕП (айналадағы ортаны қорғау); ВОЗ (бүкілдүниежүзілік денсаулық қорғау ұйымы) және басқа көптеген құрылымдар бар.

Егер екіжақты қарым-қатынастар саласындағы бірінші кезектегі маңызды шараларымыз туралы айтатын болсақ, онда Қазақстан үшін Ресей Федерациясымен қарым-қатынасты одан әрі дамыта түсудің маңызы өте зор. Мұның өзі Ресейдің дүниежүзілік қауымдастықтағы саяси және экономикалық салмағының күшті екендігіне, біздің ортақ шекараларымыздың мейлінше ұзақтығына байланысты. Біздің елдеріміздің ұстанған бағыты алуан түрлі халықаралық мәселелер бойынша көп жағдайда бір-бірімен сәйкес келеді. Ақыр соңында, біздің елдеріміздің

азаматтары арасындағы миллиондаған туысқандық байланыстар жібітіпті де үзілген жоқ. Мұның өзі Ресейді біздің мемлекетіміздің табиғи одақтасы етпей тұра алмайды.

Мен мына нәрсені жұрттың бәрінің де түсінгенін қалаймын: Қазақстанның егемендігі өмірдің барлық саласында да Қазақстан-Ресей байланыстарынан бас тартуды емес, қайта керісінше, ондай байланыстарды нығайтып, дамыта беруді көздеуі тиіс. Біздің экономикалық, саяси, әскери салалардағы бір-бірімізбен өзара тығыз байланысымызды жоққа шығару, әсіресе, ондай байланысқа қарсы күресу – қып-қызыл ақымақтық. Міндет мынада: екі елдің ортақ мүдделерін көздейтін тиісті келісімшарттар жасасу мен құқықтық база құру және оны жүзеге асырудың тиімді механизмін табу керек.

Қазақстан мен Ресейдің бір-бірімен өзара қарым-қатынасында проблемалар да кездесіп отыратыны және олардың жиі-жиі күрделі болатыны да өзінен-өзі түсінікті. Мұнда тұрған ешқандай таң қаларлық нәрсе жоқ. Мұндай жағдайлар кез келген мемлекеттердің арасындағы өзара қарым-қатынастарда кездесе береді. Бірақ мен ондай кедергілердің бәрін де жеңуге болады және барлық уақытта да жеңе аламыз деп кәміл сенемін. Өйткені, біздің екі мемлекетіміз де біріне-бірі қарсы тұруға емес, қайта өзара ынтымақтастық орнатуға ұмтылып келеді. Өзара сенім біздің халықтарымыз бен мемлекеттеріміздің мүдделеріне толық жауап береді.

Біздің стратегиялық мүдделеріміз таяу шетелдердегі басқа да елдермен жан-жақты қарым-қатынасты дамытуды көздейді. Бұл жерде біз Орталық Азия мемлекеттерімен қарым-қатынасты жақсарта түсуді бірінші кезекке қоямыз. Өзбекстанмен, Қырғызстанмен, Орталық Азия аймағындағы басқа да мемлекеттермен экономикалық және саяси қарым-қатынастарымыздың барған сайын нығайып, дамып келе жатқанын айрықша атап айтқым келеді.

Қазақстан – өзінің қарым-қатынасын Орталық Азияда дүние жүзінің ең ірі мемлекеті – Америка Құрама Штаттарымен әріптестік дәрежесіне дейін көтерген бірден-бір мемлекет. Мұның өзі заң жүзінде Демократиялық әріптестік туралы хартияда бекіп, көрініс тапты, ал іс жүзінде – АҚШ-тың тәуелсіз, демократиялық және қауіпсіз Қазақстан Орталық Азияда бейбітшілік пен тұрақтылықтың кепілі болса екен, біздің еліміздегі нарықтық және демократиялық реформалар одан әрі дамыса екен деп шын пейілмен мүдделілік танытуынан көрінеді.

Біздің стратегиялық әріптестеріміздің бірі – күшті қарқынмен дамып келе жатқан, орасан зор өнеркәсіптік, әскери және ақыл-парасат мүмкіндіктері мол Қытай Халық Республикасы. Биылғы күзде менің Пекинге барған сапарым кезінде біздің елдеріміз арасындағы ұзақ мерзімді тату-тәтті көршілік қарым-

қатынастарды, достық пен өзара ынтымақтастықты жан-жақты қолдап, дамыта түсу екі елдің де түбегейлі мүдделеріне сай келеді, Азияда және бүкіл дүние жүзінде бейбітшілікті, тұрақтылықты сақтауға және нығайтуға, сондай-ақ одан әрі дамыта түсуге ықпал етеді деп танылды. Мұның өзі сауда-экономикалық және гуманитарлық салалардағы ынтымақтастық туралы бірқатар бірлескен құжаттарда көрініс тауып, беки түсті.

Еуропада Қазақстанның Германиямен, Ұлыбританиямен, Франциямен, Еуропалық Одақтың басқа да елдерімен қарым-қатынасы жақсара түсті. 1995 жылдың қаңтарында мен «Бір жағынан, Еуропалық қауымдастықтың және оған мүше мемлекеттердің, екінші жағынан, Қазақстан Республикасының арасындағы әріптестік пен ынтымақтастық туралы» келісімге қол қойдым. Ал, осы жылдың желтоқсан айында Еуропалық Одақпен сауда жасасу туралы уақытша келісім жасалды. Мұның өзі біздің Еуропалық рынокта сауда жасауымызға және ынтымақтастығымызға жол ашады, қазақстандықтардың Еуропадан үйренуіне және онда жұмыс істеуіне мүмкіндік береді. Сонымен қатар біз Шығыс Еуропамен – Балтия елдерімен, сондай-ақ бұрынғы Экономикалық Өзара Көмек Кеңесіне мүше елдермен – Венгриямен, Польшамен, Болгариямен және басқа елдермен байланысты белсенді түрде қалпына келтірудеміз.

Республика Түркиямен, Иранмен, Үндістанмен, Пәкстанмен, Корея Республикасымен, Израильмен, АСЕАН мемлекеттерімен жоғары дәрежедегі саяси диалогтар жүргізуге, олармен экономикалық қарым-қатынасты дамытуға ұмтылыс танытып келеді.

Қазақстанның барлық сыртқы экономикалық әрекеттерінің негізінде, мейлі ол екі жақты байланыс немесе халықаралық ұйымдардағы атқарылатын жұмыс болсын, барлық уақытта да өзінің ұлттық мемлекеттік мүдделері көрініс табады. Оларды табандылықпен қорғау – біздің сыртқы саясатымыздың негізгі принциптерінің бірі. Бұл саясат өзіміздің егеменді мемлекетімізде саяси және әлеуметтік-экономикалық өзгерістерді жүзеге асыру үшін қолайлы сыртқы жағдайларды қамтамасыз ету мақсатын көздейді.

Республиканың интеграциялық ұсыныс жасау артықшылықтары

Тұрақты даму тұжырымдамасы дүниежүзілік қауымдастықтың күш-жігерін одан әрі бір арнаға бағыттауды, оған мүше елдерді осы заманғы негізгі де шешуші проблемалар бойынша бір-бірімен жақындастыруды және үйлестіруді, аймақтық және дүниежүзілік интеграциялық құрылымдар жасауды көздейді.

Міне, сондықтан да Қазақстан өзінің тәуелсіздігін алғаннан кейін көп ұзамай-ақ өзге елдермен, ең алдымен бұрынғы одақтас республикалармен қарым-қатынасты дамыту бағдарламасын жасады. Оның негізіне жас егеменді мемлекеттердің бір кезде біртұтас халық шаруашылық кешенінде пайда болған, байырғы байланыстар базасында қалыптасқан экономикалық интеграция принципі алынды.

Біз бір-бірімен өзара байланысты экономикалардың аймақаралық кооперациялар мен еңбек бөлісі жүйелерінің іс жүзінде қалыптасқан және өзін-өзі жақсы жағынан көрсете білген құрылымдарының, ортақ тауар рыноктарының, қызмет түрлері мен жұмысшы күштерінің бар екендігі ақылға қонымды және ең қарапайым тұрғыдан алғанда тиімді болатынына қызықтық. Шынында да мұның бәрін тас-талқан етіп бұзып тастап, содан кейін қайта жасап жату шаруаның көзін тапқандық болар ма еді?

Оның үстіне біз, сөзсіз, проблеманың таза адами тұрғыдан алғандағы жақтарын да – адамдардың бір-біріне деген табиғи араласуға құлықтылығын да, олардың жаңа мемлекетаралық шекараларды бұрынғы атышулы «темір перденің» тап өзімен теңестіруді қаламайтын түсінігін де, сондай-ақ мемлекеттердің өзін-өзі толық және қайткен күнде де билеу құқығының бағдарламаларымен мейлінше нашар қабысып жатқан қыруар туысқандық және достық байланыстарының сақталуын да есепке алдық.

Ақыр соңында, бізді бұған дүние жүзінің демократия мен прогресс жолындағы ынтымақтастықты ойдағыдай өрістете түскен және соның арқасында дүниежүзілік қауымдастықтың толық құқықты әрі беделді мүшелері болып отырған көптеген өркениетті елдерінің тәжірибесі де жігерлендірген еді.

Қазақстан интеграция саясаты оның ТМД шеңберіндегі бұрынғы әріптестері тарапынан толық түсіністік таба алады деп ойлады ма? Әрине, солай деп ойлады. Олай деп ойлаудың басты себебі – біздің ортақ стратегиялық мақсаттарымыз болды, ол мақсаттарға бірлесе отырып жету де ыңғайлы еді. Өйткені, өктемдікке емес, қайта заңдардың басымдығына негізделген экономикалық тұрақтылықты және қоғамның шын мәніндегі демократияландырылуын қамтамасыз етуге, гүлденген мемлекетті орнатуға әбден болатын еді.

Біз интеграцияны декреттің күшімен жүзеге асыру мүмкін емес екендігін жақсы түсіндік. Өйткені, мұның өзі бірте-бірте пісіп-жетілуі және содан кейін ғана адамдардың ақыл-ойына қонымды эволюциялық процеске айналуы тиіс. Сондықтан да біз жаңа интеграциялық байланыстар орнату барысында бір-бірімізге деген өзара күдікке, көлденең тартылған тікенек сымдарға және, бәлкім, белгілі бір күштердің тарапынан оқиғалардың объективті дамуына кедергі жасау әрекеттеріне де душар болуымыз мүмкін

екенін түсіндік және оған әзір болдық. Бірақ мұның өзі біздің интеграциялық ұсыныс жасау артықшылықтарын таңдауымызға, оған қол жеткізудің тәсілі, қазір жұрттың бәріне де түсінікті болып отырғанындай, жалпы дүниежүзілік демократиялық ағымдардың арнасында жатқаны тіпті де кері ықпал ете алған жоқ.

Міне, мұның бәрін де таразы басына сала отырып, Қазақстан халықтардың талқысына Еуразиялық одақ құрудың жобасын ұсынды. Содан бері екі жарым жылға жуық уақыт өтті. Енді ол идея өзін-өзі ақтамапты-мыс, өйткені, оны іс жүзінде іске асыруға мүмкіндіктің сәті түспепті-міс деген дауыстарды естуге де тура келіп жүр.

Бұл пайымдаулармен келісу қиын. Өйткені, интеграциялық процестердің бірте-бірте жүзеге асырылуы әбден заңды. Сондықтан да ТМД шеңберіндегі әрбір мемлекеттің саяси және әлеуметтік-экономикалық ерекшеліктерін мейлінше мұқият ескеретін бұл Еуразиялық жобаны іске асыру алғашқы кездің өзінде-ақ кезең-кезеңімен, салыстырмалы түрде алғанда ұзақ уақыт бойы жүргізілетіні белгілі болатын. Тіпті саясаттан мардымды хабары жоқ адамның өзіне де, мысалы, ұлттық заңдарды бір-бірімен жақындастыру, басқарудың ұлт шеңберінен тыс органдарын құру, экономикалардың бірін-бірі толықтыра түсуіне қол жеткізу сияқты толып жатқан жұмыс түрлерін бір немесе екі жылда орындай қоюдың қиын екені түсінікті ғой.

ЕАО-ны қалыптастыру принциптерінің бірі болашақ қатысушылардың оған түрлі жылдамдықпен кіруі болып табылады. Кеңестік кезеңнен кейінгі барлық мемлекеттердің алдында ортақ міндеттерден басқа өздерінің ұлттық-мемлекеттік міндеттері тұр, бұлар шешілмейінше, тең құқықты альянсқа олардың қандай да бір қатысуы туралы сөз болуы мүмкін емес. Бұл бүгінде Достастықтың барлық елдері бастан кешіп отырған өтпелі кезең үшін әсіресе маңызды және олар сол өтпелі кезеңге әртүрлі әзірлік дәрежесімен келіп кірді. Осыдан барып бұрынғыдан тығыз интеграцияға әзірліктің дәрежесі де әртүрлі болып отыр.

Ақыр соңында, Еуразиялық одаққа мүшелік оған қатысушылардан өз аумақтарында азаматтық татулық пен ұлтаралық тұрақтылықты сақтауды талап етеді. Өкіншке қарай, бүгінде мемлекеттіліктің қалыптасу процестерін бастан өткеріп жатқан республикалардың әлі де бәрі бірдей бұл шартты қамтамасыз ете алмайды – бұрынғы КСРО-ның кейбір аймақтарында осы кезге дейін алауыздық пен ұрыс-керіс ошақтарының шоғы бықсып тұрғаны, шекараны қайта жүргізу әрекеттері жасалып, адам қаны төгіліп жатқаны белгілі.

Солай болса-дағы, ЕАО заңдық тұрғыда ресімделмесе де, іс жүзінде Достастық жаңа біріктіру құрылымдарын қалыптастыру кезіне және олар-

дың алғашқы жұмыс кезеңіне қадам басты. Қазақстанның интеграциялық идеялары ең алдымен ТМД ішіндегі экономикалық проблемаларды шешуді көздейді. Бұл бағытта әлеуметті, соның ішінде ұсынылған инициативаларды толықтыру және дәлдеу, оларды нақты жүзеге асыру есебінен жинақтау толық мәнінде жүріп жатыр. Тұрақты жұмыс істейтін орган ретінде Экономикалық одақтың Мемлекетаралық экономикалық комитеті құрылды. Оған айтарлықтай, соның ішінде ағымдағы мәселелерді жедел шешу жөнінде кең өкілеттіктер берілген.

ТМД мемлекеттерінің арасында өзара есептесу және валюталарды еркін айырбастау проблемаларын шешуге тиісті Төлем одағының ережелерін жүзеге асыру жөнінде белсенді жұмыс жүргізілуде.

Егер мәселеге алдын ала тон піше қарамасақ, онда біз ұсынған еуразиялық жоба химиялық реакциядағы катализатор секілді бұл процестердің бәрін едәуір жеделдеткенін атап айтпасқа болмас.

Бірақ Қазақстан ТМД-ның барлық мемлекеттерінің еуразияшылдыққа дейін «пісіп-жетілуін» күтіп отырған жоқ. Біз іске асырғандарымыз кейін ЕАО қаңқасын құруы үшін интеграциялық байланыстарды түрлі бағыттар бойынша жүргізіп келеміз.

Біздің кеден режимін жетілдіру, тауарлар мен қызметтердің кедергісіз қозғалысы жөніндегі бастамамыз Ресей Федерациясында және Беларусте түсіністік тапты. Үш мемлекеттің арасында іс жүзінде болашақ ЕАО құрылымдарының бірінің алғашқы үлгісі болып табылатын Кеден одағын құру туралы келісімге қол қойылды. Бұл ұйым ТМД-ның басқа мемлекеттерінің оған кіруіне ашық, олар бұл құқықты пайдаланбай қалмайтынына сенімдімін.

Осылайша, интеграцияның жаңа кезеңінің «еуропалық» ауқымы анықталды. Жақындасудың басқа полюсі деп біз «орталық азиялық бағытты» санаймыз. Мәселе Қазақстанның аймақ бойынша ең жақын көршілері – Өзбекстанмен және Қырғызстанмен жан-жақты ынтымақтастығын кеңейту мен тереңдету туралы болып отыр.

Біздің елдеріміздің бұрынғыдан тығыз экономикалық ынтымақтастыққа табиғи ұмтылысы олар қол қойған «Қазақстан Республикасының, Қырғыз Республикасы мен Өзбекстан Республикасының Мемлекетаралық кеңесі және оның институттары туралы келісіммен» бекітілген. Жарғылық қоры тоғыз миллион доллар Орталық Азия ынтымақтастық банкі құрылды, нақты өндірістер белгіленіп, оларды жолға қоюды акционерлар ретінде қатысушы елдер қолға алды. Қазір 50-ден астам жоба қарастырылуда. Банктің жұмысына көмекке келуге әзір ЕЭҚ сарапшылары үлкен мүдделілік танытып отыр.

Көп ауқымды интеграциялық ізденісті өрістете отырып біз, бейнелеп айтқанда, Еуразиялық одақтың моделін кішігірім сынақтан өткіземіз. Мейлі толық көлемінде болмаса да, бұл одақ құрылған және өмірге әбден-ақ икемді көрінеді.

Бәлкім, нақ сондықтан болар, бүгінде базбіреулер деректер мен қисындарға қарамастан, жаңа интеграциялық құрылымдарды Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығымен тоқайластырғысы келу арқылы демесек те, оған Орталық Азия одағын (ОАО) қарсы қоюға тырысу арқылы күнкөрісіне нәпақа тауып жүр. Қол қойылған барлық келісімдерде олардың ТМД шеңберінде әрекет ететіні, ал мұның өзі Достастық принциптеріне ешқандай да қарама-қайшы келмейтіні түсінікті, демек оның дамуына жәрдемдесетіні ашық айтылса да, бұл интеграция қарсыластарын тоқтататын емес.

Даурықпашылдықты оның «авторларының» ар-ұятына қалдырайық. Қай кезеңде де интеграцияны қуатты локомотивтер секілді көшбасшы елдер жүргізген. Олар басқалардың алдында жүрді және басқалардан гөрі алысты көрді. Егер осындай көшбасшылардың бірінің рөлін тарих Қазақстанға ұсынып отырса, біз соған лайықты болуға тырысамыз.

Біздің ортақ үйімізде татулық пен келісім болсын

Шынайы тәуелсіздікке жеткізетін жағдайлардың бірі ретіндегі тұрлаулы дамудың және бір ауқымына тоқталғым келеді: біздің ортақ үйіміздегі татулық пен келісімді нығайтпайынша, алға қарай жылжу мүмкін емес. Маған бұл проблеманы шешудің жолдары мәдени құндылықтарды орнықтыру, қоғамымыздың рухани бірлігі арқылы өтетін болып көрінеді. Қазақстан халықтарының ассамблеясын құру туралы мәселе тұрған кезде бірінші тұрғыға нақ осы міндет – көптеген энтостардың рухани түлеуі мен дамуына, өзара сенім және құрмет ахуалын қалыптастыруға, еліміз халықтарының арасындағы достықты нығайтуға жәрдемдесуге қабілетті ұйтқылық орган болу міндеті ұсынылды.

Және бұл міндетті Ассамблея табысты атқаруда. Аз ғана уақыт аралығында оның бастамасы бойынша қоғамды демократияландыруға және мемлекеттік құрылымды жетілдіруге зор ықпал еткен екі референдум өткізілді. Ассамблея және оның жергілікті жердегі органдары демократиялық құндылықтарды қалыптастыру, мәдениетті, тілді, ұлттық дәстүрлерді дамыту жөнінде тынымсыз жұмыс жүргізуде. Бұл жұмыстың даңғазасыз, үйреншікті есеп берулер мен рапорттарсыз жүріп жатуы маған ұнайды. Алайда мен мұндай қызмет тиімділігін анықтаудың өте-мөте дәл өлшемі бар екенін білемін – бұл республикадағы қоғамдық-саяси тұрақтылық. Ал ол

берік сақталуда. Бұл бізде бар нәрсенің ең құндысы. Айналамызда не болып жатқанын біле отырып, біз еліміздегі тыныштықты сақтауға міндеттіміз.

Жуырда Париждегі конференцияда БҰҰ Бас хатшысы Бутрос Б. Ғали балалар туралы айта келіп былай деп көрсетті: «Өткен 12 айда планетада соғыс қақтығыстарында 500 мың бала қаза тапты, 5 миллион бала босқындарға арналған лагерьлерде тұрады, 12 миллионнан астам бала баспанасыз қалды...» Ал тек жақын шетелде ересектер бойынша Чешняда ғана бір жылда 30-дан 50 мыңға дейін адам опат болыпты. Оның ішінде әскерилер –10–11 мыңнан аспайды.

Осындай күрделі уақытта даналық танытып, ең бір жауапты сәттерде тыныштық пен төзімділік сақтап отырғаны үшін Қазақстан халқын қадір тұтатынымды мен әлденеше рет айтқанмын. Бірақ бұл ретте біздегі ұлтаралық қатынастарда барлық мәселелер шешіліп қойғандай есеппен ешқашан көлгірсіген емеспін. Мәселе тіпті де олай емес. Бұл сала сондайлық нәзік, ал оның жүрек қылы сондайлық сезімтал болғандықтан да, қоғамның көңіл-күйін барынша мұқият зерттемеу, оған дер кезінде құлақ аспау – кешірілмес жәйт. Өйткені, осы жылдың басында бізде әлі тіл, азаматтық туралы мәселелерде қоғамдық ширығушылық байқалып тұрған еді.

Алайда, азаматтықтың мемлекеттік-құқықтық мәселелерін реттейтін маңызды Қазақстан – Ресей келісімдерін жасап, орыс тіліне ресмилік мәртебесін беріп, дер кезінде, оның үстіне демократиялық, конституциялық жолмен жаңағы ширығушылықты тарқата алдық деп ойлаймын.

Қоғамдағы келісім, азаматтық татулық көптеген факторларға, соның ішінде түрлі қоғамдық-саяси күштердің айқындамасына да байланысты болмақ. Айтпақшы, біздің республикада 500-ден астам қоғамдық бірлестіктер тіркелген. Олардың толысуына ең жақсы сынақшы – уақыт. Терең идеялары мен бағдарламалары жоқ саяси ұйымдар қоғамның өзі талап етпеген ұйым ретінде сахнадан кетеді. Олардың орнына Атажұрт тағдыры үшін жауапкершілік басты нәрсе болып табылатындар келеді. Алайда қазақстандық қоғам өте-мөте ділгір болып отырған жасампаздық бағдарламасын бір ғана партия немесе көшбасшының талдап-жасауы мүмкін бола қоймас. Партиялық тұғырнамалар ұсынатын барлық парасатты және пайдалы нәрсені бірыңғай тұтас етіп жинап, озық ойдың алтын қиыршықтарын бір құймаға балқыту керек.

Қоғамда «миграциялық мәселе» де ерекшеленіп тұр. Бұл бүгіннің, тіпті кешегі күннің де проблемасы емес. Егер миграциялық процеске тұтастай қарайтын болсақ, онда 60-шы жылдардың аяғынан бастап республикадан кетіп жатқан халық саны көбеюінің жалпы динамикасы байқалған. Оның шарықтау шегі 1994 жылға келді. Осы жылы миграциялық ағымның төмендеуі тұрғысындағы тенденция айқын болды.

Бірақ мәселенің мәні мұнда да емес. Бізде Қазақстаннан адамдардың кету себептері туралы пікір жарыстырғысы келетіндер жетіп жатыр. Ал бұл туралы халықаралық статистика не дейді екен? ЮНЕСКО-ның мәліметтері бойынша қазір дүние жүзінде 60 миллион адам «қозғалыста» екен. Оларды бұған не итермелейді? Бірінші орында соғыс әрекеттері немесе азаматтық қақтығыс аймақтарын тастап шыққан босқындар тұрады. Қазақстанға бұл процестің, өздеріңіз де білесіздер, қатысы жоқ. Одан кейін саяси репрессиялардан, табиғат апаттарынан, аштықтан құтылуға тырысқан адамдар тұрады. Мұндай құбылыстар да республикада байқалмайды. Соңғы орында ғана жылы орындарын тәуір үлес іздеу үшін қалдырғандар тұрады.

Бәлкім, осы себептен болар біреулер республиканы тастап кетіп жатса, өзгелері керісінше, қайтып келуде. Адамдардың еркін жүріп-тұруы – бұл қалыпты, көп ретте демократиялық процесс. ЮНЕСКО-ның бас директоры, қазақстандық татулық пен рухани келісім сыйлығының лауреаты Федерико Майор «адамдардың еркін жүріп-тұруы әркімге өзінің төл өмір салтын және өзін-өзі таныту тәсілін таңдап алып, жеке өз тағдырының және өз халқы тағдырының қожайыны болуына мүмкіндік береді», деп санайды. Бұл, Ф. Майордың пікірінше, «төрт негізгі тұжырымдаманың: азаматтықтың, төзімділіктің, білімнің, идеялармен және адамдармен еркін алмасудың синтезі жүретін кеңістік» болып табылатын демократиялық мәдениеттің нормасы. Олай болса, келіңіздер, осы норманы басшылыққа алып, түрлі-түрлі ұлттардың көптеген адамдары үшін шынайы Отанына айналған Қазақстанда азаматтар тәуір үлесін табуына ұмтылатын болайық.

Мәдениет пен имандылықты қайта түлетейік

Мені бұл тақырыпты сөз етуге рухани құндылықтардың жүйесі ретінде ғана емес, сонымен бірге саяси процестердің индикаторы ретінде де барған сайын жиі көрініп отырған мәдениет феномені итермеледі. Өзіне тән абыроймен және әдептілікпен ол айлакерлікке бармайды, қайта, «ақиқат сәтін» айқындай отырып, болып жатқан оқиғаларға дәлме-дәл бейнелік бағасын береді. Мәселен, ұлтаралық қатынастардың жағдайы тұрақтылық кезеңінде де, әсіресе қақтығыстар кезінде де қоғамның нақ сол мәдени деңгейіне байланысты екені түсінікті емес пе? Мәдениетсіздік, көргенсіздік ахуалы үстемдік құрған жерде террор мен озбырлық билік жүргізеді. Ондай жерде демократия мен еркіндік қажет емес. Ондай жерде жақсы тұрмыс пен гүлденуге ұмтылудың қажеті жоқ.

Мәдениет қоғам ішіндегі, халықтар мен мемлекеттер арасындағы қатынастарда өзекті факторға айналып келеді. Біз күн сайын елдер мен

құрлықтарды жақындастыруда, ұлттардың оң тұрғыда өзін танытуында оның рөлі қандайлық зор екеніне көз жеткізудеміз. Тәуелсіз мемлекет болу, беделді халықаралық ұйымдарға кіру, түрлі келісімдер жасау аздық етеді. Бұл әлемде сені қаншалықты мойындап қана қоймай, соншалықты танығаны қажет. Өркениеттің шетсіз-шексіз мұхитында нақ сол мәдениет халықтардың жолбасшысы рөлін атқарады. Содан да елдерді ең әуелі оның озық ұлдарының – философтардың, жазушылардың, ғалымдардың, музыканттардың, әншілердің... қызметі арқылы таниды.

Біздің бәріміз осы жылы әлем Қазақстан халқының тарихын, мәдениетін, тілін, жан дүниесін Абай даналығы арқылы жақсырақ білгенін мақтан етеміз. Ұлы ақын, әрі ойшылдың ЮНЕСКО қамқорлығымен ұйымдастырылған 150 жылдығын мерекелеу оның шығармашылығын тану және жаңаша ой елегінен өткізу, оның философиясының терең қатпарларына бойлау рухында өтті. Абайды, басқа ұлы жазушылардың, композиторлардың, ғалымдардың еңбектері мен шығармаларын танып, тарихтың, өнердің, сәулеттің таңғажайып ескерткіштерімен таныса отырып, әлем Қазақстанды барған сайын тереңдеп танитынына біз сенімдіміз.

Алайда мәдениеттің сөнбес жарығын өткеннің ұлы шығармалары, философиялық немесе діни ілімдер ғана шығармайтынын ескеру керек. Қазіргі әлемде мәдениетті көп ретте қоғамның әлеуметтік және саяси сұраныстарына жауап ретінде қарастырады, өйткені ол қоғамның құндылықтар жүйесін және өмір салтын, адамның негізгі құқықтарын, дәстүрлерді, дінді қамтиды. Қазақстанның нақты жағдайын ескере отырып, мен осынау ұғымдардың әрқайсысына «көп ұлтты халықтың» деген сөзді қосар едім. Шынында да, біздегі өмір салты да, құндылықтар жүйесі де, дәстүрлер мен дін де, олардың кейбір ұқсастығы жағдайында, қайталанбас ерекшеліктерімен дараланады.

Әр халықтың қайталанбас өз мәдени даналығы бар екені әлдеқашан айтылған. Бұл даналықты құрметтеу рухани норма. Кімді де болсын өз дініне немесе, керісінше, атеизмге тартуға тырысу, өзінің мәдени құндылықтарын, тілін күштеп ендіру – мұның бәрі күштеп қол сұғушылық. Қазақстанның жуырдағы тарихынан өзіміз білетініміздей, ол кейде қасіретке айналады.

Алайда тәуелсіздік алғаннан кейін қасында басқа мәдениеттер өмір сүріп, тіршілік етіп жатқанын ұмытып, тек ішкі жағдайларға жұмылушылықтың қасіреті одан кем болмас еді. Өзгелерден оқшауланып, тек өзінің «ерекшеліктерін» қызғанышпен қорғаштайтын қоғам әрдайым өз дәуірінен аласталып қалуға ұрынады.

Өз мемлекеттілігімізді құра отырып, біз ұлттық құндылықтарды әмбебап құндылықтармен салыстыра қарауға, еліміздің мәдени сан алуандығына арқа сүйеуге, оның үйлесімді дамуын қамтамасыз етуге, сол арқылы

халықтарды жақындастыруға, олардың өзін және басқаларды тануына көмектесуге міндеттіміз.

Құранда осынау ізгі ой көрегендікпен былай деп айтылған: «Ей, адамзат! Біз сендерді еркектер мен әйелдер етіп жараттық және бір-бірінді білу үшін сендерді халықтар мен ұлыстар етіп жасадық».

Біздің мәдениет өрісін демократия принциптерінсіз қалыптастырудың басқа құралы жоқ, өйткені демократиялық институттар ғана барлық халықтардың мәдениеті өзінің табиғи үнділігін тауып, мәдениетаралық диалог жолға қойылатын, төзімділік психологиясы орнықтырылып, біртұтас мәдениет кеңістігі жасалатын ортаны қалыптастыра алады.

Біздің өмірімізде мәдениеттің нақ осындай жоғары қызметін түсінушіліктің орнығып келе жатқаны мені қанағаттандырады. Қазақстанда Абай салтанаттарын өткізумен қатар славян жазуының күндері болды. Бұрынғы ел ыдырағаннан кейін бізбен достас мемлекеттермен үзіліп қалған мәдени байланыстар қалпына келтіріле бастады. Атап айтқанда, классикалық музыканың «Ермек Серкебаев шақырады» және классикалық балеттің «Дәстүр сыйлығы», «Шығыс маусымы» халықаралық фестивальдері Ресейден, Өзбекстаннан, Украинадан, Беларусьтен, шетелдерден әлемдік өнердің көптеген жұлдыздарын жинады. Кинематография шеберлерінің республикалық екі және Алматыда өткен Бірінші халықаралық кинорыноктарындағы сұхбаты жемісті болды. Орта Азия мәдениет қайраткерлерінің жуырда Ташкентте өткен форумы халықтардың рухани өміріндегі маңызды оқиғаға айналды.

Бүгінде Қазақстанда тұратын халықтар мәдениетінің күндерін өткізу бұрынғыға қарағанда мүлде басқаша қабылданады. Бәлкім, олар кейде даңғазалыққа айналып кететін бұрынғы салтанаттылығын жоғалтқан болар, алайда, олар мәдениет шенеуніктерінің араласуынсыз, толық демократиялық негізде өтіп, аймақтардың мәдени өмірімен табиғи астасып жатады.

Жалпы алғанда мемлекеттің мәдениет және өнер саласымен өзара қатынас мәселелерінің өзіндік ерекшеліктері бар, олардың төңірегінде пікірталас жиі болып тұрады. Алайда, «өкімет және суреткер» тақырыбының тіпті де қарапайым шешімі бар: мәдениет саласындағы саясат оны сақтау, оның қызметкерлеріне қолдау көрсетіп, дамуына жағдай туғызу, олардың әлеуметтік тұрғыда қорғалу құқығын мойындау үшін мемлекеттің жауапкершілігі принциптеріне негізделеді. Тек шығармашылық еркіндікке қол сұғушылыққа, саяси қысым жасауға жол берілмейді. Біз нақ осы принциптерді басшылыққа алып келдік және алдағы кезде де басшылыққа ала береміз. Айта кетейін, қазір республикада мәдениет пен өнерге қолдау көрсету конвенциясы әзірленуде, онда осы мәселелер толық мәнінде ескерілетін болады.

Қай кезде де өткір болып келген мәдениетке материалдық қолдау көрсету мәселесіне келетін болсақ, Қазақстанда оны қалдық принципі бойынша қаржыландыру ескерілетін болды. Осындай процестер білім, денсаулық сақтау және ғылым салаларында да өтіп жатыр.

Демократиялық мәдениеттің әмбебап формуласының бір қыры төзімділік болып табылады. Ал толеранттылық ұғымы, әлбетте, кеңірек, әр елде, аймақта оның нәсілдік, ұлттық, діни өз реңктері бар. Бұл тұрғыда жүз ұлыстың ғана емес, сонымен бірге көптеген діни нанымдардың елі болып табылатын Қазақстан үшін діни наным бостандығы проблемасының көкейкесті сипаты бар.

Біздің Конституцияда ождан бостандығына құрмет тұжырымдалған. Бұл декларацияланатын норма өмірде нақты жалғасын тауып отыр. Барлық діни нанымдағылардың сұраныстарына құрметпен қараушылық республикада өзара түсіністік пен тұрақтылыққа жағдай жасайтынын біз де көріп отырмыз.

Бізде діни нанымдағылар саны өсіп отыр, мұның өзі әбден түсінікті. Қазір Қазақстанда 1300 діни бірлестік, 30-дан астам конфессиялар мен де-номинациялар жұмыс істейді. Мешіттер, шіркеулер, ғибадатханалар салынууда. Діни ғұрыптық ғимараттарды діндарларға қайтарып, жаңаларының салынуын шіркеу жөніндегі мемлекеттік саясатты жүзеге асырудағы маңызды қадам деп санаймын. Қазір астанада Орталық мешіт, Ислам мәдени орталығы салынып жатыр. Менің өкіміммен сәулет өнерінің ғаламат туындысы – Вознесение кафедралық соборы Алматы және Семей епархиясының пайдаланылуына берілді.

Шетелдерге ресми сапарлар барысында Мекке мен Ватиканда болуым мен үшін ерекше мәнді сипат алды. Біздің шақыруымыз бойынша Қазақстанға Мәскеу және Бүкіл Русь Патриархы Алексий II келіп қайтты.

Әлбетте, Қазақстанның діни өмірінде ислам мен православие ерекше рөл атқарады. Бірақ бұл өзге конфессиялар назардан тыс қалды дегендік емес. Мұнда тек бір жәйтті бөліп айту қажет. Әлеуметтік базасы және өз қызметінің қажеттілігі бар конфессиялардың болуы табиғи да заңды. Бірақ біздің халықтарымызға бұрын белгісіз діни секталарды қаулатуға, басқа сөзбен айта да алмайсың, тырысушылық орын алып отырғаны сақтандырады. Ал олардың қызметі, көптеген елдердің қайғылы тәжірибесі дәлелдегеніндей, әрдайым болжап боларлықтай емес. Мұнда біз еліміздің Конституциясын және оның заңдарын қатаң басшылыққа алуға тиіспіз.

Кейбір күштердің діни негізде партиялар құруға ұмтылысы туралы да осыны айтуға болады. Мен бұл мәселеде дін мәңгілік, ал барлық партиялар өтпелі, сондықтан дін саяси күреске қатысуға тиіс емес, барлық оқиғаларды

имандылық пен адамгершілік тұрғысынан бағалауға хақылы деп сан-айтын дінбасыларды қолдаймын.

Қазақстан аумағында әрекет ететін конфессиялардың басым көпшілігі мемлекетке қатысты саяси адалдық танытып отырғанын, оның бейбітшіл бастамаларына қолдау білдіріп, қоғамда мейірімділіктің, ізгіліктің, қайырымдылықтың жоғары нормаларын орнықтыруда екенін қанағат сезіммен атап өткім келеді.

* * *

Бүгінде егемен Қазақстан, оның бүкіл көп ұлтты халқы толық негізде үміт кезеңі деп атауға болатын кезеңді бастан кешуде. Әлбетте, бүкіл жақсылыққа деген – жеке, отбасылық өмірдегі ізгі өзгерістерге және қоғамдық өмірдегі оң қозғалыстарға деген үміт артушылық кезеңі.

Қысқасын айтқанда, кері кетушілік инерциясы әлсіреген, біздің әрқайсымызда барлық қиындықтарды еңсеріп, жағдайды түзей алатынымызға және алға қарай жылжитынымызға деген сенім өсе түскен.

Бұл бос сөздер емес. Менен еліміз өзінің тәуелсіздігі жылдарында қол жеткізген басты нәрсе не деп сұрағанда, ойланбастан былай деп жауап беремін: «Бұл – адамдардың сана-сезіміндегі өзгерістер». Мұнда көлгірсудің қылпығы да жоқ: біз енжар бақылаушыдан және әлеуметтік масылдардан өзіміз де байқамастан осынау таңғажайып, бірақ әлі тіпті де кемелденбеген дүниені өз қолымен қайта жасай алатын жігерлі, шебер, тапқыр адамдарға айналдық.

Дегенмен де, біз уақыт талабына лайықты жауап бере аламыз ба, өмірімізді түбегейлі қайта құрып, тұрақты прогресс дәрежесіне жете аламыз ба? Бір сәттік және өткінші құндылықтардың соңында жүріп, өз мүмкіндігімізден айырылып қалмаймыз ба? Мен барлық қазақстандықтар бір кездері философ Альберт Камю айтқан «Олар сондайлық көп істі атқара алар еді, бірақ сонша азына шамасы жетті...» деген сөздерді өздерінің немерелері артынан айтып жүрмесін десе, осы сұрақтарға байланысты байыппен ойланғанын қалар едім.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ТОРЖЕСТВЕННОМ СОБРАНИИ,
ПОСВЯЩЕННОМ ДНЮ НЕЗАВИСИМОСТИ КАЗАХСТАНА ***

Алматы, 16 декабря 1995 года

**УКРЕПЛЕНИЕ НЕЗАВИСИМОСТИ –
ЧЕРЕЗ УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ**

День независимости обозначен в нашем календаре как «красный день». Но эта дата – не просто напоминание об объявленной в 1991 году Казахстаном своей государственной независимости. Многие явления современного миропорядка несут на себе отчетливый отпечаток истории. Обретение независимости новыми странами, несомненно, относится к их числу. Каждая из них шла к своему освобождению долгим и тернистым путем. И, наверное, никому не дано уверенно заявить, что этот путь пройден до конца. Тем более нам, лишь недавно вошедшим в мировое сообщество.

Но у нас хорошая память, и мы знаем, что наша независимость является плодом многовековых устремлений казахской нации к самоопределению, подкрепленных становлением общественной мысли, порывами сердца и души народа. Мы помним о смелом и беспрецедентном вызове тоталитарному режиму, брошенном молодежью Казахстана в декабре 1986 года. И мы ясно осознаем, что свобода может стать реальностью только в контексте современной истории, творимой гражданами многонациональной республики.

Первые годы суверенного развития государства подтверждают, что, какие бы трудности переходного периода нам не приходилось переживать, у народа, общества, политических сил хватило воли и мудрости начать работу по укреплению молодой государственности, реформированию экономики, построению правового демократического общества, созданию в нем атмосферы духовного единения и межнационального согласия.

Казахстан сегодня находится в движении, в отработке оптимального варианта своего устойчивого развития. За короткий период нам удалось сформировать экономическую политику переходного периода, приступить к реализации ряда национальных программ переустройства хозяйственного комплекса, создать основы экономически независимого государства.

* Н. Назарбаев. Пять лет независимости.– Алматы: Казахстан, 1996. – 640 стр.

Безусловно, нашему государству, всем людям трудно. Трудно поворачивать тяжелую и неразворотливую машину сырьевой экономики в сторону ее структурной перестройки, многоукладных рыночных отношений, трудно адаптироваться в новой социальной среде. Но мы смогли напрячь силы, выстоять и создать предпосылки для дальнейшего движения.

Буквально за один финансовый год Казахстан смог преодолеть такой страшный экономический недуг, как гиперинфляция. Мы не только ввели такой важнейший атрибут экономической суверенности, как национальная валюта, но и добились ее надежности, стабильного и устойчивого обращения. Тем самым было приостановлено сползание в экономическую пропасть наших ведущих предприятий, которые определяют лицо отечественной экономики, формируют экспортный сектор, открывают каналы выхода на мировой рынок. Казахстан становится более привлекательным для иностранного капитала, инвестиций, технологий, экономических новаций и мировой хозяйственной практики.

В этом году начала работать новая Конституция страны, за принятие которой высказалось подавляющее число казахстанцев. Высшей силой народного волеизъявления была закреплена исторически необходимая система государственной власти. Определены законодательные основы рыночных реформ. Существенно повышена роль и ответственность исполнительной власти за реализацию намеченных программ. Конституционно намечен четкий и осознанный маршрут движения в завтрашний день.

Если мы на самом деле стремимся к укреплению государственности, достижению стабильности в экономике, общественно-политической жизни, чрезвычайно важно объединить усилия всех слоев общества во имя будущего республики, ее устойчивого развития.

Это тем более важно, что проблема устойчивого развития является сегодня глобальной и в мировом масштабе. Организация Объединенных Наций определяет ее приоритетной как для всей планеты, так и для каждого государства в отдельности.

Сегодня, в годовщину независимости, мне хотелось бы изложить свои соображения о некоторых условиях достижения устойчивого развития нашей страны. Не затрагивая другие, быть может, не менее важные аспекты этой темы, предлагаю свой взгляд на государственный суверенитет через призму таких глобальных проблем, как демократизация страны, ее духовная жизнь, наши интеграционные приоритеты, сохранение и укрепление стабильности в государстве, Центрально-Азиатском регионе и во всем мире. То есть тех ключевых проблем, которые составляют основу устойчивого развития как решающего условия для вхождения в XXI век.

Императивы демократического развития

С обретением независимости в политической лексике обозначилось несколько понятий, которые не склоняет только ленивый. Первое место тут, конечно, принадлежит понятию «демократия», варьируемому каждым по-своему.

Но, оценивая состояние политической жизни в Казахстане по меркам американской или европейской демократий, отдаем ли мы себе отчет в том, что любая политическая категория не есть нечто застывшее и вечное на все времена? Задумываемся ли над тем, что европейская демократия образца 90-х годов и начала века – две разные вещи?

Между тем даже такой известный современный социолог, как Алэн Турен, которого никак не заподозришь в сомнениях относительно универсальности демократических ценностей, задается вопросом: «Можно ли определять демократию безотносительно к ее целям, то есть тем связям, которые она устанавливает между людьми и социальными группами? «Сегодня, – пишет он, – когда рушится столько авторитарных режимов, мы должны задуматься о содержании демократии...» Если подходить к оценке демократии с этих позиций, то следует признать, что в вопросах демократического развития не может быть раз и навсегда установленных универсальных рецептов. Особенно если мы говорим о посттоталитарных государствах, десятилетиями живших в жестких условиях диктатуры, без намека на демократические институты.

Да, мы безоговорочно встали на путь демократических перемен. И утверждаем демократизм вовсе не для того, чтобы доказать миру нашу цивилизованность, ожидая при этом всяческой поддержки. Нет, мы встали на этот путь, поскольку демократия воплощает те ценности, к которым мы стремимся. Но стараемся не обгонять время, не торопить события, так как помним, что если всем гражданам не гарантированы достойные условия жизни, то политические свободы превращаются в пустые и даже опасные слова.

Общеизвестно, что для установления демократии необходимы две непререкаемые предпосылки – экономическое равновесие и общественная стабильность. Имеет ли право Казахстан уже сегодня заявлять о готовности встать вровень с европейскими странами, веками создававшими демократические ценности, если к экономическому равновесию только стремимся? Утверждать подобное было бы не чем иным, как прожектерством, аналогичным объявлению об окончательном построении социализма.

Убежден, что по мере усиления экономической самостоятельности Казахстана в стране все больше и больше будет нарастать потребность в демократических свободах. Сейчас же наша задача – создать все условия для цивилизованного проявления политической инициативы граждан, то есть воспитания навыков демократического общения, демократической

культуры. Демократия должна естественным образом вырасти из недр самого общества по мере возрастания экономической свободы его граждан.

Нам предстоит отказаться от многих стереотипов. В период крушения тоталитаризма в сознании людей утвердилось понимание демократии, как средства освобождения от произвола, насилия, культа личности, всевластия номенклатуры. В свое время это было верно. Однако сейчас надо задуматься о созидательных возможностях демократии, ее социальной базе. Ведь мы только приступаем к созданию демократических институтов, и крайне важно точно определить, на какие силы в обществе следует опираться в ходе этого строительства.

Особые надежды в этой кропотливой работе общество возлагает на создание подлинных демократических институтов и, прежде всего, становление парламентаризма. Деятельность Верховных Советов союзного периода не оставила практически никакого наследия в сфере законотворческой работы, поскольку являлась фиктивной по сути. Иначе быть и не могло, поскольку, если следовать известной формуле, «то, что было реально (монопольная власть партии над государством и монопольная власть государства над экономикой), было неконституционно, то что было конституционно (нормы о правах и свободах, демократии), не было реально».

Только с обретением независимости в Казахстане началось формирование собственной законодательной базы. Однако модель первого Верховного Совета, сконструированного по прежним образцам, оказалась непригодной в качественно новых социально-экономических и политических условиях. Пришедший ему на смену Верховный Совет работал по той же изжившей себя схеме и к тому же оказался нелегитимным, что повлекло досрочное прекращение его полномочий. Несколько слов о ситуации, возникшей в период вакуума законодательной власти, которая дает пищу для размышлений о развитии демократизма в стране. Президенту пришлось взять всю полноту ответственности за положение дел в стране. Скажу откровенно, что меня не смутили разговоры о свертывании демократии и угрозе диктатуры. Не смутили, так как если демократия – это власть, осуществляемая от имени народа, для народа и самим народом, то только он должен был дать ответ на поставленные от его имени вопросы об угрозе демократии. И народ поддержал проводимые в стране преобразования в ходе референдумов по продлению президентских полномочий и принятию новой Конституции. Убежден, что ныне действующий Основной закон страны отвечает требованиям времени. Главное, в нем предусмотрено такое государственное устройство, при котором все возникающие во властной системе напряжения не подорвут стабильность.

В целом я считаю этот период чрезвычайно насыщенным в законотворческом плане, ибо за короткий срок указами, имеющими силу

закона, удалось закрыть брешь в правовом регулировании, принять остро необходимый для формирования рыночного хозяйства пакет экономических законов.

Именно с принятием новой Конституции восторжествовала идея создания компактного по численности профессионального Парламента. Как известно, на днях прошли два этапа выборов – в Сенат и Мажилис – нового Парламента. Выборы прошли в соответствии с законодательством и без очевидных нарушений, что отметили как местные, так и зарубежные наблюдатели. Сам процесс выборов, на мой взгляд, отвечал той социально-экономической ситуации, в которой сейчас находится республика. Главное – у народа было право выбора, и он его сделал.

Вскоре новый Парламент будет сформирован и начнет свою работу. У нас есть все основания считать, что законотворческая деятельность отныне приобретет системный характер, повысится ее качество, будет обеспечен баланс между региональными, корпоративными интересами и общегосударственными приоритетами.

Возможно, спустя какое-то время, вопросы развития демократизма в Казахстане, о которых мы говорим сегодня, покажутся незначительными, и на первом плане окажутся другие проблемы совершенствования демократических механизмов, развития подлинной многопартийности. Но мы находимся только в начале пути и, разумеется, говорим лишь об общих императивах развития демократии.

Стабильность как гарантия развития государства

Свое устойчивое развитие Казахстан обеспечивает в первую очередь целенаправленной и активной внешнеполитической деятельностью. Хорошо понимая, что успешное проведение политических и социально-экономических реформ возможно лишь в атмосфере стабильности, мы активно включились в процессы разоружения и создания систем международной безопасности. Решения о закрытии Семипалатинского полигона и отказе от ядерных вооружений, присоединение к Договору СНВ-1, безоговорочная поддержка инициативы, направленной на продление Договора о нераспространении ядерного оружия не только принесли нашей стране уважение мирового сообщества, но и укрепили ее безопасность, обеспечили территориальную целостность за счет соответствующих гарантий со стороны России, США, КНР, Великобритании и Франции. Между Казахстаном и Китаем подписано соглашение о юридическом оформлении границы. Казахстан считает, что международные системы безопасности возникают в первую очередь на базе общих экономических и геостратегических интересов входящих в них государств. Именно эта доминанта лежит в основе всех внешнеполитических инициатив

республики. Ею, в частности, продиктовано наше предложение о созыве Совещания по взаимодействию и мерам доверия в Азии.

Сегодня идея СВМДА нашла поддержку во многих азиатских странах: в заседаниях Специальной рабочей группы по подготовке совещания уже участвуют представители 15 государств. Мы, конечно же, понимаем, что процесс формирования этого сложного регионального механизма превентивной дипломатии потребует немало сил и времени. Но тем больше наше стремление добиться созыва такого совещания, отвечающего интересам всех народов континента.

Что касается кризисных ситуаций и вооруженных конфликтов, то для их преодоления нужны срочные меры. Между нашей страной, Кыргызстаном и Узбекистаном достигнуто соглашение о создании батальона миротворческих сил, поддержанное ООН. Этот контингент планируется использовать для поддержания мира и безопасности в Центральной Азии. Но даже сам факт договоренности на этот счет, бесспорно, является стабилизирующим фактором.

Вместе с тем мы являемся сторонниками разрешения кризисов не с помощью силы – подобные методы, несмотря на кажущуюся эффективность, самой проблемы не решают, – а путем конструктивного политического диалога с участием всех заинтересованных сторон при посредничестве международных организаций.

Переговоры между правительством Таджикистана и оппозицией подтвердили правильность такого подхода. ООН высоко оценила усилия Казахстана в поисках мирного урегулирования этого конфликта, в частности, его роль принимающей стороны в четвертом раунде межтаджикских переговоров в Алматы.

Достижение устойчивого развития и обеспечения национальной безопасности не решается одними только военно-политическими мерами. Не меньшее значение здесь имеют экономический, культурный, экологический и другие аспекты. Поэтому Казахстан предпринимает активные шаги и в этом направлении. В частности, укрепляет взаимодействие, расширяет сотрудничество с наиболее авторитетными международными структурами. В их числе Организация Объединенных Наций, ЮНЕСКО, ЭСКАТО (социально-экономическое развитие стран Азиатско-Тихоокеанского региона), ПРООН (программа развития для государств – членов ООН), ЮНЕП (охрана окружающей среды), ВОЗ (здравоохранение) и многие другие.

Если говорить о наших приоритетах в области двусторонних контактов, то важнейшее значение для Казахстана имеет развитие отношений с Российской Федерацией. Это обусловлено ее политическим и экономическим весом в мировом сообществе, большой протяженностью наших общих границ. Россия – крупнейший торговый партнер нашей республики. Во многом совпадают наши позиции по различным международным вопросам.

Наконец, граждан наших стран связывают миллионы родственных нитей. Это делает Россию естественным союзником нашего государства.

Хочу, чтобы все поняли: суверенитет Казахстана предполагает не отрицание, а, напротив, укрепление и развитие казахстанско-российских связей во всех сферах жизни. Нашу взаимозависимость в экономической, политической, военных областях глупо отрицать, тем более глупо – бороться с нею. Задача в том и заключается, чтобы под общие интересы двух стран подвести соответствующую договорно-правовую базу и создать эффективный механизм ее реализации.

Разумеется, в отношениях Казахстана с Россией бывают и проблемы, и они не всегда просты. И в этом нет ничего необычного. Подобное происходит во взаимоотношениях между любыми государствами. Но я уверен, что они преодолимы и всегда будут преодолеваются, поскольку оба государства стремятся не к противоборству, а к сотрудничеству. Взаимное доверие отвечает интересам наших народов и государств.

В числе наших стратегических интересов – развитие всесторонних связей и с остальными странами ближнего зарубежья. И здесь на первом месте стоят отношения с государствами Центральной Азии. Хочу отметить крепнущие и развивающиеся экономические и политические отношения с Узбекистаном, Кыргызстаном и другими государствами региона.

Казахстан является единственным государством в Центральной Азии, которое вывело на партнерский уровень свои отношения с крупнейшей мировой державой – Соединенными Штатами Америки. Юридически это закреплено в Хартии о демократическом партнерстве, на практике – проявляется в искренней заинтересованности США в независимом, демократическом и безопасном Казахстане, как гаранте мира и стабильности в Центральной Азии, в дальнейшем развитии рыночных и демократических реформ в нашей стране.

Одним из наших стратегических партнеров является Китай – динамично развивающаяся страна, располагающая огромным промышленным, военным и интеллектуальным потенциалом. Во время моего визита в Пекин осенью нынешнего года было признано, что поддержание и развитие между нашими странами долговременных отношений добрососедства, дружбы и взаимного сотрудничества отвечает их коренным интересам, способствует сохранению и укреплению мира, стабильности и развития в Азии и во всем мире. Это закреплено в ряде совместных документов о сотрудничестве в торгово-экономической и гуманитарной областях.

В Европе импульс получили отношения Казахстана с Германией, Великобританией, Францией, другими странами ЕС. В январе 1996 года мной подписано соглашение «О партнерстве и сотрудничестве между Европейскими сообществами и государствами – их членами, с одной стороны, и Республикой Казахстан, с другой стороны». А в декабре этого же года заключен временный договор о торговле с ЕС. Это открывает нам

европейский рынок для торговли и сотрудничества, дает возможность казахстанцам учиться и работать в Европе. Наряду с этим мы активно восстанавливаем связи с Восточной Европой – странами Балтии, а также бывшими участниками СЭВ – Венгрией, Польшей, Болгарией и другими.

Республика стремится поддерживать на высоком уровне политический диалог, развивать экономические связи с Турцией, Ираном, Индией, Пакистаном, Республикой Корея, Израилем, государствами АСЕАН.

В основе всех внешнеполитических акций Казахстана, будь то двусторонние контакты или работа в международных организациях, лежат и всегда будут лежать его национально-государственные интересы. Их последовательное отстаивание является одним из основных принципов нашей внешней политики, преследующей создание благоприятных внешних условий для осуществления политических и социально-экономических преобразований в нашем суверенном государстве.

Интеграционные приоритеты республики

Концепция устойчивого развития предполагает дальнейшую консолидацию мирового сообщества, сближение и унификацию позиций его членов по ключевым проблемам современности, создание региональных и глобальных интеграционных структур.

Вот почему вскоре после обретения независимости Казахстан разработал программу развития отношений, прежде всего, с бывшими союзными республиками. В ее основу был положен принцип экономической интеграции молодых суверенных государств на базе тех связей, которые некогда существовали внутри единого народнохозяйственного комплекса.

Нами двигали здравый смысл и элементарная целесообразность, наличие взаимозависящих экономик, отработанных и хорошо зарекомендовавших себя на практике схем межрегиональной кооперации и разделения труда, общих рынков товаров, услуг и рабочей силы. Похозяйски ли было бы разрушать все это, чтобы потом создавать заново?

Кроме того, мы, безусловно, брали в расчет и чисто человеческий аспект проблемы – естественную тягу людей друг к другу, их понятное нежелание отождествлять новые межгосударственные границы с пресловутым железным занавесом, да и просто наличие множества родственных и дружеских связей, плохо согласующихся с программами полного и безусловного самоопределения.

Наконец, нас вдохновлял пример многих стран цивилизованного мира, успешно наращивающих сотрудничество во имя демократии и прогресса и за счет этого становящихся полноправным и авторитетным членом мирового сообщества.

Рассчитывал ли Казахстан, что политика интеграции найдет понимание у его партнеров по СНГ? Конечно. И главным образом потому, что у нас

были общие стратегические цели, идти к которым сподручнее сообща: достижение экономической стабильности и подлинной демократизации общества, построение процветающего государства, основанного не на диктате, а на верховенстве законов.

Мы хорошо понимали, что интеграцию ввести декретом невозможно. Это эволюционный процесс, который должен вырваться и только потом овладеть умами. Поэтому были готовы к тому, что в ходе создания новых интеграционных связей столкнемся с недоверием, проволочками и даже, возможно, с попытками определенных сил помешать объективному ходу событий. Но это не повлияло на выбор наших приоритетов, достижение которых, как все сейчас понимают, лежит в русле общемировых демократических тенденций.

Взвесив все это, Казахстан вынес на суд народов проект создания Евразийского союза. С тех пор прошло около двух с половиной лет, и теперь приходится слышать голоса, что, мол, идея его формирования себя не оправдала, поскольку ее не удалось реализовать на практике.

С этим трудно согласиться. Поскольку постепенность интеграционных процессов закономерна, то воплощать евразийский проект, максимально учитывающий, кстати, политическую и социально-экономическую специфику каждого государства СНГ, с самого начала предполагалось поэтапно, в течение сравнительно длительного времени. Даже дилетанту от политики понятно, что такая работа, как, например, сближение национальных законодательств, создание наднациональных органов управления, достижение взаимодополняемости экономик и т. д. займет не один и не два года.

Одним из принципов формирования ЕАС является разностороннее вхождение в него будущих участников. Перед всеми постсоветскими государствами, помимо общих, стоят и свои, национально-государственные задачи, без решения которых ни о каком их участии в равноправном альянсе говорить не приходится. Это тем более важно для переходного периода, который переживают сегодня все страны Содружества и в который они вошли с разной степенью готовности. Отсюда – и разная степень готовности к более тесной интеграции.

Наконец, членство в Евразийском союзе требует от его участников поддержания на своих территориях гражданского мира и межнациональной стабильности. К сожалению, еще не все республики, переживающие сегодня процессы становления государственности, могут обеспечить это условие – как известно, в некоторых регионах бывшего СССР по сию пору тлеют очаги розни и раздоров, предпринимаются попытки перекроить границы, льется человеческая кровь.

И все же, хотя ЕАС и не оформлен юридически, на деле Содружество уже вступило в период формирования и первого этапа работы новых объединительных структур. Как известно, интеграционные идеи Казахстана в первую очередь преследуют решение экономических проблем внутри

СНГ. В этом направлении полным ходом идет накопление потенциала, в том числе за счет дополнения и уточнения выдвинутых инициатив, их практической реализации. В качестве постоянно действующего органа создан Межгосударственный экономический комитет Экономического союза. Он наделен достаточно широкими полномочиями, в том числе и по оперативному решению текущих вопросов.

Активно проводится работа по реализации положений Платежного союза, который должен разрешить проблемы взаиморасчетов и свободного обмена валют между государствами СНГ.

Если смотреть на вещи непредвзято, нельзя не отметить, что предложенный нами евразийский проект, как катализатор в химической реакции, значительно ускорил все эти процессы.

Но Казахстан не ждет, когда все государства СНГ «созреют» до евразийства. Мы нарабатываем интеграционные связи по разным направлениям, чтобы потом эти наработки составили каркас ЕАС.

Наша инициатива по совершенствованию таможенного режима, беспрепятственному движению товаров и услуг нашла понимание в Российской Федерации и Беларуси. Между тремя государствами подписано соглашение о создании Таможенного союза, являющегося, по существу, прообразом одной из структур будущего ЕАС. Эта организация открыта для вступления в нее других государств СНГ, которые, уверен, не преминут воспользоваться этим правом.

Таким образом, определился «европейский» вектор нового этапа интеграции. Другим полюсом сближения мы считаем «центральноазиатское направление». Имеется в виду расширение и углубление всестороннего сотрудничества Казахстана с его ближайшими соседями по региону – Узбекистаном и Кыргызстаном.

Естественное стремление наших стран к более тесному экономическому сотрудничеству закреплено подписанным ими «Соглашением о Межгосударственном совете Республики Казахстан, Кыргызской Республики и Республики Узбекистан и его институтах». Создан Центральноазиатский банк сотрудничества с уставным фондом в девять миллионов долларов, определены конкретные производства, в налаживании которых в качестве акционеров выступают страны-учредители. Сейчас рассматривается свыше 50 проектов. К работе банка большой интерес проявили эксперты ЕЭС с готовностью оказать помощь.

Наращивая многовекторный интеграционный поиск, мы, образно говоря, проводим стендовые испытания модели Евразийского союза. Пусть не в полном объеме, но она создана и выглядит вполне жизнеспособной.

Может быть, именно поэтому сегодня кое-кто и зарабатывает себе на жизнь тем, что, не считаясь с фактами и логикой, пытается противопоставить Центральноазиатский союз (ЦАС), если не сказать – столкнуть новые интеграционные структуры с Содружеством Независимых Государств.

Противников интеграции не смущает, что во всех подписанных соглашениях прямо говорится о том, что они действуют в рамках СНГ и, стало быть, способствуют его развитию. А это, понятно, нисколько не противоречит принципам Содружества.

Оставим кликушество на совести его «авторов». Во все времена интеграцию, подобно мощным локомотивам, двигали страны-лидеры. Они шли впереди других и видели дальше других. И если роль одного из таких лидеров история отвела Казахстану, мы постараемся ей соответствовать.

Мир и согласие нашему общему дому

Хотел бы остановиться еще на одном векторе устойчивого развития, как одного из слагаемых подлинной независимости: движение вперед невозможно без укрепления мира и согласия в нашем общем доме. Пути решения этой проблемы мне видятся через призму утверждения культурных ценностей, духовного единения нашего общества. Когда стоял вопрос о создании Ассамблеи народов Казахстана, то на первый план была выдвинута именно эта задача – стать консолидирующим органом, способным содействовать духовному возрождению и развитию многочисленных этносов, формированию атмосферы взаимного доверия и уважения, укреплению дружбы между народами страны.

Исэтойзадачейассамблеяуспешносправляется. За небольшой отрезок времени по ее инициативе были проведены два референдума, оказавших большое влияние на демократизацию общества и совершенствование государственного устройства. Кропотливая работа по формированию демократических ценностей, развитию культуры, языка, национальных традиций ведется ассамблеей и ее органами на местах. Мне импонирует, что эта работа идет без шумихи, традиционных отчетов и рапортов. Но я знаю, что есть очень точный критерий определения эффективности такой деятельности – это общественно-политическая стабильность в республике. А она прочно сохраняется. Это самое ценное, что у нас есть. Зная, что происходит вокруг, мы обязаны сохранять спокойствие в нашей стране. Недавно на конференции в Париже генеральный секретарь ООН Бутрос Б. Гали, говоря о детях, отметил: «За прошедшие 12 месяцев на планете погибло в военных конфликтах 500 тысяч детей, 5 миллионов детей живут в лагерях для беженцев, более 12 миллионов детей – без крыши над головой...» А что испытывают взрослые только в ближнем зарубежье, мы хорошо знаем. По разным данным лишь в Чечне за один год погибло от 30 до 50 тысяч человек, из них военных – не более 10–11 тысяч.

Я не раз выражал признательность народу Казахстана за то, что в столь сложное время он проявляет мудрость, сохраняет спокойствие и выдержку

в самые ответственные моменты. Но при этом никогда не обольщаюсь на тот счет, что, мол, в межнациональных отношениях у нас уже решены все вопросы. Дело обстоит вовсе не так. Эта сфера настолько хрупка, а ее мембрана настолько чувствительна, что было бы непростительно не изучать самым тщательным образом настроения в обществе, своевременно не реагировать на них.

Ведь еще в начале этого года у нас ощущалось общественное напряжение в вопросах о языках, гражданстве.

Но, думается, нам удалось вовремя, причем демократическим, конституционным путем снять это напряжение, заключив важные казахстанско-российские соглашения, урегулировавшие государственно-правовые вопросы гражданства, придав русскому языку статус официального.

Согласие в обществе, гражданский мир зависят от многих факторов, в том числе и от позиций различных общественно-политических сил. Кстати, у нас в республике зарегистрировано более 500 общественных объединений. Время – лучший экзаменатор на их зрелость. Не имеющие глубоких идей и программ политические организации уйдут с арены как невостребованные самим обществом. На смену им придут те, для кого главным будет ответственность за судьбу Отечества. Однако программа созидания, в котором так нуждается казахстанское общество, вряд ли может быть выработана одной партией или лидером. Нужно собрать в единое целое все разумное и полезное, что предлагают партийные платформы, и переплавить золотые крупницы прогрессивной мысли в один слиток.

Особо стоит в обществе и «миграционный вопрос». Это проблема не сегодняшнего и даже не вчерашнего дня. Если в целом посмотреть на миграционные процессы, то уже начиная с конца 60-х годов наметилась общая динамика возрастания оттока населения из республики, пик которой пришелся на 1994 год. В этом же году четко обозначилась тенденция по снижению миграционного потока.

Но суть дела даже не в этом. У нас много желающих порассуждать о причинах отъезда людей из Казахстана. А что говорит об этом международная статистика? По данным ЮНЕСКО, сегодня в мире «в движении» находятся 60 миллионов человек. Что побуждает их к этому? На первом месте стоят беженцы, покинувшие зоны военных действий или гражданских конфликтов. К Казахстану этот процесс, как вы знаете, отношения не имеет. Далее идут лица, спасающиеся от политических репрессий, стихийных бедствий, голода. Подобных явлений в республике также не наблюдается. И только на последнем месте – те, кто покинул насиженные места в поисках лучшей доли.

Видимо, по этой причине одни покидают республику, другие, наоборот, возвращаются. Свободное передвижение людей – это нормальный, во многом демократический процесс.

Генеральный директор ЮНЕСКО, лауреат казахстанской премии мира и духовного согласия Федерико Майор считает, что «свободное передвижение людей позволяет каждому выбрать свой собственный образ жизни и способ самовыражения, быть хозяином своей личной судьбы и судьбы своего народа». Это, по мнению Ф. Майора, норма демократической культуры, являющейся «пространством, в котором происходит синтез четырех основных концепций: гражданственности, терпимости, образования, свободного обмена идеями и людьми». Так давайте следовать этой норме и стремиться к тому, чтобы лучшая доля была обретена гражданами все же в Казахстане, ставшем для многих и многих людей самых разных национальностей подлинной Родиной.

Возродить культуру и духовность

Обратиться к этой теме меня побудил все чаще проявляющийся феномен культуры, не только как системы духовных ценностей, но и как индикатора политических процессов. С присущими ей достоинством и тактом она не политиканствует, а, выявляя «момент истины», дает образно точную оценку происходящим событиям. Разве не очевидно, например, что состояние межнациональных отношений – и в стабильный период, и особенно во время конфликтов – зависит именно от уровня культуры общества? Там, где царит атмосфера бескультурья, невежества, там властвуют террор и насилие. Там не нужны демократия и свобода. Там не надо стремиться к достойной жизни и процветанию.

Культура становится основополагающим фактором в отношениях внутри общества, между народами и государствами. Мы повседневно убеждаемся в том, насколько велика ее роль в сближении стран и континентов, в позитивном самоутверждении наций. Мало стать независимым государством, вступить в авторитетные международные организации, заключить различные соглашения. Необходимо, чтобы тебя не столько признали, сколько узнали в этом мире. Именно культура выступает в роли лоцмана народов в безбрежном океане цивилизации. И узнают страну прежде всего по деяниям лучших ее сыновей – философов, писателей, ученых, музыкантов, певцов...

Все мы горды тем, что в нынешнем году мир лучше узнал историю, культуру, язык, душу народа Казахстана благодаря гению Абая. Организованное под эгидой ЮНЕСКО празднование 150-летия великого поэта и мыслителя прошло в духе познания и нового осмысления его творчества, проникновения в глубинные пласты его философии. Мы уверены, что познавая Абая, труды и творения других великих писателей, композиторов, ученых, знакомясь с замечательными памятниками истории, искусства, зодчества, мир будет все глубже и глубже познавать Казахстан.

Но надо учитывать, что немеркнущий свет культуры излучают не только великие творения прошлого, философские или религиозные учения. В современном мире культуру нередко рассматривают как ответ на социальные и политические вопросы общества, поскольку она охватывает системы ценностей и образ жизни общества, основные права человека, традиции, религии. Учитывая реалии Казахстана, я бы добавил к каждому из этих понятий слова «многонационального народа». Действительно, и образ жизни, и системы ценностей, и традиции, и религии у нас при их некоторой схожести обладают неповторимыми особенностями.

Давно замечено, что каждый народ имеет свою неповторимую культурную гениальность. Уважение этой гениальности – духовная норма всех цивилизованных стран, будь они моно – или многонациональными. Стремление обратить кого-либо в свою религию или, наоборот, в атеизм, насильственно прививать собственные культурные ценности, язык – все это насильственное вмешательство, которое, как мы знаем из недавней истории Казахстана, подчас оказывается трагическим.

Но не менее трагическим было бы после обретения независимости сосредоточиться только на внутренних болях, забыв, что рядом живут, пульсируют другие культуры. Общество, изолированное от других, ревностно охраняющее только свою «самобытность», всегда обречено быть отрезанным от современности.

Строя свою государственность, мы обязаны соотносить национальные ценности с универсальными, опираться на культурное многообразие нашей страны, обеспечивать ее гармоничное развитие, сближая тем самым народы, помогая им познать себя и других.

В Коране провидчески высказана эта гуманистическая мысль: «О, люди! Мы создали вас мужчиной и женщиной и сделали вас народами и племенами, чтобы вы знали друг друга».

Нет другого средства формирования нашего культурного ареала, кроме как на принципах демократии, поскольку только демократические институты могут сформировать такую среду, в которой найдут свое естественное выражение культуры всех народов, наладится межкультурный диалог, утвердится психология терпимости, сформируется единое культурное пространство.

Меня удовлетворяет, что в нашей жизни утверждается понимание именно такого высокого предназначения культуры. Наряду с проведением абаевских торжеств в Казахстане прошли Дни славянской письменности. Началось восстановление прерванных после распада бывшей страны культурных связей с дружественными нам государствами. В частности, множество звезд мирового искусства из России, Узбекистана, Украины, Беларуси, зарубежных стран собрали международные фестивали классической музыки «Ермек Серкебаев приглашает» и классического балета «Приз традиций», «Сезон Востока». Плодотворным оказался

диалог мастеров кинематографа на двух республиканских и Первом международном кинорынке в Алматы. Важным событием в духовной жизни народов стал недавний форум деятелей культуры Центральной Азии в Ташкенте.

Сегодня совершенно иначе, нежели ранее, воспринимается и проведение Дней культуры народов, проживающих в Казахстане. Возможно, они и утратили былую торжественность, переходящую порой в помпезность, однако естественно вплетаются в культурную жизнь регионов и проходят на вполне демократических началах, без вмешательства чиновников от культуры.

Вообще же вопросы взаимоотношения государства со сферой культуры и искусства имеют свою особую специфику, вокруг них нередко возникает полемика. Однако тема «власть и художник» имеет довольно простое разрешение: политика в области культуры основана на принципах ответственности государства за сохранение, поддержку и создание условий для развития, признания прав ее работников на социальную защиту. Недопустимо лишь посягать на свободу творчества, оказывать политическое давление. Именно этими принципами мы руководствовались и будем руководствоваться впредь. Кстати, сейчас разрабатывается конвенция поддержки культуры и искусства в республике, в которой в полной мере будут учтены эти вопросы.

Что касается всегда бывшего острым вопроса материальной поддержки культуры, то в Казахстане, наконец, преодолевается ее субсидирование по остаточному принципу. Подобные же процессы происходят в сферах образования, здравоохранения и науки.

Одной из граней универсальной формулы демократической культуры является терпимость, понятие толерантности, разумеется, обширно, в каждой стране, регионе оно имеет свою окраску – расовую, национальную, религиозную. Проблема свободы вероисповеданий в этом аспекте для Казахстана, являющегося не только страной ста народностей, но и множества верований, приобретает актуальное звучание.

В нашей Конституции закреплено уважение к свободе совести. Эта декларируемая норма находит реальное продолжение в жизни. И мы видим, что уважительное отношение к потребностям верующих всех религий способствует взаимопониманию и стабильности в республике.

Число верующих у нас растет, что вполне объяснимо. Сейчас в Казахстане функционирует 1300 религиозных объединений, более 30 конфессий и деноминаций, возводятся мечети, церкви, молитвенные дома. Важным шагом в реализации государственной политики по отношению к церкви, считаю, возвращение верующим культовых зданий и строительство новых. Сейчас в столице сооружаются центральная мечеть, Исламский культурный центр. Моим распоряжением в пользование Алматинской и Семипалатинской епархии передан Вознесенский кафедральный собор – уникальное произведение зодчества.

В ходе официальных визитов в зарубежные страны особое значение для меня приобрели посещения Мекки и Ватикана. По нашему приглашению в Казахстане побывал Патриарх Московский и всея Руси Алексей II.

Разумеется, в религиозной жизни Казахстана особую роль играют ислам и православие. Но это не значит, что другие конфессии обойдены вниманием. Здесь только необходимо выделить один аспект. Естественно и закономерно существование конфессий, которые имеют социальную базу и востребованность своей деятельности. Но настораживает, когда предпринимаются попытки насаждения, другого слова не подберешь, религиозных сект, неведомых прежде нашим народам. А ведь деятельность их, как свидетельствует печальный опыт многих стран, не всегда предсказуема. Здесь мы должны строго следовать Конституции страны и ее законам.

То же самое можно сказать и о стремлении некоторых сил создать партии на религиозной основе. В этом вопросе я поддерживаю тех руководителей духовенства, которые считают, что религия вечна, а все партии преходящи, что она не должна участвовать в политической борьбе, а имеет право оценивать все события только с позиций духовности и нравственности.

С удовлетворением хочу отметить, что абсолютное большинство конфессий, действующих на территории Казахстана, проявляют политическую лояльность по отношению к государству, поддерживают его миролюбивые инициативы, утверждают в обществе высокие нормы милосердия, гуманности, доброты.

Сегодня суверенный Казахстан, весь его многонациональный народ переживают время, которое с полным основанием можно назвать временем надежд. Естественно, надежд на все лучшее – добрые перемены в личной, семейной жизни и позитивные подвижки в жизни общественной.

Собственно говоря, инерция отката уже ослабевает, у каждого из нас прибавляется уверенности в том, что, преодолев все трудности, мы сумеем переломить ситуацию и двинуться вперед.

Это не пустые слова. Когда меня спрашивают о главном, чего добилась страна за годы своей независимости, я, не задумываясь, отвечаю: «Это – изменения в сознании людей». И здесь нет ни грамма лукавства: из пассивных созерцателей и социальных иждивенцев мы незаметно для самих себя превратились в энергичных, умелых, сметливых людей, своими руками переделывающих этот прекрасный, но пока еще не совершенный мир.

И все же, сумеем ли мы достойно ответить на вызов времени и коренным образом перестроить нашу жизнь, достичь уровня устойчивого прогресса? Не упустим ли своего шанса в погоне за сиюминутными и преходящими ценностями? Мне очень хотелось бы, чтобы все казахстанцы серьезно задумались над этими не праздными вопросами, если не хотят, чтобы их внуки говорили им вслед слова, сказанные когда-то философом Альбертом Камю: «Они могли сделать так много, но отважились на малое...»

ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ГАЗЕТЕ «ПРАВДА» *

декабрь 1995 года

Корреспондент:

– Редакция «Правды» располагает данными многих социологических опросов, ставивших своей целью выявить отношение россиян к тем или иным политическим деятелям – как российским, так и зарубежным. Мы не вводили в рейтинговые списки тех «липовых» политиков, чья популярность, донельзя раздутая ангажированными средствами массовой информации, кончается за пределами московской кольцевой автостреды. В опросные листы вносились лишь истинные «обитатели» политического олимпа, которых люди знают, о которых говорят и в столице, и в глубинке. Участники опросов неизменно называют и Нурсултана Назарбаева. Подчеркнем – российские респонденты. И это несмотря на то что о положении русских в Казахстане наша пресса нередко сообщает в негативных красках. Что думает об этом Президент Казахстана?

Н. Назарбаев:

– Не скрою, я хотел бы сохранить доброе отношение россиян. Ко мне и сейчас письма приходят, много писем, – и от горожан, и даже от сельских жителей России. У меня там немало друзей, с которыми я не прерываю связей. Они приезжают ко мне, мы постоянно общаемся. Это как калитка к близким соседям.

Корреспондент:

– Если не секрет, о чем пишут наши земляки? Какие вопросы чаще всего ставят перед Вами?

Н. Назарбаев:

– Секрета нет. Думаю, таких писем и в вашей редакционной почте немало. Сетуют на неустройство жизни, на экономические трудности.

* Газета «Правда», 16 декабря 1995 года.

Спрашивают, отчего распался Союз, и как его народам преодолеть возникшее между ними отчуждение. Просят уточнить детали проекта создания Евразийского союза. Вносят предложения – зачастую очень дельные – по совершенствованию интеграционного механизма внутри СНГ. Благодарят за политику, направленную на сохранение дружбы и согласия между людьми.

Корреспондент:

– Может быть, последуем за авторами ваших писем и начнем танцевать от печки? Сейчас принято говорить, что распад Союза был предопределен логикой исторического развития. Мол, сильное жизнеспособное государство не смогли бы развалить три мужика, пусть даже облеченные полномочиями крупных региональных руководителей. Возникает, однако, вопрос: какая же логика, если в результате крушения великой страны пострадали кровные интересы десятков миллионов простых людей? Ведь известно, что история рациональна: на смену отжившим свой век моделям государственного устройства приходят более прогрессивные, адекватно отвечающие запросам общества. У нас же все вышло с точностью до наоборот. Да и сам процесс денонсации, если можно так назвать принятые в Беловежской Пуще решения, был безнравственным, аморальным...

Кстати, не могли бы Вы приоткрыть завесу секретности, которая до сих пор окутывает декабрьские дни 1991 года? Почему Вас не было в Беловежской Пуще? На этот счет существует много версий. Скажем, Солженицын, выступая в Думе, сетовал на то, что Назарбаева на встречу не позвали. А Ельцин в своих «Записках президента» утверждает, что от поездки в Белоруссию вас отговорил Горбачев.

Н. Назарбаев:

– Не все так просто, как может показаться на первый взгляд. Наверное, аналитики будущего детально разберутся в том, что произошло в стране четыре года назад, и найдут единственно верное объяснение случившемуся. А пока что каждый очевидец о событиях тех дней судит со своей колокольни. Прихожу к выводу, что нельзя полностью доверять мемуарам действующих политиков: они либо оправдываются, либо лукавят. Думаю, истина – в суммарном анализе всех суждений.

Корреспондент:

– И все же...

Н. Назарбаев:

– Ну, насчет аморальности происшедшего и рациональности хода истории. Василий Осипович Ключевский как-то писал, что закономерность

исторических явлений обратно пропорциональна их духовности. Насколько нравственными и рациональными – с точки зрения древних римлян – был «развал» Римской империи? Захватив страну, варвары не только утопили ее в крови, но и уничтожили величайшую культуру. Европа на целые века погрузилась во мрак невежества и оголтелого клерикализма. Но в результате крушения античной цивилизации человечество шагнуло на качественно новую ступень исторического развития.

Отдаю себе отчет, что от осознания гражданами бывшего СССР исторической неизбежности краха державы и перспективы построения нового общества им ни теплее, ни стыднее пока не стало. Ведь дивиденды от рыночной экономики люди начнут получать лишь в будущем, а потери от распада страны, и весьма ощутимые, несут уже сегодня. Значит, следует интегрироваться, восстанавливать нарушенные связи на новой, цивилизованной основе и сохранять то общее между людьми, что выработано годами.

Беловежские решения для меня действительно оказались сюрпризом. Напомню, что на 9 декабря была назначена встреча Ельцина, Кравчука, Шушкевича и Назарбаева у Горбачева. Мы должны были окончательно определить дату подписания Союзного договора и предложить ее другим республикам. Накануне, 8 декабря, я вылетел в Москву. Меня встретил представитель Бориса Николаевича и пригласил к телефону. Лидеры России, Украины и Белоруссии сообщили, что накануне они подписали очень важные документы (какие именно – мне оставалось только догадываться), и пригласили присоединиться. Настроение у них было «приподнятое». Я не мог импровизировать, действовать спонтанно, когда речь шла о судьбе государства, и решительно отказался.

Однако понимал: нужны какие-то срочные и решительные меры. Ведь реакция распада могла принять цепной хаотический характер, и тогда под обломками рухнувшей супердержавы оказались бы и анархисты с монархистами, и радикалы с либералами, и сами «отцы-основатели» – все. Поэтому главы центральноазиатских республик собрались в Ашхабаде, чтобы обсудить ситуацию. Мировая печать тут же заговорила о том, что в Туркменистане, в противовес славянскому, сколачивается некий мусульманский блок. И не без основания. По приезду все мы получили подготовленный хозяевами встречи проект, предполагающий создание конфедерации центральноазиатских государств. Тем самым явственно обозначилась перспектива резкого размежевания.

Моей задачей как раз и было любой ценой избежать такого противостояния. Скажу честно, потребовалось немало сил и, если хотите, гибкости, чтобы уговорить лидеров республик бывшего Союза собраться 21 декабря в Алма-Ате. На той памятной для меня встрече была принята декларация, которая предусматривала сохранение единого экономического пространства, координацию экономической политики

и проводимых реформ, осуществление взаиморасчетов на базе рубля, проведение согласованной политики по либерализации цен и социальной защите граждан.

Все помнят, что тогда Кравчук, Шушкевич, Козырев, Шахрай сделали громогласные заявления о том, что вот теперь-то и начнется настоящее сближение республик – лучшее, чем при СССР. Не получилось. И, главным образом, потому, что была проигнорирована правовая сторона вопроса. А ведь по нашей инициативе на встрече было решено придать алма-атинским решениям легитимность – провести их через Съезд народных депутатов СССР, о чем сегодня все действующие и отставные политики почему-то «забыли». Может быть, потому, что вспоминать не выгодно...

Как бы там ни было, пусть торопливо, на скорую руку, но все же нам удалось заполнить опасный вакуум: вместо намечавшегося «тройственного союза» создать межгосударственное объединение, которое исключило возможность раскола постсоветского пространства по этнополитическим признакам. Тем самым центробежные процессы были переведены в цивилизованное русло, а это, по моему глубокому убеждению, помогло избежать многих конфликтов и даже, возможно, большой крови.

Прошло время. Осмысливая его, прихожу к выводу, что развал страны начался не в декабре 91-го, а гораздо раньше – с развала и деградации нашей экономики. Я это знаю не понаслышке, а как член бывшего союзного правительства. Начался он еще тогда, когда страной руководили неработоспособные старцы, когда рушился сдерживающий каркас – КПСС в связи с выделением КП России. Не верю ни в решающую роль субъективного фактора, ни в умысле неких «внешних сил».

Корреспондент:

– Этот процесс, помнится, тогда окрестили парадом суверенитетов. Республики стремились как можно скорее провозгласить свою «самостийность», а заодно – урвать для себя от союзного пирога ломоть поувесистей. Вдруг оказалось, что Россия – это страна-колонизатор, что все народы в Союзе объединяла не общность интересов, а грубая сила...

Н. Назарбаев:

– Есть такой старый фильм, «Скованные одной цепью». Два американца, белый и чернокожий, бегут из тюрьмы. У них разные взгляды на жизнь, разные интересы и устремления, общее только одно – кандалы. Но по мере того, как, спасаясь от погони, беглецы лучше узнают друг друга, их откровенно враждебные отношения перерастают в привязанность.

Так и у Казахстана с Россией. Волею судьбы объединившись, они вряд ли испытывали обоюдные симпатии: и язык, и вера, и обычаи – все толкало к размежеванию. Степь не раз поднималась против произвола царского

самодержавия, но попытки избавиться от назойливой опеки «старшего брата» неизменно пресекались огнем и мечом.

Потребовалось много десятилетий, чтобы, преодолев отчужденность, наши народы пришли сначала к толерантности, а потом к взаимопониманию, обоюдным симпатиям, дружбе. Просто люди научились концентрироваться не на различиях, а на сходстве, на близости своих мироощущений.

Казахи всегда стремились к созданию собственной государственности, но не за счет самоизоляции или ущемления кого бы то ни было. Разве можно было, пусть даже ради такой великой цели, рубить по живому, корезить судьбы населяющих Казахстан людей других национальностей?

Поэтому-то Казахстан и объявил о своей независимости лишь 16 декабря 1991 года. И не одним из последних, а самым последним. После новогаревской говорильни, после путчевого безвластия мне как политическому лидеру Казахстана ничего не оставалось, как стать сторонником «мягкого» варианта самоопределения: при безусловном государственном суверенитете республик будущее устройство постсоветской «квартиры» мне представлялось в виде конфедерации. Это дало бы возможность если и разводиться, то цивилизованно, не хлопая дверью. Мы и не спешили опускать шлагбаум – до последнего момента надеялись, что здравый смысл возьмет верх и нам удастся-таки преодолеть тенденцию глобального распада. К сожалению, события приняли другой оборот. Но, видит Бог, не по нашему умыслу.

Корреспондент:

– И в результате каждый получил свое, но, к сожалению, не апартаменты «люкс», о которых мечтали все, а скорее, койку в перенаселенном номере со всеми «прелестями» такого проживания – подозрительностью, постоянными склоками и даже драками между жильцами. Где же выход?

Н. Назарбаев:

– До драк между бывшими союзными республиками дело не доходит, но определенная напряженность во взаимоотношениях, согласен, порой случается. А выход – я об этом твержу не первый год – в реальном экономическом сближении на основе равноправия. Весь мир консолидируется, наращивает связи, а мы рассуждаем: не подорвет ли это основы нашей национальной независимости?

Да, частью суверенитета, безусловно, надо будет поступиться: ведь придется создавать надгосударственные исполнительные органы, унифицировать национальные законодательства. По этому пути пошла Европа и небольшие государства, такие как Бельгия или Люксембург, нисколько не опасаются, что, скажем, Великобритания будет регламентировать их жизнь, диктовать свою политику. Схожие процессы

набирают силу в Латинской Америке, азиатско-тихоокеанском регионе, странах бассейна Индийского океана – везде. И только постсоветские государства как бы замерли в оцепенении.

Корреспондент:

– Нурсултан Абишевич! Нынешний год для Казахстана был богат важными политическими событиями. Мы имеем в виду роспуск Верховного Совета, проведение двух референдумов, в результате которых были продлены ваши полномочия на посту Главы государства и принята новая Конституция страны. Все это вызвало в России неоднозначную реакцию: многие средства массовой информации поспешили сообщить об откате республики к тоталитаризму и даже диктатуре.

Н. Назарбаев:

– У меня есть встречный вопрос: где вы видели, чтобы метящий в диктаторы политик для достижения своих амбициозных целей прибегал к помощи всенародного референдума? Нет, для этого существуют другие, неоднократно апробированные методы: возьмите любую страну с диктаторским режимом и посмотрите, как там приходят к власти военные хунты или финансовые олигархи.

Свыше 90 процентов избирателей республики явились к урнам для голосования, из них более 95 процентов высказались за продление полномочий президента. А ведь Казахстан переживает те же трудности, что и Россия, другие постсоветские республики. Людям приходится ох как не просто.

Твердо уверен, что людей, познавших вкус свободы, обратно в казарму уже не заманишь никакими коврижками. Да, я сторонник сильной президентской власти для государств с переходным типом экономики и не скрываю этого. Но в пределах, строго очерченных законом. Меняя модель общественного развития, нельзя топтаться на месте, вместо принятия важных решений пребывать в праздности и неге. А ведь наш последний Парламент за одиннадцать месяцев своего существования «родил», смешно сказать, всего-навсего восемь «рыночных» законов. Плюс к этому – торпедировал многие чрезвычайно важные для судеб страны инициативы.

Корреспондент:

– Например?

Н. Назарбаев:

– Не вам объяснять, сколь значительную роль в построении правового государства играет Гражданский кодекс. Без него Казахстан попросту задыхался. Я буквально умолял законотворцев – другого слова и не подберу: примите же его наконец, ведь этот документ для нашей страны – что протез

для инвалида, мечтающего скорее вернуться к полноценной жизни. Но стоило мне хоть на день отвлечься, как активный законотворческий процесс тут же вяз в пустопорожних словопрениях.

Гражданский кодекс в конце концов был принят. Знаменуя эту победу над косностью, под Новый год я выпил с парламентариями шампанского и пожелал им быть более разворотливыми, более восприимчивыми к требованиям избирателей и самой жизни. Не тут-то было: проекты таких важнейших документов, как Налоговый кодекс, законы о национальном банке, банкротстве, приватизации и многие-многие другие, прочно увязли в парламентской рутине.

Еще пример. Я предложил депутатам определиться по статусу русского языка, по вопросу собственности на землю и по форме государственности. Напомню, что старая Конституция характеризовала Казахстан как государство самоопределившейся казахской нации. Мягкое рейтинговое голосование со всей очевидностью показало консерватизм депутатского корпуса, реакция которого на эти предложения была однозначной: у нас все хорошо, ничего менять не будем. Думаю, не надо объяснять, какими потрясениями это грозило многонациональному государству.

Вердикт о нелегитимности Верховного Совета в связи с многочисленными нарушениями, допущенными в ходе его выборов, принял Конституционный суд. Понимая, что парламентский кризис может в какой-то мере дестабилизировать общественную обстановку, я направил в КС свои возражения, но он их преодолел и единогласно подтвердил свое первоначальное решение.

Только что в Казахстане состоялись выборы нового Парламента. Среди избранных сенаторов около трети – русские. На выборах в нижнюю палату – Мажилис – в голосовании приняли участие почти 80 процентов избирателей. Здесь избраны 42 депутата из 67, и предстоит второй тур.

Корреспондент:

– Не могли бы Вы подробнее остановиться на положении русскоязычного населения Казахстана? Отток из республики русских, представителей других славянских народов, немцев, насколько мы знаем, принял массовый характер.

Н. Назарбаев:

– Я уже говорил о толерантности казахов: из поколения в поколение они принимали переселенцев, будь то время столыпинских реформ, сталинских репрессий, освоения целины или массового призыва на всесоюзные стройки. Всем давали кров и хлеб, со всеми жили в ладу. Поэтому поверьте: казахстанцы покидают страну отнюдь не из-за ущемления их гражданских прав.

Детально проанализировав ситуацию, я пришел к выводу, что миграция объясняется другими причинами, причем ее мотивация со временем меняется. В первые годы после обретения суверенитета причиной оттока населения из Казахстана, да и из других республик был психологический дискомфорт. У многих людей, не относящихся, как теперь говорят, к титульным нациям, появилось чувство неуверенности в завтрашнем дне. Они в одночасье оказались вне единой страны, куда раньше входила и их историческая родина. Причем это произошло, не побоюсь сказать, на фоне экономического и политического хаоса, неопределенности перспектив развития для каждого из новых независимых государств. В такие периоды люди инстинктивно хотят быть ближе к соплеменникам, стремятся перебраться в те места, где, как им кажется, можно легче пережить «смутные времена».

Сейчас мотивация отъезда конкретизируется. В большинстве случаев уезжают тогда, когда есть весомая, порой меркантильная причина – воссоединение с близкими родственниками, забота о престарелых родителях, перспектива создания семьи, получить высокооплачиваемую работу.

Причем преобладают именно материальные стимулы. Посмотрите, разве не уезжают люди из России в США, Германию, другие экономически развитые государства? Благо, формальности для выезда в страны дальнего зарубежья упрощены до предела.

Считаю, что власти не вправе мешать таким устремлениям. Хотя, что там говорить, мы очень сожалеем: ведь Казахстан теряет трудоспособное население, классных специалистов, которые могли бы внести неоценимый вклад в его социально-экономическое развитие.

Что же касается влияния местных национал-радикалов на этот процесс, подобные факты не исключаются. Особенно на бытовом уровне. Но в большинстве своем казахи воспитаны на двух культурах – казахской и русской, поэтому вступать в свару с русскими, со славянами, вообще с «инородцами», для них было бы равносильно вражде со своим вторым «я». Получаю немало писем от отъезжающих русских, немцев, греков, представителей других национальностей с благодарностью Казахстану и казахам за доброту, ровное и благожелательное отношение.

Преамбула новой Конституции начинается теперь словами: «Мы, народ Казахстана, объединенный общей исторической судьбой»... Русскому языку в республике придан статус официального, то есть он полностью уравнивается в правах с государственным. В республике действуют русские, равно как и немецкие, корейские, уйгурские театры и культурные центры, выходят на многих языках газеты, теле- и радиопередачи. Кстати, у нас издается газета даже на украинском языке – ни в одном другом постсоветском государстве, кроме, естественно, самой Украины, такого издания нет. Плодотворно работает общественный консультативно-

совещательный орган при Президенте – Ассамблея народов Казахстана, в которой представлены практически все проживающие в республике нации и народности.

Скажу больше: чтобы снять необоснованную тревогу, чувство психологического дискомфорта у русскоязычного населения, Казахстан заключил с Россией соглашение об упрощенном предоставлении гражданства казахстанцам, выезжающим на постоянное жительство в Российскую Федерацию, и россиянам, желающим обосноваться в нашей республике. Правда, Дума так его и не ратифицировала. Но мы не теряем надежды, что новый российский парламент вернется к рассмотрению этого важного документа.

Такова наша национальная политика. А вот ее первые результаты: в нынешнем году, по сравнению с прошлым, миграционные потери республики сократились в полтора раза.

Набирает силу и такое явление, как реэмиграция, когда казахстанцы, не сумев прижиться за пределами республики, возвращаются обратно, к насиженным местам. Мы приветствуем «старых новоселов» и помогаем им обустроиться.

Корреспондент:

– Насколько нам известно, мораторий на ратификацию упомянутого вами соглашения депутаты Думы наложили не без влияния представителей казахстанского казачества. Создается впечатление, что отношения между властными структурами вашего государства и казаками укладываются непросто. Это действительно так?

Н. Назарбаев:

– Давайте сразу договоримся о понятиях. Что такое казачество – народ, нация, этническая группа? Нет, это сословие, такое же, какими были в старой России купечество, дворянство и так далее. Дабы держать «окраины» империи на коротком поводке, власти инициировали и всячески поощряли создание казачьих поселений на покоренных землях. Подробно изучив эволюцию казачества в Казахстане, я пришел к твердому убеждению, что оно принесло моему народу много крови и слез. Ну да ладно, оставим старые обиды: кто прошлое помянет, тому глаз вон.

Впрочем, как вы знаете, наш Минюст недавно официально зарегистрировал как региональную организацию «Союз казаков Семиречья» со штаб-квартирой в Алма-Ате. Узаконены и филиалы этой организации в ряде областей республики. Так что мы не против казаков, когда они действуют в русле законности. Они наши граждане и пользуются всеми правами. Но мы против нарушений Конституции и законов. А закон, повторяю, один для всех.

И если так, скажите, пожалуйста, имеет ли малая часть граждан суверенного государства право создавать военизированные формирования, носить огнестрельное и холодное оружие, присваивать друг другу воинские звания, награждать знаками отличия, когда остальные граждане такого права не имеют? Тем более что в ответ предпринимаются попытки создать другие вооруженные формирования, такие же, какие были у казахских ханов. А что же дальше? Неужели кому-то хочется, чтобы наши дети пережили судьбу детей Карабаха, Приднестровья или любой другой горячей точки?

Корреспондент:

– Кто-то скажет, что это ваша внутренняя проблема. Однако достаточно полистать российские издания, чтобы убедиться, что она постоянно в поле зрения московских СМИ. Почему, как Вы считаете?

Н. Назарбаев:

– Я искренне благодарен печатным и электронным средствам массовой информации России, которые не раз поддерживали Казахстан в трудные минуты, честно освещали ход наших реформ. Однако в последнее время многие из них стали писать о республике с явным пристрастием. Неужели непонятно, что доброжелательность в освещении происходящих процессов не только поможет людям сохранить выдержку и оптимизм в это непростое время, но и будет работать на укрепление казахстанско-российских отношений?

Корреспондент:

– С нашей стороны было бы наивно ждать от вас политического прогноза, но спросить о тенденциях мы, наверное, вправе. Как Вы оцениваете победу левых сил в странах Восточной Европы?

Н. Назарбаев:

– Если говорить о левых силах в традиционном значении этого понятия и экстраполировать его на бывшие союзные республики, то с такими успехом можно утверждать об их победе, например, в России, Узбекистане, Казахстане в лице бывших коммунистов Ельцина, Каримова, Назарбаева. Но ведь нигде, в том числе и в Восточной Европе, политика не повернулась вспять.

Я не думаю, что, отдавая голоса левым силам, избиратели высказываются за возврат к прошлому. Вы посмотрите, сколько среди функционеров левых партий представителей бизнеса, деловых кругов. А уж их-то трудно заподозрить в ностальгии по казарменному социализму и планово-распределительной системе! Достаточно беглого знакомства с предвыборной программой того же Квасьяневского, чтобы убедиться, что в

его знаменах начертаны социал-демократические лозунги в европейском, классическом их варианте.

То же самое, с известными поправками на российскую ментальность, можно сказать и о левых партиях России, то, что в предвыборном марафоне они лидируют, весьма симптоматично. В свое время избиратели не предполагали, что эволюционный путь перемен будет таким длинным и ухабистым. Призывы вождей к народу потерпеть еще немного больше не находят поддержки и сочувствия. Как говаривал незабвенный герой произведений Ильфа и Петрова, деньги нужны уже сейчас, и не частями, а целиком. И вот результат – «полевение» электората. Левые сегодня уже не те, что были еще вчера.

По большому счету мне глубоко безразлично, состоял ли недавно избранный президентом Польши Александр Квасьневский в рядах компартии. Главное, что он привержен идеалам демократии и прогресса. В равной степени мне все равно, были или не были коммунистами известные российские политики, и к какому блоку они принадлежат сегодня. Если они будут ставить интересы своих сограждан на первый план, то они получат поддержку народа. С избранным народом лидерами мы будем продолжать активное сотрудничество. Калитка с нашей стороны открыта.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ЗАСЕДАНИИ ВОЕННОЙ КОЛЛЕГИИ МИНИСТЕРСТВА
ОБОРОНЫ И СБОРОВ РУКОВОДЯЩЕГО СОСТАВА
ВООРУЖЕННЫХ СИЛ РЕСПУБЛИКИ ***

Алматы, 21 декабря 1995 года

Нынешнюю встречу я расцениваю как возможность провести серьезный разговор о ходе строительства нашей армии. Сейчас мы находимся на стадии формирования стратегического мышления, осознания национальных интересов и не можем не заботиться об обеспечении своей безопасности, без чего само существование суверенного государства может зависеть от воли случая.

В глобальном масштабе мы заинтересованы в создании атмосферы безопасности на всей планете, в развитии экономических, политических, культурных, научных и других связей с мировым сообществом. Казахстан стоит за свое участие в существующих и за формирование новых международных и региональных организаций, способствующих укреплению стабильности. Он выступает за создание такого мироустройства, которое опиралось бы не на господство одной страны или группы стран, а на коллективное решение проблем под эгидой ООН.

Огромное значение в укреплении обороноспособности государства имеет совершенствование коллективной безопасности в рамках СНГ, которая может стать побочным, но органичным результатом экономической интеграции.

На современном этапе реформирование и строительство Вооруженных сил следует разделить на два этапа. Первый этап – переходный период, связанный с нашими экономическими возможностями. Второй – создание мобильных, хорошо оснащенных и обученных войск, обеспечивающих военную безопасность республики.

Какими бы благими ни были наши намерения, нам не справиться с реформами без установления более тесных партнерских отношений с российскими вооруженными силами. Помощь их специалистов могла бы

* Газета «Казахстанская правда», 22 декабря 1995 года.

сослужить нам хорошую службу в проведении учений, подготовке кадров, разработке нормативных документов. Надо решительно идти на обмен опытом военного строительства и с другими государствами.

Я бы порекомендовал войскам налаживать более тесные связи с акимами, их аппаратами. Там, где есть прочные контакты с ними и взаимодействие, успешно решаются многие насущные проблемы.

Правительство республики будет прилагать все усилия по социальной защите военнослужащих, создания им достойных условий как для прохождения службы, так и в быту. Моими указами, имеющими силу закона, льготы армейцам значительно увеличены, сказал он. Начиная с нового года будут приняты дополнительные меры по повышению оплаты их ратного труда. Особое внимание станет и впредь уделяться подготовке военных кадров, особенно национальных, собственными силами.

**ПРИВЕТСТВИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
УЧАСТНИКАМ ЮБИЛЕЙНОГО ЗАСЕДАНИЯ,
ПОСВЯЩЕННОГО 100-ЛЕТИЮ МИРОВОГО КИНО,
КОТОРОЕ ПРОХОДИТ В МОСКВЕ ***

Алматы, 26 декабря 1995 года

Сегодня, оценивая столетний путь кинематографической истории, ясно видишь, насколько были трудными первые шаги национальной кинематографии, особенно в государствах Центральной Азии, но вместе с тем они были и плодотворными. Наряду с опытными специалистами из российских центров в работу по созданию национальной кинематографии все активнее включались молодые национальные киноактеры, операторы и режиссеры. Особенно это проявилось во время Великой Отечественной войны, когда многие центры кинематографии переместились в регионы Центральной Азии, и там в тесном сотворчестве были созданы шедевры мирового киноискусства.

Кинематография, являясь наиболее распространенным и доступным для широких масс видом культуры, говорится в приветствии, призвана сыграть чрезвычайно важную роль в диалоге наций, ибо каждый народ имеет право на аудиовизуальные произведения, которые отражают его социальные и культурные особенности, национальную специфику.

Хартия об основных направлениях и принципах сотрудничества в области кинематографии государств – участников Содружества Независимых Государств будет способствовать сохранению и умножению национальных традиций киноискусства, содействовать созданию правовой базы для совместной кинематографической деятельности. Руководитель Казахстана пожелал участникам юбилейного заседания и всем кинематографистам крепкого здоровья, дальнейших творческих успехов, благополучия в семейных очагах, мира и исполнения самых дерзновенных желаний.

* Газета «Казахстанская правда», 26 декабря 1995 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ
ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ РЕСПУБЛИКАЛЫҚ КЕҢЕСІНДЕ
СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ *

Алматы, 25 желтоқсан 1995 жыл

АУЫЛҒА КӨМЕКТЕСУ –
МЕМЛЕКЕТТІҢ НЕГІЗГІ МІНДЕТТЕРІНІҢ БІРІ

Ауыл экономикасы, реформаларды өткізудің негізгі буыны болып қала береді. Алда тұрған агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың және оны реформалаудың кезеңі біздің экономикалық саясатымыздағы, өкімет және басқарудың барлық органдарының нақты қызметіндегі басым бағыттардың бірі ретінде сақталады.

Таяуда ғана, алдағы екі жылдың ішінде Ауылға мемлекеттік қолдау көрсету жөнінде қосымша шаралар туралы Жарлыққа қол қойылды. Бюджеттің бүкіл қиыншылығына қарамастан саланы тұрақтандыру және реформалау бағдарламаларын жүзеге асыру, оны материалдық-техникалық жағынан қамтамасыз ету және техникалық тұрғыдан қайта жарақтандыру жөнінде қаржы жағынан қолдау үшін елеулі нысаналы қаржы бөлу көзделіп отыр. Агроөнеркәсіптік кешенді дамыту және реформалаудың кезек күттірмес қажеттеріне сондай-ақ дамудың Азиялық банкісінің ауылшаруашылық заемының қаржылары бағытталуға тиіс. Оның сомасы 6-6,5 миллиард теңгеге тең.

Жарлықта көзделген осы және басқа шаралар ауыл экономикасының жағдайын тұрақтандыру үшін қаржы тұрғысынан негіз қалап қана қоймай, сайып келгенде, агроөнеркәсіп кешенінің жетекші салаларын дағдарыстан шығаруға көмектеседі.

Әлбетте, осы Жарлық барлық проблемаларды мүлдем шешіп тастай алмайды. Олардың әлі де бірталайы қала беретіні де құпия емес.

Ең алдымен, өндірістің шығындылығын және құлдырауын жою, өзімізді-өзіміз азық-түлікпен қамтамасыз ету, жекешелендірудің қарқындарын

* «Егемен Қазақстан» газеті, 26 желтоқсан 1995 жыл.

жеделдету, экономикалық және әлеуметтік нақты көп салттылығын орнықтыру қажет.

Ал әзірге ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірудің құлдырауы одан әрі жалғасуда. Егерде осы онжылдықтың алғашқы төрт жылында бұл құлдырау орташа алғанда 6 пайыздан аспаса, ол биыл 23 пайызға жетті. Өз өндірісімізді қысқарта отырып, біз шетелден әкелінетін өнімдерге барған сайын тәуелді бола түсеміз. Бұл қазірдің өзінде АҚШ-тың 300 миллион долларынан асып түсті. Бұл біздің ауыл шаруашылығының жаппай өнімінің жалпы көлемінің 18 пайызына жетіп қалады.

Мұның өзі, әрине, республиканың халқы азық-түліксіз қалатынын білдірмейді. Бірақ, әрбір ауыл еңбеккері Қазақстанның аса ірі аграрлық-өнеркәсіптік ел екенін біле отырып, дүниежүзілік қоғамдастықта азық-түлік жағынан масыл болып отырғанын сезінуі қиын емес пе?

Осы жағдайдан қалай тезірек шығуға болады? Егер ауылдағы реформалардың негізі деп жекешелендіруді алсақ ше? Деректер бұл тұста жанға жайлы жағдайды көрсетіп отыр. Республикада 30 мыңға таяу шаруалар қожалығы құрылған екен. Биылғы он айдың ішінде ғана 400-ден астам мемлекеттік шаруашылықтар жекешелендірілген. Ал олардың өзіндік үлесі мемлекеттік шаруашылықтардың 84 пайызын құрап отыр. Жергілікті жерлерден келіп түскен ақпараттарға қарағанда кеңестік шаруашылықтардың 90 пайызға таяуы шаруашылық жүргізудің жаңа нысандарына көшірілген. Осындай ауқымды өзгерістер елеулі ілгерілеуге әкелуге тиіс еді. Өкінішке орай, әзірге бұлай болып отырған жоқ. Бұл орайда маңдайшаны жай ғана өзгертіп, өндірістік қатынастарды қандай да болсын еш өзгертпестен көптеген жағдайда солай жасалғаны жасырын емес.

Үкімет жергілікті өкіметтен жекешелендіру үшін талапты күшейтіп, номенклатуралық және халықтық деп аталатын оны өткізудің тәсіліне жол бермеуге тиіс. Бұл процесті қатаң заңдылық арнасына бұруымыз қажет. Бұл тұста ең бастысы қайтадан құрылған шаруашылықтардың қызметкерлеріне өз мүлкін толық жұмсауына, өз бетімен жерде жұмыс істей бастауына мүмкіндік беру қажет. Жер және мүлктік жарналарға куәліктер беру жөніндегі сөзбұйдалықты дереу тоқтату керек.

Қазақстандықтарды толғандырып отырған мәселелердің бірі – жер жөніндегі мәселе. Қазақстан азаматтары бұған деген көзқарасын жаңа Конституцияны қабылдау жөніндегі референдумда бір мәнді білдірді. Осыдан бастап Негізгі Заңға сәйкес жер заңдарда көрсетілген шарттарда және негізде жекеменшікте бола алады.

Жер қатынастарын жетілдіруде жер учаскелерін кепілге беріп, несиелеудің де зор маңызы бар. Алайда жерді кепілдікке беруге рұқсат

беретін тиісті Жарлыққа қарамастан оны жүзеге асырудың тұтқалары әлі күнге дейін талдап жасалмаған. Сонда мұны қалай түсінбекпіз?

Шын мәнінде республикада ауыл шаруашылығы өнімдері нарығы кездейсоқ қалыптасуда. Оның тауарлылығы мен өндіріс көлемі күрт төмендеп кетті. Осылай шаруашылық жүргізу әркімді мазаландырып отыр. Ет, сүт, жұмыртқа, картоп және көкөніс бойынша өзін-өзі қамтамасыз ету бағдарламасы 40-70 пайызға ғана орындалып жүргеніне таң қалуға бола ма? Ауыл шаруашылығы министрлігінің басшылары, облыстар мен аудандардың әкімдері халыққа қалай тамақ тауып беретінін ойлай ма екен?

Агроөнеркәсіп кешенінің республикалық және аймақтық басқару деңгейлері арасындағы өкілеттіктерді ақылға сыйымды түрде ажыратуды қажет етіп отырғаны әбден аян. Бірақ, жергілікті жердегілер өзін-өзі қамтамасыз ету қажеттігін тіптен өзгеше түсініпті. Әрбір аймақ, нақты жағдайларға қарамастан, іс жүзінде ауылшаруашылық өнімдерінің барлық түрлерін өздерінде өндіруге ұмтылуда. Бұлай етсек, өндірістің және сондай-ақ еңбек өнімділігінің қарабайыр тәсіліне құлдырап түсуіміз қиын емес. Бұған қоса, республика ішіндегі аймақаралық байланыстарға, ТМД елдерімен арадағы қарым-қатынастарға ауыр соққы беріледі.

Құрылымдық реттеуді еркін жүргізудің маңыздылығы әбден пісіп-жетілді. Ол мұны жүргізуді Үкіметке, Экономика, Ауыл шаруашылығы министрліктеріне және Ауыл шаруашылығы академиясына жүктеді.

Биыл, осы мәселелерде оң сальдоға тұңғыш рет қол жетті. Алайда, экспорттың басым бөлігі – 61 пайызы – дәнді-дақыл өнімдеріне келеді. Экспорт пен импорт құрылымында үлкен қиғаштыққа жол берілді. Егер өзімізде әбден жеткілікті өнімдер экспортқа шығарылып жатса, онда құба-құп. Ал, өзімізде тапшы ауылшаруашылық өнімдерін шет елге сататын болсақ, онда бұл ешқандай ақылға сыймайды.

Келесі жылдан бастап, Үкімет бірқатар ауылшаруашылық өнімдерінің экспорттық мөлшері мен баж салығын бірте-бірте төмендетуді көздеп отыр. Бірақ, тек осымен ғана шектелуге болмайды, біз өзімізде толық жеткілікті мөлшерде өндіріп келе жатқан өнімдердің әкелінуіне қатаң баж салығы бөгеттерін қоюымыз керек және, керісінше, артық өнімдердің, мәселен, бидайдың шығарылуына еркіндік жасауымыз қажет. Бізде жетіспейтін өнімдер жөнінде керісінше: оның шығарылуын шектеп, республикаға әкелінуін барынша қолдаған жөн. Сондықтан бұл орайда жергілікті өкімет орындарының қандай да болсын бейбастығына жол бермеу үшін Үкіметке тиісті тапсырмалар жүктелді.

Ауылшаруашылық өнімдерін өткізу проблемасы республиканың ішінде де өткір күйінде қалып келеді. Мұның ең басты себебі – ұсынылып отырған бағалар ғана емес, сонымен бірге төлемнің де тым кешіктірілетіні осы

заманғы өнім өндірушілерге мүлдем ұнамайды, әлбетте, ол неғұрлым қолайлы сатып алушыны тапқанға дейін өнімді ұстай тұрғысы келеді. Соның салдарынан тауар айналымы баяулайды. Жабдықталған қоймалардың жоқтығынан тауардың сапасы едәуір төмендейді. Осының бәрі бағаның маусымнан тыс өсуінің артықшылығын іс жүзінде жоққа шығарады.

Бірақ, баға басқа себептермен де өсе түсуде. Ауыл-село өнеркәсіп өнімдері, отын, көлік, байланыс қызметтері, тыңайтқыштар, құрама жем, құрылыс материалдары үшін қисапсыз көп ақша төлейді. Бұл кезде өз өнімдерінің бағасын түпкілікті сатып алушылардың нақты төлем қабілетіне байланысты онша көтермейді.

Өнім өндірушілер проблеманы өз деңгейінде шешуге ұмтылады: мемлекеттік және өз мүдделеріне қайшы – баспа-бас сауда-саттықты кеңейтеді, өнеркәсіп тауарлары мен нақты қызмет түрлері үшін нақты өніммен есеп айырысады. Осы арналар арқылы ауыл-селода өндірілетін өнімдердің 32 пайызға жуығы жөнелтіліп жатады.

Қалыптасып отырған жағдайдан шығудың жолы бар ма? Әлбетте, республикалық және аймақтық азық-түлік қорларына берілетін өнімдердің ең төмен кепілді бағасына бірте-бірте көшіп, ол үшін мұнда кепілдік операцияларды енгізу қажет.

Ауыл шаруашылығы министрлігінің әртүрлі деңгейдегі құрылымдарының аграрлық секторға беріліп жатқан ауыл шаруашылығы және өнеркәсіп өнімдеріне деген сұраныс пен ұсыныстардың қалыптасып отырған ара қатынасы жөніндегі түсініктері тым көмескі. Осындай жағдайды пысықай саудагерлер арсыздықпен пайдалануда. Олар ауыл-селоның бейғам тұрғындарынан өнімді су тегінге сатып алып, оларға өнеркәсіп өнімдерін шектен тыс қымбат бағаға сатады.

Ауыл шаруашылығы министрлігі, оның облыстық құрылымдары өнім өндірушілерді биржадағы бағалардың деңгейі туралы дереу хабардар етіп отыруды тез арада жолға қоюға міндетті. Мұның өзі мүлдем ақысыз негізде жасалуға тиіс. Салық саясаты да айтарлықтай түзету енгізуді қажет етеді. Шаруашылықтар мен ауыл шаруашылығы еңбеккерлерінің табысын көтеру үшін, ойластырылған салық тәртібін қоса алғанда, барлық жағдайларды жасау керек. Табысы болмаса, ауыл шаруашылығы бюджет үшін де ештеңе бере алмайды.

Несие саясаты туралы айта келіп, мемлекет басшысы биыл банк вексельдері арқылы ауылшаруашылық өнімдерін өндірушілердің ағымдағы шығындарымен есеп айырысуға және республикалық мұқтаждар үшін астық сатып алуға әрекет еткенін хабарлады. Осы тетікті жетілдіре түсу керек: банктер арасында үкімет таңдау жасайтындай мүмкіндіктің болуы үшін бәсекелестік тетігін іске қосқан жөн. Аграрлық кешенде нарықты

қалыптастырудың қажетті шарты – бәсекелестік ортаның жасалуы. Агроөнеркәсіп кешенінің ұқсатушы және қызмет көрсетуші салаларын монополиясыздандырылмайынша мұны жүзеге асыру мүмкін емес. Өйткені, қазір, ұқсатушы кәсіпорындар акцияларының 50 пайызы өнім өндірушілердің қолында болғанына қарамастан, олардың іс жүзінде дауысы жоқ. Бұл орайда, ең алдымен, монополист кәсіпорындардың немесе олардан жоғары тұрған құрылымдар – холдингтердің, облыстық және республикалық деңгейдегі акционерлік компаниялардың басшылығы билік жүргізеді.

Қысқасы, шикізатты өндірушілер мен ұқсатушылар арасында пәрменді серіктестік қатынастар орнатып, олардың қалыпты, экономикалық тұрғыдан сауатты және өркениетті түрлерін белгілеудің барынша тиімді жолдарын іздестіру қажет.

Агроөнеркәсіп кешенін мемлекеттік қолдау жөніндегі кезек күттірмейтін шаралар туралы Жарлығымда әкімдерді Үкіметпен бірге 1996–1997 жылдарда әлеуметтік салалардың объектілерін аграрлық сектор ұйымдарынан алып, жергілікті бюджеттердің балансына беруді аяқтауды міндеттедім. Мұның сыртында, жұмыспен қамтудың мемлекеттік бағдарламаларын әзірлеу барысында аграрлық сектордан босап қалған қызметкерлерді оқыту және қайта даярлау, халықтың жағдайы нашар жіктерінің бюджеттен қаржыландырылуын төмендетуге жол бермеу шараларын жүзеге асыру қажет. Жарлықтың орындалуы үшін талап өте қатаң болады.

Көкейкесті тұрмыстық проблемаларды салалар бойынша емес, қайта барлық әлеуметтік топтар бойынша кешенді түрде шешуді ескере отырып, мен осыдан дәл алты күн бұрын республика халқы тұрмысының әлеуметтік жағдайларын жақсарту жөніндегі шаралар туралы Жарлыққа қол қойдым. Бұл құжатта бюджеттік ұйымдар қызметкерлерінің жалақысын, сондай-ақ зейнетақыны, барлық азаматтарға жұмыссыздық жөніндегі, тағы басқа жәрдемақы төлеуді арттыру туралы айтылған. Адамдардың нақты табыстарын көбейтуге бағытталған басқа да шаралар көзделіп отыр. Осының бәрі бүгінгі таңда ауыл-селодағы әлеуметтік салада орын алып отырған қиыншылықтарды белгілі бір дәрежеде жеңілдетуге тиіс.

Өнім өндіру мен беру жөніндегі аймақаралық қатынастардың дамуына орай сұраныс пен ұсынысты зерттеудің мән-жайына қанығу керек. Бұл жұмыс қазір облыстардың астықпен өзін-өзі қамтамасыз етуге көшуіне байланысты дәйексіз түрде қысқартылуда. Пайдасы жоқ қарапайым тауар өндірісінің ауыл-селоға да керегі жоқ.

Сондай-ақ жекешелендіруді заң арнасына салу, жарна жөнінде куәліктер беруге байланысты былықты тоқтату, шаруаларға өз меншігін өзі билеуіне мүмкіндік беру қажет.

Келесі жылдың көктеміне дейін шаруалардың жер мен жерді пайдалану туралы заңдардың бүкіл жиынтығымен жан-жақты хабардар болуы үшін қажетті шаралардың бәрін қабылдау қажет. Бұл құжаттардың жиынтығы қазірдің өзінде жұмыс істей бастады.

Сондай-ақ нақты тауарлар рыногын ұйымдастыру да маңызды. Мұнымен дереу шұғылданып, ауыл шаруашылығы өнімін өткізудің әуре-сарсаңынан арылу қажет. Ауылшаруашылық өнімдерін әкелу ісі де реттеуді қажет етеді. Ауыл-село азық-түлікті өткізудегі өзінің ішкі рыногын жоғалтып алмауы керек.

Жергілікті өкімет орындарының бұл адамдардың сауда-саттығы ісіне араласуына және оған кедергі жасауына тыйым салынады. Саудаға бақылау жасау биржа арқылы жүзеге асырылуға тиіс. Ауыл шаруашылығы министрлігі биржадағы бағалардың деңгейі туралы тауар өндірушілерді жедел хабардар етіп отыруы керек.

Вексельдік айналымды жалғастыру қажет. Банктер арасында вексельдерді шығару құқын алу үшін бәсекелестік туғызып, агроөнеркәсіп кешенінің ұқсатушы және қызмет көрсетуші салаларын нақты монополиясыздандыруға қол жеткізу, әлеуметтік сала объектілерін жергілікті органдардың балансына беруді жеделдету керек.

Соңында айтарым, бәлкім, ең маңыздысы да осы болар, сыртқы заемдар қаражатын қалай пайдалануды біздің нақты айқындап алғанымыз жөн. Бұл орайда бір тиынды да өндіріс шығындарын жабуға жұмсауға болмайды. Несиелерді қайтаруға ғана бағдар ұстап қоймай, оларды өнімдерді ұқсату және сақтау қуаттарын, машиналар, гербицидтер мен пестицидтер өндірісінің өзіндік базасын жасау үшін жұмсау қажет.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА РЕСПУБЛИКАНСКОМ СОВЕЩАНИИ
СОТРУДНИКОВ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ***

Алматы, 25 декабря 1995 года

ПРИВАТИЗАЦИЯ – ОСНОВА ОСНОВ СЕЛЬСКИХ РЕФОРМ

На предстоящий период развитие агропромышленного комплекса и его реформирование сохраняются в качестве одного из приоритетов нашей экономической политики, практической деятельности государственной власти всех уровней и ветвей.

На днях мною подписан указ о дополнительных мерах по государственной поддержке села на два ближайших года. При всей напряженности бюджета, предусмотрены значительные целевые ассигнования для реализации программ стабилизации и реформирования отрасли, финансовой поддержки по его материально-техническому обеспечению и техническому перевооружению.

Перед Правительством поставлена задача осуществлять в эти годы за счет госбюджета закупки продовольствия у отечественных товаропроизводителей для потребностей страны. Даны четкие и однозначные указания Нацбанку и Правительству по оздоровлению активов Агробанка – главного кредитора сельских товаропроизводителей. На неотложные нужды развития и реформирования агропромышленного комплекса должны быть направлены средства крупного сельскохозяйственного займа Азиатского банка развития в сумме, эквивалентной 6–6,5 миллиарда тенге.

Надеюсь, что эти и другие меры, предусмотренные указом, создадут не только финансовый задел для стабилизации положения в сельской экономике, но и помогут, наконец, вывести ведущие сферы и отрасли АПК из прорыва.

Безусловно, абсолютно всех проблем мой указ не решает. Их остается еще непочатый край. Мы понимаем, что на сельское хозяйство, которое по своей природе не является высокодоходной отраслью, легли основные трудности, связанные с переходом на новую модель экономического развития. Неудивительно, что именно село испытало наиболее серьезные финансо-

* Газета «Казахстанская правда», 26 декабря 1995 года.

вые потрясения, сказавшиеся и на состоянии производства, и на социальной сфере, и на уровне жизни людей.

При тех направлениях и объемах государственной поддержки, о которых я сказал, главным образом нужны усилия изнутри самой системы, мобилизация внутренних, не востребуемых до сей поры резервов и возможностей потенциала отрасли, новых рыночных отношений.

В первую очередь необходимо преодолеть убыточность и падение производства, добиться самообеспечения продовольствием, ускорить темпы приватизации, утвердить реальную экономическую и социальную многоукладность села.

Давайте вместе и непредвзято посмотрим на состояние дел в отрасли. Из года в год продолжает нарастать спад производства сельскохозяйственной продукции. Если за первые четыре года нынешнего десятилетия он составлял в среднем немногим более шести процентов, то в нынешнем – достиг 23. Республика реально стоит перед угрозой иностранной продовольственной интервенции. Свертывая собственное производство, мы попадаем во все большую зависимость от импорта продуктов, который уже превысил 300 миллионов долларов США. А это почти 18 процентов от общего объема валовой продукции сельского хозяйства.

Приватизация – основа основ сельских реформ, ей посвящался не один десяток симпозиумов и конференций. Статистика здесь благодует. В республике, оказывается, создано около 30 тысяч крестьянских хозяйств. Только за 10 месяцев этого года приватизировано свыше 400 государственных хозяйств, удельный вес которых составил 84 процента от всего их количества. Такие масштабные преобразования неминуемо должны были бы привести к существенным позитивным сдвигам. К сожалению, этого пока не произошло. В слепом служебном рвении, как можно быстрее отчитаться о завершении приватизации, органы местного управления подошли к ней более чем формально. Ведь, судя по их информации, почти 90 процентов совхозов перешли на новые формы хозяйствования. Но ни для кого не секрет, что делалось это в большинстве случаев путем простой смены вывесок, без какого-либо изменения производственных отношений.

Правительству надо усилить спрос с местных властей за приватизацию, исключить и номенклатурный, и так называемый «народный» метод ее проведения. Этот процесс надо ввести в строго законодательное русло. Главное здесь – быстрее предоставить работникам реорганизуемых хозяйств и другим претендентам возможность распоряжаться своей собственностью, начать хозяйствовать на земле. Надо немедленно прекратить волокиту с выдачей свидетельств на земельные и имущественные паи.

Один из самых волнующих казахстанцев вопросов – это вопрос о земле. С ним связаны и священные традиции народа, и судьбы людей, их ответственность перед будущими поколениями. Поэтому не случайно реформа земельных отношений постоянно находится в центре общественного

внимания. Свое отношение к этому вопросу граждане Казахстана однозначно высказали на референдуме по принятию новой Конституции. Отныне, согласно Основному закону, земля может находиться в частной собственности на основаниях, условиях и в пределах, установленных законом. Я убежден, что это одно из крупнейших в современной истории Казахстана преобразований, диктующих нам необходимость формирования новых отношений в обществе, и прежде всего на селе.

В соответствии с конституционными нормами я подписал Указ, имеющий силу закона, «О земле». За этим коротким, но емким названием кроется чрезвычайно многое: и исторические традиции, и социальный уклад жизни народа Казахстана, природные, демографические и другие особенности нашей страны. Теперь в республике законодательно определены рамки введения частной собственности на землю. Эти преобразования мы будем проводить без спешки, согласуясь с внутренними условиями. Кстати, уже более трех миллионов казахстанцев получили земельные участки в частную собственность. Главное, что теперь, с принятием этого указа, все они могут в пределах установленных им норм совершать любые рыночные сделки без каких-либо специальных и дополнительных разрешений со стороны государственных органов.

В совершенствовании земельных отношений большое значение имеет и возможность получения кредитов под залог земельных участков. Несмотря на мой указ, принятый еще в апреле 1994 года и разрешающий сдачу земли под залог, до сих пор так и не был разработан механизм его реализации. Чтобы сдвинуть проблему с мертвой точки, право залога земли однозначно закреплено в Указе «О земле». А механизм реализации этого права, все юридические нормы и процедуры, регулирующие взаимоотношения между залогодателем и залогодержателем, развернуты в подписанных мною два дня назад указах «Об ипотеке» и «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним». Они тоже имеют силу закона и тоже вступают в действие с нового года.

Таким образом, создана вся необходимая правовая база для организации рынка земли, эффективного, экономически грамотного хозяйствования на ней. Тот, кто работает на земле, получил надежный правовой инструментарий, законодательное обеспечение и защиту своих прав и интересов. Банки, финансовые, страховые и другие рыночные институты должны проявить прямой интерес к экономике и потребностям села.

Задача Правительства, банковских, экономических и юридических органов, Министерства сельского хозяйства состоит в том, чтобы весь этот пакет законов заработал буквально с начала года. Чтобы он был обеспечен всеми необходимыми организационными, инструктивно-методическими и техническими мерами. Уже до начала весенней кампании, то есть не позже середины февраля, должна быть создана и запущена в действие понятная всем целостная и стройная система. Она призвана определить порядок и нормы

предоставления земель в собственность, постоянное или временное пользование, формы всех необходимых документов, которые необходимо заполнять и иметь собственникам на земельные участки и недвижимость. Нужно предусмотреть и организовать службы, которые будут этим заниматься и помогать совершать сделки. И чтобы ни люди, ни хозяйства не бегали, высунув язык и приготовив в кармане пачку денег в качестве mzды для разных мелких клерков, от одного органа к другому, от акима к нотариусу, от пожарной инспекции к санитарной и т. д.

Самым серьезным образом надо заняться рынком сельскохозяйственной продукции. По существу он формируется стихийно. Как же так, господа монетаристы? Мы создаем рыночную экономику, но не занимаемся организацией конкретных товарных рынков. За последний год резко снижена товарность и объемы производства сельхозпродукции. Урожайность зерновых в среднем по республике составляет 5,7 центнера с гектара, удой от одной коровы – менее полутора тысяч килограммов, а от каждой сотни маток крупного рогатого скота в хозяйствах получают всего 45 телят.

Результат такого «хозяйствования», прямо скажу, более чем удручает. Такое было разве что в годы насильственной коллективизации или при советской власти в самых отстающих колхозах. Стоит ли удивляться, что программа самообеспечения по мясу, молоку, яйцам, картофелю и овощам выполняется лишь на 40–70 процентов? Только пять областей обеспечивают себя картофелем, три – мясом. И ни одна – молоком, яйцами и овощами.

Совершенно очевидно, что агропромышленный комплекс остро нуждается в разумном разделении полномочий между республиканским и региональными уровнями управления. Но на местах необходимость самообеспечения поняли весьма своеобразно. Каждый регион, независимо от климатических условий, наличия квалифицированных кадров, уровня материально-технической базы, да и просто навыков и традиций хозяйствования, пытается производить у себя практически все виды сельхозпродукции. Так недолго скатиться к примитивному способу производства и такой же производительности труда. Ведь уже сейчас многие области пожинают плоды этих агропромышленных экспериментов: фактически в каждом регионе нарушаются севообороты, гробится техника, деградируют почвы.

Многие из вас сетуют, и справедливо, на губительные последствия разрыва хозяйственных связей в постсоветском пространстве. А что делают сами? Режут по живому межрегиональные нити и, забыв о соседях, ищут партнеров в дальних экзотических странах.

На эти «хождения за три моря» у нас привыкли смотреть сквозь пальцы. Получается поощрение отечественных коробейников вместо срочной разработки новых зон сельскохозяйственной специализации по регионам и уже на этой основе – свободного проведения структурного регулирования. Важность такой работы, что называется, назрела, и я поручаю провести ее министерствам экономики, сельского хозяйства и сельхозакадемии.

Несколько слов об экспортно-импортной политике в аграрной сфере. Должен отметить, что в текущем году впервые в данном вопросе достигнуто положительное сальдо. Однако основная масса экспорта – 61 процент – приходится на зерновую продукцию. Серьезные перекосы допущены в структуре экспорта и импорта. И если экспорт продукции, имеющейся в избытке, вполне оправдан, то продажа за рубеж дефицитных сельхозтоваров не находит никакого логического объяснения. В частности, на экспорт идут сахар, растительное масло, жиры и даже какао, в которых республика сама испытывает острый недостаток. Между тем те же самые продукты занимают значительный вес в структуре импорта. Одновременно, встречными потоками, экспортируются и импортируются мясо и зерно, молоко и яйца. Получается как у Алдара Косе: «Из одного кармана продаем, в другой покупаем».

Начиная с будущего года Правительство собирается постепенно снижать экспортные квоты и пошлины на ряд сельскохозяйственных товаров. И это правильно. Но ограничиваться только этим нельзя. Необходимо установить жесткие пошлинные барьеры на ввоз продукции, которую мы у себя производим на вполне достаточном уровне. И, наоборот, разрешить свободный вывоз ее излишков, к примеру, пшеницы. С продукцией, которой у нас недостаточно, надо поступать с точностью до наоборот – ограничивать ее вывоз и всячески поощрять ввоз в республику.

Кстати, эти вопросы чрезвычайно беспокоят наши деловые круги. На днях ко мне обратились члены Республиканской ассоциации экспортеров зерна. В своем письме они рассказали о настоящем произволе руководителей областного и районного уровней. Администраторы на каждом шагу вмешиваются в торговые операции, чинят поборы, самовольно устанавливают ими же выдуманные налоги. Работающих в рамках закона экспортеров пытаются окоротить с помощью работников милиции, налоговой инспекции, таможенной службы, железнодорожного транспорта. Особенно широко практикуются такие методы в Торгайской, Кустанайской, Акмолинской областях.

Вы что, уважаемые местные руководители, не понимаете, что тем самым наносите экономический ущерб и производителям, и республике в целом, отваживаете от нашего рынка потенциальных зарубежных инвесторов? Я дал поручение Правительству устранить эти грубые нарушения.

Остро стоит проблема реализации сельхозпродукции и внутри республики. И главным образом потому, что современного производителя не устраивают не только предлагаемые цены, но и значительные задержки в оплате. Естественно, что он склонен попридержать продукцию, пока не найдет более выгодных покупателей. В результате замедляется товарооборот, из-за отсутствия оборудованных хранилищ существенно снижается качество товара. Все это сводит практически на нет преимущества внесезонного роста цен.

Впрочем, цены растут и по другой причине. Село платит за промышленную продукцию, топливо, транспорт, услуги связи, удобрения, комбикорма, стройматериалы, банковские ссуды баснословные деньги. В то время как

цены на сельхозпродукцию сдерживаются низкой платежеспособностью конечных потребителей.

В среднесрочной программе Правительства, которую я на днях утвердил, практически одновременно с бюджетом следующего года предусмотрены соответствующие меры. В частности, разработка межотраслевых ценовых соглашений. Вот и надо форсированно провести эту работу, совместив намерения и планы программы с новой бюджетной политикой.

Несмотря на склонность некоторых руководителей щегольнуть рыночной терминологией, многие из них толком не знают, как практически подступиться к внедрению рыночных механизмов. Возьмем хотя бы создание в аграрном секторе маркетинговых служб, напрямую связанных с ценовым регулированием. Даже структуры Минсельхоза имеют смутные представления об этом. А что говорить тогда о районном, сельском уровнях? Здесь пребывают в неведении относительно складывающихся соотношения спроса и предложения на сельскохозяйственную и промышленную продукцию, поставляемую в аграрный сектор. Этим беззастенчиво пользуются шустрые перекупщики, за гроши приобретая у простодушных селян сырье и поставляя им промышленную продукцию по непомерно высоким ценам.

В этом году была предпринята попытка через банковские векселя рассчитаться по текущим затратам сельских товаропроизводителей и закупить зерно для республиканских нужд. И надо дальше развивать вексельное обращение, совершенствовать его тонкий механизм, не создавать при этом почвы для банковских злоупотреблений, опять же в ущерб и селу, и общему делу. Лучший выход для этого – запустить между банками маховик конкуренции, чтобы Правительство имело возможность выбора.

Сегодня много разговоров ведется об организационной стороне осуществления реформ. В то же время сельские труженики, непосредственно занятые этими преобразованиями, часто остаются как бы за кадром – наедине со своими проблемами. Между тем меня крайне тревожит состояние социальной сферы села. Кто, как не вы, уважаемые акимы, хорошо знающие местные условия, можете найти оптимальный выход из создавшегося положения? В указе о дополнительных мерах по государственной поддержке АПК я обязал вас, вместе с Правительством, завершить в течение 1996–1997 годов передачу объектов социальной сферы от организаций аграрного сектора на баланс местных бюджетов. Кроме того, при разработке государственных программ занятости вы должны предусмотреть и реализовать мероприятия по обучению и переподготовке работников, высвобождаемых из аграрного сектора, и недопущению снижения бюджетных ассигнований на нужды малоимущих групп населения.

Хорошо понимая, что актуальные житейские проблемы надо решать комплексно, не по отраслям, а с учетом интересов всех социальных групп, я буквально меньше недели тому назад подписал указ о мерах по улучшению социальных условий жизни населения республики. В документе, на котором,

как говорится, еще не высохли чернила, речь идет о повышении зарплаты работникам бюджетных организаций, а также пенсий, пособий по безработице и других пособий всем гражданам. Предусмотрены и другие меры, направленные на повышение реальных доходов людей. Надеюсь, что все это в определенной мере снимет остроту, существующую сегодня и в социальной сфере села. Но опять-таки все зависит от того, как вы «распорядитесь» этим указом на местах.

На наших глазах и при нашем непосредственном участии в стране зарождается новый общественный строй, осуществляются масштабные политические и экономические преобразования, изменяются ее взаимоотношения с мировым сообществом. Ответ на вопрос, каким будет новый Казахстан, в немалой степени зависит от того, насколько эффективно аграрный сектор сможет адаптироваться в новых экономических условиях, насколько быстро мы сумеем изменить к лучшему жизнь селян, и от того, примет ли наше крестьянство исторический выбор, который предлагает ему само время. На этом пути будет много трудностей. Чтобы преодолеть их, вам необходимо будет проделать напряженную работу мысли, проявить организованность, умение критически оценивать достигнутое. И всем следует твердо уяснить, что возврата ни к командной, ни к колхозно-совхозной системе, ни к социальному иждивенчеству уже нет, и никогда не будет.

МАЗМҰНЫ

Приветствие Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева участникам, гостям и членам жюри VI Международного конкурса популярной музыки и песни «Азия дауысы» <i>Алматы, 27 июля 1995 года</i>	5
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан Конституциясының жаңа жобасының пысықталған нұсқасының баспасөзде жариялануына байланысты, жергілікті және шетелдік журналистерге арнап өткізген баспасөз конференциясында сөйлеген сөзі <i>Алматы, 1 тамыз 1995 жыл</i>	6
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на пресс-конференции для местных и зарубежных журналистов в связи с опубликованием в печати доработанного с учетом всенародного обсуждения про- екта новой Конституции Казахстана <i>Алматы, 1 августа 1995 года</i>	10
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Абайдың 150 жылдық мерейтойына арналған салтанатты жиында жасаған баяндамасы <i>Алматы, 9 тамыз 1995 жыл</i>	14
Доклад Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на торжественном собрании, посвященном 150 летию Абая <i>Алматы, 9 августа 1995 года</i>	31
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Абай және Шәкәрім кесенелері бой көтерген Жидебай қорығында сөйлеген сөзі	

<i>Семей, 11 тамыз 1995 жыл.....</i>	<i>49</i>
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на церемонии открытия Мемориала мавзолеев Абая и Шакарима в Жидебае <i>Семей, 1 августа 1995 года.....</i>	<i>53</i>
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Конституцияның жобасына арналған республикалық референдумның қорытындысы бойынша өткізілген баспасөз-конференциясында сөйлеген сөзі <i>Алматы, 31 тамыз 1995 жыл.....</i>	<i>57</i>
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на пресс-конференции, посвященной итогам референдума по проекту Конституции <i>Алматы, 31 августа 1995 года.....</i>	<i>60</i>
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстанның жаңа Конституциясын ресми таныстыру салтанатында сөйлеген сөзі <i>Алматы, 6 қыркүйек 1995 жыл.....</i>	<i>64</i>
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на торжественной церемонии официального представления новой Конституции Казахстана <i>Алматы, 6 сентября 1995 года.....</i>	<i>68</i>
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Министрлер кабинетінің кеңейтілген отырысында сөйлеген сөзі <i>Алматы, 22 қыркүйек 1995 жыл.....</i>	<i>72</i>
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на расширенном заседании Кабинета министров <i>Алматы, 22 сентября 1995 года.....</i>	<i>76</i>
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қылмысқа қарсы күрес жөніндегі республикалық штабының кеңейтілген мәжілісінде сөйлеген сөзі <i>Алматы, 22 қыркүйек 1995 жыл.....</i>	<i>80</i>
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на расширенном заседании республиканского штаба по борьбе	

с преступностью <i>Алматы, 22 сентября 1995 года</i>	84
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан Корейлері ІІІ съезінің делегаттарын құттықтауы <i>Алматы, 7 қазан 1995 жыл</i>	88
Приветствие Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева делегатам ІІІ съезда корейцев Казахстана <i>Алматы, 7 октября 1995 года</i>	89
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың «Россия» газетіне берген сұхбаты <i>Қазан 1995 жыл</i>	90
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева газете «Россия» <i>октябрь 1995 года</i>	112
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың БҰҰ Бас ассамблеясының 50 жылдық мерейтойына арналған салтанатты мәжілісте сөйлеген сөзі <i>Нью-Йорк, 22 қазан 1995 жыл</i>	130
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на торжественном заседании 50-й юбилейной сессии Генеральной Ассамблеи ООН <i>Нью-Йорк, 22 октября 1995 года</i>	133
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан азаматтарына үндеуі <i>Нью-Йорк, 23 қазан 1995 жыл</i>	136
Обращение Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева к гражданам Казахстана <i>Нью-Йорк, 23 октября 1995 года</i>	138
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Алматы қаласының активімен кездесуде сөйлеген сөзі <i>Алматы, 13 қараша 1995 жыл</i>	140
Выступление	

Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече с активом Алматы <i>Алматы, 13 ноября 1995 года</i>	149
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың «Независимая» газетіне берген сұхбаты <i>Алматы, 15 қараша 1995 жыл</i>	157
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева газете «Независимая» <i>Алматы, 15 ноября 1995 года</i>	172
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың ЮНЕСКО-ның Бас конференциясы 28-сессиясының пленарлық мәжілісінде сөйлеген сөзі <i>Париж, 15 қараша 1995 жыл</i>	187
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на пленарном заседании 28-й сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО <i>Париж, 15 ноября 1995 года</i>	192
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың ЮНЕСКО-ның Бас конференциясының 28-сессиясының салтанатты қорытынды мәжілісінде сөйлеген сөзі <i>Париж, 15 қараша 1995 жыл</i>	197
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на заключительном торжественном заседании 28-й сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО <i>Париж, 15 ноября 1995 года</i>	199
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Американың Сан-Диего қаласында ашылатын «Қазақстан – 95»: Өзара түсіністіктен – серіктестікке» атты көрме-конференцияның қатысушыларына жолдаған құттықтауы <i>Алматы, 29 қараша 1995 жыл</i>	201
Приветствие Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева участникам выставки-конференции «Казахстан-95: От взаимопонимания к партнерству», открывающейся в американском городе Сан-Диего <i>Алматы, 29 ноября 1995 года</i>	203
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың	

Тәуелсіздік күніне арналған салтанатты жиында сөйлеген сөзі <i>Алматы, 16 желтоқсан 1995 жыл</i>	205
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на торжественном собрании, посвященном Дню независимости Казахстана <i>Алматы, 16 декабря 1995 года</i>	224
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева газете «Правда» <i>декабрь 1995 года</i>	240
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на заседании военной коллегии Министерства обороны и сборов руководящего состава Вооруженных сил Республики Казахстан <i>Алматы, 21 декабря 1995 года</i>	251
Приветствие Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева участникам юбилейного заседания, посвященного 100-летию мирового кино, которое проходит в Москве <i>Алматы, 26 декабря 1995 года</i>	253
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың ауылшаруашылық қызметкерлерінің республикалық кеңесінде сөйлеген сөзі <i>Алматы, 25 желтоқсан 1995 жыл</i>	254
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на республиканском совещании сотрудников сельского хозяйства <i>Алматы, 25 декабря 1995 года</i>	260

ISBN 978-601-7318-04-8

Нұрсұлтан Назарбаев

ЕЛМЕН СЫРЛАСУ

Х том

Жалпы редакциясын басқарған
Ш. Қойлыбаев

Кітаптың шығуына жауапты
А. Жолдасбекова

Жауапты шығарушылар
А. Хамитова, Р. Әлімбаев, Д. Қауменов

Көркемдеуші редактор
Б. Жапаров

Дизайнерлер
А. Байзакова, А. Кенжина, Е. Уксикбаев

Техникалық редактор
С. Жапарова

Корректорлар
А. Елешева, Б. Шаяхметова

ИБ№ 124

Басуға 20.04.2011 қол қойылды. Пішімі 70x100/16. Офсеттік басылым.
Қағазы офсеттік. Баспа табағы 17,0. Шартты баспа табағы 22,0.
Шартты бояулы беттаңбасы 17,45. Есептік баспа табағы 16,5.
Таралымы 2000 дана. Тапсырыс № 269

Тапсырыс берушінің файлдарынан
«Dostar media group» ЖШС-нде басылды.
050063, Алматы қаласы, Яссауи көшесі, 1б